

T. C
İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Tarih Bilim Dalı

4

**1530 (H.937) TARİHLİ MALATYA
MUFASSAL TAHRİR DEFTERİNE
GÖRE MALATYA VE ÇEVRESİNDE
OSMANLI HAKİMİYETİNİN TESİSİ
(1530 – 1560)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Salim COHÇE

Hazırlayan: Göknur GÖĞEBAKAN
(8907)

MALATYA 1992

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
KAYNAKLAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
A- MALATYA'NIN COĞRAFİ KONUMU VE JEOPOLİTİĞİ.....	1
B- MALATYA ADI.....	2
C- EN ESKİ ÇAĞLARDAN TÜRKLEŞME DÖNEMİNE KADAR MALATYA.....	7

I.BÖLÜM

(OSMANLI HAKİMİYETİNİN TESİSİ)

A- OSMANLI HAKİMİYETİ ÖNCESİNDE MALATYA.....	21
a- Malatya'da Selçuklu-Danışmendli Mücadelesi.....	23
b- Yörede Selçuklu Hakimiyetinin Kesin Olarak Tesisi.....	27
c- Moğol ve Beylikler Döneminde Malatya.....	30
ç- Memluklu-Dulkadirli Mücadelesi Döneminde Malatya.....	35
d- Malatya Üzerinde Kadı Burhaneddin-Mıntaş Mücadelesi.....	38
B- DEVLETLERARASI MÜCADELE DÖNEMİ VE OSMANLININ MALATYA'YA YÖNELİŞİ	39
a- Memluklu- Osmanlı- Timurlu Mücadelesi Döneminde Malatya.....	41
b- Bölgede Osmanlı-Memluklu Rekabetinin Yeniden Başlaması.....	46
1- Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'in Politikası.....	47
2- Şehzade Ahmed'in Malatya Yöresine Gelişi.....	48
C- MALATYA'NIN OSMANLI HAKİMİYETİNE GİRİŞİ.....	50
a- Sinan Paşa Kumandasındaki Osmanlı Ordusunun Malatya Yöresine Gelişi.....	51.
b- Malatya'nın Zaptı.....	52
c- Osmanlı Hakimiyetinin İlk Dönemlerinde Malatya.....	54
ç- XVI.Yüzyılda Malatya ve Yöresindeki Bazı Siyasi Gelişmeler.....	55

Ç- MALATYA VE YÖRESİNDE OSMANLI İDARİ YAPISININ TEŞKİLİ...58

II.BÖLÜM

(FİZİKİ VE DEMOGRAFİK YAPI)

A- MALATYA ŞEHİRİ.....	64
a-FizikîYapı.....	65
b- Mahalleleri.....	67
1-Müslüman Mahalleleri.....	76
2-Gayrimüslim Mahalleleri.....	85
c- Demografik Yapısı.....	86
ç- İdareci Zümre.....	95
1-Sancak Beyi.....	96
2- Kadı.....	98
3-Şehir Kethüdası.....	100
4- Muhassıl.....	101
5- Sipahi ve Sipahizadeler.....	101
6- Cami Görevlileri ve Ehl-i İlm Mensupları.....	102
7- Zaviye Görevlileri.....	103
B- OSMANLI HAKİMİYETİNE GEÇTİĞİ SIRADA MALATYA ŞEHİRİNİN	
TARİHİDOKUSU.....	107
a- Malatya Kalesi (Surlar).....	109.
b- Camiler.....	113
1-Ulucami.....	114
2-Melik Sanullah Cami.....	116
3- Karahan(Toptaş) Cami.....	16
4- Alacakapı Cami.....	117
5-DarûssâdeCami.....	117
6-SütlüMinareCami.....	117
c- Mescidler.....	118
1-Atabeğ Mescidi.....	120
2-ÖmerBeyMescidi.....	120

3- Şeyh Hasan Bey Mescidi.....	121
ç- Zaviyeler.....	121
1- Kemahlu Baba Zaviyesi	122
2- Kübra Zaviyesi.....	122
3- Uluca Hatun Zaviyesi.....	123
4- Şeyh Taceddin Zaviyesi.....	123
d- Medreseler ve Kümbetler.....	123

III.BÖLÜM

(NAHIYE-İ ŞEHR'E BAĞLI KIRSAL YERLEŞME MERKEZLERİ)

A- KIR İSKAN MERKEZLERİNİN ÖZELLİKLERİ.....	126
a-Köyler.....	127
b-Mezrealar.....	130
B- KÖY VE MEZREA YERLEŞME BİRİMLERİ.....	136
a-Köyler.....	136
1-Atabeğ.....	136
2-BaderKiği.....	137
3-Korucuk.....	137
4-Orduzu.....	138
5-Teküder-iÜlya.....	139
6-Yumru Kilise.....	140
b- Mezrealar.....	141

IV.BÖLÜM

(İKTİSADİ, TİCARİ VE SANAYİ YAPI)

A- ŞEHİRDEKİ İKTİSADİ HAYAT VE TİCARET.....	158
a- Çarşı, Pazar ve Esnaf.....	167
b- Şehrin İaşesinin Sağlanması.....	173

B-SANAYİ.....	176
---------------	-----

V.BÖLÜM

(TOPRAK DÜZENİ)

A-TOPRAK İDARESİ.....	180
a- Çiftlik.....	181
b- Malikane-Divanî.....	184
B- ZİRAÎ YAPI.....	188
a- Üretim.....	189
1- Hububat Ekimi.....	189
2- Bağ-Bahçe Ziraatı.....	191
3- Hayvancılık, Arıcılık.....	193
4- Pamuk Ziraatı.....	195
b- İşletmeler.....	195
1- Küçük İşletme Birimlerinden Değirmenler.....	196
C- VERGİLER.....	199
a- Tarıma Dayalı Vergiler: Öşür.....	200
1- Hububat Öşürü.....	202
1.a- Buğday Öşürü.....	202
1.b- Arpa Öşürü.....	202
1.c- Dar Öşürü.....	202
1.ç- Mercimek, Nohut, Gendüm ve Burçak Öşürleri.....	202
2- Pamuk Öşürü.....	202
3- Bostan Öşürü.....	203
4- Bal Öşürü.....	203
5- Bağ-Bahçe Öşürü.....	203
b- Diğer Vergiler.....	204
1- Çift Resmi.....	204
2- Bennak Resmi.....	205
3- Mücerred Resmi.....	206
4- Dönüm Resmi.....	206

5- Adet-i Ağnam Resmi.....	207
6- Kışlak Resmi.....	207
7-AsiyabResmi.....	208
8-İспенçResmi.....	208
9- Bad-ı Heva Resimleri.....	208
SONUÇ.....	211
EKLER (BELGELER VE HARİTALAR).....	215
BİBLİYOGRAFYA.....	227
DİZİN.....	240

ÖNSÖZ

Doğu Anadolu'nun tarihi üzerindeki çalışmalar oldukça eskiye dayanmaktadır. özellikle, XIX. yüzyılda temelde emperyalist gayelerle bilhassa Rus ve Avrupalı araştırmacılar tarafından bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır. Ama bu çalışmalarda söz konusu bölge içerisinde yer alıp tarihi geçmiş oldukça gerilere giden Malatya ve çevresi hakkında fazla bir bilgiye rastlanmaz. Bu tür bilgileri oldukça esaslı ve geniş bir şekilde yer aldığı araştırmaların ülkemizde yapılmış olması da ayrıca dikkati çeken bir husustur.

Şehir tarihçiliğine yönelik araştırmalara yeterince önemin verilmediği ülkemizde, bugün Doğu Anadolu bölgesinin içerisinde bulunduğu durum da dikkate alındığında Malatya ve yöresiyle ilgili söz konusu araştırmacıların değeri daha da artmaktadır. Ancak bu araştırmaların çoğunluğunun ilmi usullere uygun olmayan bir tarzda ve genellikle popüler mahiyette hazırladıkları, geriye kalan üç beş çalışmanın ise çok özel konulara tahsis edildiği gözden kaçmaktadır. Örnek vermek gerekirse N. Göyünç'ün çalışmaları bu cümledendir. Dolayısıyla, bu durum Malatya ve yöresinin tarihiyle ilgili olarak güvenilir kaynaklara dayanan ilmi hüviyete sahip çalışmalar yapılmasının gereğini de ortaya koymaktadır.

Bu araştırmada yapılan çalışmanın mahiyeti de göz önüne alınarak konu, zaman, mekan ve kaynak açısından sınırlandırılmakla birlikte Malatya ve yöresinin en azından belirli bir dönemdeki fizikî, idarî, sosyal iktisadî ve ticari yapısının mümkün olduğunca derinlemesine ortaya konulması amaçlanmıştır. O sebeple şimdilik Nefs-i Malatya ve Malatya Kazasına bağlı Nahiye-i Şehir ile sınırlandırılmış olan bölgenin tarihinin daha çok 1530 tarihli Mufassal Tahrir Defterini esas alıp ilgili mühimme defteriyle birlikte pek çok araştırmadan da istifade etmek suretiyle ortaya konulması uygun görülmüştür. Böylelikle yörenin XVI. yüzyılda kesin olarak, Osmanlı hakimiyetine geçişiyle başlayan dönemdeki tarihi yanında, Osmanlı Devleti tarihinin de bir bölgedeki gelişmesini izlemenin mümkün olabileceği inancını taşımaktayız.

Diğer taraftan bu inceleme Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tarihinin ortaya konulmasına katkıda bulunacağı gibi milli tarihin araştırılması çalışmalarına da hizmet etmiş olacaktır. İleride söz konusu sınırlandırmaların büyük ölçüde kaldırılmasıyla bölge tarihinin geçmiş bir zaman ve mekan kesitinde, mesela XVI. yüzyıl bütünüyle içerisine alacak şekilde tam bir sancak çalışması mahiyetinde ele alınarak meydana getirilecek bir araştırmanın esasını teşkil etmesi gerektiğini de düşünmekteyiz. Bu husus aynı zamanda XIX. yüzyıldan günümüze kadar uzanan Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile ilgili meselelerin kaynağının bölgede Osmanlı hakimiyetinin tesis ve teşkil olunduğu XVI. yüzyılda aranmasının gerekliliği bakımından da büyük bir önem arz etmektedir.

Tez çalışmamla ilgili olarak belgeleri okuma işinde kıymetli yardımlarını gördüğüm mesai arkadaşım Arş. Grv. Ahmet ALTINTAŞ ile Fırat Üniversitesi öğretim üyelerinden hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e, gerek konuyu seçmemde ve gerekse çalışmalarımda her türlü yardımı hiç bir vakit esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Salim CÖHÇE'ye, bu vesileyle teşekkürü bir borç bilirim.

Malatya 1992

Göknur GÖĞEBAKAN

8907

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
Ans	Ansiklopedi
Aynı müel.	Aynı Müellif
BA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
DTCFD	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
EI ²	Encyclopedia Of Islam
İ A.	İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İFM	İktisat Fakültesi Mecmuası
Ktb.	Kütüphane
MD	Mühimme Defteri
Müh.Def.	Mühimme Defteri
MŞS.	Malatya Şer'iyye Sicili
Nşr.	Neşreden
Nu.	Numara
s.	Sahife
S	Sayı
TD	Tahrir Defteri
T D	Tarih Dergisi
TED	Tarih Enstitüsü Dergisi
TKKA	Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadime Arşiv (Ankara)
T M	Türkiyat Mecmuası
V D	Vakıflar Dergisi
v d	Ve Devamı, Ve Diğerleri

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Araştırma sahamız Malatya sancağının merkezi Nefs-i Malatya ve yakın çevresi ile sınırlandırıldığı gibi kaynak itibariyle de 1530 tarihli Mufassal Tahrir Defteri esas alınmıştır. Böylelikle oldukça dar bir alanda Osmanlı hakimiyetinin tesis şekli ve bundan sonraki gelişmeler söz konusu defterlerle birlikte, diğer arşiv kaynakları ve ilgileri nisbetinde araştırma eserlerinin verdiği bilgilere dayanarak ortaya konulacaktır. Bu bakımdan önce Osmanlı devlet sisteminin esasını teşkil eden "tahrir" hususunun açıklığa kavuşturulması, sonra da bu konuda Malatya ile ilgili yapılanları ele alınıp tanıtılması zarureti ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı malî-idarî düzeninin yani tımar sisteminin esasını teşkil eden "Tahrir", bu devletde yeni fethedilen yerlere hakimiyetin tesisi, idarenin yerleşmesi ve bölgenin arazi, nüfus ile iskân durumalarının tespit edilerek defterlere geçirilmesi esasına dayanır. Yerleşme merkezleri (şehir, nahiye, köy, mezrea, çiftlik) ve burada vergi vermekle yükümlü evli veya bekâr şahısların isimleri, ziraat sahaları, yetiştirilen mahsuller gelirler ve bunlardan alınan vergiler bu defterlere kaydedilirdi⁽¹⁾. Tahrir yapan kimselere "Tahrir Emîni, il yazıcısı, muharir veya mübaşir" denilirdi. Tahrir esnasında tahrir emîni o yerin kadısı ile birlikte gerekli teftişi yapardı. Bundan amacı kadıların emînleri hazine namına kontrol edebilmesidir⁽²⁾. Tahrir sırasında defterin yazılması ve tanzim işini üzerine alan katiplerin de bu işde mühim bir rol oynadıklarını görmekteyiz. Katipler, sipahi oğullarından, zaimlerden, defteri hakanî veya divan katiplerinden olabiliirdi⁽³⁾.

¹ Tahrir Emînlerinin nazik ve mühim vazifeleri sebebiyle daha önce defterdarlıklarda hizmet etmiş fazıl ve alim kimselerden seçilmesi usuldendi. Emînlerin selahiyet ve vazifeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ö.L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II", İFM. II/2, s.221 v.d.

² H. İnalçık, Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara 1987, s.XIX, XVII.

³ Ö.L. Barkan, a.g.m., İFM., II/1 (İstanbul 1941), s.295.

Bir bölgenin ilk tahririnden sonra zamanla belirli aralıklarla tahrir işleminin tekrarlandığını görmekteyiz. Bunun sebebi nüfus hareketlerinin tesbiti ile buna bağlı olarak vergi gelirindeki değişikliklerin belirlenmesidir. Ayrıca padişah değişikliği olduğu zamanlarda da 10, 30, 40 senelik gibi aralarla tahrirlerin tekrarlandığı bilinmektedir. Bu durumda ilk tahrir defterine "defter-i atik" veya "defter-i köhne" yeni hazırlanan deftere de "defter-i cedit" denilirdi.

Tahrir Emni yanında daha önce yapılmış tahrirden bu yana tımar sahiplerinin vaziyetlerinde ve gelirlerinde ortaya çıkan değişiklikleri gösteren bir icmal defteri bulunduğu halde yeni tahrire başladığı ve yazma işlemi tamalandıktan sonra tımarların yeni durumunu gösteren "Tımar icmal defteri" hazırlanırdı. Tahrir yapılan yerin bütün teferruatını gösteren mufassal defterler⁽⁴⁾, nüfus ve bu nüfusun elinde bulunan toprak gelirleri ihtiva eder ve temize çekilerek, padişah katına sunulurdu. Tasdik edildikten sonra birer nüshası beylerbeyi ve sancak beyine gönderilen bu defterlerin özeti mahiyetinde olan "İcmal defteri"de tanzim edilirdi⁽⁵⁾.

Çok kısa tutulan bu bilgiler ışığında Malatya'da yapılan ilk tahririn Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran muharebesini kazanmasını müteakip Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin Osmanlı hakimiyeti altına girdiği döneme rastladığı söylenebilir. Bu tapu tahrir defteri kısa sürede tamamlanmıştır⁽⁶⁾. H. 924 (M. 1518) de düzenlendiği tahmin edilen⁽⁷⁾ bu defterde her yerleşim yerinin ve tarlanın, otlığın sahipleri, ürünleri, değirmenler, diğer ticari kurumları, vakıflar ve bunların nerelere bağlı oldukları ile gelirleri ilk defa tespit edilmiştir. Söz konusu tahrir defterinden mevcut olan kısımlar Kahta,

⁴ Mufassal Defterler bir kanun mecmuasında (Paris Bib. Nationale Suppl. Turcs no. 69, s.45b) şöyle tarif edilir: "Defter-i Mufassal her karyenin, reyası ve öşrü ve resmi ve enva'i mahsulatı yazılan defterlerdir" onun için mufassala bazen sadece "mahsulat defteri"de denir. Bkz. H. İnalçık, a.g.e.s.XX.

⁵ F.Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s.3.

⁶ B.Ögel- H.D. Yıldız, Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Ankara 1986, s.41

⁷ Bkz.S. Faroqhi, "Malatya", E. I², VI s.231; N.Göyünç, "Kanunî Devrinde Malatya Şehri" VI.Türk Tarih Kongresi (Ankara 25-29 Eylül 1970) Bildiriler II, Ankara 1973, s.655

Gerger gibi Malatya havalisine ait olanlardır⁽⁸⁾.Diğer bölümlerinin kıyıp olması, bu çalışma için büyük bir şanssızlıktır.

Malatya ve çevresinde ikinci tahririn H. 937 (1530) da yapıldığı bunu da 1560 (H. 967) tarihinde gerçekleştirilen üçüncüsünün takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu tahrirlerle ilgili olarak ilerdeki bölümlerde geniş bilgi bulunmaktadır. Her iki tahrir defteri de çalışmamızda kullanılmakla birlikte 1560 tarihli olanın verdiği bilgiler daha çok bir mukayase unsuru olarak düşünülmüştür.

a-H.937 (M.1530) Tarihli Mufassal Tahrir Defteri ve Diğerleri

Başbakanlık arşivi, tapu tahrir defteri tasnifinde 408 numarada kayıtlı bulunup mufassal olarak düzenlenmiştir. Defterin baş kısmında bir kaç sayfanın eksik olması, tahririn kim tarafından yapıldığını öğrenmemize engel teşkil etmektedir. Klasik tarzda hazırlanan defter toplam 871 sayfadır. muhtemelen son kısmında da eksik sayfaların olduğu Darende kazası nahiyelerinin yarım kalmış olmasından anlaşılmaktadır⁽⁹⁾. Hangi tarihte yazıldığına dair kayıt bulunmakla beraber H. 937 (1530)'da tanzim edildiği söylenebilir.

Defterde metin kısmı siyakat, derkenarlar ise çoğunlukla siyakat olamakla birlikte çok azında divanî yazı ile yazılmıştır. Rakamların az bir kısmı divanî olup, genellikle siyakat rakamları kullanılmıştır. Ayrıca defterin orjinal sayfa numaraları mevcut olmayıp, arşiv tarafından numaralandırıldığı görülmektedir.

Defter Malatya Kazası bünyesindeki Nefs-i Malatya'nın mahallerinin verilmesi ile başlar. Fakat ilk sahifelerden muhtemelen dört beşinin eksik olması sebebiyle mahallelerin üçte biri bulunmamaktadır.Zira o dönemle ilgili bilgi veren Evliya Çelebi'nin kayıtları ile TK 142'de 32 mahallenin mevcut olması,bahse konu defterde 11 mahallenin eksik olduğunu göstermektedir. 1-

⁸ N.Göyünç, Malatya'dan Görüş, İstanbul 1985,s.16; N. Göyünç, a.g.m., s.655.

⁹ R. Yinanç- M. Elibüyük, Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara 1983, s.IX: Defterin bu kaynakta 771 sayfadan meydana geldiği ifade edilmişse de bu bilgiyi doğru kabul edemiyoruz.

18 sayfalar arasında Nefs-i Malatya (22 mahalle), 18-35 arasında Malatya Kazasına bağı Nahiye-i Şehir kayıtları yer alır.Çalışmamıza esas olan kısımlar da bu bölümlerdir. Yani 1 ile 35. sahifeler arasındır.

Kaynağımızda her mahallede veya köy ve mezreada ikamet eden kişiler baba adları ile yazılmış, mücerred veya bennak oldukları alta harf olarak belirtilmiştir .Toplam hane, mücerred muaf v.s. sayıları verilmiş, köy ve mezreaların isimleri, vergi mükelleflerinin isimleri ile gelir türleri, hububat çeşitleri, miktarı ve akçe olarak değerleri sırayla kaydedilmiştir.

Defterde bazı terimler sembolik harflerle ifade edilmiştir. Mücerred (م), Bennak (ب), mezbur (م),nim (ن) harfleriyle gösterilmiştir.

1530 tarihli tahrir defteri yanında verdiği bilgilerden daha çok mukayesi unsuluru olarak kullanılan 1560 tarihli Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 142 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu defterin 967 (1560) tarihinde yazıldığı ve Murad adlı birisi tarafından düzenlendiği anlaşılmaktadır. Tamamı 304 varak olan bu defter Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük tarafından bugünkü kullanılan yazıya çevrilmiş halde tıpkı basım olarak yayınlanmıştır⁽¹⁰⁾. Bir cilt halinde teşkil edilen bu kitapda sözkonusu defterin başında yer alan duayı takiben Ö.L.Barkan tarafından yayınlanan Malatya Livası Kanunnamesinin eklendiği görülmektedir⁽¹¹⁾. Osmanlı imparatorluğu'nun son zamanlarına kadar kullanılan bu deftere göre o tarihte Gerger, Kahta, Behisni gibi kazaların Malatya Sancağına dahil oldukları anlaşılmakta ve bu kazalara ait kayıtlar geniş bir yer tutmaktadır. Sözkonusu defterde 1560 yılında merkezden başlanarak kaza ve nahiyeler sırasıyla verilmiştir. Defterde vergi mükelleflerinin adları dışında bütün kayıtların bu yayında yer bulduğu görülmektedir. Sonradan eklenen derkenarlar buldukları sayfa içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Nefs-i Malatya'da mahalleler, hane, mücerred, muaf,imam v.s. sayıları derkenarlar

¹⁰ R. Yinanç-M. Elibüyük, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560) Ankara 1983.

¹¹ Ö.L.Barkan,XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Husukî ve Malî Esasları,Kanunlar I,İstanbul 1943.

şehir nahiyesinde ise köy ve mezralar, hasılları, köylerdeki hane, mücerred, neferan miktarları ve derkenarlar sıralanmıştır.

Vergi mükelleflerinin verilmeyişi ve diğer kayıtların tesbitinde bilgiyi kullanma yönünden zorluklarla karşılaşılması bu önemli kaynağı anlayabilme ve mevcut kayıtları yorumlayabilmede bir takım sakıncalar yaratmaktadır. Bunun sebebi de kaynaktan, defterdeki bazı bilgilerin veya terimlerin yeterli açıklama verilmeden kuru bilgi yığını halinde verilmiş olmasıdır⁽¹²⁾. Buna rağmen verdiği bilgilerin TD 408 ile mukayesesi yapılmaya çalışılmış ve o dönem Malatya tarihi, iktisadi ve sosyal durumu hakkında ana kaynak niteliğini koruyarak, araştırmacılara zengin malzeme kazandıran bu defter de değerlendirilmiştir. Eserin köy -mezrea dizini yanısıra mimari eserleri ihtiva eden ayrı bir dizini olması, kullanım açısından kolaylık sağlayan yönlerinden birisidir. Söz konusu kaynak, Başbakanlık Arşivi dışında tahrir defterlerinin bulunduğu kuruluşlarda araştırma yapma ve bu eserleri kullanma imkanının kısıtlı olması açısından, şehir tarihi araştırmalarına sunulmuş önemli bir eserdir.

Bu araştırmada Başbakanlık Osmanlı Arşivinde tamamı 263 tane olan mühimme defterlerinden de önemli ölçüde istifade edilmiştir. Mühimme defterleri Divân-ı Hümayün'da devlet işlerine ait her türlü hüküm ve fermanın kayıtlarının yazıldığı defterdir. Araştırmamız sırasında bunlardan Başbakanlık arşivinde kataloğu bulunan 75 tanesi taranmış ve Malatya ile ilgili olarak en eskisi H.961(1553) tarihli olan mühimme defterindeki bazı belgeler tespit edilmiştir. Araştırılan döneme dair en yakın bilgiler bu bir numaralı defterden itibaren 8 nolu deftere kadar olanlar da yer almaktadır. Ancak bunların Malatya ve çevresi ile ilgili verdiği bilgiler zaman zaman araştırmamızın dönemini aşmakla birlikte kronolojik esas dahilinde ilgileri nisbetinde kullanılmaktan çekinilmemiştir. Böylelikle bilhassa Malatya'nın zaman içerisinde sancak olarak hangi eyaletlere bağlı olduğu, ne gibi farklılıklar meydana geldiği, sancak beyinin kimliği, çeşitli tımar tevcihleri v.s. konularda gerekli tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle mühimme kayıtlarından şehir

¹² Bu çalışmanın tenkidi için Bkz.Z. Arıkan," Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1566)", Tarih İncelemeleri Dergisi, III, İzmir 1987, s.188 .

ve çevresi ile ilgili meseleleri Malatya sancak beyi, kadısı, Rum veya Dulkadir beylerbeyine gönderilmiş olan hükümleri öğrenmek mümkün olmuştur,

Bazı hallerde de daha geç zamanlara ait Malatya Şer'iyye Sicillerine müracaat edilmiştir⁽¹³⁾.

1656 ve 1717 tarihine ait olan bu defterleri incelediğimiz dönemden yüzikiyüz yıl sonrasına ait olmaları sebebiyle, araştırdığımız konularla ilgileri nisbetinde kullanma yoluna gitmiş bulunmaktayız.

Tahrir ve mühimme defterleri haricinde Başbakanlık Arşivi'nde Malatya sancağı ve şehri ile ilgili çeşitli tasniflerde çok sayıda belge bulunmasına rağmen bunların büyük kısmının XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonrasına ait olmaları, bu belgeleri kullanmamıza mani teşkil etmektedir. Ancak bu tür belgelerden olan iki fermanı İran ve Nahçıvan seferleri vesilesi ile Malatya ile ilgili olarak verdikleri bilgiler itibariyle kullanılmaya çalışıldı.

Malatya ile ilgili çeşitli kitap ve makaleler araştırmamızda sıkça kullanılmıştır. şehirle ilgili çalışmaları bulunan Nejat Göyünç'ün Malatya'dan Görüş, "Kanuni Devrinde Malatya Şehri", "Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Hanı," gibi eserleri çalışmamızda bize belirli bir görüş açısı kazandırdığı gibi, popüler tarzda yazılmış bir eser olmakla birlikte Mevlüt Oğuz'un "Malatya Tarihi" adlı eseri bilhassa Eskimalatya'da bulunan tarihi eserler hususunda çalışmamıza ışık tutmuştur. Ö.L. Barkan'ın araştırmamızın çeşitli bölümlerinde sıkça kullandığımız makaleleri ve Malatya livası kanunnamesi'nin yer aldığı değerli eserleri, H. İnalçık'ın muhtelif makaleleri faydalandığımız diğer zengin malzemenin bir parçasını oluşturmaktadır.

Osmanlı hakimiyeti öncesi ve Osmanlı Yönetimine girdiği dönemle ilgili Oruç bin Adil⁽¹⁴⁾, Aşıkpaşazade⁽¹⁵⁾, Mehmed Neşri⁽¹⁶⁾, Hadidi⁽¹⁷⁾, Koca

¹³ Daha çok XVII ve XVIII.yüzyıllara ait olup 1656 ve 1717 tarihini taşıyan iki Malatya şer'iyye sicili İnönü Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır.Bu kıymetli kaynaklar Y.Ercan'ın aracılığıyla sözkonusu kütüphaneye kazandırılmış olup, dönemiyle ilgili siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihi coğrafyasına ışık tutacak, tapu ve vakıf kayıtlarına açıklık getirecek değerlidirler.

¹⁴ Oruç Beğ,Oruç Beğ Tarihi,(Nşr.N.Atsız),İstanbul 1972.

¹⁵ Aşıkpaşazade,Tevarih-i Al-i Osman,İstanbul 1332.

Nişancı⁽¹⁸⁾, Hoca Saadettin⁽¹⁹⁾, Peçevi⁽²⁰⁾, Solakzade⁽²¹⁾, Müneccimbaşı⁽²²⁾, Hayrullah Efendi⁽²³⁾, gibi vakanüvislerin Malatya ile ilgili kaydettikleri bilgiler başta E. Çelebi⁽²⁴⁾ olmak üzere Malatya ve civarını geçmiş olan Polonyalı Siomen⁽²⁵⁾, Moltke'nin⁽²⁶⁾ Seyahatnâmeleri araştırmamızda önemli bir yer tutmaktadır.

¹⁶ Mehmed Neşri,Kitab-ı Cihannüma,I-II,(Nşr.F.R.Unat-M.A.Köymen),Ankara 1987.

¹⁷ Hadidi,Tarih-i Al-i Osman,Esad Ef.Nu.2081.

¹⁸ Koca Nişancı Celalzade Mustafa,Tabakatü'l Memalik ve Derecatü'l Mesalik,(Nşr.P.Kappert),Wiesbaden 1981.

¹⁹ Hoca Saadettin, Tacü't-Tevarih I-IV,(Nşr.İ.Parmaksızoğlu),İstanbul 1979.

²⁰ Peçevi,Peçevi Tarihi I,Ankara 1981.

²¹ Solakzade,Solakzade Tarihi I-II,(Nşr.V.Çubuk),Ankara 1991.

²² Müneccimbaşı Ahmed,Sahaifü'l-Ahbar I-III,İstanbul 1258.

²³ Hayrullah Ef.,Hayrullah Efendi Tarihi,İhsan Mahvi,Nu.72.

²⁴ Evliya Çelebi,Evliya Çelebi Seyahatnamesi III-IV,(Nşr.T.Temelkuran-N.Aktaş),İstanbul 1986.

²⁵ Polonyalı Simeon,Polonyalı Simeon Seyahatnamesi(1608-1619),(Nşr.D.H.Andreasyan),İstanbul: 1964.

²⁶ H.V.Moltke,Türkiye Mektupları,(Nşr.H.Örs),İstanbul 1969.

GİRİŞ

A-MALATYA'NIN COĞRAFI KONUMU VE JEOPOLİTİĞİ

Malatya, Anadolu'nun Doğu Bölgesinde Fırat havzasının yukarı Fırat bölümünde Adıyaman'dan Elazığ, Bingöl üzerinden , Van'a ulaşan çöküntü alanının güneybatı ucunda yer almaktadır. Coğrafi konumu itibariyle Anadolu'nun doğusunda ve Mezopotamya ile Suriye'nin kuzey hudutlarının yakınında bulunan Malatya⁽²⁷⁾, bu konumuyla jeopolitik açıdan mükemmel bir noktada bulunmaktadır.

Anadolu'nun Asya ve Avrupa için jeopolitik durumu ne ise, Anadolu için de Fırat havzasının önemi aynıdır⁽²⁸⁾. Bir geçiş yeri olan Fırat havzasında burayı kontrol eden bir kavşak noktası ve zengin ovanın bir merkezi olma hüviyetine sahip Malatya şehri, Anadolu ile Mezopotamya ve Suriye arasındaki yolların uğrak noktasıdır⁽²⁹⁾. Bu sebeple, çok sayıda medeniyetin tezahür ettiği Anadolu'da, Doğu ile Batı arasında siyasi, iktisadi ve askeri münasebetlerin kurulmasına yardım eden yollar Fırat havzasında iki önemli geçiş noktasına sahiptir. Bunlardan birisi Malatya (Melidine) geçidi⁽³⁰⁾ diğeri ise

27 E. Yalçınkaya, Muhtasar Malatya Tarih ve Coğrafyası , İstanbul 1940, s.54.

28 A. Yuvalı, "Fırat Havzasının Türk Tarihindeki Yeri", Türk Kültürü, XXIV/ 273, (Ocak 1986),s.1

29 F. Sümer, Yabanlı Pazarı, İstanbul 1985, s.4; H. Saraçoğlu, Doğu Anadolu Bölgesi, İstanbul 1989, s.422.

30 Malatya (Melitene) geçidi, veya derbendi bir çok kaynakta sıkça karşımıza çıkmaktadır. : Mesela Abu'l Farac'da Muaviye'ye gönderilen Andrea'nın dönüşünde Melitene yolundaki dağ geçidini tutarak, Sargi'yi ele geçirmek istediği kaydedilmiştir. Bkz. Abu'l Farac, Abu'l-Farac Tarihi, I, (Nşr. Ö.R. Doğrul), Ankara 1987, s.184; Bir başka kaynakta, Y. Sultan Selim'in Mısır Seferi Sırasında Malatya'ya gelmesi hadisesi anlatılırken " Aşub dağı Malatya görüldü/ biraz derbendü dağ içre yüründü" cümleleriyle manzum şekilde ifade edilmiştir. Bkz. Hadidi, Tarih-i Al-i Osman , Esad Ef. Nu.2081, s.357-358; Solakzade ve M. Nuri Paşa da Malatya geçidinden veya derbendinden bahisle Y. Sultan Selim'in güneye inebildiği ve fetih hareketlerine giriştiğini anlatılmaktadır. Bkz. Solakzade, Solakzade Tarihi, I, (Nşr.V.Çubuk, Ankara 1989,s.402; M.Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, II , Ankara 1983, s.85. Bu kaynaklarda bahsedilen derbend veya geçit olabilecek iki mevki tesbit etmiş bulunmaktayız. Bunlardan birisi Maraş'ı Malatya'ya bağlayan yol üzerinde Malatya'ya yakın anti-Torosların uzantısı iki dağ şeridinin arasında koridor gibi uzanan Sürgü civarındadır. Geçit olabilecek ikinci mevki ise Malatya ovasını aşttıktan sonra İzoli denilen yenden Fırat'a geçit veren dar boğazdır. Tarih boyunca çeşitli ordular Fırat'ı geçmek için nehrin Malatya yakınındaki dar kısmını kullanmışlardır. Bununla irlikte Malatya derbend

kuzey Fırat-Dicle vadisiydi⁽³¹⁾.

Her dönemde bir çok kervan yollarının kavuştuğu ve büyük bir ticaret merkezi olan Malatya, Fırat nehrinin Yunanlılar tarafından Melas, Araplar tarafından Kubakib ve Türkler tarafından Tuhmahsu adı verilen kolu üzerinde idi⁽³²⁾. İlkçağ Anadolu tarih ve coğrafyası hakkında bilgiler veren bazı kaynaklarda Malatya'dan bahsedilmiş, coğrafi konumu belirlenerek jeopolitik önemi hakkında da dikkat çekici mahiyette tanımlamalar yapılmıştır.

B-MALATYA ADI

İlkçağlardan itibaren sahip olduğu özellikler sebebiyle pek çok istilaya maruz kalarak, sürekli el değiştiren Malatya şehri, bir kaç küçük değişiklik ve imla farklılığı haricinde gerek kuruluş yeri ve gerekse isim itibariyle başlangıçtan günümüze kadar köklü bir değişikliğe uğramadan gelebilen Anadolu şehirlerinden birisi olark karşımıza çıkmaktadır ⁽³³⁾.

Malatya şehir ismi, tarihte ilk defa Hitit kaynaklarından yer almakta ve bu tabletlerde "Maldia", "Maldiya" (Maldija) biçiminde zikredilmektedir⁽³⁴⁾. Kayseri yakınında Kültepe höyüğünde yapılan kazılarda bulunan çivi yazılı metinlerde "Melita" şeklinde yer alan⁽³⁵⁾ Malatya adı, bazı vesikalarda

dinden kasıt nehir geçit yeri olmayıp, kara geçidi değildir. Siyasi hadiselerin seyrinden de anlaşıldığı kadariyle bu derbend Maraş-Malatya arasında ki geçit noktasıdır.

¹ Ş. Günaltay, Yakınşark II. Anadolu, Ankara 1987, s.35; İ. Sunguroğlu, Harput Yollarında I. İstanbul 1958, s.41

² Abu'l- Farac, I, s.9, nu.1.

T. Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Anadolu'nun İdari Taksimatı, Ankara 1988, s.7,12.

H.Bossert, Asya, İstanbul 1946, s.18; S. Ağalıdağ, Eskiçağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi, Konya 1988,(Basılmamış Doktora Tezi), s. 14 : Malatya adının geçtiği Boğazköy'de bulunan tabletde Malatya'ya komşu olan memleketlerin adı sayılmakta ve Maldia şehrinin en yaşlısı ve diğer memleketlerin yaşlılarının yemin etmiş oldukları ifade edilmektedir.

F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1987, s.241; M.Tuncel,"Tarih Boyunca Türkiye'de Genel Kuruluşları", Doğumunun 100. yılında Atatürk'e Armağan, İstanbul 1981, s.221; A. K. E. Bilgiç, Kültepe Vesikalarında "Mallita" adının geçtiğini bu şehrin ise Niğde veya Ürgüç'te

"Malazia" ve "Malita" şeklinde de geçmektedir⁽³⁶⁾. Bu iki farklı ifadeye izah getirememekle birlikte aynı yeri yani Malatya'yı kestden formlar olduğu fakat aralarında okunmuş veya lehçe ayrılığı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Geç-Hitit döneminde (M.Ö. 1200-700) Meliddu devletinin merkezi olarak büyük bir değer kazanmıştır. Aynı döneme ait bir Kargamış kitabesinde Hitit Hiyeroglifleri ile Malatya şehri adı "öküz başı ve ayağı" ile ifade edilmektedir⁽³⁷⁾ "Milidia Asur İmparatorluk devri vesikalarında ise Milidia, Me-li-te-a , Meliddu ve Melide⁽³⁸⁾ , şeklinde tespit edilen bu isim,⁽³⁹⁾ Urartu vesikalarında, "Melitea" formunda yer alacaktır⁽⁴⁰⁾.

Eskiçağ coğrafyacılarından Strabon (M.Ö. 58- M.S. 21) Malatya'nın coğrafi yerini ilk defa belirleyerek, şehirli ilgili dikkat çekici bilgiler verirken adını da Melitene⁽⁴¹⁾ olarak zikretmektedir. Pline (M.S. 23-79 ?) ise verimli topraklar üzerindeki Fırat'ın kıyısında Semiramis⁽⁴²⁾ tarafından Melita adıyla

bileceğin söyleyerek bu vesikalarda Malatya adına rastlanmadığından bahsetmektedir. Bkz. E. Bilgiç, "Anadolu'nun Yer Adları", Bellekten X/39, Ankara 1946, s.402, nu.70.

³⁶ B. Darkot, "Malatya", İ.A.VII, s.227.

³⁷ L. Delaporte, Arslantepe La Porte Des Lions, Paris 1940, s.56; F.Kınal, a.g.e., s.240; M.Oğuz, Malatya Tarihi, İstanbul 1984, s.23. Öküz ve öküzün fiziki unsurları Hititlerde mukaddes kabul edilmektedir. Boğa-Tanrı motifinin Hititlere Hurriler'den intikal ettiği yanında, Asya'daki boğa kültürüne dayandığı şeklindeki görüşler için bkz. Ş. Günaltay, a.g.e., s.224, nu.97: Hititlerde böylesine önemli bir yere sahip olan boğa/öküze bağlı unsurların Malatya'yı ifade etmek için kullanıma sebebini izah etmek mümkün olamamaktaysa da, bu hususu Malatya'ya verilen önemin bir göstergesi olarak kabul etmek mümkün müdür?, bilemiyoruz.

³⁸ A. Gabriel, Vovoges Archeologiques Dans La Turquie Orientale I, Paris 1940, s.264: Milidia veya Melide'nin Sümerler tarafından kuşatıldıktan sonra terk edilerek Arslantepe mevkiinde ortaya çıktığına dair kaydında şehrin ismini bu şekilde zikretmektedir.

³⁹ Ş. Günaltay, a.g.e., s.105; F.Kınal, a.g.e., s.248; H. Bossert, "Zur Geschichte Malatyas". Archiv Für Orient Forschung IX, (1934), s.330 v.d.; E. Honigmann, "Malatya", E.I., s.230.

⁴⁰ İzoli veya Kômürhan kitabesinde bu isme raslanıldığı gibi , Halep yakınında bulunan bir kitabede de m-l-z (son harfi kesin değil) şeklinde adlandırılan yerin Malatya'ya işaret ettiği söylenmektedir. Bkz. E. Honigmann, "Malatya", İ A VII, s.230; M. Kalaç, "Kômürhan Urartu Kita besî", Bellekten XX/79, (1956), s.349.

⁴¹ Strabon, Geographie VII, (Nşr. F. Lasserre), Paris 1975, s.120; Aynı müel., Coğrafya, Anadolu XII, XIII, XIV, (Nşr. A. Pekman), İstanbul 1972, s.5 v.d.

⁴² Asur mitolojisinde bir kraliçe adı olarak yer alan ve M.Ö. 800 yıllarında yaşadığı sanılan Semiramis ismi bazı kaynaklarda Samuramat şeklinde de geçer. Bkz. Procopius, Secret History (Nşr. R. Atwater), Toronto 1966, s.4; Aynı müel., Gizli Tarih, (Nşr. O. Duru), İstanbul 1973,

kurulmuş olan Malatya'nın Kapodokya'nın bir parçası olduğu ve büyük Armania'dan önceki bölgenin de "Melitene" olarak adlandırıldığı şeklinde kısa bir bilgi vermektedir⁽⁴³⁾.

XIX. yüzyıl Sayyah-araştırmacılarından W.M. Ramsay, Ptolemy, Strabon, Pline ve diğer eskiçağ kaynaklarına da dayanarak "Melitene" adıyla anılan şehir hakkında değerli bilgiler vermiş hatta Melitene'nin "Melita" ismini taşımasının daha uygun olacağına söylemiştir⁽⁴⁴⁾. Roma ve Bizans İmparatorluğu zamanında da Melitene adını muhafaza eden şehir, bu devletlerin doğu hudutlarını koruması açısından coğrafi konumu ve jeopolitik önemiyle bölgede mühim bir merkez olarak yükselmiş, Bizans-Arap mücadelesinin sürdüğü ve şehrin islam hakimiyetine geçtiği dönemde de aynı adla⁽⁴⁵⁾ anılmaya devam edilmiştir.

Malatya şehir adı Araplar tarafından kadim şekline yakın bir imlayla "Malatiyye" (ملطية) biçimine⁽⁴⁶⁾ kullanılmaya başlanacaktır. Sugûr el-Cezeriye'nin merkezi durumunda olan şehir daha sonra Abbasiler devrinde de El-avâsım bölgesinin merkezi olacaktır⁽⁴⁷⁾. Bizans-Arap mücadeleleri sırasında bölgeye gelmeye başlayan Türkler bu güzel ve önemli beldenin adını değiştirmeyerek Araplardan aldıkları Malatya şekliyle günümüze taşımışlardır. Selçuklular devrinde yapılan idari taksimatlarda "Vilayet-i Malatya" olarak

s.47, nu.3.

⁴³ Pline, Histoire Naturelle De Pline VI, (Nşr. M.E. Littre), Paris 1883, s.239: Bu eserde şehir adı "Melitam" formu ile de görülür. Ayrıca Charles Texier de muhtemelen Pline'ye dayanarak Malatya'nın Semiramis tarafından Meliten adıyla kurulduğunu kayd eder.

⁴⁴ W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Nşr. M.Pektaş), İstanbul 1961, s.344 v.d., 308 v.d.

⁴⁵ Abu'l Farac, I, s.9.184; E. Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, İstanbul 1970, s.17 v.d., 46 v.d.; G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (Nşr. F. Işıltan), Ankara 1986, s.155.

⁴⁶ İbn Bibi, El-Evamirü'l-Alâiyye Fi'l-Umuri'l-Alâiyye, (Nşr. A.S. Erzi), Ankara 1956, s.22, 90

⁴⁷ M. Halil Yinanç, Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944, s.26 v.d.

anılan⁽⁴⁸⁾ şehire Anadolu Selçukluları tarafından da bir "üstünlük ve asalet" ifadesi olarak "Dârü'r-Rifâ" denilerek⁽⁴⁹⁾ şehrin müstesna yeri vurgulanmıştır. Memluklu Devleti döneminde kaynaklarında Malatya ve havalisi için, manasını tespit edemediğimiz "İklim Al-Ozariya" lakabı kullanılmıştır⁽⁵⁰⁾.

Osmanlı kaynaklarının hemen hemen hepsinin Malatya olarak zikrettikleri şehrin adı hakkında Evliya Çelebi de dikkat çekici bilgiler bulmaktayız. Ona göre Acemlerin Aspozan Türkmenlerin "Mal-atiye, Arapların "Malatye" Yunanların "Rakabe" tarihçilerin ise "Dârü'r- Rakabe/Rakbe" Türk hükümdarı Efrasiyab'a atfettiği bir rivayetle açıklamaya çalışmıştır⁽⁵¹⁾.

Malatya halk kütüphanesinde tarafımızdan tespit edilen ve Niyazi Mısri'nin kardeşine yazdığı mektuplar ile değişik kaynaklardan derlenmiş muhtasar Malatya tarihini ihtiva eden el yazması bir risalede, Malatya'nın milattan önceki zamanda bölgede yaşayan Maltiyusu (مالتية) isminde bir reis tarafından kurulduğu "kanaatbahş olmadığından" bahisle Evliya Çelebi'nin yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerini esas almaktadır⁽⁵²⁾.

Malatya şehri son olarak Osmanlı döneminde yer değiştirmiş Romalıların kurduğu şehrin bakiyeleri günümüzde Battal Gazi (Eski Malatya) ilçesini teşkil etmiştir. Buraya halen halk arasında Aşşa Şehir (aşağı şehir)

⁴⁸ Aziz B. E. Esterabadi, Bezm u Rezm, (Nşr. M. Öztürk), Ankara 1990, s.316-324; Selçuklu döneminin önemli kaynaklarından Hoca Necmetdin El-Hoyi'nin Risale-i Fezleke'sinde Malatya Vastaniyye (Orta memleketler) içinde yer alırken, Ebu'l-Fida, "Takvimü'l-Buldan" da hem Şam hem de Rum toprakları içerisinde gösterir. Bkz. T. Baykara, a.g.e., s.69-76.

⁴⁹ A. Sadık Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I", Bellekten XIV/53, (Ankara 1950), s.96-98; İbrahim-Cevriye Artuk, "Ortaçağda Bazı Anadolu Şehirlerine Verilmiş Olan Ünvanlar", Türk Kültürü Araştırmaları, H. Z. Koşay'ın Hatırasına Armağan XXIV/2, Ankara 1986, s.65.

⁵⁰ Ş. Tekindağ, Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı, İstanbul 1961, s.83, nu.5.

⁵¹ Bkz. Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III-IV, (Nşr. T. Temelkuran, N. Aktaş), İstanbul 1986, s.420

⁵² N. Mısri, Bazı Asardan Toplanmış Muhtasar Malatya Tarihi, Malatya Halk Ktb. Nu. 251, s.19 v.d.; E. Çelebinin bu rivayetleri günümüz araştırmalarında önemli görülerek tekrarlanmıştır. Bkz. F.M. Kırzioğlu, Her Bakımdan Türk Olan Kürtler, Ankara 1964, s.27- 28; Müjgan Cunbur, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Adları", Türkiye Yer Adları Sem. Bil. (Ankara 13 Eylül 1984), s.203-205.

de denilmektedir. Şehrin bugünkü yerine, Asbuzu bağlarına⁽⁵³⁾ taşınmasına Mısır mütegalibesi Kavalalı Mahmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasında Anadolu'ya gönderdiği orduya karşı 1838 senesinde halkın yazlık için çıktığı Aspuzu bağlarında bulunduğu bir sırada Malatya'ya gelen Hafız paşa'nın karargahını Malatya'da kurması sebep olmuştur. Ordunun buradan ayrılmasından sonra da, şehirdeki evlerinin harap hale geldiğini görüp yazlık mahalde kalmayı tercih ederek, bugünkü Malatya'nın meydana gelmesini sağlamışlardır.

Bu ismin manası hakkında ileri sürülen "büyük Hitit kralının yahud da bir mağbudun ismine izaften" alınmasının muhtemel görüldüğü⁽⁵⁴⁾ veya bugünkü Gözene nahiyesi civarında bulunan bir ırmağa da ismini veren ve hatta buradan aynı adda bir site teşkil ettikleri ileri sürülen muhayyel Melet oymağının adından, Meletliler memleketi anlamını taşıyan Meletya/Malatya siminin ortaya çıktığı⁽⁵⁵⁾ şeklindeki görüşlere katılmak mümkün değildir. Esasen Hitit kaynaklarında yer alan Melita kelimesinin, yine Hitit dilinde "bal" anlamına gelen ve Melit/Melid/Milid kökünden türediği B.Hrozny tarafından ortaya konulmuştur⁽⁵⁶⁾ Halen balıyla ünlü olan Malatya ve yöresinin bu özelliğinin Hitit öncesi ve Hititler döneminde de bilindiği anlaşılmakta ve daha sonra da devam ettiği, XIII. yüzyılda Abu'l-Ferec'in, XVII. yüzyılda da Evliya Çelebi'nin kayıtlarıyla⁽⁵⁷⁾ ortaya konulmaktadır.

⁵³ Çağdaş kaynaklarda Aspuzu, Aspozan, Aspuzan, Aspuzi, Asazpuzu, İsposan, şekillerinde verdikleri bu isim Malatya'nın günümüzdeki kuruluş yerinin eski adı olup, Hafız Paşa maiyyetinde yer alan Mareşal H.V.Moltke'nin hatıralarında Aspuzu şeklinde görülmektedir. Bkz. H.V. Moltke, Türkiye Mektupları, (Nşr. H.Örs), İstanbul 1969, s.212. Bu kelimenin etimolojisi hakkında E. Çelebi, Malatya'yı kuran Kayser Rakabe'nin Aspoz isminde bir kızı bulunduğu ve bu kızın Malatya ile birlikte bu yazlık mahalli de imar etmiş olduğunu belirterek bu sebeplede bu bağlara Aspuzu bağları ismi verilmiş olduğunu kayd eder.(s.420) Aspuzu adına bazı Osmanlı kaynaklarında da raslamaktayız: R. Yinanç-M. Elibüyük ,a.g.e., s.55; MŞS, Nu. 1049, s.95, belge nu. 56, s.46, nu.99.

⁵⁴ E.Yalçinkaya, a.g.e., s.56

⁵⁵ E. Yalçinkaya, a.g.e, s.3; M. Akturan, Cumhuriyetin 50. Yılında Malatya Müzesi, Malatya 1973, s.9; S. San, Kalkınan Malatya, Malatya 1955, s.7

⁵⁶ B. Hrozny, Inscriptions Hittites Hieroglyphiques III, 1937, s.381; F. Kınal, a.g.e , s.240

⁵⁷ Abu'l- Farac, II, s.544; E. Çelebi, III-IV, s.424.

Bu bilgiler ışığında Malatya adının bal anlamını taşıyan "Melit" kökünden çıkmış olabileceği varsayımı kabul edilerek, başlangıçtan günümüze kadar kullanılan isim veya sıfat biçimleriyle Malatya adının lehçe farklılıkları dışında fazla bir değişikliğe uğramamış olduğu ortaya konulmuş bulunmaktadır.

C-EN ESKİ ÇAĞLARDAN TÜRKLEŞME DÖNEMİNE KADAR MALATYA

Malatya ve çevresi ilkçağlardan itibaren çok sayıda kültür ve medeniyetin izlerini taşımaktadır. Taş devri kültürleri olarak kabul edilen paleolitik, mezolitik ve neolitik devirleri ile ilgili olarak Malatya yöresinde ele geçen buluntular buralarda en eski çağlardan beri çeşitli insan topluluklarının yaşadığını ve insan düşüncesi ile hayatının olgun bir seviyede olduğunu göstermektedir⁽⁵⁸⁾. Bu buluntular daha çok alüvyonlu ovanın dışında, dağların eşik bölgesinde aranmalıdır⁽⁵⁹⁾.

Anadolu prehistoryasının henüz oluşma devresinde Malatya civarında paleolitik yerleşme Malatya Kuruçay çevresinde, Fırat vadisi ve Samsat'ta görülür⁽⁶⁰⁾. Bu bilgilerin ışığı altında bölgenin yerleşim tarihini M.Ö.8000 yıllarına kadar uzatmak mümkündür. Fırat vadisinde M.Ö.7250 yılına tarihlenen neolitik dönemin en mühim yerleşme yeri Malatya'da bulunan Caferhöyük olmuştur. Milattan önce sekizinci binin sonlarına ait buluntu ve bunların mimarisiyle Doğu Anadolu ve Malatya arkeolojisinin aydınlatılmasına önemli ışık tutmuş olan Caferhöyük, Malatya bölgesinde en eski uygarlık kalıntılarının bulunduğu, insanların topluluklar halinde yanyana evler yapmak

⁵⁸ İsveçli prehistorya araştırmacılarından M. Pillart tarafından 1932 yılında yapılan araştırmalarda, Malatya-Adıyaman'da Pafanlı dağlarındaki mağaralarda boyalı dağ keçileri tasvirleri örnek olarak gösterilmiştir. Bkz. M. Oğuz, a.g.e., s.15; S. Ağaldağ, a.g.e., s.93.

⁵⁹ M. Özdoğan, Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzev Araştırmaları, İstanbul 1977, s.22.

⁶⁰ S. Ağaldağ, a.g.e., s.94.

suretiyle birlikte yaşadıkları ve en önemlisi Anadolu'da ilk tarım kültürünün başladığı çok mühim merkezlerden biridir⁽⁶¹⁾

Eski Tunç çağına geçişi sağlayan kalkolitik dönem Malatya bölgesinde yoğun olarak görülmektedir⁽⁶²⁾. C.A. Burney ve M. Özdoğan Malatya'da yaptıkları araştırmalarda çok sayıda kalkolitik yerleşmelerin varlığını tespit etmişlerdir⁽⁶³⁾.

Bu yörede Kalkolitik çağın en önemli yerleşme yerleri Arslantepe ve Değirmentepedir. M.Ö. 5000 senelerinden kalma olduğu vurgulanan Değirmentepe höyüğünde dünyanın en eski izabe fırını ve El-Ubeyd kültürü⁽⁶⁴⁾ ile benzer nitelikler taşıyan çanak-çömlek parçalarının bulunmuş olması Aşağı Mezopotamya'da Sümer öncüsü olan El-Ubeyd kültürünün Anadolu'daki en mühim temsilcisi olabileceğini ortaya koymuştur⁽⁶⁵⁾. Ayrıca buradaki buluntularla ortaya çıkmasını "Ya Sümerler Mezopotamya'ya inmeden önce, burada onun sahibi olan bir başka kavim Malatya yöresinde oturmuştur varsayımı hatıra gelir" yorumuyla ortaya koymaktadır⁽⁶⁶⁾.

⁶¹ J.Cauvin, "Cafer Höyük Kazısı 1982 Yılı Raporu", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, İstanbul 1989, s.65-66; M.Özdoğan, a.g.e., s.22; Adıyaman Palanlı Tepesi ile Samsat civarından gelen insanlar Fırat vadisinde Caferhöyüğe yerleşerek, Malatya neolitik kültürünü meydana getirmiş olduklarına dair bilgi için Bkz.S.Ağaldağ, a.g.e., s.94; Malatya ve civarında eski yerleşmelerin bakıyeleri olan höyüklerin kazı çalışmaları 1932'lerde başlamış olup, 1975'den sonra Güney Doğu Anadolu Projesinin uygulanmaya konulmasıyla kurtarma çalışmaları sürdürülmüştür.

⁶² E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Konya 1986, s.8.

⁶³ C.A. Burney, "Eastern Anatolia In The Chalcolithic and Early Bronze Ege", Anatolien Studies VII, 1958, s. 161 v.d.; M. Özdoğan, a.g.e., s.18-71.

⁶⁴ F. Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s. 29 v.d.: El-Ubeyd, Güney Mezopotamya'daki Sümer sitelerinden birisidir. Burada Halaf kültüründen daha ileri bir kültür tespit edilmeşi olup, geç kalkolitik çağı El-Ubeyd kültürü olarak anılır.

⁶⁵ U. Esin, "1980 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kazı Sonuçları", III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 1981, s.40 v.d.

⁶⁶ N. Göyünç, Malatya'dan Görüş, İstanbul 1985, s.3; S. Ağaldağ, a.g.e., s.11-115: Malatya Değirmentepe'deki bu kültürün, Sümerlerin kökü meselesine çözüm getirebileceğini söylemektedir. Ashında Lansberger'de de işaret edilen bu husus O. Nedim Tuna'nın çalışmasıyla oldukça önemli bir aşamaya girmiş bulunmaktadır.

Değirmentepe'nin önemli bir ticaret merkezi olduğu, iç Anadolu ve Kuzey Mezopotamya ile yoğun bir ilişki içerisinde bulunduğu ele geçen melzemedan anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar yapılan kazılarda yedi katman tespit edilen Arslantepe höyüğünden elde edilen bilgiler burasının Mezopotamya ilişkilerine yeni boyutlar getirmekte ve yörenin İlk Tunç çağının I. evresinde bir beylik merkezi olduğunu⁽⁶⁷⁾ göstermektedir. M.Ö. 3000'lerden itibaren başlayan Eski Tunç Çağı'na varlığını Malatya'da çok sayıda yerleşim yerinde tespit eden C.A. Burney olmuştur⁽⁶⁸⁾. Burney'in tespit ettiği höyüklerle, 1977'de M. Özdoğan'da ekibiyle yaptığı yüzey araştırmaları neticesinde yeni yerleşme yerlerinin ilave etmiştir.

Malatya'nın ovadaki dağınık yerleşim yerleri dışında ilk kurulduğu yer olarak tespit edilen Orduzu adlı köyün yakınındaki Arslantepe'nin⁽⁶⁹⁾, eski Tunç çağının bütün evrelerinin görüldüğü⁽⁷⁰⁾ bir ticaret merkezi durumunda olması itibariyle höyükte, bulunan kapının Mezopotamya mimarisi tarzında⁽⁷¹⁾ yapılmış olan ve ticari kervanların geçişini kontrol edildiği bir gümrük kapısı niteliğini taşıdığı anlaşılmaktadır. Arslantepe ile Anadolu şehirleri arasında ticaret ve kültür mübadelesinin varlığını, Orta Anadolu höyüklerinde görülen kırmızı haçlı dekorasyon unsurlarına Arslantepe'de de rastlanması⁽⁷²⁾ ortaya koymaktadır.

M.Ö. 2300 yıllarında da Malatya yöresinin Anadolu'da mevcut olan 17 krallıktan birisine ait olduğu, Arslantepe ve civarındaki yerleşmelerin önemi göz önüne bulundurularak söylenebilir. Ayrıca, Anadolu ile Mezopotamya arasında Akadlı Sargon zamanından beri işleyen ve daha sonra Hititler devrinde de kullanılacak olan kara yollarının Hattuşaş-Kaneş (Kültepe)

⁶⁷ M. Oğuz, a.g.e., s. 17 v.d.

⁶⁸ C.A. Burney, a.g.e., s.195-237.

⁶⁹ B. Darkot, "Malatya", İ.A.VII, s. 227; A. Gabriel, a.g.e., s. 264.

⁷⁰ A. Palmieri, Scavi ed Arslantepe (Malatya) 1976-1979, Roma 1985, s.76. v.d.

⁷¹ A. Palmieri, "Arslantepe Excavations 1982", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, İstanbul 1983, s. 17.

⁷² M. Oğuz, a.g.e., s.19; M. Akturan, Cumhuriyetin 50. yılında Malatya Müzesi, Malatya 1973, s.16.

Tegarama (Gürün) Darende-Melit (Malatya) Samusat (Samsat) üzerinden Urşu (Urfa)'ya gelerek ikiye ayrıldığı⁽⁷³⁾ düşünülecek olursa Malatya'nın bu önemli karayolu üzerinde yer alan bir şehir olması keyfiyetini haiz olduğu jeopolitik konumu ile ticari siyasi işlerliğine bakılarak teyid edilebilir. Ayrıca M.Ö. 2000 yıllarının başlarında Anadolu'nun ilk yazılı vesikalari olan Asur çivi yazılı tabletlerin keşfedildiği Kültepe'nin, Asurlu tüccarların kurulduğu kolonilerin merkezi olduğunu ve diğerlerinin de Malatya ile Konya arasındaki bölgede yer aldığını bilmekteyiz. Bulunan vesikalalar üzerindeki çalışmalar Asurlu tüccarların Fırat yoluyla Kargamış'a gelerek, oradan Malatya'ya sonra Darende-Gürün ve Pınırbaşı yoluyla eski adı Kaniş olan Kültepe'ye vardıklarını göstermiştir⁽⁷⁴⁾.

Hitit Krallığının ataları kabul edilen Kuşarra Krallığı zamanında Anitta tarafından Malatya'nın hakimiyet altına alındığı ve böylece Fırat'a kadar olan topraklara sahip olan Kuşarra Krallığının⁽⁷⁵⁾, daha sonra başa geçen Puşarumma sülalesi zamanında Hitit Kralı I. Hattuşili'nin doğuya doğru genişlerken (M.Ö. 1650) Kuzey Suriye'ye gitmek için Fırat'ı Malatya yakınılarından geçtiğini⁽⁷⁶⁾ öğrenmekteyiz. Daha sonra Suriye seferine çıkan I. Murşili'nin (M.Ö. 1620-1590) de seferine Malatya yolunu kullanmış olabileceği kaynaklarda belirtilmektedir⁽⁷⁷⁾.

Hitit tarihinin en güçlü dönemi olarak bilinen I. Şuppilulima zamanına (M.Ö. 1380) kadar Malatya'nın tam olarak Hitit hakimiyeti altında olduğu I. Şuppilulima'nın Malatya'nın doğusundaki İşuva memleketi şehirlerinin itaati

⁷³ F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, s.169

⁷⁴ F. Kınal, "Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi" Atatürk Konferansları IV (1970), Ankara 1971, s.4.

⁷⁵ S. Ağaldağ, a.g.e., s.154.

⁷⁶ Ş. Günaltay, a.g.e., s. 87; Hattuşili Fırat'ı kendinden önce geçen Akad Kralı Sargon'dan da söz etmektedir. Bkz. S. Ağaldağ, a.g.e., s.156-158.

⁷⁷ S. Ağaldağ, a.g.e., s.159.

altını aldığı, ve burada kısa süreli bir Mitanni işbirliği⁽⁷⁸⁾ sonrasında olduğu bölgede tekrar Hitit hakimiyetinin tesis edildiği görülmektedir. Ege göçleri sırasında⁽⁷⁹⁾ (M.Ö. 1200) yıkılan Hitit'lerden sonra, M. Ö. 1200-700 arasında tarihlenen geç Hitit çağında kurulan 20 küçük şehir devletleri (prenslikler)inden birisi olarak Malatya'da Hitit'lerden kalanların bir kısma yerleşmiş, ve şehir Asur, Urartu ve Frig devletlerinin hudutlarının birleştiği yerde bulunması yanında Mezopotamya- Anadolu arasında işleyen yolun da buradan geçmesi⁽⁸⁰⁾ sebebiyle önemli bir merkez haline gelmiştir. Ege göçlerinin akabinde Kargamış ve Malatya'nın Hititlerle meskûn olduğu ve Hitit Kral sülaleleri tarafından idare edildiği, fakat Asur kralına haraç vermeye mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır. I. Tıglatpileser'in M.Ö. 1090'da ölümünden sonra Malatya üzerinde Asur egemenliği kalkacak ve Kargamış krallığının hakimiyeti altına girecektir⁽⁸¹⁾. Bu dönem Malatya tarihiyle ilgili olarak çok sayıda kral adlarının yer aldığı steller (kitabeler) bulunmuştur⁽⁸²⁾.

M.Ö. 1000 yıllarında doğuda tam bir birlik kuramamış olan Urartuların IX. yüzyılın ilk yarısında kral Menuas'ın (M.Ö. 810-786) Yakın Şark'da Asur baskısının kalkmasını fırsat bilerek Meliddu (Malatya) bölgesini hakimiyeti altına almasıyla⁽⁸³⁾, Geç Hitit Şehri Devletlerinden birisi olan Malatya da Urartu hakimiyetini III. Tiglatplerser'in (M.Ö. 745-727) Asur tahtına çıktığı zamana kadar devam etmiş olan Malatya'da Urartu dönemi hakkında en

⁷⁸ Ş. Günaltay, a.g.e., s.105, 288-289: Fırat'ın batısında Meliddu (Malatya) bölgesinde küçük bir Mitanni peresliği Asur Kralı I.Tiglatplasar zamanına kadar varlığını muhafaza edebilmiştir.

⁷⁹ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1970, s.25; B. Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, İzmir 1982, s.70.

⁸⁰ M. Oğuz, a.g.e., s.21.

⁸¹ F. Kinal, a.g.e., s.248-251; Ş. Günaltay, a.g.e., s.305.

⁸² H.Bossert, "Zur Geschichte Malatyas", AFO IX, (1934), s.330 v.d.

⁸³ L. Delaporte, Les Hitites, Paris 1936, s.322; Ş. Günaltay, a.g.e., s.306-307; A. Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara 1986, s.30 v.d.

önemli bilgileri Urartu krallığının batı sınırındaki son kitabesi olan İzoli (Kömür-Han) kitabesinden⁽⁸⁴⁾ öğrenmekteyiz.

Urartu'ların satvetli devri çok uzun sürmeyip Asurlular karşısında hezimete uğramalarıyla 743'e doğru Malatya yöresinden de çekilmişlerdir⁽⁸⁵⁾. Asur imparatorluğunun güçlenerek Güney ve Doğu Anadolu'daki Geç Hitit şehir devletlerinin tümünün kendisine bağlaması ile Melid başşehir olarak (M.Ö. 707) Kommanu eyaletinde yer aldı⁽⁸⁶⁾. Malatya şehir devletinin Asur hakimiyetinden kurtulması, Frigleri mağlup edilerek aynı zamanda Doğu Anadolu'ya akınlarda bulunan Kimmerler sayesinde olmuştur. M.Ö. 660'larda vuku bulan akınlar sırasında Malatya ve çevresinin de etkilendiği tahmin edilmektedir⁽⁸⁷⁾. Bölgede M.Ö. 590 yılından sonra başlayan Med hakimiyeti kısa sürerek, Önasya tarihinde Persler devrinin başlamasıyla Malatya şehri de Kapadokya⁽⁸⁸⁾ Satraplığı içerisinde yer alacaktır. Bu dönemle ilgili olarak Plinius, Melitene'nin Büyük Ermenistan'a uzanan kısmına verilen isim olduğunu söylemektedir⁽⁸⁹⁾. Eskiçağın ünlü coğrafyacılarından Strabon (M.Ö. 69-M.S.19) Kapadokya içerisinde Melitene'yi Kataonia (Elbistan) ile Euphrates (Fırat Nehri) arasında Kommagene'ye sınır olan bir mevkide göstererek Kapadokya'nın on valiliğinden birisi olduğunu söyler⁽⁹⁰⁾.

⁸⁴ Karakaya Baraj gölü sularının altında kalan bu kitabe 1838'de Mareşal H. V. Moltke tarafından keşfedilmiş olup, M.Kalaç bu kitabeyi neşretmiştir. Bkz. M.Kalaç, "Kömürhan Urartu Kitabesi", *Bulleten XX* (1956), 349-354.

⁸⁵ S. Ağaldağ, a.g.e., s.208 v.d.; B. Darkot, "Malatya", *İ A VII*, s.228.

⁸⁶ S. Ağaldağ, a.g.e., s.208 v.d.; B.Darkot, "Malatya", *İ A VII*, s. 228.

⁸⁷ Ş.Günaltay, a.g.e., s.353.

⁸⁸ Katpakutya; Güzel atlar ülkesi manasındadır. Bkz. M. Oğuz, a.g.e., s,34; Yurt Ans., "Malatya", VII, s.5413.

⁸⁹ Pline, a.g.e., s.239.

⁹⁰ Strabon, *Coğrafya (Anadolu) XII, XIV*, (Nşr. A. Pekman), s.3- 5: Ayrıca Melitene'nin Kommagene'ye benzediğini, bu şehrin Kapadokya'da her tarafında meyva ağaçları olan tek ülke olduğunu, zeytin ürettiğini ve Yunan şarabıyla rekabet eden Monaria şarabını yapıldığından da bahseder.

Pers'ler döneminde üzerinde bulunduğu ticari ve askeri yolun daha da önem kazanması Malatya'yı İran yaylasını Akdeniz'e bağlayan ulaşım yolu üzerinde, doğu-batı arasında sosyal ve iktisadi ilişkilerin yoğunlaştığı bir şehir haline geldiği Doğudan Anadolu içlerine giden "Kral Yolu"na da Fırat üzerinden geçit veren bir yerde bulunması bu şehrin aslında, kuruluşundan itibaren askeri amaçla orduların, ticari amaçla da kervanların geçtiği bir merkez konumunda bulunması onun her devirde önem kazanmasına vesile olmuştur. Bilhassa Asurlular ve Persler zamanında Hellenistik döneme doğru artış gösteren bu önem XVI. yy'a kadar sürüp gidecektir.

Sırayla, Selekoslar, Pontus ve Kommagene krallıklarının bağlandıktan sonra Malatya, M. Ö. 74 sonrasında Anadolu içlerinde başlayan Roma akınları sırasında (M.Ö. 47-32) Kapadokya'nın Roma imparatorluğuna bağlanması ile bir lejyon haline gelmiştir⁽⁹¹⁾. Roma'nın doğu sınırında Fırat üzerindeki geçit noktalarından birisi olan Malatya ve çevresi stratejik konumu ile iase imkanlarının bolluğu sebebiyle Roma ordularının uğrak yeri haline gelecektir.

İlk olarak Arslantepe'de ortaya çıkan Milidia veya Melide şehri, Roma'luların bölgeye gelmesinden sonra Titus devrinde XII. Fulminata Legio'nunun daimi karargahını Arslantepe'nin dört Km. kuzeyine taşımasıyla yeniden olmuştur⁽⁹²⁾. Bu Legion'un etrafında yapılanların çoğalması ve nüfus toplanması ile Eski Malatya şehri ortaya çıkacaktır. Şehrin etrafının surlarla çevrilmesi ve büyümesi imparator Trajanus (M.S.98-117) Devrinde gerçekleştirmiştir. Şark hudutlarını Fırat Nehrine doğru muhafaza eden ve Sinop'tan Fırat'a inen yol ile şark ticaret yolunun üzerinde bulunması itibarıyla kaynaklarda⁽⁹³⁾ sıkça bahsedilen Malatya şehri, Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra Anadolu'da yapılan mülkî-askerî düzenlemede Tohma suyu menbaından

⁹¹ M. Oğuz, a.g.e., s.39.

⁹² A. Gabriel, a.g.e., s.264; W.M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Nşr. M. Pektaş), İstanbul 1961, s.56, 305; A. Tanoğlu, "Malatya Dolayında Coğrafî Geziler", Türk Coğrafya Dergisi II, s.201.

⁹³ "Melitene büyük bir askeri merkezdi; Yollar Melitene'ye gider ve yolların kenarında taşlarda Melitene'ye olan mesafeler gösterilirdi..." Bkz. W.M. Ramsay, a.g.e., v.d.

Fırat'a kadar sahayı kaplayan XII. Likandos Tem'i (=thema) nin merkezi⁽⁹⁴⁾ haline gelmiştir (M.S. 457-474). Malatya şehrinin surları M.S. 532'de imparator Jüstinian tarafından tamamlanmış ve şehir III. Armenia eyaletine merkez olarak seçilmiştir⁽⁹⁵⁾.

Roma İmparatorlarının güneye doğru yaptıkları hareketler sırasında siyasî-askerî bir üs niteliğine sahip olan Malatya, Bizans döneminde de aynı niteliğini sürdürmeye devam etmiş, Bizans'ın kendi içindeki din ayrılıklarına dayanan mücadelelerde, 575'den sonra vuku bulan Bizans-Sasani savaşları sırasında bu özelliği sebebiyle söz konusu iki devletin mücadele sahası olmaktan kurtulamamıştır⁽⁹⁶⁾.

Bizans-Arap mücadelesi ve şehrin İslam hakimiyetine ilk geçtiği dönemden (M.S. 659) itibaren Bizans kaynaklarında sıkça rastladığımız Malatya şehri İslamlar tarafından sürekli eldi tutulamayacak, daha evvel İranlılar ile Bizanslılar arasında el değiştirip durduğu gibi, Arap-Bizans mücadelelerinde de her iki taraf için önemini muhafaza eden, sürekli el değiştiren bir sınır şehri⁽⁹⁷⁾ olma hüviyetinin südürecektir. Bu mücadeleler esnasında çok büyük tahribatlara uğramasına⁽⁹⁸⁾ rağmen her defasında yeniden canlanmak suretiyle önemini koruduğu dikkati çekmektedir.

Araplar, Malatya'yı ele geçirdikten sonra Sugûr el-İslamiye'nin önemli bir bölümünü oluşturan Sugûr el-Cezeriye'nin merkezi haline getirdikleri bu şehri

⁹⁴ M.H. Yinanç, Türkiye Tarihi ve Selçuklular Devri I (Anadolu'nun Fethi), İstanbul 1944, s.32 v.d.

⁹⁵ M.A. Kaşgarlı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş, İstanbul...bs.17-18; Ramsay, a.g.e., s.347.

⁹⁶ A. Gabriel, a.g.e., s.264; E.Honigmann, a.g.e., s.17-19, 46 v.d.

⁹⁷ İbn Tagribirdi, En-Nücum, VIII,(Nşr.W.Popper),Berkeley 1909-1936, s.212.

⁹⁸ Bunlardan bazılarını örnek vermek gerekirse; nüslümanların altındaki Malatya 695'de Leontios, 741'de Armeniakom Strategosu ve 750'de Konstantinos tarafından tahrip edildi buna rağmen Bizanslar IX. Yüzyıla kadar Malatya'yı ilhak edemediler.Ancak 837 yılında Theophilos civarıyla birlikte bu güzel beldeyi Bizans'a ilhak etmişlerse de, bölgede mücadele bu asır boyunca sürüp gidecektir. Bkz. E. Honigmann, a.g.e., s.17-19, 55-58; İbnü'l-Esir, İslam Tarihi, El-Kamûrî'nin Tarihi Tercümesi, V, (Nşr. M. Tulum), İstanbul 1987, s.363.

aynı zamanda bölgenin en büyük ve mamur bir beldesi yapmışlardır⁹⁹). Bilhassa bu uc vilayeti Abbasiler devrinde (751-1156) bölge itibariyle daha da gelişerek Harun Reşit zamanında (786-809) "El-Avāsım" adıyla oluşturulan müstakil bir idari bölgenin de merkezi olma hüviyetini kazanır. Böylece Malatya, İstanbul'a kadar uzanan Rum gazalarının hareket üssü olma vasfını devam ettirir. Bu merkezin bir diğer özelliği de Tarsus, Adana, Maraş şehirleri gibi Horasan'dan nekledilen Türklerin önemli bir yerleşim yeri haline gelmiş olmasıdır. Araplar'ın Malatya'yı elde tutmaya ne kadar değer verdiklerini şehrin Türkleşme dönemine kadar kadar ki mukkaderatından anlamaktayız. Nitekim, Bizanslar ve Araplar tarafından çeşitli defalar kuşatılmış, bu yoğun saldırılar karşısında yakılıp yıkılmış, halkı eziyetler çekmiştir.

Sugûr ve Avāsım şehirleri askeri garnizon olmaları yanında dinî ve ilmî faaliyetler için de önemli merkezler olmuşlardır. Malatya şehri, bu dönemle ilgili bilgi veren kaynaklarda mamur, zengin, refah içinde yüzen bir belde olarak bir çok kervan yollarının kavuştuğu önemli ticaret merkezlerinden birisi şeklinde gösterilmekte ve iklimin, topraklarının güzelliği sayesinde hububatın, meyvenin her türlüünün yetiştiği bir yer olarak tasvir edilmektedir.

En eski çağlardan Osmanlı hakimiyetinin tesisine kadar geçen süre içerisinde Malatya'nın tarih içerisindeki yerini girişte kısaca ortaya koymakla, bölgenin sahip olduğu değerler ve bu değerlerin cazibesine kapılan çeşitli devletler için arz ettiği önem gösterilmek istenilmiştir. Böylece Malatya ve çevresinin tarih içerisindeki jeopolitik öneminin her dönemde fasılasız devam

⁹⁹ Müslümlerle Bizanslar arasındaki mücadeleler daha çok Sugur El-Şamiye ve Sugur El-Cezeriye denilen Tarsus, Adana, Maraş, ve Malatya hattı üzerinde cereyan ediyordu. Bu müstahkem mevkiilerin Emeviler devrinde merkezi de Kinnesrin idi. Harun Reşit Zamanında Sugur bölgesi "Eyalet-i Şamiye", "Eyalet-i Cezeriye" şeklinde ikiye bölünerek, merkezi Tarsus olan Eyalet-i Şamiye Kinnesrin valiliğine, merkezi Malatya olan Eyalet-i Ceseriye ise Harran valiliğine bağlandı. Daha sonra bu uc "El-Avasım" adıyla birleştirilerek müstakil bir idari bölge haline getirildi. Bkz. El-Belazuri, Fütuḥü'l-Buldan, (Nşr. M. Fayda), Ankara 1987, s.264 v.d.; İ.Esir, II, s.486 v.d.; İ.Esir, III, S.37; M.H. Yinanç, a.g.e., s.26 v.d.; H.D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, İstanbul 1980, s.57; O. Ünal, Horasandan Anadolu'ya Türkiye Tarihine Giriş, Ankara 1980, s.26; Aslında Arapların sugur bölgelerinde teşkil ettikleri bu eyaletleri Roma İmparatorluğu zamanındaki "İmparator eyaletleri" veya "Bizans hudut Themaları"na tekabül etmiylerdi. B. konuda bkz. E. Honigmann, e.g.e., s.39-40; G. Ostrogorsky, Bizans Devlet Tarihi, (N: F. İşıltan), Ankara 1986, s.154.

ettiği ve sahip olduğu konunun bu devamlılığı artan bir biçimde Osmanlı dönemine kadar ulaştırdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bölgede tesis edilen Türk hakimiyetinde tesadüfi hareketlerin bir neticesi olmadığı, dolayısıyla Osmanlı devletinin bölgeye olan ilgisinin dayandığı temellerin neler olduğunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Osmanlı Devletinin gelişmesinin ilk dönemlerinde, XIV. Yüzyılın sonlarında tamamen bir Türk yurdu haline gelmiş bulunan ve o zamana kadar pek çok Türk siyasi kuruluşunun birbirleriyle çekiştiği bir bölge olan Malatya'ya alakası elbette sebepsiz değildir. Zira daha bu dönemde batı da, Avrupa'da Tuna kıyılarına ulaşan bu devletin, esas dayanağını teşkil eden Anadolu'ya ilgi duymaması beklenemezdi. Dolayısıyla Osmanlı, yönünü doğuya çevirip, Anadolu birliğini sağlamak üzere harekete geçerken, aynı zamanda bu tür amaçlar taşıyan Türk hakimiyetleri için de böyle bir mücadelenin odak noktalarından bir haline gelmiş olan Malatya'da, hakimiyetini kurmasından daha tabii bir şey düşünülemez. Yaklaşık yüz yıllık bir arayla tekrarlanan ve kesin olarak hükümlerliliğin sağlanmasıyla sonuçlanan Malatya ve çevresinde Osmanlı Devleti'nin verdiği mücadele ile hakimiyetin tesis edişi, bu çalışmanın birinci bölümünü teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, bölgede hakimiyetini tesis edip geliştirirken nasıl bir miras devralmış bulunduğunun da gösterilmesi gerekiyordu. O sebeple ikinci bölüm bu konuya tahsis edilmiş, Malatya şehrinin Osmanlıya intikal ettiği sıradaki fiziki ve demografik yapısı bu bölümde söz konusu edilmiştir. Yalnız, fiziki yapının, bilhassa Osmanlıların hazır olarak bulduğu ve bütün hakimiyeti boyunca da pek fazla bir şey ekmediği sanat eserleri ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Esasen farklı bir ihtisas konusu olup, başlıbaşına müstakil bir çalışmayı gerektiren söz konusu eserlerin detaylı bir şekilde adeta bir sanat tarihçisi gözüyle değerlendirilmesinin bu çalışmanın mahiyeti ve amacı bakımından mümkün olamayacağı takdir edilmelidir. Bugün her ne kadar Malatya ve çevresinde Osmanlıya ait fazla bir maddi kültür değerlerine rastlanılmamaktaysa da bu hususun daha önce çeşitli Türk hakimiyetleri yaşadığından sonra Osmanlıya intikal eden diğer çeşitli Anadolu şehirlerinde

olduğu gibi bir arz, talep meselesinden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Üstelik Osmanlı hakimiyet sahası içerisinde kısa sürede bir iç bölge şehri haline gelerek öneminden pek çok şey kaybetmesine rağmen Malatya'ya Osmanlı'nın kazandırdığı eserler mesela; bir Silahdar Hanı'nın varlığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Ayrıca bugünkü Malatya, tamamen bir Osmanlı eseri olup, esasen Osmanlı'nın hakim bulunduğu diğer bütün şehirlerde görüldüğü gibi, Malatya'ya da (Eski Malatya) her yönden kendi kültür damgasını vurmuştur. İkinci bölüm dikkatlice incelendiğinde bu husus açıkça görülecektir.

İkinci bölümde demografik yapı verilirken, bölgedeki nüfus ve sosyal hareketlilik hususunda eldeki bilgilerin Malatya ve yakın çevresinden ziyade bütün bir sancağı ihtiva eder mahiyeti haiz olması yüzünden yeterince değerlendirilemediği görülecektir. **Ama** bu hususta önemli bir yeri bulunan müslim-gayrimüslim arasındaki hareketlilik ve münasebetler özellikle gösterilmeye dikkat edilmiştir.

Malatya ve çevresi oldukça geniş bir alandır. Bu alanı bir bütün olarak ele alıp incelemek elbette bir yüksek lisans çalışmasının sınırlarını aşardı. O sebeple ileride başlıbaşına bir çalışmanın konusu olacak böyle bir hususu hem kaynak hemde alan itibariyle sınırlamak ihtiyacı ile karşılaşıldı. Haliyle bu ihtiyaç, konunun Malatya Kazasına bağlı Merkez Nahiyesi ile tahdid edilerek Kırsal Yerleşme Merkezleri adıyla üçüncü bir Bölüm teşkil edilmesi yanında sadece ana kaynak niteliğinde olan Tahrir Defteri ve Mühimme Defterlerinin verdiği bilgiler dahilinde konunun ele alınması neticesini doğurdu. Böylelikle ileride merkezden çevreye bakış ve çevrenin de daha iyi ortaya konulması imkanı sağlanmış olacaktır. Şehir Nahiyesi, gerek fizikî gerekse demografik yönden ele alınarak ,Nahiye bünyesinde yer alan köyler ve köylerin Tahrir Defterindeki bilgiler ışığında tek tek ele alınarak değerlendirilmesi yapılacaktır.

Osmanlı'nın devraldığı mirasa kazandırdığı değerler, yani onun bölgede tesis ettiği hakimiyetin mahiyeti ve ticari alanda işleyişi dördüncü bölümde mümkün olduğu kadarıyla bütün yönleriyle gösterilmeye çalışılmıştır. Burada dikkati çekecek olan husus, Malatya'nın Osmanlı hakimiyeti

süresince diğer Anadolu şehirlerinden pek fazla farklı bir özellik göstermeyecek şekilde normal bir gelişme süreci içerisinde varlığını devam ettirdiğinin tespit edilmesidir. Ancak Malatya'nın bu gelişmesini mesela, bir Bursa'nın veya Manisa'nın gelişmesiyle mukayese etmek de doğru olmaz. Aslında iklim açısından birbirlerine benzeyen bu şehirlerin gelişmesi arasındaki farklılık diğerlerinin daha başka avantajlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen Malatya'nın bilhassa bölgesindeki, mesela bir Harput veya Erzincan'dan daha ileri bir gelişme süreci gösterdiği gerçektir. Öyle ki Malatya'da Osmanlı döneminde, boya ve dokuma sanayi, zirai faaliyetler ile ticari hayatın daha önceki dönemlerden çok daha ileriye gittiği söylenebilir. Elbette bunda Osmanlı'nın bölgede sağladığı istikrarın payı büyük olmalıdır. Bu mukayeseyi yaparken bir Kayseri, Urfa veya Maraş'ın sözkonusu edilemeyeşinin sebebi henüz bu şehirlerle ilgili XVI. yy.'a ait araştırmaların tam olarak ortaya konulmamış olması yahut da varsa bunların tarafımızdan tespit edilememesidir.

Malatya merkezinin, çevresinden ayrı düşünülmeyeceği takdir edilir. Ancak bir şehir merkezindeki gelişme ve işleyişi ile yakın çevresinde de olsa ortaya çıkan gelişme ve işleyişleri aynı anda değerlendirmek doğru olmamalıdır. En azından sosyal hayattaki farklılık buna engeldir. Bu düşünce ile Osmanlı Devleti'nin genellikle Doğu Anadolu Bölgesinde tesis ettiği toprak düzenini bilhassa malikane-divani sisteminin en iyi örneklerinin görüldüğü Malatya çevresinin ayrı bir bölümde ele alınması gerektiği kanaatına varılmıştır ve beşinci bölüm, bu hususa tahsis edilmiştir. İlk anda konuyla ilgili görünmemekle beraber daha çok bu rejime bağlı bir gelişme olan vergiler de aynı bölümde söz konusu edilecektir. Dolayısıyla, Osmanlı Devletinin Malatya şehri ile yakın çevresinde uyguladığı, esasen mahiyet itibariyle de birbirinden farklı olan vergi sistemi doğrudan ilgili bölümler içerisinde verilme tercihi ile karşı karşıya kalınmıştır. Ama bu bölümde vergiler bir önceki bölümden farklı olarak ayrı bir ara başlık altında toplanarak, bu hususta köylü-devlet münasebetlerinin işleyişi, yani Osmanlı'nın yükselmesinde önemli sebeplerden birisi olan toprak-üretim-devlet ilişkisi sınırlı da olsa

gösterilmeye çalışılmıştır.

Dikkat edileceği üzere, bölgede tesis edilen Osmanlı hakimiyetinin adalet sistemi ile sosyal hayatın şekillenışı ve işleyişi konuları bu çalışmada teferruatıyla verilememiştir. Bu da konunun ve kaynaklarının sınırlandırılması ile ilgili bir husustur. Esasen bu yönlerden ele aldığımız dönemle ilgili belli başlı ana kaynaklar da bugün mevcut değildir. Malatya'yla ilgili eldeki en eski şer'îye sicilinin 1656 tarihini taşıdığı unutulmamalıdır. Buna rağmen söz konusu hususda bilhassa sosyal hayatın şekillenışı ve işleyişi ile ilgili konularda ele aldığımız meselelerle ilgileri nisbetinde mümkün olduğunca geniş geniş malumatın verilmeye çalışıldığı da görülecektir.

Bu tür konularda çalışanların bildiği gibi tahrir ve mühimme defterlerini tam olarak okuyup, değerlendirebilmek her zaman mümkün olamamaktadır. Bunun da başlıca sebepleri arasında yazımdaki farklılıklarla birlikte defterlerin tertip ve teşkil edilmişindeki metotta görülen kısmî ayrılıklardır. Diğer bir husus da il yazıcının mesleğindeki yeterliliği ve işine verdiği önemle ilgilidir. O sebeple bu çalışmada defterlerin bize sunduğu bilgiler en iyi şekilde değerlendirilme yoluna gidilmiştir. Burada sahip olduğumuz en büyük avantajlardan birisinin bu defterlerden 1560 tarihli olanının üzerinde daha önce çalışılmış olmasıdır. Ama bu çalışmada da vergi mükelleflerinin verilmemiş olması bizim için önemli bir eksiklik teşkil etmektedir. Ayrıca bu eksikliğe yayınlanmamış bulunan tahrir defterindeki baş sayfaların bulunmayışı da eklenince bazı hususların mesela demografik yapıyla ilgili mevzuların yeterince ele alınamaması neticesini hasil etmiştir. Bu boşluk daha sonraki tahrir defterlerinin verdiği bilgilerin mümkün merteye belirli bir metotta ve daha çok istatistikî bir yöntemle değerlendirilmesi ile meydana getirilen tablolarla doldurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu hususta döneme ait bilgiler veren genel mahiyetteki kaynakların kaydettiği malumat da sürekli göz önüne alınmıştır. Bu konuda diğer eksik noktalarda olduğu gibi genel manada bir takım bilgiler verebilmek bakımından dipnotda gösterilmeye çalışılmıştır.

Araştırılan konuyla ilgili bu güne kadar ana kaynaklara dayalı herhangi bir çalışmanın mevcut olmadığı göz önüne alındığında, bu hususta ilk defa

ortaya konulan bilgiler ve değerlendirmelerle amaçlandığı üzere Malatya'nın Osmanlı hakimiyetine girmesi hadisesi ve bunun bölge açısından ifade ettiği değerin yeterince gösterildiğı ümidini taşımaktayız. Ne kadar titiz davranılırsa davranılsın, ne kadar gayret gösterilirse gösterilsin her çalışmada bir takım eksiklik ve fazlalıkların olabileceğı muhakkaktır. Esasen ülkemizde daha gelişme safhasında olan bu tür çalışmalarda bir takım yanlışlıkların sık sık tekrarlandığına da şuurunda olarak bu çalışmada bir transkripsiyon veya aynı bilgilerin inşa ve belagatla tekrar edilmesi hatasına düşmeyip, eldeki bilgiler muvacehesinde yapılan değerlendirmelerle bir sonuca ulaştığımız kanaatindeyiz. Bu husus ilgili bölümde ortaya konulmuştur. Ama konu hakkında her şeyi hallettiğimiz iddiasıyla ortaya çıktığımız da zannedilmemelidir. Esasen bu da mümkün değildir.

I.BÖLÜM

(OSMANLI HAKİMİYETİNİN TESİSİ)

A-OSMANLI HAKİMİYETİ ÖNCESİNDE MALATYA

Türklerin Malatya'ya olan ilgisini tarih içerisinde M.Ö.VII. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Bu husus ikinci bölüm içerisinde yerleşme başlığı altında ele alınacağından burada fazla üzerinde durulmayacaktır. Ancak Malatya ve çevresinin konumu ile sahip olduğu diğer özelliklerin Anadolulu'nun Türkleşme sürecinde önemli bir yere sahip olduğunun belirtilmesinde fayda vardır. Bilindiği gibi bu süreç de 1071 Malazgirt zaferiyle başlar. Dolayısıyla bu tarihe kadar Anadolu'ya yapılan Türk akınları ve bu akınların neticesinde ortaya çıkan yerleşmeler de gelip geçici hareketler yani sonuç alıcı mahiyeti bulunmayan faaliyetler olarak görülebilir. Bu cümleden olmak üzere Türklerin Malatya'ya yönelmeleri de, Malazgirt zaferinden hemen önceye rastlar.

Tuğrul Bey zamanında 1044 yılından itibaren Anadolu'ya daha çok Azerbaycan üzerinden akınlarda bulunan Türkler Bizans'da baş gösteren iç karışıklıklardan da istifade ederek bölgede etkili olmaya çalışmaktaydılar. İşte böyle bir kargaşa esnasında 1057'de biraz da Gürcistan Kralı İvane'nin teşvikiyle Doğu Anadolu'ya giren Türklerin bu arada Malatya'ya da yöneldikleri görülmektedir. Aynı yılın sonlarına doğru Bizans sınırını gruplar halinde geçen Selçuklu kumandanlarının teşkil ettiği ordu, Kars-Erzurum üzerinden Kemah'a ulaşmış, burada ikiye ayrılarak ,bir kol Şebinkarahisar'a yönelirken diğeri de güneye doğru Fırat istikametini takip ederek Malatya önlerine gelmiştir. (1).

Anadolu'da dönemin en zengin ticaret şehirlerinden birisi olarak gösterilen Malatya'nun altın, gümüş, mücevher ve kıymetli kumaşlarla dolu olduğu ve

¹ M.H.Yinanç, Selçuklu Devri I Anadolu'nun Fethi, s.53-55; M.A.Köymen Anadolu'nun Fethi, Ankara 1962, s.99.

surlarını zayıf bulunduğu kaynaklarda geniş bir şekilde anlatılmaktadır. O sebeple 1058 senesinin kış mevsiminde kolayca şehre giren üç bin kadar Türk'ün burayı ele geçirerek ⁽²⁾ yirmi gün kadar kaldıkları ve büyük ganimetler elde ettikleri bilinmektedir⁽³⁾. Bu akın esnasında Malatya ve çevresi büyük ölçüde tahrip edildiği gibi, Sivas'ın doğusunda kalan bütün araziler de Selçuklu tehdidi altına girmiş oluyordu. Bu durum ve Malatya'nın kolayca ele geçirilmesi bölgedeki Bizans mukavemet gücünü yıkmış ve gelecek fetihlere zemin hazırlamıştır⁽⁴⁾.

Bizans İmparatoru X. Dukas,Türk akınıyla tahrip olan şehri tekrar imar ettirmiş ise de Malatya arazisi üzerine Türklerin akınları durmak bilmiyordu. 1066'da Selçuklu kumandanlarından Afşin, Malatya civarında karşısına çıkan Bizans ordusunu mağlup etmiş, Tohma vadisini takip ederek Kayseri'ye kadar uzanmıştır. Bunun üzerine Bizans imparatoru Diogenes'in Türkleri kesin olarak Bizans hududu dışına atamak amacıyla yaptığı birinci sefere karşılık Selçuklular Malatya'ya hücum edip imparatorun orada bırakmış olduğu

² C. Cahen, Osmanlı'lardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1979, s.85.

³ Abu'l Farac, İ.s.312-313; Süryani Mihail, Süryani Mihail Vekayinamesi (1042-1195), (Nşr. H.D. Andreasyan), 1944, s.16-17; Eserde Türklerin şehire girmeleri diğer kaynaklardan farklı olarak 1050 tarihinde gösterilip, Türklerin şehirdeki halka karşı tutumları çok ağır bir dille anlatılmıştır.Ayrıca o devir kaynaklarından Urfalı Mateos Vekayinamesinde de Türklerle ilgili benzer ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Papaz Urfalı Mateos bu istila hadisesini oldukça farklı nakletmektedir. O Müslümanların ilk önce 1035-36'da Fırat Nehri ötesini yağmaladıklarından ve Malatya şehrine kadar geldiklerinden bahseder. Fakat bu sefer iki taraf arasında savaş olmadan müslümanların geri dönmesiyle neticelenir. Bu kayıtlarda 1058'den evvel bir Türk akınının Malatya'ya kadar uzandığına hükmedilebilir.Ayrıca Türklerin 1068-69'da gerçekleştirdiği ikinci akının da Dinaradındaki kuvvetli emirin İran'dan gelerek, bu meşhur ve zengin şehire girdiği, halkı kamilen kılıçtan geçirdiği anlatılmakta olup, güzelliğinin şöhreti bütün İran'da yayılmış olan şehirin talan edilip İran'a dönüldüğü anlatılmıştır. Burada Türklerden İran'lı diye bahsetmesi ve hadiseyi abartılı ifadelerle anlatması meseleyi diğer kaynaklardan farklı olarak verdiği tarihler tartışılabilir hale getirmektedir. Bkz. Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor Zeyli Tercümesi, (Nşr. H.D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 59,107-110.

⁴ M.A. Köymen, a.g.e..s.99-100

kuvetleri ve bölgeyi Bizans adına yönetmekle görevlendirilen Filaretos'u 1069'da mağlup ettiler⁽⁵⁾

Malazgirt savaşından sonra Anadolu'nun bu yöresindeki istikrarsızlıktan faydalanarak, Ermenilerin boş kalan yerlere yerleştirilmeleri ile Malatya'dan Maraş'a kadar olan bölgeye Filaretos'un hakim olduğu görülmektedir. Filaretos Ermeni Gabriel'in de kendisine katılmasıyla bölgede hakim olacak ve yeni tesis edimeye çalışılan Anadolu Selçuklularını Doğu ve Güneyden kuşatan bir Ermeni beyliği tesis etmeye çalışacaktır⁽⁶⁾. Bu arada Malatya ve çevresini zapt etmekle görevlendirilen Artuk Bey'in Irak'a kaydırıldığını ve yerine Emir Danişmend'in atandığını görmekteyiz⁽⁷⁾. Ermenilerin bu boşluktan ve birazda emir Danişmend'in Tokat-Niksar taraflarında meşgul olamasından istifade ederek bölgedeki varlıklarını sürdürmeyi başardıkları anlaşılmaktadır⁽⁸⁾.

a-Malatya'da Selçuklu-Danişmendli Mücadelesi Dönemi

1092'de Anadolu Selçuklu tahtına geçen I. Kılıçarslan, Bizans ile barış yaparak batıda emniyeti sağladıktan sonra 1095'de Malatya üzerine yürüdü şehir bu sırada Rüm-Ortodoks dinine girmiş olan Ermeni Gabriel'in elinde bulunmaktaydı. Gabriel, Melikşah'tan da bir tefviz fermanı almış ve Malatya yöresinde hakimiyetini sağlamlaştırmıştı. Buna rağmen Kılıçarslan'ın bu bölgeye yönelmesi Danişmend Gümüştekin Ahmet ile arasındaki rekbetten kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Danişmendlilerden önce davranmak üzere harekete geçen Kılıçarslan'a karşı Gabriel tarafından oldukça iyi bir şekilde tahkim edilen Malatya'nın direndiği görülmektedir. Şiddetli hücumlar ve şehirleri Süryani-Ermeni ahalinin teslim olma istekleri bir netice vermemiş,

⁵ Süryani Mihail, s.37-38O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s.189; M. A. Köymen, a.g.m.,s. 103- 105; M.H.Yinanç, a.g.e., s.67.

⁶ Süryani Mihail,s.37-38; M. A. Kaşgarlı,Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi, Ankara 1990. s.33-101-103-105.

⁷ M.H. Yinanç, a.g.e., s.89,103; O. Turan, a.g.e., s.88.

⁸ M.H. Yinanç, a.g.e., s.102'de Malatya'nın ve havalisinin 1085'de Türk hakimiyetine girdiği ve ancak Anadolu'nun diğer bazı şehirlerinde olduğu gibi, buranın da yerli ve Hıristiyan yöneticiler tarafından idare edilip, Türklere muayyen bir vergi verildiği kaydedilmektedir.

muhasaranız uğradığı bir sırada ortaya çıkan birinci Haçlı seferi, Kılıçarslan'ın hızla geri dönmesini gerektirmiştir⁽⁹⁾.

Anadolu Selçuklu sultanı Kılıçarslan tarafından fetedilemeyen Malatya 1096'da Danişmendli Gümüştekin Ahmet'in eline geçti⁽¹⁰⁾. Buna rağmen Haçlıların ilerlemesinde istifade eden Gabriel'in hakimiyetini 1100 yılına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ama 1098 veya 1102 tarihlerinde Gümüştekin Ahmet Gazi, Malatya önlerinde Haçlıları mağlup etmeyi başarmış ve Gabriel tarafından ezilen şehir halkının sevinç gösterileri içerisinde 18 Eylül 1102'de Malatya'ya girmiştir⁽¹¹⁾

Malatya ve çevresinde hakim olan Danişmendliler buradan Sivas, Amasya, Tokat'a kadar uzanan sanhada bir beylik kurmuşlar (1071-1252) ve Türk "ülüş" sistemine dayanan irsi sülale hukukuyla bölgeyi idare etmişlerdir⁽¹²⁾. Bu beyliğin kurucusu olan Gümüştekin Ahmed'in ölümünden sonra⁽¹³⁾, I. Kılıç Arslan

⁹ Urfalı Meteos, s. 187-190; Abu'l Farac, a.g.e., I, s.335 v.d; Süryani Mihail, s.42-43; O. Turan, a.g.e., s.98: I. Kılıç Arslan'ın şehri muhasara ettiğini anlatan Abu'l Farac. Malatya'nın zengin ve verimli bir olduğunu da ortaya koyan bilgiler vermektedir. Urfalı Meteos da farklı olarak 1095'e tarihdlediği bu muhasara sırasında Sultanın Veziri elçilik ederek şehrin muğaddes adamı olan Sabunioglu Said (Marjohn) 'e " Sultan diyorki şehri teslim etmelisin o da bir bilmukabele sana iyilik edecektir. Şehri teslim etmezsen sultan burasını kılıç kuvveti ile alacak ve dökülen bütün kanlar sırtına yüklenecek" demiştir. Mukaddes adam ise "Hiç bir kimse bu şehri zaptedemez, çünkü on yıl yetecek ekmek var, şehrin içinde ve dışında sular akıyor, harbe muktedir adamlarımız da gördüğünüz kadar çoktur." demiş ve Gabriel'in Sultana hediyeler verilerek sulh apılması gerektiğine ikna etmek istemiş olmasına rağmen Gabrieltarafından öldürülmüştür. Ve halka türlü eziyetler çektirmiştir. Malatya halkı Türkleri daima kurtarıcı, adaletin kılıcı olarak görmüştür.

¹⁰ 1096'daki kuşatma sırasında Gabriel'in zulmünden bıkmış olan Süryani ve Ermeni halk Türk'lerin şehri almasında istekli davranmış ve hatta Süryanilerin şehrin alınmasında yardımı da olmuştur. Sultan Kılıçarslan Ermeni ve Süryanilerle iyi ilişkiler içerisindeydi. Onlara iyi muamele ile üslüman halktan ayırt etmediğini kaynaklar ifade etmektedir. Bkz. M. A. Kaşgarlı, a.g.e.,s.105-107; Abu'l Farac, II, s.341-342: Abu'l Farac, 1120 yılının eylül ayında Türklere teslim edilen şehrin servetinin soyularak askerlere dağıtıldığını fakat ahaliye dokunul madığını,hiç kimsenin öldürülmesine Danişmendoğlunun müseade etmediğini anlattığı gibi aynı zamanda kendi memleketinden buğday,inek v.s. lüzumlu şeyleri getirerek ahaliye dağıtırmış olduğundan sitayişle bahseder. Bu vesile ile Malatya onun zamanında birçok nimetlere de nail olmuştu.

¹¹ U.Mateos, s.204-205.

¹² A.Z.V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s.201.

¹³ Malatya'da vefat etmiş olan Emir Gazi'nin bugün Pınarbaşı denilen Aziziye kazasına tabi Melik Gazi köyünde Melik Mehmed'in ise Ulu Caminin yanındaki medrese içindeki türbede medfün oldukları rivayet edilir. M. H. Yinanç. "Danişmendliler", İ.A. III, s.476

Danişmendliler tarafından fethedilmiş bulunan Malatya'yı 1106'da almış ve Meyyafarikin (Silvan)'e yerleşmiştir⁽¹⁴⁾. Ancak bir sene sonra Habur muharebesinde ölmesi üzerine küçük oğlu Tuğrul Arslan Malatya'da onun yerini alacaktır⁽¹⁵⁾. Kılıç Arslan'ın dul karısı olup, Malatya'da oğlu Tuğrul Arslan namına niyabet eden 1113'de Ayşe Hatun ile evlenince Selçuklulara ait Malatya'yı da himayesi ve idaresi altına alarak daha da güçlenmiştir⁽¹⁶⁾. Beş yıl kadar süren bu hakimiyeti müteakip 1124'de Bellek Gazî'nin ölmünden sonra Artuklular başsız kaldılar. Bellek'in hatunu olması münasebetiyle Malatya hakimi Tuğrul Arslan'ın anası da Artuklu mirasında hakkı olduğunu düşünerek Masara, Mişar ve Gerger'i işgal etmiştir⁽¹⁷⁾. Bunun üzerine çok geçmeden Sivas hükümdarı Danişmendli Emir Gazi ile damadı Mesud Malatya'yı muhasara ettiler⁽¹⁸⁾. 13 Haziran 1124'de başlayan bu muhasara bir ay sürmesine ve çevrenin işgal edilmiş olmasına rağmen başarılı olmadı. Emir Gazi oğlu Muhammed'i muhasaranın devamına memur ederek geri döndü. Muhammed şehrin yakınındaki Saman köyünde karargahını kurduktan sonra altı ay kadar muhasarayı sürdürmüş ve bu arada ortaya çıkan kıtlık Malatya ahalisinin Haçlılardan yardım istemesine sebep olmuştur. O sırada Halep'i almaya çalışan Haçlıların bu davete icabet etmemeleri üzerine de 1124 sonlarında Malatya Danişmendlilerin eline geçmiştir.

¹⁴ H. Z. V. Togan, a.g.e., s.203,281,282; O. Turan, a.g.e., s.107 v.d.: Kılıçarslan'ın babası Süleyman Şah gibi Şark'a doğru genişlemesini sebepleri üzerinde durmak gerekir. Ancak bu sebebin o dönemde doğunun gelişmişliğinde aranması gerektiği kanaatindeyiz. Kılıçarslan bölgeye yönelirken mevcut siyasi bölünmüşlüğü de dikkate almış olmalıdır. Esasen bu arada Selçuklu tahtında Berkayaruk ile Muhammed Tapar arasında bir mücadeleye sebep olmuştur. O sebeple Meyyafarikin hakiminin davetiyle Kılıçarslan'ın ağırlığını bu bölgeye kaydırması anlaşılmalıdır. Bu husus bir yandan bölgedeki hakimler öte yandan Haçlılar tarafından ezilmiş olan yöre ahalisince de memnuniyetle karşılanmıştı ancak Anadolu Selçuklularını bu yolla Büyük Selçuklu Devleti ile komşu olaması yeni bir mücadeleyi de beraberinde getirecektir.

¹⁵ U. Mateos, s.231: Kılıç Arslan'ın ölümü ile hıristiyanlar onun için büyük matem tutmuşlar ve üzüntülerini dile getirmişlerdir.

¹⁶ O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1980, s.58-151; I. Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, Ankara 1987, s.26; U. Mateos, s.282; M. H. Yinanç, "Bellek", İ. A. II, s.469; S. Mihail, s.60.

¹⁷ O. Turan a.g.e., s.153.

¹⁸ S. Mihail, s.82-83.

Danişmendliler Malatya yöresinde halka çok iyi davranmışlar, çiftçilere tohumluk çift hayvanı ve koyun dağıtarak yöreyi tekrar şenlendirmeye gayret etmişlerdir. Ancak bu hakimiyet bölgede Artuklu-Danişmendli mücadelesini ortaya çıkaracaktır. Ama Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud'un işe karışmasıyla durum değişecek ve Mesud kardeşine ait olan Malatya'yı Emir Gazi'ye bırakmada tereddüt etmeyerek bölgedeki Danişmendli hakimiyetini tanıyacaktır. Bir müddet Danişmendlilerin kendi aralarındaki mücadelelere de sahne olan Malatya ve çevresi nihayet Emir Gazi'nin oğullarından Aynüddeve'nin elinde kalmış ve o da bu beyliğin Malatya şubesini tesis etmiştir⁽¹⁹⁾.

1152 yılında Aynüddeve'nin ölmesi üzerine oğlu Zülkarneyn başa geçmişse de küçük yaşta olması sebebiyle Malatya Selçuklu Sultanı Mesud'a teslim edilmiş ve Zülkereyn'in 1162'de vefatına kadar da bu durum devam etmiştir. O'nun yerine geçen oğlu Mehmed'i Malatya'lular sevmedeklerinden, üç oğlu Efridûn Emir ilan edildi. II. Kılıç Arslan bu sırada Malatya emaretinin zayıflığını fırsat bilerek şehri kuşatmış olmasına rağmen alamamış, halkdan 12 bin kadar erkeği esir ederek Kayseri'ye götürmüştür⁽²⁰⁾.

Aslında 1130 yılından sonra Bizans ve Haçlılar için Anadolu'daki baş düşman, iç karışıklıklar yüzünden zayıflamış olan Konya Sulçukluları değil, Malatya'daki Danişmendli emirliği idi. II. Kılıç Arslan başa geçtiği döneme kadar Anadolu Selçuklu Sultanlığı oldukça zayıflamış dolayısıyla Anadolu'da etkilerini artıran Bizanslılar ve Haçlılar için önemli bir düşmün olmaktan çıkmıştı. O sebeple Malatya'daki Danişmendli hakimiyetinin bilhassa 1130 dan itibaren bu güçlerin hedefi haline geldi⁽²¹⁾. Ama kısa sürede toplanan

¹⁹ Bu mücadeleler için Bkz. Süryani Mihail, s.253: Aynüddeve şehri taarruz ettiği sırada Malatya'nın Türk muhafızları kapılarını açarak şehri teslim etmişlerdir; İbnü'l-Ezrak, Meyyafarikin ve Amid Tarihi, (Nnşr. A. Savran), Erzurum 1991. s.195; O. Turan, a.g.e., s. 168 v.d.; M. Oguz, a.g.e.,s.80-82. Aynüddeve şehri taarruz ettiği sırada Malatya'nın Türk muhafızları kapılarını açarak şehri teslim etmişlerdir.

²⁰ M.H.Yinanç, "Danişmendliler" İ.A. III, s.474-475; Bazı kaynaklarda bu rakam farklı verilmiş olup, otuz bin civarında olduğu S. Mihail'de zikredilmektedir.

²¹ G. Ostrogorsky, a.g.e., s.350; Bu tarihlerde Melik Gazi'nin oğlu II. Mehmed'in (1132-1.42. "Kıssa-i Melik Danişmed" ruhu ile kiliseleri tahrip ettiği 1141'de Malatya yakınındaki Zabar manastırını yakması hadisesi doğrudan Bizans'ın üzerindeki baskıdan kurtulmak amacını taşıyordu. Bkz. E. Wetner, Büyük Bir Devletin Doğuşu, I., İstanbul 1986. s.49.

Selçuklular II. Kılıçarslan'la birlikte Anadolu'da tekrar önemli bir güç haline geldiler ve Danişmendilerle olan rekabet yeniden başladı. Bu durum karşısında Feridun (Efridun) Musul Atabeyi Nurettin Zengi'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Malatya'nın düşmesi halinde Fırat bölgesinin tehlikeye gireceğini sezen Nureddin Zengi, olaylara seyirci kalmayarak, Kılıç Arslan'a karşı harekete geçmeye mecbur olmuştur⁽²²⁾. Buna rağmen Efridun'un, kardeşi tarafından katledilmesi üzerine Şehrin Artuklular tarafından ele geçirileceğini anlayan II. Kılıç Arslan Konya'dan Malatya'ya gelerek 25 Ekim 1178'de şehre girmiştir⁽²³⁾.

b- Yörede Selçuklu Hakimiyetinin Kesin Olarak Tesisi

Malatya'nın Kılıç Arslan'ın eline geçmesiyle yörede 1125'den beri devam eden Danişmendli hakimiyeti son buldu. Selçuklular şehri her yönden imar ettiler. Bundan da amaç bu vilayetlerdeki halkı Selçuklu idaresine ısındırmak gelecekteki merkezi yönetime hazırlamak için yerinde idare yöntemini uygulamaktır⁽²⁴⁾.

Esasen II.Kılıç Arslan dönemi Malatya'daki gayrimüslimler için de en parlak devirlerden biri olmuştur. Bunun sebebi, Kılıç Arslan'ın tebaasına ayırım gözetmeksizin adaletli ve şevkatli davranması ve geniş dinî özgürlükler tanımasıdır. O çağda bir benzeri daha kolay kolay bulnamayacak bir hoşgörü örneği sergilenmiştir. Nitekim, Sultan'ın Malatya patriğini ziyaret ettiği gibi huzurunda din ve felsefe tartışmaları yapılmasını da hoş karşılamaktadır⁽²⁵⁾. Bu arada Malatya Patriği olan Mihail ile Sultan arasında içten bir

²² Süryani Mihail, s.223 v.d.

²³ Süryani Mihail, s.251 vd. İbn Kemal Tevârih-i Al-i Osman II. Defter, (Nşr. Ş. Turan) Ankara 1983, s.73; "Memleket-i Rum'a Sultan oldu; ol şir-i şimşirzen Malatıyeye'yi şam iler (Börütüler-Artuklular) elinden alub ol nevahide olan vilayetler dahi himar-i himayetinde duhul buldu".

²⁴ T. Baykara, a.g.e., s.54-55.

²⁵ Ş. Turan, Türk Kültür Tarihi, İstanbul 1990, s.141; M. Oğuz, a.g.e., s.87; Z. Oral, a.g.m.,s.435; M. A. Köymen, a.g.m., s.263-265.

dostluk da kurulduğu görülmektedir⁽²⁶⁾. Bir süre sonra ise II. Kılıç Arslan'ın ülkesini oğulları arasında taksim etmesi neticesinde Malatya Mu'izzed-din Kayserşah'a düşmüştür⁽²⁷⁾.

1201 tarihinde Mu'izzed-din Kayserşah'ın kardeşi Süleyman tarafından şehrin zaptedilmesi hadisesinin akabinde İzzeddin Kaykavus'un Malatya hakimi olduğu ve bir süre burada kaldığı⁽²⁸⁾ bilinmekte ise de onun döneminde Malatya'daki vaziyet hakkında daha fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ama 1211'de Keykavus'un Selçuklu tahtına oturması ile Malatya Alaaddin Keykubad'ın idaresine verilmiştir. Nitekim Keykubat, Kahta seferinden döndükten sonra (1127) Eyyubi prensesi Melike-i Adile ile burada yapılan bir düğünle evlenmiştir⁽²⁹⁾. Aynı tarihlerde Selçuklu emirlerinden Kemaleddin Kamyar'ın da Malatya'dan hareketle güneydeki Urfa, Siverek, Harran ve Amid'i ele geçirmesi hadisesi vuku bulmuş, teslim alınan bu kalelerin anahtarları Malatya'da bulunan Sultana gönderilmiştir. Ancak doğuda Moğol tehlikesinin gelişmesi üzerine gerekli tedbirleri alan Aleeddin Keykubad bu arada Malatya'yı da tahkim ettirmiş ve Halifenin elçilerini burada kabul ederek ağırlamıştır⁽³⁰⁾.

Selçuklu fetih hareketlerinin devam ettiği sırada Moğol akınları Anadolu için tehlikeli bir hale gelmeye başladı. Aynı zamanda 1230 Yassıçemen savaşını müteakip büyük kısmı Anadolu Selçuklularının hizmetine girmiş

²⁶ Süryani Mihail, a.g.e.,s. 263-265.

²⁷ İbn Bibi, s. 22-90; İbnü'l Esir,XII. s.74; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatına Mefhal, Ankara 1984, s. 61.

²⁸ İ. Keykavus Halep seferi nedeniyle Malatya'da bulunduğu sırada verem hastalığına yakalanmış, doktorlar Sultanın Sivas'a gitmeyerek Malatya'da kalmasını uygun görürler. Bunun sebebi Fırat'ın suyunun Sultan'ın hastalığına iyi geldiğini bildirmeleridir. Malatya yakınlarındaki Viranşehir (Şubadra) da Fırat'ın suyu içilerek tedavi olması sağlanır. Bkz. O. Turan, a.g.e.,s.326.

²⁹ M. Oğuz, a.g.e.,s.92-93; Z. oral, a.g.m., s.435; Salih Sen, Doğu Anadolu ve Muş'un İslamî Kronolojik Tarihi, s.136.

³⁰ O.Turan,a.g.e.,s.330 vd.;M.Oğuz,a.g.e.,s.88 vd.

bulunan Harezimliler de⁽³¹⁾ II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) Sultan olmasını kabullenememişler⁽³²⁾ o sebeple sayıları altı bin atlıya ulaşan bu akıncılar doğuya ve güneye hareketle ulaştıkları Malatya'yı yağmalamışlardır⁽³³⁾. Harezimliler burada o kadar çok ganimet elde etmişlerdir ki nakillerinde güçlük çekilmiştir⁽³⁴⁾. A.Keykubad'ın Moğollardan kaçıp Azerbaycan'a gelerek Doğu Anadolu'daki siyasi olaylara karışmaya başlayan Celaledin Harzemşah'a ve Eyyubi hükümdarı Melik Eşref'e karşı ittifak yapan Diyarbakır Artuklu Emiri Mesut'a karşı harekete geçmesi üzerine, 1226'da beraberinde Esedüddin Ayaz ve Mubarizüddin Çavlı olduğu halde Malatya'ya gelmiştir. Adıyaman, Kahta, Çemişgezek kalelerinin fethedilmesinden sonra Celaledin Harzemşah'ın Doğu Anadolu sınırlarına ulaşması ve Moğol tehlikesi sebebiyle Eyyubi ve Artuklularla dostluk münasebetlerine girişmiştir. 1230 yılında Ahlat'ı işgal eden Celaledin Harzemşah, Selçuklu Ordusuna karşı harekete geçmişse de Yassıçemen Ovasında yenilgiye uğramıştır.

Selçukluların önemli eskeri ve ticaret merkezlerinden olan Malatya'dan XI- XIV. yy. da batı ile doğu, Mısır ile Anadolu ve ötesi arasındaki ticari

³¹ Devlet hizmetinden ayrılan Harezimliler, Güney Doğu Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de yağma ve soygun yaparak Suriye ile Anadolu arasında uluslararası ticaret yolunu adeta kapatmışlar, elçi olarak gönderilen Mecdüddin Muhammed aracılığıyla devlet hizmetine tekrar döndürülmüşlerse de çok geçmeden aynı yağma ve akınlara yeniden başlamaları üzerine 1240'da Selçuklu ordusu tarafından Harran'da yenilgiye uğratılmışlardır. Bkz. Nesevi, Celülittin Harzemşah, (Nşr. N. Asım), İstanbul 1934, s.152; Y. Yücel-A. Sevim, Türkiye Tarihi I, Ankara 1990, s.123 vd.

³² Bu gelişme ile Keykubad zamanında Selçuklu tarafına geçmiş olan Harezimli devlet adamları yeni sultana muhalif duruma geçmişler ve bunun sonucu Sadettin Köpeğin de Sultanı kıskırtması ile Keyhüsrev, Harezimlilerin başı durumunda olan Kayırhan'ı Pınarbaşı kalesinde zindana atmış ve ölümüne sebep olmuştur. Harezimlilerin Selçuklu ülkesini terk etmeye karar vermeleriyle Elbistan, Malatya, Harput üzerinden güneye doğru kaçarak Urfa civarını yağma etmeleriyle sonuçlanmıştır. Bkz. O. Turan, a.g.e., s.408; Y. Yücel-A. Sevim, a.g.e., s.115 vd.

³³ İ. Bibi, Ei-Evamirü'l-Alaiyye..., s.468; A. Taneri, Celalüddin Harizmşah ve Zamanı, Ankara 1977, s.72; O. Turan, a.g.e., s.408; Bu yağma hadisesi üzerine Sultan II. G. Keyhüsrev, C. Harzemşah'ın kâtibi yine başka bir Harezimli olan Nesevi'yi yardım için Meyyafarikin hükümdarına göndererek, Harezimlileri geri dönmeye mecbur etmeye çalışmıştır. Bu boşuna olmuş, Harezimliler Güney Doğu Anadolu'da yağmaya devam etmişlerdir.

³⁴ Nesevi, a.g.e., s. 152.

münasebetleri temin eden yollar geçiyordu⁽³⁵⁾ ve Sivas - Malatya arasındaki kervan yolu dönemin en işlek ticaret ağlarından⁽³⁶⁾ birisini teşkil etmekteydi. Bu devirde aynı zamanda büyük bir sanayi ve ticaret şehri olan Malatya'da bilhassa dokuma saniyi, mesela yünlü dokuma sanayinin de kurulduğu anlaşılmaktadır⁽³⁷⁾. Şehir hayatının ve iktisadiyatın bu derece gelişmiş olması o dönem verilerini gösteren kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Tarihçi Hamdullah Kazvinî 1336 yılında Anadolu'daki şehirlerin varidatlarını kaydetmiştir. Bu kayıtlara göre Fırat havzası şehirlerinin bu arada Malatya'nın da gelirleri batı ve Orta Anadolu şehirlerine göre hayli yüksektir⁽³⁸⁾.

Anadolu Selçukluları hakimiyetinde Malatya en ihtişamlı dönemini yaşamış ve zaman zaman şehzadelere birinin idaresinde olmak üzere pek çok kültürel yapılarla bezenmiştir⁽³⁹⁾.

c- Moğol ve Beylikler Döneminde Malatya

XIII.yüzyıl başlarında Anadolu'da etkili olmaya başlayan Moğol istilasının yaklaştığı bir sırada Harzemşahların Doğu Anadolu Bölgesinde oluşturabilecekleri seddin yıkılması, Selçuklular için önemli bir kayıptı. Moğol istilasının etkisi ile buldukları yerlerden koparak daha batıya doğru

³⁵ M.Akdağ, a.g.e. I. s.435.; M. Delilbaşı, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Batı ile Ticari İlişkilere Genel Bir Bakış", Tarihte Türk Devletleri II. Ankara 1987, s.484.

³⁶ H. Yurttaş, "Sivas Malatya Kervan Yolu", II Battaı Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, (Malatya 19-21 Ekim 1987), İstanbul 1988, s.244.; Bu yol üzerindeki menzil yerlerinden ve hanlardan eserde bahsedilmektedir.

³⁷ N.Sevinç, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni, İstanbul 1985, s.35.; Malatya'da Selçuklular döneminde kumaş dokuyan on iki bin tezgah bulunduğuna dair bilgi şehrin iktisadi gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Makrizi, şehirde kumaş sanayi ve tezgahlardan bahsetmektedir.

³⁸ A. Yuvalı a.g.m., TD, 273, s.3.

³⁹ N. Göyünç, a.g.e., s.11; Ş.Turan, a.g.e., s.284; Ç.Uluçay, İlk Müslüman Türk Devletleri, İstanbul 1965, s.217.

ilerlemeye başlayan göçebe Türkmen kitleleri⁽⁴⁰⁾, başta hudut şehirleri olmak üzere Anadolu - Suriye arasındaki bölgede yoğunlaştılar. Selçuklu Devleti ise bu göçebe Türkmen kitlelerini daha çok Malatya ile Maraş bölgesine yerleştirmeye çalışmıştır⁽⁴¹⁾. Ancak yerleşik durumda olan Türk ahali ile bu yeni gelenler arasındaki asayişsizlik her bakımdan halkı tedirgin etmeye başladı⁽⁴²⁾. O sebeple bölgeye yeni gelenlerin yanında asayişsizlik ve daha çok Moğol korkusu yüzünden başka yerlere önemli ölçüde bir göç hadisesi de ortaya çıktı⁽⁴³⁾. Bu göçü teşvik eden bir diğer unsur da Köseadağ yenilgisinin ardından devlet otoritesinin zaafa düşmesi üzerine o zamana kadar Maraş ve Malatya'nın ormanlık bölgelerinde yaşayan Ağaçeri Türkmenleri olmuştur. Zamanla bu Türkmenler bölgede asayişsizlik yaratan unsurların başında yer alacaklardır⁽⁴⁴⁾.

Moğol tazyikiyle Anadolu'ya gelen Türkmenler beraberlerinde şeyh ve dervişleri de getirmişlerdi. Fakat bunların müslümanlığı sathi olup, büyük ölçüde eski Türk dini inançlarına bağlıydılar. Bu şeyhlerden birisi kaynaklar da Baba İshak, Baba Resul adlarıyla karşılaştığımız kişi olup, 1240 yıllarında Malatya'nın Sumeysat (Samsat) yöresindeki Türkmenler arasında

⁴⁰ Bu konunun bir hülasası için Bkz.F.Köprülü,Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu,Ankara 1972,s.86.

⁴¹ M.H.Yinanç,a.g.e.,s.166-169.

⁴² M. Oğuz, a.g.e., s.95.

⁴³ 1240 tarihinde Malatya civarında yaşayan Germiyanlar 1260'dan sonra Kütahya dolaylarında görülmeye başlamışlardır. bu göçün başlıca sebebi Moğol baskısı olmalıdır. Bkz. F. Sümer, Oğuzlar, s.160.; M.Ç.Varlık,Germiyanoğulları Tarihi(1300-1429),Ankara 1974,s.2-22.

⁴⁴ R. Yinanç- M. Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri 1563 I. Ankara 1988, s.XIII-XV.: Ağaçeri Türkmenleri, Babai ayaklanmasına katıldıkları gibi şehirleri basma, köyleri, kervanları soyma gibi hareketlerle Maraş üzerinden Anadolu içlerine giden ticaret yolları üzerinde asayişsizlik yaratmışlardır. Bunlar Selçuklu devletinin ikiye bölünmesinden sonra Elbistan ve Malatya dolaylarında olay çıkarmaya devam etmelerine rağmen (1259) Hülagu'nun gönderdiği Moğol kuvvetleri tarafından faaliyetlerine son verilmiştir. Malatya civarında faaliyetleri Ağaçerilerin hakkı, Bkz. F. Sümer, "Anadolu'da Türk Oymakları Hakkında Araştırmalar I Ağaçeriler "TDA, S.60(Haziran 1989), s.36-38.

yaşamaktaydı⁽⁴⁵⁾. Sufi ve şeyh görünüşlü İshak, kendi kuvvetinin devlet kuvvetlerine karşı koyabilecek güce gelmesi için Samsat, Maraş havalisinden toplandığı taraftarlarına kıyam emri verdi⁽⁴⁶⁾. Türkmenlerin büyük çoğunluğu zaten hazır durumda idi⁽⁴⁷⁾. Kendilerine karşı çıkan muhtelif Selçuklu orduların defalarca mağlup ederek Malatya, Tokat, Amasya havalisine hakim oldular. O şehirleri de kendilerine katılmaya davet edip, yeni taraftarlar topladılar. Ayrıca Müslüman ve Hıristiyanlardan kendilerine tabi olmayanlardan pek çok kimseyi öldürdüler. Ancak Selçuklu kuvvetleri, daha sonra nizamı sağlayarak 1240'da asileri tedip etti ve Baba İshak'ı öldürmek suretiyle bu isyanı bastırmaya muvaffak oldu⁽⁴⁸⁾.

Baba İshak ayaklanmasının bölgeyi yıpratmış olmasından da faydalanan Moğollar, 1243'de Selçukluları Köseadağ'da bozguna uğrattıktan sonra Hülâgu komutasında harekete geçtiler. İran'dan Filistin'e kadar bütün Batı Asya'da yaptıkları yağma ve istilanın şiddeti; şehirleri ahalisi ile birlikte imha ettikleri yolundaki haberler Selçuklulara ait Malatya'ya da ulaşmış ve ahalinin büyük bir kısmının korkuya kapılarak Halep'e kaçmalarına sebep olmuştur. Bu arada Malatya Subaşı Reşideddin⁽⁴⁹⁾ ve adamları da değerli eşyalarını yanına alarak şehri terk etmişlerdi. O sırada Abu'l Ferec'in babası Harun, şehirdeki

⁴⁵ F. Sümer, Oğuzlar, s.156: Bu isyan ve Baba İshak ile ilgili meseleler hakkında Bkz.A.Y.Ocak,Babailer İsyanı, İstanbul 1980,s.83-104.Yazar kayıtlarında isyanın asıl failinin mevcut genel malumatın aksine Baba İshak değil Baba İlyas Harezmi olduğu fikrine ulaşmaktadır.Bu çalışma ile fazla bir ilgisi görülmediğinden mesele, genel kanaat çerçevesinde ele alınmıştır.

⁴⁶ A.Y.Ocak,a.g.e.,s.113'de Baba İshak'ın Baba İlyas'ın baş halifesi olduğu ve onun tarafından Adıyaman yöresine gönderilerek söz konusu isyanı tertiplemele görevlendirildiği neticesine varılmaktadır.Aynı kaynağın 115.sayfasında da Baba İshak'ın yörede tertiplemediği isyanın teferruatı verilmektedir.

⁴⁷ A.Y.Ocak,a.g.e.,s.116'da "Baba İshak, şeyhi Baba Resul'un ayaklanma için tespit ettiği tarihte isyan bayrağını açmak üzere hem Türkmenleri hem de öteki gayrimemnun zümreleri mükemmel bir şekilde "hazırladığından bahisle Baba İshak'ın becerikli bir teşkilatçı olduğuna dikkat çekilir.

⁴⁸ Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-name II,(Nşr. Erdoğan Merçil), İstanbul 1977, s.153.; F. Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara 1985, s.48.; T. Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bir Bakış, İstanbul 1977, s.65.; İ. H. Uzunçarşılı,Osmanlı Tarihi II, Ankara 1983, s.253.

⁴⁹ Bu subaşının adı aynı kaynakta "Bedrettin" olarak da gösterilir.

Başpiskopos Dionysius'la görüşerek ortak hareket kararı almışlar ve neticede Moğollar şehre taarruz etmemişlerdir. Bu arada şehir dış saldırılara karşı da savunulabilecek bir hale getirilmiştir⁽⁵⁰⁾. Fakat ertesi yıl (Yasavur) Noyan adındaki Moğol komutanı Malatya'yı istila ile tahrip etmiş ve surların dışında kalan halkı da katlederek, mahsulleri imha etmişti. O sırada geri dönmüş bulunan Malatya Subaşı Reşideddin halktan kırkbin altın toplayarak Moğollara vermiş ve onların Azerbaycan'a dönmelerini sağlamıştır. Bu hadiseleri müteakip Malatya'da kıtlık ve veba baş göstererek⁽⁵¹⁾ halkın önemli ölçüde kırılmasına sebep olmuştur.

Başlangıçta Moğol istilasının şarsıntılarını nisbeten hafif atlatan Malatya, Selçuklu tahtına geçen II. İzzeddin Keykavus'un(1246-1279), Anadolu üzerindeki Moğol baskısına son vermek istemesiyle 1256'da Baycu Noyan'ın Anadolu seferine çıkmasına sebep olması üzerine yeniden karanlık bir döneme girecektir. Bu surette ikinci kez Moğolların Şarkî ve Orta Anadolu'yu istilaları başlarken, çok kalabalık Türkmen kitleleri⁽⁵²⁾ ile Ağaçeriler, Malatya ve Harput bölgeleri yanında Fırat ve Musul taraflarını da işgal etmişlerdir⁽⁵³⁾. Bu sırada İzzeddin Keykavus'un, Türkmenleri Moğollara karşı savaşmaya çağırıldığı bir sırada, Malatya civarındaki Türkmenlere de müracaat etmiş, yardımlarını sağlamak için de devrin ileri gelenlerinden Şerafeddin Ahmed'e Malatya'yı ikta olarak vermiştir. Buna rağmen Türkmenler Malatya çevresindeki Moğol kuvvetlerine mağlup olmuştur. Bu yenilgiyi öğrenen Sultan, Ali Bahadır'ı Malatya'ya gönderdi ve şehir Moğolların elinden alınarak tekrar

⁵⁰ Abu'l Ferec, I, s.11-12; Şehirde yapılan müşavere sonucu halkın tehlikeden kurtulması ve birlik içinde hareket etmeleri, XIII. yüzyılda Hıristiyan-Müslüman münasebetlerine örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Bkz. O.Turan, a.g.e.,s.442,465.

⁵¹ Abu'l Ferec, II, s.557 vd.; M. Oğuz, a.g.e.,s.101.

⁵² Moğol istilası sırasında Malatya ve Çevresinde çok sayıda Türkmen aşireti ve göçebeler yerleşik halkın huzurunu kaçırmışlardır. Bunların bir kısmı da köy ve kasabalara yerleşmişti. Böylece etnik hudutlar Türkler lehine değişmiş, Ermeniler ve Rumlar buldukları köyleri yavaş yavaş terkederek yerlerini bu Türkmenlere bırakmışlardır. Kendileri ise batıya doğru çekilmişlerdir. Bu konuda, Bkz. M. Oğuz a.g.e.,s. 104.

⁵³ O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.183.

Selçuklu'lara bağlanmıştır. O sırada Baycu Noyan'ın Malatya üzerine yürümesi ile Ali Bahadır, Kâhta'ya kaçmış, Baycu Noyan şehir halkına Kılıç Arslan'ın hakimiyetini tanımaları için baskı yaparak, yemin ettirmiştir. 1258 Eylülünde Malatya'dan ayrılan Baycu'nun, orada Fahreddin Ayaz'ı vali olarak Malatya'da bıraktığı görülmektedir. Bir süre sonra Ali Bahadır tekrar Malatya'ya gelmiş, halk ilk önce Moğol istilasından korkarak ona kapılarını açmamışlarsa da şehirde açlık başlaması üzerine teslim olmak zorunda kalmıştır. Şehrin valisini ve İğdişbaşı olan Muin'i öldürten Ali Bahadır Moğolların tekrar harekete geçtiğini öğrenince İzzeddin Keykavus'un yanına dönmekten başka bir yol bulamamıştır⁽⁵⁴⁾. Aynı yıl Bağdat'ı fethederek bir yıl sonra Suriye seferine çıkan Hülagü'nün de Malatya'da, yaptırmış olduğu bir köprü üzerinden ordusunu geçirdiğini bilmekteyiz⁽⁵⁵⁾. Ancak, Hülegü'nün Malatya civarındaki faaliyetleri hakkında teferruatlı bir bilgi bulunmamaktadır.

İlhanlı tahtına geçen Olcaytu Han, XIV. yy. başlarında Anadolu üzerindeki İlhanlı baskısının çökmekte olduğunu anlamakta gecikmeyerek, 1314 tarihinde Emir Çoban Bey'i Anadolu'da düzeni sağlamak üzere göndermiş ve Malatya'yı da Emir Çoban'a malikane olarak vermiştir⁽⁵⁶⁾. 1314'de Anadolu beyliklerinin Moğol hakimiyetine karşı başkaldırması karşısında Emir Çoban, Konya ve Malatya'daki ayaklanmaları ancak Gürcülerin yardımıyla bastırabilmiştir⁽⁵⁷⁾. Ancak bu Moğol kuvvetleri Olcaytu'nun gönderdiği takviye birliklerine rağmen Memlûkluların Malatya ve yöresini yağmalanmasını önleyememiştir⁽⁵⁸⁾.

⁵⁴ Abu'l- Ferec, II, s.563 vd; O.Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.488 v.d.

⁵⁵ O.Turan, a.g.e., s.492; M. Oğuz a.g.e., s.106.

⁵⁶ B.Spuler, İran Moğolları, Ankara 1987, s.359, nu.175'de Çoban'ın Malatya'da zorballığa dayanan bir idare kurduğundan bahisle şehir ahalisinin bütün azmi ile buna karşı çıktığı Mufaddal III, s.247 vd. dayanarak verilmektedir. Ayrıca Bkz.N.Devlet, "İlhanlılar ", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi IX, İstanbul 1989, s.73.

⁵⁷ B.Spuler, a.g.e., s.128; O.Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.191.

⁵⁸ B.Spuler, a.g.e., s.130.

ç-Memluklu-Dulkadirli Mücadelesi döneminde Malatya

Bazı müellifler, Memlukluların Malatya seferini Emir Çoban'ın şehirdeki naibinin halka zulüm yapması ve şehirde müslüman kadınların hıristiyanlar ile evlenmeleri ve müslümanlar aleyhine haberler ulaştırmaları yanında halkın Memlukluları davet etmeleri ile alakalı göstermişse de⁽⁵⁹⁾ asıl sebep Moğol askerlerinin Malatya'yı tehdit etmeleridir. Selçuklu devrinde çok zengin ve sanayileşmiş bir belde olan Malatya'da halk Emir Çoban'ın Nâibi Cemaleddin Hızır'ın baskı ve zulmünden fazlaca şikayetçi idi. Seyfeddin Tingiz komutasındaki Memluklu ordusu 27 Nisan 1315'de Malatya'ya varmış ve askerlerin şehri yağma etmelerine engel olunamamıştır. Bu Memluklu ordusu ve esirlerle birlikte geri dönelecektir⁽⁶⁰⁾. Memlukların Malatya'dan ayrılmalarını müteakip Emir Çoban tekrar Malatya'ya dönmüş ve şehir yeniden İlhanlı hakimiyetine geçmiştir⁽⁶¹⁾.

Anadolu'da çeşitli beyliklerin vücut bulmaya başladığı bir sırada İlhanlı tahtına da değişiklik meydana gelmiş ve Ebu Said Bahadır Han Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş'ı 1317'den sonra Anadolu valiliğine atanmıştır. Onun valiliği sırasında bir süre Eretna Beyliğinin (1335-1381) elinde kalan Malatya, Eretnalıların 1338'de Memluklu hakimiyetini tanınması ile zımnen Memluk hakimiyeti altına girmiş ise de Eretnalılar bir süre sonra tekrar müstakil davranmaya başlamışlardır⁽⁶²⁾.

XIV.yy.'ın ikinci yarısından itibaren tarih sahnesine çıkan Dulkadiroğulları Oğuzların Bozok kolundandır⁽⁶³⁾. 1339'da Karaca Bey önderliğinde

⁵⁹ Ebu'l Fida, El-Muhtasar fi-Ahvali'l-Beşer, IV, İstanbul 1286, s.74.

⁶⁰ O. Turan, a.g.e., s.191-192.

⁶¹ Ebu'l Fida, s.74-76; O. Turan, a.g.e., s.191

⁶² Bu gelişmeler hakkında Bkz.A.Sevim-Y.Yücel,a.g.e.I,s.261 vd.

⁶³ R. Yinanç, Dulkadir Beyliği, Ankara 1989, s.8; İ.H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, Ankara 1984, s.169

Elbistan ve Maraş bölgesinde Memluklu himayesinde bir beylik kurarak ⁽⁶⁴⁾ sınırlarını Malatya ve Harput'a kadar genişletmişlerdir. 1360 yılında diğer bir Türkmen reisi olan Malatya Emiri Ömer Bey⁽⁶⁵⁾, Eretnalıların zayıflaması üzerine Malatya'yı alırken Dulkadıroğlu Karaca Bey'in oğlu Halil Bey de ülkesini Zamantı'ya kadar genişletmiştir. Şehir, 1362'de Ömer Bey'in ölümü üzerine Dulkadir Beyi tarafından alınmak istenmişse de Malatya halkı Şehri Memluklulara teslim etmiştir. Memlukluların Malatya'daki ikinci defa hakimi olmaları Dulkadir Beyliği ile aralarının açılmasına sebep olacaktır. Bunun üzerine Memlukluların Malatya valisi Kuştımuroğlu Ahmed, Dulkadirilileri sindirmek için Halil Bey üzerine yürüdüyse de başarılı olamayarak, Halep'e çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Halil Bey Malatya'yı almaya yönelmiş ama bu beldeye büyük önem veren Memlukluların şehrin kurtarılması için bütün Suriye birliklerini seferber etmeleri üzerine, kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiştir⁽⁶⁶⁾.

Bu tarihlerden itibaren Anadolu-Suriye yolu üzerinde ekonomik yönden son derece önemli olan Malatya Memlukluların bir hudut şehri olarak bu devletle Dulkadırlılar arasında mücadele sahası olmuştur. Dulkadıroğullarının tekrar Malatya'yı tehdit ederek Eretnalılar ülkesindeki bazı karışıklıklardan istifade ile 1364'de Harput'u ele geçirmelerinden sonra, Malatya üzerindeki baskı iyice artmıştır. Bu durum Memlukluları Halil Beyi tenkil için yeni bir sefer açmaya zorladı. Halep valisi Seyfeddin Corcu, 1366'da Harput'u kuşatmış ise de Dulkadırlıların direnişi yüzünden Halep'e dönmek zorunda kaldı. Neticede Kahireyi ziyaret eden Halil Bey, Harput'u iade edeceğini taahhüt ederek Memluklularla arasını düzeltti. Ama sözünde

⁶⁴ Moğolların iktidar mücadeleleri sırasında kontrolsüz kalan Anadolu'da bu durumdan faydalanarak beylik kuran Türkmen gruplarından Bozoklu Türkmenlerin, Melikü'n-Nasır'ın isteği sonucu yaşadıkları Halep-Antep bölgesinden Malatya-Maraş bölgesine geçerek faaliyete geçmişlerdir. Bkz. Y.Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, II, Ankara 1989, s.9.

⁶⁵ Ömer Bey, Malatya'da medfun olup, Eski Malatya'da bulunan mahallelerden birinin adı Ömer Bey Mescidi adını taşımaktadır.Bkz.TD 408,s.5; R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.11, 26, 40.

⁶⁶ R. Yinanç, a.g.e., s.19-20

durmayınca aynı yıl yapılan bir seferle Harput geri alındı ve Halil Bey de esir alındı. Fakat serbest bırakıldı.

Halil Bey on yıl sonra Harput'u yeniden ele geçirdi. Bu tavır Mısır'da iktidarı elde tutan Berkuk'u çok kızdırdı ve Halil Bey'in üzerine yeni birlikler gönderdi⁽⁶⁷⁾.1378'de yapılan bir muharebede Halil Bey tekrar başarı göstermiştir. Bu durum karşısında Memluk Devleti Malatya valisi Hattat Yelboğa'yı onunla mücadele etmek üzere görevlendirilmiş ise de Üçok Türkmenlerinin desteklediği Halil Bey'in başarıları devam etmiştir. Memluk tahtına Berkuk'un geçtiği sırada Dulkadıroğulları Halep'i tehdit etmeye başlamışlardı. Memlukulara karşı üstüste kazandıkları başarılarla Ramazanoğulları'nın da desteğini alan Halil Bey bir yandan Halep'i tehdit ederken öte yandan da Malatya'yı ele geçirmeye çalışıyordu. Tehlikenin gittikçe büyüdüğüne karar veren Sultan Berkuk, Dulkadır Beyi'nin hakkından gelmek üzere bütün Suriye valilerine genel bir seferberlik emri verdiği gibi bazı valiliklere de yeni atamalar yaptı. Buna göre Dulkadır beyliğinden azledilen Halil Bey'in yerine;Elbistan'a Malatya valisi Altınboğa tayin edilirken onun yerine de Besni valisi Timurboğa Mintaş getiriliyordu⁽⁶⁸⁾. Malatya valiliğine getirilişi bölgede yeni bir dönemin açılmasına işaret eder.Başlangıçta diğer Memluk kuvvetleriyle birlikte Halil Bey'e karşı mağlupolarak Halep'e sığınan Mintaş, daha sonra yapılan seferde 6 Temmuz 1381'de Dulkadırlıların bozguna uğratılmasından bir müddet sonra Malatya'ya hakim olabilecektir. Bu arada 1386 Nisan ayı başlarında Dulkadıroğulları ailesinin kendi içinde bölünmesi neticesinde Halil Bey'in ölümü Mintaş'a yörede daha geniş hareket imkanı sağlamıştır. Dolayısıyla Mintaş Malatya'da bazen müstakil bazen de bir Memluk valisi olarak adeta Halil Bey'den doğan boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Bu faaliyetlerinde Timur'un Yakınoğu'da bulunduğu bir sırada Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmed'in kendisine sığınması, sonra da Kadı Burhaneddin Ahmed'le sağladığı anlaşma

⁶⁷ R.Yinanç,a.g.e.,s.20 vd.

⁶⁸ Bu gelişmelerin teferruatı hakkında Bkz. Esterabadi,Bezmi u Rezm,(Nşr.M.Öztürk), Ankara 1990,s.319 vd.;Ş.Tekindağ,Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı,İstanbul 1961,s.58 vd.

Mintaş'ı Berkuk'a karşı durmaya kadar ileriye götürmüştür⁽⁶⁹⁾. Bununla beraber Mintaş, Memluklu kuvvetlerinin saldırısından çekindiği için Malatya'yı Kadı Burhaneddin Ahmed'e teslim etmek üzere teşebbüse geçmiş ise de, daha sonra bundan vazgeçmiştir⁽⁷⁰⁾. Memluk hükümdarının Türk emirlerini bertaraf etmeye yönelik politikası sebebiyle ittifak halinde hareket eden Kadı Burhaneddin ile Mintaş bu ittifaka Şam Beğlerbeği Yelboğa Nasırî'yi de katarak 1387'de Berkuk'u halletmeye karar vermişlerse de, Mintaş'ın sözünde durmaması bu planı bozmuştur⁽⁷¹⁾. Daha sonra Yelboğa, Sultan Berkuk'a isyan etmiş ve Mintaş da Şam'a giderek ona katılıp Berkuk'un iktidardan uzaklaştırılmasına yardım etmiştir. Bir süre sonra Berkuk'un tekrar Sultan olması üzerine 1393'de Mintaş öldürülecektir⁽⁷²⁾.

d-Malatya Üzerinde Kadı Burhaneddin-Mintaş Mücadelesi

Mintaşın Kadı Burhaneddin Ahmed'le olan ittifakı ve ona Malatya'yı vadetmesi Eretnalıların da dikkatinin yöreye çevrilmesine sebep olmuştur. Aslında Mintaş böyle bir müttefiki yanında tutabilmek için Malatya'yı bir koz olarak kullanmış görünmektedir. Eretnalılar ise bu önemli beldeyi ele geçirerek, iktisadi ve ticari açıdan iyice güçlenmek istemektedirler. Nitekim Şeyh Hasan'ın elçisinin Kadı Burhaneddin'i Malatya'yı alıp Mintaş'ı ortadan

⁶⁹ Y. Yücel, a.g.e., s.126,128,270; Esterabadi, s.316- 319.

⁷⁰ Eesterabadi, s.319-321; R. Yinanç, a.g.e., s.22,28-29; Ş. Tekindağ "Memluk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", T.D.S.25, (1971), s.21; Mintaşın kardeşini Kadı Burhaneddin'e göndererek mevcut ahitname hükümlerine göre Malatya kalesini teslim edeceğini bildirmesi üzerine, kardeşi Hasan K. Burhaneddin'e Mintaş'ın Malatya kalesini koruyacak kudrette olmadığını Memluklu ordusunu Malatya üzerine yürüdüğü taktirde burada tutunamayacağını söyleyerek, Malatya'nın Anadolu-Suriye-Mısır ticaret yolu üzerinde bulunduğuna ve iktisadi önemine işaret etmiş, onu ikna etmeye çalışmıştır (1387). Elçinin söyledikleri görüşülmüş ve iktisadi-stratejik önemi haiz Malatya kalesinin alınmasına karar verilmiştir. Kaynaklarda ayrıntısı ile anlatılan iki taraf arasındaki siyasi gelişmeler sonucunda K. Burhaneddin Malatya'yı almak üzere teşebbüse geçmesini, Memluk Sultanlığına karşı girişilen tecavüzi bir hareket olarak kabul eden Berkuk, Mintaş'a karşı harekete geçen kuvvetlerin, Sivas'a yürümesini emretmiştir. Bkz. Y.Yücel, a.g.e., s.132-136; Y.Yücel-A.Sevim, a.g.e. I, s.332..

⁷¹ Esterabadi, s.325.

⁷² İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, s.300-301; Ş. Tekindağ, a.g.m., s.21

kaldırmak için kışkırtırken söylediği,"o bölgenin şehri ve toprağı imar edilmiştir. Bu yüzden Mısır, Suriye ve Irak tüccarlarını kendine çeker..." Orası eski zamanlardan beri Rum ülkesinin toprakları ve sınırları içinde yer almıştır. Doğru olanı oranın artık sizin topraklarınız ve sınırlarınız içinde yerini almasıdır. Eğer siz orayı teslim alma konusunda ağırdan alır, gerekli çabayı göstermezseniz mecburen kale, Kara Mehmed'e veya başka birine verilecek..." sözleri ile Kadı Burhaneddin Ahmed'in, "... o bölge ülkeye katılır, o vilayet yönetim altına alınırsa Şam ordusuna karşı yapılacak savunmada, ondan daha sağlam bir set ve daha büyük bir kale düşünülemez..."⁽⁷³⁾ şeklindeki düşüncesi XIV. yüzyılda Malatya'nın ne denli güçlü ve değerli bir şehir olduğunu da ortaya koymaktadır. Hatta Kadı Burhaneddin'in, eski zamandan beri Rum ülkesinin olup da zorla ve cebren Şam topraklarına katılmış olan şehrin ele geçirilmesine verdiği değer belki de devletlerarası veraset meselesine işaret etmekteydi⁽⁷⁴⁾.

Burada değinmemiz gereken bir konu da yukarıda ifade ettiğimiz gibi Malatya'nın önemi yanında o sırada Berkuk'un Malatya meselesi ve harp halinde bulunduğu Kadı Burhaneddin'e karşı, Orta Anadolu'yu tehdit etmesi sebebiyle Osmanlı ile Memluklu arasında bir ittifakın yapılmış olması ihtimalidir⁽⁷⁵⁾. Bu vesileyle Malatya meselesinin devletlerarası mühim bir hadise haline geldiği anlaşılmaktadır.

B-DEVLETLERARASI MÜCADELE DÖNEMİ VE OSMANLININ

MALATYA'YA YÖNELİŞİ

Buna rağmen, Kadı Burhaneddin, Samsun- Amasya-Erzincan- Malatya hattı üzerinde yayılırken öte yandan da Orta Anadolu yaylasını elinde

⁷³ Esterabadi,s.321.

⁷⁴ Esterabadi, s.322-324; F.Sümer, Karakoyunlular, Ankara 1984, s.51-52.

⁷⁵ Y. Yücel, a.g.e.,s. 139-140, nu.136.

bulunduran Karamanoğullarını Toroslara sürmeye çalışıyordu⁽⁷⁶⁾.Onun esas gayesini Anadolu ticaretinin ve aynı zamanda Osmanlı iktisadiyatının önemli yollarından birisi olan Tebriz-Tokat-Bursa yolunu kontrol eden mühim merkezleri ele geçirerek Malatya'yı üzerinden Suriye'ye doğru genişleme isteği şeklinde tespit etmek mümkündür. ancak bu sırada Anadolu'ya büyük bir tehdidin yöneldiği görülmektedir ki bu da Timur idi.

Timur, 1394-1397 tarihinde Dicle'yi aşarak Anadolu'ya girdiği zaman düşman olarak ilk safhada Malatya'ya kadar sokulmuş olan, fakat iç mücadeleler yüzünden yıpranmış bulunan Memluklu Sultanı Berkuk'u ve Orta Anadolu'da kuvvetli bir devlete sahip olan Kadı Burhaneddin'i bulmuştur⁽⁷⁷⁾.Timur'un Anadolu için tehdit edici bir unsur olması karşısında Kadı Burhaneddin Timur'a karşı koymaya karar vermiş, onun Mardin, Diyarbakır, Avnik'i fethetmesi karşısında Berkuk'la işbirliği içerisine girme teşebbüsünde bulunmuştur. Timur'un gönderdiği mektuplara ve elçilere olumsuz cevaplar vererek, Sivas'a saldırması halinde karşı koyacağını da bildirmiştir. Timur'u Anadolu ve Suriye'nin fethine teşvik eden Mutahharten'in de bu ilerlemede katkısı olmuştur. Aynı tarihlerde Karamanoğulları ile de mücadele halinde olan Kadı Burhaneddin'in Mutahharten'i cezalandırmak amacıyla Erzincan'da tahribat yapıp, çevre kaleleri aldığından haberdar olan Timur'un hareketlerini de Memluklu Sultanı ile birlikte adamları vasıtasıyla yakından kontrol etmekteydi. Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'in Kadı Burhaneddin'e sığınması ve daha sonra ondan habersiz Sivas'tan ayrılması üzerine yapılan savaş sonucunda 1398'de ölümünü müteakip, şehrin tekrar Timur'un eline geçmesinden korkan halkın isteği üzerine I.Bayezid'in kuvvetlerinin Karayülük Osman'ı yenerek Sivas'ı ele geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır⁽⁷⁸⁾. Bu sırada Timur'un Sivas'a doğru harekete geçmesi üzerine Malatya Naibinin de telaşa

⁷⁶ Y.Yücel-A.Sevim,a.g.e.I,s.345.

⁷⁷ Y. Yücel, a.g.e., s.160; İ. Aka, Timur ve Devleti, Ankara 1991, s.18

⁷⁸ Y.Yücel,Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferi ve Sonuçları(1393-1402),Ankara 1989,s.3 53; Y.Yücel-A.Sevim,a.g.e.I,s.341 vd.

kapılarak şehri tahliye ettiği görülmektedir. Bunu müteakip kaçtığı ve civarda bulunan göçebe Türkmen ve Moğolların da emin yerlere saklanmak üzere göç ettiklerinden kaynaklar bahsetmektedir⁽⁷⁹⁾.

O tarihlerde I.Bayezid gibi faal ve atak bir hükümdara sahip olan Osmanlı Devleti, Adalar denizinden Malatya'ya kadar uzanan bölgede, Aydın, Menteşe, Germiyan, Karaman, Candaroğlu beylikleri ile Akkoyunlu Karayülük Osman Beyin ve Kadı Burhaneddin'in topraklarına hakim olarak Anadolu'nun en güçlü ve büyük devleti haline gelmişti. Bu devlet Mısır Sultanı Berkuk'un ölümü üzerine (1399)Memluklu nüfuz sahasına inerek Fırat Havzası boyunca Malatya, Elbistan, Behisni, Darendede ve Divriği'yi idaresine alıp hudutlarını doğuda oldukça genişletmiş oldu⁽⁸⁰⁾. Osmanlı Devletinin doğuya yönelme politikası ile birlikte Anadolu'da Türk siyasi birliğini sağlama yolunda attığı adımlar onu bu sırada doğudan batıya yönelen Timur tehlikesiyle karşı karşıya getirdi⁽⁸¹⁾.

a-Memluklu-Osmanlı-Timurlu Mücadelesi Döneminde Malatya

I.Bayezid'in Malatya'yı ele geçirmesi vesilesiyle kaynakların hemen hemen hepsinin ortak olarak kaydettiği bir noktayaburada işaret etmek gerekir. Bu nokta da şehrin büyük ölçüde Türklerle meskûn olması ve Malatya'nın Türkmenlerden alındığının ifade edilmesidir⁽⁸²⁾.Neticede Yıldırım Bayezid'de

⁷⁹ E.Esterabadi, s.424-425; Y.Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında...,s.165; Aynı müel., "Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi", Atatürk Konferansları V, Ankara 1975, s.208; Aynı tarihlerde Erzincan savaşına katıldığı zannedilen Akkoyunlu Ahmed Bey de kabilesiyle Timur'u bahane ederek Malatya'ya gitmiş ve ganimet toplayarak Sivas'a dönmüştür.

⁸⁰ Edirneli Oruç Bey, Oruç Bey Tarihi, (Nşr. N. Atsız), İstanbul 1972, s.57; Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Nşr. N.Atsız), Ankara 1985, s.74-75; H. Saadettin Ef., Tacü't-Tevarih, I, (Nşr.İ.Parmaksızoğlu), Ankara 1979, s.229-231; Solakzade, Solakzade Tarihi, I, (Nşr. V.Çubuk), Ankara 1989,s.89; Hadidi, Tarih-i Al-i Osman, Esat Ef., Nu.208, s.106-107; M.Neşri, Kitab-ı Cihannüma, I, (Nşr. F.R. Unat-M.A.Köymen), Ankara 1987, s.341-345: Timur, Bayezid'e yazdığı mektupta "Malatya'yı aldığına incinüb, mektubunda barid kelimad edib" demesi sebebiyle Yıldırım Bayezid'in gönderdiği elçiye itibar etmemiştir. ; Y.Yücel "Timur Tarihine Dair Araştırmalar II, Timur'un Türkiye ve Yakın Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)", Bellekten XXXV/140, (1971), s.239; İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e.l, s.497.

⁸¹ S.Shaw,Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I,İstanbul 1982,s.55.

⁸² H.Saadettin'de" Türkmenilerinden Malatya'yı" ; Solakzade'de" Türkmen diyarından Malatya'yı"; Müneccimbaşında "Türkmenlerin elinden Malatya alındı"; Aşıkpaşazade'de "sual:Bayezid Han ki Malatya'yı aldı, o illeri kimler aldı?" sorusuna "cevap: Malatya'yı Türkmenden aldı,

Malatya'yı doğrudan merkeze bağlayarak ilhak etmeden Memlukluların yöreyle ilgili politikalarına benzer bir şekilde buranın idaresini Dulkadiroğullarından Nasreddin Mehmed Bey'e bırakarak Bursa'ya dönmüştür. Nasreddin Mehmed Bey'in aynı zamanda Dulkadiroğullarının başına getirilmesiyle, bu beylik dolayısıyla Malatya bölgesi tamamen Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiş oluyordu⁽⁸³⁾.

Kaynaklar Yıldırım Beyezid'in Malatya ve yöresini Osmanlı hakimeyeti altına sokmasını hukuki bir temele de bağlamak isterler. Onların açıkça belirttiklerine göre Malatya ve yöresinin Osmanlıya geçişi Kadı Burhaneddin Ahmed Devletinden tevarüs etmiştir. Bu kayıtlara göre yörede hakim olan Türkmenler bölgenin eski padişahlarından olmayıp, Eretna Devletinin yıkılmasıyla bu toprakların mütegalibesi olmuşlardı⁽⁸⁴⁾.

Memluklu tahtında meydana gelen değişiklikten istifade ile I. Bayezid'in Malatya'yı ele geçirmesi bu devletin Anadolu'daki nüfuz sahasına bir müdahale olarak yorumlanmış o sebeple de Berkuk'un oğlu Farac ʻ. Beyezid'le Timur'a karşı ittifak yapmaya yanaşmamıştır⁽⁸⁵⁾. Esasen bu noktada Osmanlı'nın güttüğü siyaset Anadolu'da siyasi açıdan Türk birliğini sağlama haricinde Kadı Burhaneddin'in politikasından farklı değildir. Nitekim onun gibi Osmanlılar da Anadolu ticaretinin şah damarlarından birisi olan Tebriz-Tokat-Bursa yolunu kontrol edebilecek bir mevkiye bulunan önemli merkezleri bu arada Malatya'yı da elde tutmak istemekteydiler. Bu isteği Osmanlı'nın aynı zamanda Suriye'ye doğru genişleme arzularının bir belirtisi olarak yorumlamak da mümkündür.

Behisni'yi de Türkmenlerden aldı..."; Oruç Bey'de" Malatya'yı Türkmenlerden aldı"; Neşri'de" Türkmen elinden Malatya"; Hadidi'de; "Malatya diyarını tutup rah/ kamu sipahi kapu chli ile/ (okunamadı) Tahrüddin de bile/ Malatya ve Divriği ve rehde/bunlar mahkumdu Türkman elinde/ sürup leşker kim iridi Yıldırım Han/ ol uc şehri virür naçar Türkman..." ifadeleri ile ortaya konmuştur.

⁸³ A.Tihriani, Kitab-i Diyarbakriyya, Ak-Koyunlular Tarihi, I, (Nşr. N.Lugal-F. Sümer), Ankara 1962, s.102: Eserde Zülkadirli Nasrüddin Bey'in 20 bin hane sahibi olduğu ve Mısır Sultanına arz-i itaat ederek Harput'tan Malatya'ya olan yerlerin Memluklu'ya ait olduğunu anlatmıştır.

⁸⁴ Aşıkpaşazade, s.75; Oruç Bey, s.57; Neşri, s.341.

⁸⁵ E. Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu, I, (Nşr. O. Esen-Y.Öner), İstanbul 1986

Ancak bu politika Osmanlı Devletini Timurlularla karşı karşıya getirecek ve Y. Bayezid Timur'un ilk hedefini teşkil edecektir.

Malatya'nın işgalinden müteessir olan Memluklu emirlerinin şikayetleri ve Mutahharten'in teşviki ile 1400 yılında Anadolu'ya giren Timur kısa bir sürede Sivas'a kadar ulaşmış ve bu şehrin kalesini yerle bir ettikten sonra Elbistan üzerinden Malatya'ya yönelmiştir. Malatya'yı fazla bir mukavemet görmeden teslim alan Timur'un şehirde bulunan gayrimüslim ve müslim halkı tutsak edip müslüman halkı aldığı hediyeler karşılığında afettiği görülmektedir⁽⁸⁶⁾. Bu toprakları, yanında bulunan Bayındır Türkmenlerinden Kara Osman'a vererek⁽⁸⁷⁾ ordusu ile 1401 tarihinde Malatya'nın güneyinden Dermesih suyu boyunca ilerleyen Timur, oradan da güney batıya dönerek bugünkü Beylerderesinden geçmiş ve Suriye seferine çıkmıştır⁽⁸⁸⁾.

Timur'un Malatya'dan ayrılmasını müteakip Dulkadiroğulları tekrar bölgele hakim oldular. Aynı sıralarda Nasreddin Mehmed Bey, Osmanlı Devletinin Ankara Savaşı yenilgisinden sonra vuku bulan taht kavgaları sırasında Ramazanoğulları ve Karamanoğulları ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan Malatya, Suriye'deki karışıklıktan faydalanan Memluk nüfuz sahasındaki Türkmen gruplarından birisi olan

⁸⁶ A. Tihrani, I, s.48; H. Sadettin, I, s.235-236; N.Şami, *Zafername*, (Nşr. N. Lugal), Ankara 1987, s.262-263: Emir'in Malatya tarafına haberci göndererek itaate davet ettiği, Sivas hakimi Mustafa'nın oğlu olan Malatya Beyi'nin haberciyi hapsederek kaçtığını, bu haberin Emir'e vasıl vasıl olması ile Malatya'ya gelip ele geçirdiklerini diğer kaynaklara göre daha ayrıntılı olarak anlatır.

⁸⁷ Hoca Sadettin, I, s.236; Solakzade, I, s.91; Mutahharten, Sivas'ın işgaline katıldıktan sonra Erzincan'a dönmüş olduğunda Malatya ve civarının alınmasında bulunmadığı, buna karşılık Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'in bu sefere katıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Y. Yücel-A. Sevim, a.g.e. I, s.304 vd.

⁸⁸ M. Oğuz, a.g.e., s.116; Berkuk'un sağlığında tesbit edilen Memluklu siyasetinin bir sonucu olarak o sırada Halil Bey'in oğlu Sadaka Bey'le mücadele eden Dulkadirli Nasreddin Mehmed Bey de Memluklularla iyi geçinmeye çalışıyordu. Ama Timur'un Anadolu'ya girmesi üzerine Elbistan Türkmenleri ile birlikte ona karşı bir vurkaç mücadelesini başlatması ve Timur ordusunun bir kısım atlarını ele geçirerek vurduğu darbe, Timur'u Elbistan ile Malatya üzerine yöneltmiştir. Neticede N. Mehmed'de Timur'a itaate mecbur kalacaktır. Hatta Timur yöreyi işgalden sonra Dulkadirli'leri cezalandırmak için bunların sayıları ikiyüzünü bulan koyunlarını ele koydurmuştur. Bkz. N. Şami, II, s.198, 250 vd.; R. Yinanç, a.g.e., s.34 vd.

Köpekoğullarından⁽⁸⁹⁾ Muhammed Bey'in eline geçmiştir⁽⁹⁰⁾. 1410 tarihlerinde Memluklu Sultanı Farac'ın emirlerinden olan Şeyh Al-Mahmudi ve Nevruz arasındaki mücadelenin büyümesi üzerine Haleb'e gelen Farac onların Malatya ve yöresinin kendilerine verilmesi, zira bu şehirleri idare etmede kendilerinin Türklerden daha layık oldukları yolundaki dileklerini reddetti⁽⁹¹⁾. Bunun üzerine daha sonra memlukla tahtına geçecek olan Şeyh Al-Mahmudi yöreye yaptığı bir seferle Malatya, Kahta, Gerger, Besni ve Darende kalelerini ele geçirerek buralara valiler atanmış ise de (1414) onun dönüşünü müteakip Malatya Köpekoğlu Hüseyin Bey tarafında tekrar ele geçirilmiştir⁽⁹²⁾.

Köpekoğullarının Malatya'ya çok kısa bir süre hakim olabildikleri anlaşılmaktadır. Zira 1418'de Mengli Boğa adlı birisi Memluklular adına Malatya valisi olarak görülmektedir⁽⁹³⁾. Bunun valiliğini müteakip, Dulkadirli İbrahim Bey'in oğlu Tuğrak Suriye'deki bir isyanı fırsat bilerek 1421'de Malatya'yı ele geçirmiş ise de Memluklulardan korktuğu için itaatini sunmak üzere 1424'de Kahire'ye gitmiştir. Tekrar Akkoyunlu şehzadelerinden Kara Yülük'ün 1426'dan itibaren başlayan saldırılarını önlemek bahanesi ile Malatya'yı almış olduğu tahmin edilmektedir. H. 830'da Malatya valisi Özdemir Şaya idi, aynı yılın sonunda Canıbay Pehlivan tayin edilcektir⁽⁹⁴⁾.

⁸⁹ R. Yinanç, a.g.e.s. 36; Köpekoğlu ailesi Aşşar boyuna mensup olup, XV. yüzyıl başlarında Antep civarına yerleşmiş bir Türkmen grubudur. Dolayısıyla bu grup bugün yörede Barak olarak anılan Türkmenlerin bir oymağını teşkil etmiş olmalıdır. Bkz. F. Sümer, Oğuzlar, s.262.

⁹⁰ Bir başka kaynakta söz konusu topluluğun Malatya'yı da içine alan Fırat bölgesinde 1435 ile 1440 tarihleri arasında faaliyette buldukları ve bunlardan Hüseyin Bey'in bilhassa Malatya ve yöresinde hakim olduğu şeklinde kaydedilmektedir. Şehrin Köpekoğlu Hüseyin tarafından tahrip edilmesi karşısında Memluklu Şeyh Al-Mahmudi yollamış olduğu 40 bin dinar para ile şehirde bir zaviye, iki değirmen, ve bir han, bir kapalı çarşı yapılmasını istemiştir. Bkz. K. Y.Koprıman, Mısır Memlukluları Tarihi, Ankara 1989, s.178, 222.

⁹¹ E. Karatekin, Ramazanoğulları Tarihi, İstanbul 1979, s.45; R. Yinanç, a.g.e.,s.39.

⁹² R. Yinanç, a.g.e., s.42.

⁹³ F.Sümer, Karakoyunlular, s.97; R. Yinanç, a.g.e., s.46.

⁹⁴ R. Yinanç, a.g.e., s.45-46, nu.67,48.

Canibeğ zamanında bozulmuş olan Dulkadirli-Memluk münasebetleri Barsbay'ın 1438'de ölümünden sonra⁽⁹⁵⁾ yeniden düzelmeye başlamış görülmektedir. Ancak II. Murat'ın Osmanlı tahtına geçmesinden sonra Osmanlı - Memluk münasebetleri de Canibeğ yüzünden bozulmuş durumdaydı. 1442 tarihinde Süleyman Bey'in Dulkadirli beyliğinin başına geçmesi ile Osmanlı ile münasebetler hanedanlar arası evlilik yoluyla dostça bir zeminde seyretmekle birlikte Dulkadiroğullarının bundan amacı Karakoyunlular ve Karamanoğullarına karşı müttefik olarak Osmanlıyı kendi yanlarına çekmekti⁽⁹⁶⁾.

Karamanoğulları, Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları arasında mücadele sahası olmaktan kurtulmayan Malatya ve civarı, 1442'den sonra yeniden bir Osmanlı-Memluklu mücadele sahası olacaktır. Yörenin tampon bölge durumundaki Dulkadiroğlu topraklarının bir kısmını teşkil etmesi itibariyle bazı çatışmalara sahne olmuştğu görülmektedir. Karakoyunluların da bu tarihlerde Malatya'ya kadar ilerlemiş olması Memluklu topraklarını ihlal sayıldığından onlarda bu mücadele de yerlerini almış oldular. Bölge üzerindeki Osmanlı-Memluklu rekabeti, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı da bölgeye çekmiş (1464-1465) ve Harput'u alması ile sonuçlanmıştır. Süleyman Bey'in yerine Dulkadirli tahtına geçen Melik Arslan'ın Osmanlılara karşı yakınlık göstermesi Memluklu Sultanı Hoşkadem tarafından tasvip edilmiyordu. Nitekim bu yakınlaşma neticede onun ölümüne sebep olacaktır⁽⁹⁷⁾.

⁹⁵ F. Sümer, a.g.e, s.139-140: O sırada Barsbay, Emir Silah-Korkmaz kumandasında mühim bir kuvveti karakoyunlu İskender Bey'e yardıma memur etmiş ise de, bu ordu Malatya yoluyla Erzincan'a gelmiş olmasına rağmen, Barsbay'ın ölümü üzerine geri dönmüştür.

⁹⁶ Osmanlılarla ve Memlurlularla dostça münasebetleri devam ettiren Süleyman Bey kızlarından biri olan Sitti Mükrime Hatun'u 1449 yılında Sultan II. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'e (Hoca Saadettin, I, s.398 vd.) Diğer kızını da Memluklu Sultanı Melik Zahir Çakmak'a vermesi, böylece onlarla akrabalık kurmuştur. Bkz. Aşıkpaşazade, s.138.

⁹⁷ R. Yinanç, a.g.e., s.59-61.

b- Bölgede Osmanlı-Memluklu Rekabetinin Yeniden Başlaması

Bir süre sonra Dulkadir Beyliği, Memluk Devletine tabi olmaktan kurtulmak için 1467'de mücadeleye girişmiş, üzerine gönderilen kalabalık sayıdaki Memluk ordularını birbiri ardısıra ağır mağlubiyetlere uğratmıştır⁽⁹⁸⁾. Bu arada Fatih Sultan Mehmed'in Memluk sultanlığı için hayati önem taşıyan Dulkadir topraklarıyla ilgilenmesi ve Dulkadiroğlunu himaye etmek istemesi iki devlet arasındaki dosça münasebetleri bozacaktır. Nitekim Şahsuvar Bey zamanında Memluklulara ait bazı hudut şehirlerinin alınmasını müteakip, Dulkadir topraklarına gönderilen Sultan Hoşkadem'in Memluklu ordusunun Şahsuvar'ın kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılması sebebiyle, Osmanlı Devletinin ona yardım etmiş olduğu düşüncesi, Osmanlı - Memluk münasebetleri oldukça kötü bir noktaya getirmişti. 1468'de Şahsuvar Bey'in Darende'yi almasından sonra 1469'da Malatya üzerine yürümleri ve şehrin Memluk valisi Korkmaz'ın Ramazanoğlu Bey'i ile işbirliği yapması sonucu Dulkadir Bey'inin yenilgiye uğraması hadisesi gerçekleşmiştir⁽⁹⁹⁾. Maraş - Malatya havalisini elinde bulunduran Dulkadiroğulları'nın Mısır yolunun güvenliği bakımından hakimiyeti altına alınması ihtiyacını hissedenden Fatih Sultan Mehmet, bu beylik üzerinde nüfuz sahibi bulunan Memluklularla karşı karşıya gelecektir. Bu durum Dulkadiroğulları Beyliğini Osmanlı- Memluklu mücadelesinin odak noktası haline getirmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in yardımı ile Dulkadirli tahtına geçen Alaüddevle Bey, II. Bayezid zamanında Osmanlılardan aldığı yardımla 1483 tarihinde Memlukluların elinde bulunan Malatya'yı kuşatmıştır. İki defa üst üste Memluk kuvvetlerini bozan⁽¹⁰⁰⁾. Alaüddevle Beyi cezalandırmak amacıyla Emir Özbek, Emir Aynal, Emir Özdemir, Emir Moğolbay'ın birliklerinden teşekkül

⁹⁸ F. Sümer, *Yabanlu Pazarı*, İstanbul 1985, s.37; R. Yinanç, a.g.e., s.63 vd.

⁹⁹ Ş. Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memluklu Münasebetleri", *TD*, 30 , (1976), s.77-82; R. Yinanç, a.g.e., s.66-69.

¹⁰⁰ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.190; R. Yinanç, a.g.e., s.81.

eden Memluk ordusu Malatya'ya giderek burayı takviye etmek zorunda kaldı. Bu durum karşısında Osmanlıların Kayseri Valisi Yakup Paşa komutasında Dulkadirli Alaüddeve Bey'e yardıma gönderilen de beş bin kişiden oluşan kuvvetler de Osmanlı-Dulkadirli kuvvetleriyle birlikte Memluk ordusu tarafından Malatya Derbendinde pusuya düşürüldüler. Alaüddeve Bey'in pusudandan haberdar olmasına rağmen, Osmanlı kuvvetlerini haberdar etmeyerek kaçması üzerine Yakup Paşa ve kuvvetleri müthiş bir yenilgiye uğradılar. Burada Osmanlı askerlerinin pek çoğu katledildi (1485). Bazı kaynaklarda belirtildiği gibi üstelik Alaüddeve Bey, Yakup Paşa'nın ordugahını da yağmalayarak, Trablus-Şam ve Tarsus naiplerini serbest bırakmak suretiyle Memluklulara sığınmıştır⁽¹⁰¹⁾.

1. Dulkadıroğlu Alaüddeve Bey'in Politikası:

Bu dönemden itibaren Memlukluları Osmanlı Devletine karşı tahrik ederek iki taraf arasında gerginlik yaratmaya devam eden Alaüddeve zaman zaman Osmanlıya karşı yakınlık göstermektende geri kalmayacaktır. Bu politikasıyla Dulkadıroğulları Beyliğinin geleceğini Osmanlı-Memluklu rekabeti üzerine kuran Alaüddeve'nin bu iki devletin barış yaptığı 1490 tarihinden itibaren her iki devleti de idare ederek dostluk münasebetlerini bozmamaya gayret gösterdiğidikkati çekmektedir.

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı 1512 tarihinde Osmanlı Devletinin sınırları doğuda Fırat nehrine yaklaşmıştı. Ancak bölge İran'da ortaya çıkan ve batıya doğru genişlemeye çalışarak gittikçe büyüyen Safevi tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu devlet Doğu Anadolu bölgesinde mezhep fanlığını kullanarak kargaşa yaratmakta ve batılı devletlerle de işbirliğine giderek Doğu Anadolu'nun emniyetini tehdit etmekteydi. Diğer taraftan Alaüddeve Bey Safevilerle ittifak yaparak gün geçtikçe Osmanlılardan uzaklaşan bir siyaset uygulamaya başladı. Ayrıca Dulkadıroğlu Yavuz Sultan

¹⁰¹ Solakzade, I, s.401-402; Hoca Sadettin, III, İstanbul 1979, s.246-247; Aşıkpaşazade, s.214; Münecimbaşı, II, s.385-386; İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e. II, s.191; Ş. Tekindağ, "II.Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", Bellekten 123, (1967), s.349-350.

Selim'in tahta çıkışını da tebrik etmemişdi⁽¹⁰²⁾. Bütün bunların yanında 1514 tarihinde yapılan Çaldıran muharebesine de yaşılığını bahane ederek iştirak etmeyen Alaüddeve Bey Osmanlılara karşı tavrını açıkça ortaya koymuş oluyordu.

2. Şehzade Ahmed'in Malatya Yöresine Gelişi:

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı tarihlerde Malatya'yı da ilgilendiren bir mesele de II. Bayezid'in oğlu olan Osmanlı Şehzadesi Ahmed'in firar etmesi hadisesidir. Bu Şehzade, Memluk Devletine ait olan Darende hududuna gelip, oradan Sultan Kansu Gavri'ye yazdığı mektupda biraderi Selim'in saltanatı babasından zorla aldığını ve babasının vefatına da onun sebep olduğunu bildirmekteydi. Şehzade Ahmed'in oğlu Süleyman mektupla birlikte Kahire'ye geldiği zaman babasının da geleceğini söyleyerek onun Malatya Ahmed'in Malatya'ya ilticası hadisesini kesinleştirmektedir. Ayrıca naib de vezir-i azam Mustafa Paşa'yı göndermiş olduğu mektupda üç bir ademle Darende'ye gelerek oradan Memluk sultanına elçi göndermiş ve iltica edeceğini haber vermiştir. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim'in Malkoçoğlu Tur Bey'in oğlu Ali Bey kumandasında kuvvet göndermesi üzerine Şehzade Ahmed'in Malatya'dan Amasya'ya döndüğü görülmektedir⁽¹⁰³⁾.

¹⁰² R. Yinanç, a.g.e., s.95-96; H. Sadettin, IV, s.236: Eserde Osmanlıların Dulkadir ülkesini alma sebepleri arasında gösterilen, beylerin tavrını pek güzel ifade etmiştir: "Zülkadiroğlu Alaüddeve Osmanoğlu soyunun beslemesi ve Sultan Mehmed Han kapısının yetiştirmesi olup devleti çerağı, hoşnutluk ona olsun Sultan Bayezid Han eliyle tutuşturmuş ve ...baş çekmeye kalkmış ve de bu devletin ne olduğundan habersiz sonsuza dek yaşayacak ol ocağa değer vermezlik kapısını açmıştı..."

¹⁰³ Hadidi,s.326:"Bulup sultan Ahmed bu(okunamadı)/Malatya diyarına düşeler/hucum edip çeriler her cehtten/kovup anı çıkardı memleketten/padişah Engüri'de kalmış idi/ iteru malkoçoğlunun salmış idi..."; H. Sadettin, IV, s.150; Solakzade II, s.3; Müneccimbaşı, III, s.448.; İ.H. Uzunçarşılı, "Onbeşinci Yüzyılın İlk Yarısıyla On Altıncı Yüzyılın Başlarında Memluk Sultanana Kaçan Osmanlı şehzadeleri", Belleten XVII/68, (1953), s.521-531: Bu kaynakta ayrıca Emir Süleyman'ın oğullarından Mehmedşah Çelebi'nin ölümünden sonra (1410), 30 Aralık 1421'de Darende'de vefat ettiği yazılıdır. O tarihlerde Memluklu toprakları içinde yer alan Darende'de bulunma sebebi bilinmemekle beraber, M. Çelebi'nin bir yolunu bulup Suriye ve Mısır'a kaçırılması ihtimali göz önünde tutularak huduta oturması dikkat çekici olmakta; birlikte, kesin değildir; Ş. Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Y. Sultan Selim'in İran Seferi", TD XVII/22, (1968), s.52.

İran'dan kaynaklanan şia dolayısıyla Safevi tehlikesinin bertaraf edilmesiyle birlikte daha sonra belirginleşen Osmanlının doğu politikası başlangıçta Osmanlı-Memluklu rekabetini Çukurova üzerinde düğümleyen, kısa bir süre içerisinde Dulkadiroğulları Beyliği ve Malatya bu rekabetin yeniden odak noktalarından birisi haline gelecektir. Memluklu ve Dulkadirli hakimiyetinde Malatya önemini devam ettiren bir hudut şehri görünümündedir. Osmanlılar ile Memluklular arasında bulunan topraklarda yer alan Dulkadiroğulları Beyliği'nin hakimiyetindeki Malatya,⁽¹⁰⁴⁾ diğer şehir ve kasabalarda olduğu gibi imar görmüş özellikle bazı kazalarında çeşitli mimari yapılar meydana getirilmiştir⁽¹⁰⁵⁾ ki bunların büyük bir kısmı hala ayakta. Memluklu-Dulkadiroğlu hakimiyeti döneminde Malatya'da pek çok eser yaptırılmış olduğu 16.yy.a ait Tahrir defterlerindeki kayıtlarından da anlaşılmaktadır. Bunlar arasında özellikle Cemalettin Hızır ailesinden gelen kişilerin yaptırmış oldukları camiler, medrese, zaviye dikkati çekmektedir.⁽¹⁰⁶⁾

¹⁰⁴ G.W. Frederick Stripling, The Ottoman Turks and Arabs (1511-1574), Urbana 1942, s.16: Malatya bu eserde Suriye'ye, Maraş ve Elbistan da Alaüddevle'ye bağlı gösterilmiştir.

¹⁰⁵ R. Yinanç, "XVI. yüzyılda Maraş Sancağının Nüfus Yapısı", Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu (10-11 Şubat 1986), Ankara 1987, s.19; H. Gündoğdu, Dulkadir Beyliği Mimarisini, Ankara 1986, s.20,22: Darende Utu Cami, Darende Dana Bey Mescidi Dulkadiroğlu zamanında yapılan eserlerdir.

¹⁰⁶ N. Göyünç, a.g.e., s.12.

C-MALATYA'NIN OSMANLI HAKİMİYETİNE GİRİŞİ

Çaldıran seferini müteakip Amasya'ya dönen Yavuz Sultan Selim 1514'de Dulkadir beyliğini ortadan kaldırmaya karar vermiş ve Memlûklular'dan Alaüddeve Bey'in azledilerek yerine Şehsuvaroğlu Ali Bey'in getirilmesi istemiştir. Memlûklu Hükümdarı Kansu Gavri bu isteği redetmekle birlikte Dulkadir Beyliğinin Mısır için kaybedilmiş olduğunu anlamakta da gecikmemiştir. Sultan Selim'e gönderdiği elçi ile adının hutbede veya parada anılmasını, beylik üzerinde metbuluk haklarının taksimini teklif etmesi bunu gösterir. Karşılıklı elçiler yoluyla görüşmeler sonucunda başarılı olunamamıştır. O sırada Alaüddeve Bey'in Osmanlı Ordusunun iase kollarını vurması hadisesi Yavuz Sultan Selim'in sabrının tükenmesi⁽¹⁰⁷⁾ yanında Osmanlıların, Dulkadir topraklarını ele geçirmek suretiyle Suriye ve El-Cezire mıntıklarına uzanmalarını kolaylaştırdı. Dolayısıyla Memlûklu-Osmanlı savaşlarını yani Mısır seferini hazırlayan sebebler arasında yer alan bu hadisede Malatya'nın önemli bir yeri vardır. Zira Kemah kalesini zapteder etmez Osmanlılar, Dulkadiroğlu topraklarına taarruza geçtiler. 5 Haziran 1515 tarihinde Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa komutasındaki otuz bin kişilik bir kuvvet Elbistan'a sevk edildi. O esnada Sinan Paşa Kayseri yakınlarında İncesu'da harekatı izlerken muhtemel bir Memlûklu müdahalesine karşı Osmanlı donanması da Doğu Akdeniz'e hareket etmişti⁽¹⁰⁸⁾.

Otuz bin kişilik ordusu ile Göksun-Andırın arasındaki Ördekli mevkiinde 13 Haziran 1515'de Osmanlı ordusunu karşılayan Alaüddeve Bey, bir kısım Türkmen beylerinin saf değiştirerek kendi tarafına geçmesine rağmen bir başarı sağlayamadığı gibi, Osmanlı ordusundaki seyislerden birisi tarafından öldürülecek ve kesilen başı Sinan Paşa'ya gönderilecektir. Ailesinden daha pek çok kişiyle birlikte telef olan Alaüddeve Bey'in başı Göksun'da Yavuz Sultan Selim'e sunulurken hiç bir harekette bulunamayan Memlûklular hiç olmazsa bazı yerlerin Dulkadiroğlu'na bırakılması teklifinde bulunmuşsa da kılıçla

¹⁰⁷ R. Yinanç, Dulkadiroğulları Beyliği, s. 96-98.

¹⁰⁸ Y.Yücel-A.Sevim, Türkiye Tarihi I,s.242 vd.

alınan yerin ancak kılıçla teslim edilebileceği karşılığını almışlardır⁽¹⁰⁹⁾.- Yavuz Sultan Selim'in verdiği bu cevap onun Memlûklular hakkındaki düşüncelerini ortaya koymasından önemlidir. Nitekim bütün XVI.yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Güney siyasetinin temelini teşkil eden Yavuz'un Güneydoğu Anadolu ve Mısır'a hakim olma düşüncesi burada açığa vurulmuş oluyordu. Bu meydan okumanın sebebi Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi ile Kızıldeniz arasındaki hattı ele geçirerek Hint Okyanusundaki ticaretin kontrol edilmesi isteğinin bir ifadesi olmalıdır⁽¹¹⁰⁾.

a-Sinan Paşa Komutasındaki Osmanlı Ordusunun Malatya Yöresine Gelişi

Alaüddeve Bey'in öldürülmesi üzerine daha önce kendisine Dulkadiroğlu toprakları vaadedilen Şehsuvaroğlu Ali Bey bu beyliğin başına getirildi ve kısa sürede bertaraf ederek dirlik ve düzeni sağladı.

Ali Bey, Osmanlı Devletine sadakatını ispatlamış ve Biyıklı Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun Diyarbakır üzerine yaptığı sefere de yardım etmiştir. Buna rağmen Ali Bey Memlûklularla da dostane münasebetler geliştirmek istemesine rağmen olumlu bir sonuç elde edemediği gibi Memlûklular Dulkadiroğlu Beyliğini içten karıştırmaya başladılar. Bu sırada Osmanlı diplomasisi Memlûkluları şaşırtarak oyalamakta idi. Öte taraftan da Mısır'a savaş açılması kararı verilmiş ve ordu görünüşte İran'a ama hakikatte Mısır'a vurmak niyetiyle 5 Haziran 1516 tarihinde İstanbul'dan Üsküdar'a geçerek sefere başlamış oldu⁽¹¹¹⁾. Yavuz S. Selim, Acem diyarına sefer yapılacağını söyleyerek, kırkbin kişilik orduyu vezir Sinan Paşa komutasında Doğu'ya sefere gönderdi. Sinan Paşa'ya Kayseri'de toplanan kuvvetleri alarak, Malatya yoluyla gidip Diyarbakır hududunda kendilerini beklemesi emredilmişti. Malatya'ya ulaşan Sinan Paşa (28 Temmuz 1516) o

¹⁰⁹ R.Yinanç,a.g.e.,s.98 vd.

¹¹⁰ Bkz.M.Kunt-H.G.Yurdaydın, Türkiye Tarihi II.Osmanlı Devri 1300-1600,İstanbul 1989,s.112; S.Özbaran,"Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu,Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkileri",İ Ü E F T D,1978,s.114.

¹¹¹ Binbaşı Hüsnü, "Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi 1516-1517", 77 nolu Askeri Mecmua Lavıhası, İstanbul 1930, s.69 v.d.

sırada Memluklu'ya ait olan şehrin valisine haber gönderip askerlerin Fırat nehrini buradan geçmesi için izin istedi. Malatya valisi önce izin vermedi. Çünkü Şah İsmail, Kansu Gavri'den ya Osmanlı Sultanı ile arasını bulmasını ya da Osmanlı askerlerinin kendi topraklarına geçmesine mani olmasını rica etmişti⁽¹¹²⁾. Bu ricanın Kansu Gavri tarafından kabul edilmemesinin bir sebebi de, Alaüddeve'nin kesik başının Kahireye gönderilmiş olmasıdır⁽¹¹³⁾. Kansu Gavri, Osmanlı ordusunun Acem diyarına geçme bahanesiyle Memluklu topraklarına vaki olabilecek bir taarruza mani olmak için elli bin kişilik bir orduyla Şam'a doğru yürümüşse de geçilemedi.

b-Malatya'nın Zaptı

Elbistan üzerinden⁽¹¹⁴⁾ 28 Temmuz 1516 tarihinde ordu Sultansuyu üzerinden Malatya'ya geldiğinde Memluklu toprakları üzerinde bulunuluyordu. Bu sırada savunmasız olan şehir kolayca alınmıştır⁽¹¹⁵⁾. Bu durumda Malatya hem Osmanlı öncü kuvvetleriyle ordu-yu hümayunun bulunduğu yer⁽¹¹⁶⁾ olması hem de seferin asıl hedefin açığa vurularak Mısır seferinin başlangıç

¹¹² Münecimbaşı, Sahaifü'l-Ahbar, III, İstanbul 1258, s.461 v.d.; Hoca Saadettin, IV, s.274 v.d.; M.Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat I, (Nşr. N.Çağatay), Ankara 1983, s.85; Solakzade, II, s.46-47.

¹¹³ Memluklu Sultanı, kesik başları görünce "bunlar kafir başlarımı ki Selim bana yolladı" demiştir. Bkz. İbn İyas, Bedaiü'z-Zuhur, IV, (Nşr. M. Mustafa), Wiesbaden 1972, s.462.

¹¹⁴ Malatya'ya ulaşmaya kadar ordunun izlemiş olduğu güzergah şöyledir: Tuzla-Yenişehir - Kütahya-Afyon-Akşehir-Ilgın-Konya-Karapınar- Niğde-Kayseri-Sarız-Elbistan-Malatya. Bkz. Y.Ercan, "Suriye'nin Osmanlı Yönetimine Girişi ve Bunun Azınlıklar Açısından Önemi", Askeri Tarih Bülteni 27, Ankara 1989, s.44-45.; Ordunun Ayıntab üzerinden harekete geçtiği ve Malatya'ya ulaştığı şeklinde bir bilgi de bulunmaktadır. Ş.Altundağ, "Selim I", İ.A. X, s.428.

¹¹⁵ Münecimbaşı, III, s. 463.; H.Saadettin, IV, s. 292, 331; Hadidi, Tarih-i Al-i Osman, Esad Ef. Nu.2081, s.356-358; Malatya'ya Ordunun gelişi ve şehre girilişi hakkında Hadidi önemli bilgiler vermektedir. Noktalı kısımlar defterin yanık sayfalarındaki okunamayan yerlerdir: "Acemden ta Arab (haddine iriştı), çeküp leşker Muhammed paşa gitti/ göçüp sultan Selim..., ali bostanda cem oldu çeriler/ aşub dağı Malatya (göründü), biraz derbendü dağ içre yüründü/ biraz Adem..., ağalarıyla yaya başlarından/ göz edüb..., ki varub beklıyalar her diyarı/ adıyla ide sipahi..., şehir halkından encefiye deyyar/ kamu bazarı kal'a..., şahin kulları şehrin her diyarın/ o çok tutmuşki..., Malatya beyi kim durdu tırısan-nasların..., suvar oldu ve yerağını aldı-tutub yol...,han tacil ile kapiyı açtı-cem/ i leşker..., Malatya önüne hünkar indi/..., Malatya'da irer ilçi şitaban...".

¹¹⁶ Orduyu hümayun Konya'dabulunduğu sırada Mehmet Paşa'ya Fırat nehrini geçerken orduya katılması emir buyrulmuştu. Hadım Sinan Paşa da Malatya önlerinde ordu ile birleşmiştir. Münecimbaşı, III, s. 462.

noktasını teşkil etmesi bakımından önemli bir yere sahip olmuştur. Padişah Tohma çayırında iken seferin Mısır üzerine olduğunu bildirmiştir⁽¹¹⁷⁾.

Ordu, 30 Temmuz 1516'da Malatya'dan hareketle Merzuban çayı denilen yere geldi⁽¹¹⁸⁾ ve Antep emiri Yunus Bey'in gelip kalesini Yavuz'a teslim etmesinden sonra Halep yakınlarında Mercidabık adlı ovada savaş yapıldı (24 Ağustos 1516)⁽¹¹⁹⁾. Bu sefer münasebetiyle Malatya, Darende, Gerger, Behisni, Dıvriği, Kahta, Ayıntab, Adana gibi kaleler zapt edilmiş, Memlûk topraklarında girişilen hareketle Osmanlı devleti toprak bakımından genişlemiştir⁽¹²⁰⁾. Müneccimbaşı fethedilen Malatya emsali kalelerin toplamının otuz kadar olduğunu söylemekte, Solakzade ise bunlardan Halep eyaletine bağlı olanları Malatya, Divriği, Darende, Behisni, Kalatü'r-Rum ve Antep şeklinde sıralamaktadır⁽¹²¹⁾.

Bu seferden sonra tamamen fethedilmiş olan Dulkadir memleketinin, bir sancak itibar edilerek, Şah-suvar oğlu Ali Bey'e verildiği gibi, bu toprakların padişahın emri altına girdiği ferman-ı şerifle (fetihneme) her yere duyurulmuştur⁽¹²²⁾. Mercidabık ve Ridaniye'de kazanılan zaferle sükût eden Memluklu devletinin ardından padişah, oğlu Süleyman'a gönderdiği Muharrem 923/ Ocak 1517 tarihli Mısır fetihnemesinde "Cemi memalik-i Mısır, Malatya, Haleb, Şam-ı şerif ..." aldığı yerleri sıralayarak, fetih sebeplerini izah etmektedir⁽¹²³⁾.

Gelişen siyasi hadiseler neticesinde Malatya'nında içinde bulunduğu bölgenin alınması, Osmanlı Doğu ve Güney siyasetinin bir parçası olup,

¹¹⁷ Y. Ercan, a.g.e., s. 45.

¹¹⁸ Mercidabık için İzmit'den sınırdaki Malatya'ya 55 günde gelindiği halde, sınırdan sonra kısa mesafelerle yürünerek Malatya'dan Mercidabık'a 25 günde gidilmiştir. Bkz. O. Turan, Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler, İstanbul 1986, s.144.

¹¹⁹ Celalzade Mustafa, Selim-Name. (Nşr. A. Uğur, M. Çuhadar), Ankara 1990, s.416; A. Uğur, Yavuz Sultan Selim, Kayseri 1989, s.98; Binbaşı Hüsnü, a.g.m., s.76.

¹²⁰ J. V. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi II, İstanbul 1983, s.481 v.d.; N. Nuri Paşa, s. 85.

¹²¹ Müneccimbaşı, III, s. 463; Solakzade, II, s.56.

¹²² Solakzade, II, s.56.

¹²³ Hulusi Yavuz, Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti (1517-1571), İstanbul 1984, s.17-18.

ekonomik sebepleri ağır basan askeri harekattır. Böylelikle Doğu Anadolu ticaret yolunun denetimi Osmanlıya geçmiş, Memluklu topraklarının ilhaki de ile Kırım'dan Süveyş'e kadar ticari yolların gelirleri bu devlete bağlanmıştır⁽¹²⁴⁾.

Diyarbakır'dan Malatya'ya kadar uzanan bir saha içerisinde İdris-i Bitlisi'ye verilen görevle beylerin uzlaştırılması meselesi de halledilmiş olduğundan, bölgede Osmanlı idaresi altında birleşme, bütünleşme uzun bir aradan sonra tekrar sağlanmış, mahalli beylerin tahakkümü kırılmıştır⁽¹²⁵⁾.

c-Osmanlı Hakimiyetinin İlk Dönemlerinde Malatya

İlkçağdan itibaren Osmanlı dönemine gelinceye kadar önemli bir hudut şehri olan Malatya'nın Osmanlı idaresi altına girdikten sonra sıradan bir Anadolu şehiri haline geldiği görülmektedir. Bununla birlikte zaman zaman bazı siyasi hadiseler sahne almaktan da geri kalmayacaktır.

Bu hadiseler bölgede Osmanlı hakimiyetinin tesisi dönemine rastlamaları ve bu çalışmanın ana kaynağını oluşturan 1530 tahririnin öncesi ve hemen sonrasında meydana gelmeleri itibariyle dikkat çekicidir. O sebeple ele alınan dönemin iyice anlaşılabilmesi için bahse konu hadiselerin özétle ortaya konulması ihtiyacı hasıl olmuştur.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde Vezir Sinan Paşa'nın Malatya sancak beyi olduğu tahmin edilmektedir⁽¹²⁶⁾. Bu zat belki de Osmanlı hakimiyetine geçen Malatya'nın ilk sancak beyiydi. Nitekim bir süre sonra; Sultan Süleyman Azerbeycan'a gitmekte olduğu bir sırada ulemadan kişilerin,

¹²⁴ Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I, (Nşr. B.Kuzucu), İstanbul 1986, s.320-321.; Ticaret yolları açısından bu fetihlerin önemini kaydeden H. İnalçık, Braudel'e dayanarak Osmanlıların Memlukluların yerini alarak, Kızıldeniz yolunu Portekize karşı korumak, Basra Körfezi ve Hint denzinde mücadelelerin eski ticaret yolunun tamamıyla kesilmesi tehlikesini önlemek gibi görevleri yerine getirdiklerini söylemektedir. Bkz. H.İnalçık, "Osmanlı Devletinin Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiyenin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tedkik Münesebetiyle", Bellekten XV/60, Ankara 1951, s.663

¹²⁵ H.Saadettin, IV, s.246 ;Bayram Kodaman, Osmanlı Devrinde Doğu Anadolunun İdari Durumu, Ankara 1986, s.12.

¹²⁶ H.Yavuz, a.g.e., s.89; İ.Miroğlu, a.g.e., s.25.

Şemseddin Beğ'in⁽¹²⁷⁾ Malatya ve Maraş vilayetlerini mülkiyet yoluyla almak karşılığında Bedlis vilayetini vermek istediğini söylemeleri üzerine adı geçen beyin padişaha itaatini sunması üzerine Sultan Süleyman kendisini, Malatya vilayetinin verildiğini belirten bir emirname ile taltif etmiştir. Bunu müteakip söz konusu zat, kendi toprakları olan Bitlis'i Osmanlı askerlerine teslim ederek, adamlarından onbeş bin kişiyi Malatya'yı zapt ve teslim almaya göndermiş ve kendisi de ailesi ile birlikte Malatya'ya hareket etmiştir. Fakat 1521 de padişahın bir emirnamesi yüzünden Sason hükümdarı olan Süleyman Beğ'in de caydırılması ile korkarak Malatya'ya gitmekten vaz geçmiş⁽¹²⁸⁾ ve Tahmasp'a itaatini sunmuştur. Böylece Şemseddin Beyin kalıtım yoluyla sahip olduğu Bitlis ile Malatya'nın değiştirilme hadisesi gerçekleşmemiştir.

Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonrae bir müddet dirlik düzenliğin hüküm sürdüğü Malatya ve civarında memleket genelinde ortaya çıkan buhranlı dönem ve problemler Malatya ile civarında da görülmeye başlayacaktır.

ç-XVI.Yüzyılda Malatya ve Yöresindeki Bazı Siyasi Gelişmeler

XVI.Yüzyılın ilk yarısında seyrek olarak görülen bir takım hareketler ikinci yarıda fazlaca artacak ve bölgeyi etkileyecektir. Bunlardan birisi 1526 tarihinde toprakları miri mukataa haline getirilen ve tımarları ellerinden alınmış olan Dulkadiroğularının sebep oldukları hadisedir. Bu hadisede intikam almak isteyen Dulkadırlılar Kalandar isyan edince ona katılmakda tereddüt etmemişlerdir. Elbistan civarını da etkilemiş olan bu hareketin Malatya'da da etkili olduğu muhtemeldir. Tımarların tekrar verilmesi ile mesele hallolmuş görülmektedir⁽¹²⁹⁾.

¹²⁷ Bitlis Hanı Şerafettin'in babasıdır. Ziyaeddin sülalesinden olup, 1596 dan önce Bitlis'de hüküm sürmüşlerdir. Bkz. M.Salih San, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Ankara 1982 s.51.

¹²⁸ Şerehan, Şerefname, (Nşr. M.E. Bozaslan), İstanbul 1990, s.222, 506-508; Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I, 1578-1590, İstanbul 1962, s.64, nu. 161.

¹²⁹ Müneccimbaşı, II, s.527.

Malatya ve civarını etkileyen hadiselerinden birisi de Safevi tesiri ile meydana gelen bir eşkiyalık hareketi olup, 1527 tarihinde vuku bulmuştur. Şah İsmail'in ölümünden sonra özellikle İran harplerini devam ettiği yıllarda Anadolu'da bir kısım Türkmenler arasında kıpırdanmalar ve Şah hesabına kuvvetli bir propoğanda vardı. Tahminen Maraş-Malatya-Kayseri arasındaki bölgede Bozok Türkmenlerinden Süğlün oğlu Hoca, Söklen Boy Beyi Musa ve Dulkadiroğlu soyundan Zünnün, köylülerin fakirliğini istismar ederek ayaklanmıştı⁽¹³⁰⁾. Bu bölgenin tahririne memur edilen kadı Müslihiddin'in Bozok Mirlivası Mustafa Bey'in eşkiya tarafından öldürülmesi ile üstlerine gönderilen Karaman Bey'i Hürrem Paşa ve beraberindekiler de başarısız olarak şehit edilmişlerdir. Peçevi'nin açıklıkla ifade ettiği gibi tam bir eşkiyalık hareketi olarak gelişen isyan Malatya sancakbeyi Yularkıstıoğlu İskender Bey'in de giriştiği harekatta başarılı olamamasından sonra Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın müdahalesi ile sona erecektir. Bu müdahale ile Zünnun'un öldürülmesine rağmen isyana son veren kişi Diyarbakır beyi Hüsrev Paşa olacaktır⁽¹³¹⁻⁾).

1560'lardan itibaren mühimme defterlerinde⁽¹³²⁾ sıkça karşılaştığımız bu türden hareketler zaman bakımından dışında kaldığından söz konusu edilmemiştir. Yalnız bunlardan sadece araştırılan döneme en yakın tarihte vuku bulan bir eşkiyalık hadisesini örnek vermekle yetinilecektir. Bu örnekte; 1560 tarihte Malatya sancağında bir aşirete mensup olup, yol kesip, adam öldüren ve kasıtlı olarak yangın çıkartan Çerçioğlu İbrahim adlı kişinin yakalanması hadisesidir⁽¹³³⁾.

Yukarıda bahse konu olan bölgesel isyan hadiseleri haricinde Malatya genellikle Osmanlı Devleti'nin bir takım önemli teşebbüsleri vesilesiyle

¹³⁰ Ç. Yetkin, Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, İstanbul 1984. s.131; F. Sümer, Oğuzlar, s.170; T.Gökbilgin, "Süleyman I", İ.A IX, s.109.

¹³¹ Peçevi, Peçevi Tarihi I, Ankara 1981, s.90-91; Solakzade, II, s.151 v.d.; Münecimbaşı, II, s.525-526; F. Sümer, "Bozok Tarihine Dair Araştırmalar I", Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Anma Kitabı, Ankara 1974, s.321-322.

¹³² Müh. Def. 4,5, 7,22,31,35,47,48,64,73.

¹³³ Müh. Def. 4, s.201, nu.2096.

kaynaklarda yer alacaktır. Daha çok siyasi ve askeri mahiyetteki bu teşebbüslerden birisi 1549 tarihinde yapılan Gürcistan seferidir. Bu sefere Erzurum, Karaman, Zülkadırlı ve Sivas beylerbeyi ve onlara bağlı sancak beğlerinin katılmakla yükümlü tutulmuş⁽¹³⁴⁾ olduğu göz önünde alınırsa Malatya sancak beyi'nin de iştirak ettiği sonucuna varılır. Aynı şekilde 1552 tarihinde İran Şahının Adilcavaz, Erciş ve Ahlat kalelerinde saldırması karşısında çıkılan Nahçıvan seferine Malatya Beyi Hayrettin Bey'de katılmıştır. Bu beyin söz konusu sefer sırasında şehit olduğu görülmektedir⁽¹³⁵⁾.

Bunlardan başka Malatya, Kanunî'nin oğlu Şehzade Beyezid'in, 1559'da Selim üzerine yürüyerek "ehl-i islamile cenk idüb" firar etmesi meselesinde tekrar kaynaklarda bahsedilen bir mevki olmuştur. Selim, babasından aldığı emir gereğince, toplu olarak Malatya geçidine giderek, münasip bir mevkiye Bayezid'in etrafını sarıp, davranışlarını izlemek, kaçması durumunda arkasından giderek, hakkından gelmekle görevliydi. Bu durumda firarilerin arkasına düşmüş fakat yetişememiştir. Sivas üzerine gelindiği sırada bazı beylerbeyleri takipe devam edemeyerek orada kaldılar. Malatya Beyi Mustafa Paşa⁽¹³⁶⁾ ile Ayıntab Beyi Hüsrev Paşa bir miktar askerle arkasından gönderildiler. Bayezid bu durum karşısında bu iki beyle muharebeye girişecek yada İran'a sığınacaktı. Sonuçta İran sınırı üzerindeki Sa'd çukurunda Mustafa ve Hüsrev paşaları mağlup etmiş ve Safevilere iltica etmiştir⁽¹³⁷⁾. Bu savaşta herkesten çok yararlığı görülmüş olan Malatya sancak beyi Mustafa

¹³⁴ BA, Ali Emiri, Belge nu.122: H.960(1553) Tarihli Kanuni Sultan Süleyman devrinde Erzurum Beyler Beyi Ayas Paşa'ya , Anadolu Beyler Beyinin Sivas'ta, Karaman Bey'inin Koçhisar'da ve Maraş Beyler Beyinin Malatya'da, Diyarbakır ve Halep Beyler Beyi'nin Diyarbakır'da toplanarak kendi aralarında muhaberatta olunmaları hakkında bir ferman yazılmıştır.; BA, Ali Emiri,Belge nu.131 : H. 959 (1552) tarihli diğer bir ferman'da İran seferi için vezir-i azam Rüstem Paşa,Erzurum Beylerbeyi İskender, Anadolu ve Sivas, Karaman, Maraş, Halep Beylerbeylerinin ordularıyla birlikte ve bizzat Padişahın, Harput'da taahşüt edeceğinden bahisle Elbistan'dan Harput'a ulaşmak için Malatya geçidinden geçilmesi hakkında Ayaz Paşa'ya Hisarköy'den yazılmıştır; Peçevi; I, s.202.

¹³⁵ Solakzade, II, s.227; Peçevi, I, s.212,217.

¹³⁶ Basra Beylerbeyliğinden mazul Toygun Paşanın kardeşi olup, daha sonra Erzurum ve Basra Beylerbeyliği yapacaktır. Bkz. Münneccimbaşı, II, s. 582-583.

¹³⁷ Peçevi, I, s.277-278; Solakzade, II, s.273-274; Münneccimbaşı, II, s.582 v.d.; Ş. Turan, Kanunî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası, Ankara 1961, s.120 v.d.

Beye Erzurum Beylerbeyliği verilmiştir⁽¹³⁸⁾. 1560 tarihlerinde Bayezid'in Kazvin'de öldürülmesinden sonra malları Kanunui'nin emri ile alınmıştır. Bunlar arasında Malatya sancağındaki hasları dahazineye mal edilecektir⁽¹³⁹⁾.

Ç-MALATYA VE YÖRESİNDE OSMANLI İDARİ YAPISININ TEŞKİLİ

Malatya ve yöresinin Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra, yeni ele geçirilen yerlerde olduğu gibi bu bölgenin de tahriri yapılmıştır. 1518'de yapılan bu tahrir her ne kadar bölgenin tamamen Osmanlı idari yapısı içerisine dahil edildiğini ortaya koymakta ise de yöre, 1521 tarihine kadar Osmanlı egemenliğini tanımak şartı ile Alaüddevle'nin ölümünden sonra Dulkadiroğlu'nun başına getirilen Şehsavuroğlu Ali Bey elinde kalmış⁽¹⁴⁰⁾, onun ölümünden sonra da bu beyliğin toprakları beylerbeylik telakki edilerek Osmanlı eyalet sistemi içerisinde yerini almıştır.

Malatya'nın ilk tahririnde her yerleşim yerinin adı, otlaklarının sahipleri, ürünleri, değirmenleri, ticari yapıları, vakıfları ve bunların bağlı oldukları gelirler tek tek yazılmıştır⁽¹⁴¹⁾. Böylece Malatya ve çevresinin hukuki mali, idari ve askeri teşkilatı ile ilgili husullarını tespit edebileceğimiz bir tahrir gerçekleşmiştir. Ancak bu tahririn büyük bir kısmı mevcut bulunmamaktadır.

Mısır'ın zaptından sonra yapılan tahrire işaret eden Müneccimbaşı eserinde, Halep'in tahririnin Abdullah Paşazade A. Çelebi, Şam'ın ise Nuh Çelebi'ye yaptırıldığını kaydetmişse de, diğer memleketlerin tahrirlerini yapmakla görevlendirilenlerin isimlerini vermeyip sadece bunların "kemal sahibi" kimselere sipariş edildiğini belirtmekle yetinmiştir⁽¹⁴²⁾. Bu ilk tahririn yapan tahrir emini ve tahririn kesin tarihini defterin büyük bir kısmının eksik

¹³⁸ Peçevi. I, s.278; Ş.Turan, a.g.e., s.134.

¹³⁹ Müh..Def. 3, nu. 1332 (17 Şaban 967).

¹⁴⁰ Müneccimbaşı, II, s.417.

¹⁴¹ N. Göyünç, a.g.e., s.16.

¹⁴² Müneccimbaşı, II, s.495.

olması sebebiyle öğrenememekteyiz Evliya Çelebi ise Osmanlının eline geçen Malatya şehrinin tahrinin Süleyman Han tarafından yapılmış olduğunu ifade etmekle⁽¹⁴³⁾ 1530 ve 1560 tahrirlerini kastetmiş olmalıdır. Sultan Selim Han zamanında yapılmış olan bu ilk tahrirden haberdar olmaması muhtemeldir. Buna rağmen 1530 ve 1560 tarihli tahrirlerden Malatya ve yöresi hakkında oldukça bol malumat elde etmek mümkündür.

Malatya'nın da içinde bulunduğu Dulkadir bölgesi Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldüğü sırada Maraş, Malatya, Antep, Zülkadriye ve Sümeysad beldelerini içerisine almaktaydı. Başlangıçta bağımsız bir beylik görünümünde olan bu topraklar 1521 yılında bir beylerbeylik teşkil edecek şekilde merkeze bağlandı⁽¹⁴⁴⁾. Beylerbeylik sistemi Osmanlı İmparatorluğunda savaş şartlarının ortaya çıkarmış olduğu bir teşkilatdır. Önceleri sınırlı sayıda olan beylerbeylikler XV. yüzyıldan itibaren yeni fetihler ve bir kısım islam beldelerinin ilhakı sebebiyle yeni bir düzenleme yapılması ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. XVI. yüzyılda İran ile savaşlarının devam etmesi yüzündene bu savaşların sürdürülebilmesi için birçok beylerbeylik de kurulmuştu. Ayrıca bu yüzyılın ortalarından itibaren beylerbeylik tabiri kalkmaya ve yerini vilayet veya eyalete bırakmaya başlamıştır⁽¹⁴⁵⁾. Osmanlı klasik döneminde Doğu Anadolu'da çok küçük alanlar sancak itibar edilerek bazı kişilere verildiği görülmektedir. Ülke çapında sancakların büyüklükleri eşit olmayıp, Anadolu'nun batısındaki geniş sahalı sancaklar parçalanmış, diğer yörelerdeki küçük alanlı sancaklar kaybolup, başka sancaklarla birleştirilmiştir⁽¹⁴⁶⁾.

1520 lerde Safevi döneminin etkisiyle bütün Doğu Anadolu bir araya toplanmış ve Yavuz Sultan Selim Memluklu topraklarını 1520 den itibaren beylerbeylik olarak ülkeye katmıştır. "Halep, Hama, Ayıntab, Trablus, Malatya,

¹⁴³ Evliya Çelebi, III-IV, s.420.

¹⁴⁴ T.Baykara, a.g.e., s.87; M.H.Yinanç, "Dulkadirîliler", İ A III, s.661.

¹⁴⁵ T. Baykara, a.g.e., s.90; Ayn-i Ali Efendi, Kavân-ı Al-i Osman, (Nşr. T. Gökbilgin), İstanbul 1979, s.20: Bu kaynakta diğerlerinden farklı olarak Maraş Livasının Dulkadirli topraklarının fethinden sonra kısa bir süre Karaman Eyaletine bağlandığını ve bu sancağın Yularkıstı Sinan Paşa'nın oğlu İskenden Bey'in yönetiminde kaldığı ifade edilmektedir.

¹⁴⁶ T.Baykara, a.g.e., s. 121-122.

Humus, Tarsus, Divriği, Birecik, Darende, Kahta, Gerger, Rum-Kale, Behisni, Sis ve Şam" ı havi "vilayet-i Arab"⁽¹⁴⁷⁾ teşekkül etmiş ve daha sonra Şam ve Halep ayrı ayrı vilayetlere ayrılmıştır. Bu yeni eyaletten Şam bünyesinde olanlardan Malatya, Divriği ve Gerger 1527 lerde yer almayı⁽¹⁴⁸⁾, 1534 lerde Şam beylerbeyliğine bağlı görülmektedir ⁽¹⁴⁹⁾.

926-929 (1520-23) tarihli Karaman-Rum icmal defterinde "Eyalet-i Arab"a bağlı görünen Divriği Malatya Kahta, Gerger, ve Darende sancaklarını Rum-ı Hadis eyaletine bağlandığı ⁽¹⁵⁰⁾ ifade edilmektedir. 1527-1534 tarihleri arasında Rum-ı Hadis eyaletine bağlı olduğu anlaşılan Malatya'nın bu eyalet içindeki durumu hakkında Ayni Ali Risalesinde tatminkar bilgiler mevcuttur. Bu risalede yedi sancaktan oluştuğunu gördüğümüz Rum eyaleti, (Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Divriği, Canik, Arapgir) teşkilinden itibaren, yani XV ve XVI.Yüzyıllar boyunca önemli idari ve askeri değişikliklere uğramıştı.Fatih'in fethinden itibaren müstakil sancak hüviyetinde bulunan Trabzon livasının da ilavesi ile on-onbir sancaktan oluşan geniş bir eyalet halini almış ve buna sonradan eklenen sancakların hepsi birden "vilayet-i Rum-ı Hadis" diye adlandırılmıştır. Bunlar sekiz kadılık halinde Kemah sancağı, üç kazadan itibaren bayburt yeni üç kadılık bölgesi Gerger, Kahta, ve Malatya ve iki

¹⁴⁷ Bu beylerbeyliğe bağlı topraklardan Malatya ve Ayıntab'ın Araplıkla hiç bir ilgisi olmamasına rağmen, sadece fetih dönemi hatırasını yansıttıkları hakkında bilgi verilmiştir. Bkz. T.Baykara, a.g.e., s.25. Aynı eserin bir başka sayfasında, 1520 tarihinde Malatya, Darende, Kahta, Geger, Behisni, Birecik, Ayıntab'ın Halep beylerbeyliğine bağlı olduğu ifade edilmekteyse de, aynı tarihlerde Malatya'nın Dul kadir eyaletine yada kitabın s.25'inde geçtiği üzere vilayet-i Arab bünyesinde Şam'a bağlı olduğu göz önünde bulundurulur ise, yukarıdaki ifadenin çelişkili bir durum ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. (bkz. s.104,106). Bu konuda N. Göyünç ise 1520 de Malatya, Darende, Besni, Divriği, Kahta ve Gerger'in ayrı sancaklar halinde Halep beyler beyliğine bağlı vilayet-i Arap içinde yer aldığını, aynı zamanda bu tarihlerde Malatya'ya hangi kazaların bağlı olduğunu 1518 tahririnin büyük bir kısmının mevcut olmaması sebebiyle anlayamadığını söylemekteyse de Kahta ve Gerger kazalarının bu tarihlerde Malatya'ya bağlı bulunduğunu ifade etmiştir. N.Göyünç, a.g.m., s.655. Neticede bu tarihlerde Malatya'nın Şam'ama yoksa Halep'e mi bağlı olduğu meselesi kesinlik kazanmamaktadır.

¹⁴⁸ Bu tarihlerde kuzeydeki sancaklardan Divriği, Malatya, Gerger "Hadis Rum vilayetine" geçmiştir.

¹⁴⁹ T. Baykara, a.g.e., s. 88-89.

¹⁵⁰ BA, TD 387, s.314'den nakleden İ.Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, Ankara 1990, s.20: "Muhasebe-i Rum-ı kadim ki yirmisekiz kadılıktır, ve vilayet-i Rum-ı Hadis ki Trabzon ve Malatya maa Kahta ve Gerger tabi-i Malatya ve Divriği ve Darende ve Kemah ve Bayburt".

kadılık bölgesi Divriği ve Darende livaları idiler.

Burada belirtilen onbir livanın XVI. yüzyıl sonlarına kadar bir bütün idari ünite olarak devam ettiği, sonradan Trabzon ve Malatya gibi birbirlerinden çok uzak yerlerin aynı vilayete bağlanmasının pratikte doğurduğu güçlükler yüzünden başka türlü bir idari taksimata gidildiği anlaşılmaktadır⁽¹⁵¹⁾. Bu konuda 967 (1559) tarihinde Malatya ve Bozok sancağının Rum Beylerbeyliğine bağlı iken, bu sırada vuku bulan bir hizmet yani sefer sebebiyle Dulkadir Eyaletine bağlandığı bu iş bittikten sonra tekrar Rum Beylerbeyliğine iade edildiğini Dulkadir beylerbeyliğine gönderilmiş olan hükümden⁽¹⁵²⁾ öğrenmekteyiz.

Kanuni devrinde yazıldığı bilinen *Tabakatü'l-Memalik* de verilen idari taksimat da Ayni Ali'nin vermiş olduğu bilgilere uymakta olup, Rum eyaletinin Sivas, Amasya, Çorum, Canik, Malatya, Divriği, Darende, Gerger ve Kahta sancaklarının ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Gerger ve Kahtanan Malatyaya bağlı olduğu düşünülerek, yedi sancaktan meydana geldiği kayd edildiği gibi, bu şehirlerin cennet gibi olduğuna ve eski kalelerinin bulunduğu da ifade edilmiştir⁽¹⁵³⁾. Bunun dışında kaynakta vilayet-i Türkman olan Dulkadriye'nin beş sancaktan mürekkep olduğu belirtilmekte ve aynı dönemde ayrı bir sancak olan Arapgir de Halep beylerbeyliğine bağlı gösterilmektedir⁽¹⁵⁴⁾.

¹⁵¹ Ayn-ı Ali Ef., *Kavanin-i Al-i Osman Der-Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, (Nşr. T.Gökbilgin), İstanbul 1979, s.21-23; T. Gökbilgin, "15. ve 16. Asırda Eyalet-i Rum", *VD VI*, İstanbul 1965, s.52.

¹⁵² Müh. Def.4, s.69, nu.696 (12 Şaban 967); Ayrıca Malatya ve Bozok sancaklarının Rum beylerbeyliğine iadesi Zülkadir Beyine yazılmış hüküm. Müh. Def. 3, s.373, nu.1100 (16 Şevval 97); 3 nolu mühimme defterinin s. 465, nu. 1387'de bulunan belgede de Malatya ve Bozok sancakları defterlerinin Rum beylerbeyliğine gönderilmesi hakkında Zülkadir Beyine hüküm yazılmıştır.

¹⁵³ Koca Nişancı Celalzade Mustafa, *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*, (Nşr. P.Kappert), Wiesbaden 1981, s. 17a: "... Rum ki taht-ı kadim selatin ve aramgah-ı havakin olup bilad-ı behişt abad ile mamur memlekettir anda vaki olan medayin-i cennet (okunamadı) efsaf-ı ve kala-i beka-i beyanındadır bu tabaka dahi yedi derece tertip olundu... Malatya sancağı beyanında ve derece-i sadis Divriği ve Darende sancağı beyanında ve derece-i sabia Gerger ve Kahta sancağı beyanında...).

¹⁵⁴ Koca Nişancı, s. 17a-18a.

Malatya değişik kaynaklarda Trabzon veya Rum eyaletine bağlı gösterilmiş olmakla birlikte hangi tarihler arasında bu eyalete bağlandığı belirtilmemiştir⁽¹⁵⁵⁾.

Sonuç olarak 1520 den sonra kısa bir süre Dulkadir eyaletine bağlanan Malatya daha sonra Vilayet-i Arap'a bağlı bir sancak olmuş, bunun müteakip 1527 ye kadar Şam eyaleti içinde yer almıştır. Bu tarihten sonra Rum-i hadis eyaletine bağlanarak 1534 e kadar bu beylerbeylik bünyesinde yer almış olduğunu kaynaklardan takip edebilmekteyiz. Muhtemelen kısa bir süre Şam beylerbeyliği içinde bulunan Malatya, tekrar Rum eyaletine bağlanmış olmalıdır. 1559 tarihine kadar Rum'a bağlı olan sancak bu tarihe bir seneden daha az bir süre için Dulkadir beylerbeyliğine bağlanmış sonra de tekrar Rum Beylerbeyliğine iade edilmiştir. 1568 tarihinden itibaren yeniden Dulkadir eyaletine bağlanıp, 1574 yılına kadar bu durumunu muhafaza etmiştir⁽¹⁵⁶⁾. Bu tarihten 1609 tarihine kadarki durumu hakkında kaynaklarda bir boşluk olmakla birlikte, bu yılları ihtiva eden mühimme kayıtlarından Malatya'nın Dulkadir beylerbeyliğine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma yaptığımız dönemde 1534 tarihinden sonra kısa bir süre Şam beylerbeyliğine bağlanmış olan Malatya'nın durumu hakkında, B. Ramberti den nakledilen bilgilere göre sancağın Maraş beylerbeliğine bağlı olmadığı anlaşıldığı gibi bu durum Osmanlı ülkesinde yeni fetedilen yerlerde bir süre eski teşkilatın devam ettiğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir⁽¹⁵⁷⁾.

1530 tarihli tahrir deftedine göre Malatya sancağı Şehir, Kasaba, Küçük Hacılı, Argavun, Keder Beyt, Cubas, Muşar, Kömri, Karahisar, Ağce Dağ nahiyelerinden meydana gelen Malatya sancağı, Malatya Kazası, Gerger, Kahta, Besni, Divriği ve Darende kazalarından teşekkül etmiştir⁽¹⁵⁸⁾.

¹⁵⁵ Y.Yücel, "Anadolu Beyliklerinde Devlet Teşkilatı ve Toplum Hayatı" Bulleten LIV/210 Ankara 1990, s.820; N. Göyünç, "XVI.yüzyılda Güney-Doğu Anadolunun Ekonomik Durumu (K.Sultan Süleyman ve II. Selim Devirleri)", Türkiye İktisat Tarihi Semineri,(8-10 Haziran 1973), Ankara 1973, s.83.

¹⁵⁶ T. Baykara, a.g.e., s.104.

¹⁵⁷ T. Baykara, a.g.e., s.89.

¹⁵⁸ TD 408, s.1-283, 283-416, 416-566, 566-676, 676-796, 796-845.

Görüldüğü gibi 1518 tahririnden farklı olarak sancağa Divriği ve Darenda kazaları eklenmiş durumdadır.

TD 408 den sonra tanzim edildiği tahmin edilen BA TD 997 numaralı defterin tarihi belli olmayıp, vergi miktarlarına göre TD 142 (1560) dan önce tanzim edildiği anlaşılmaktadır⁽¹⁵⁹⁾. Ayrıca BA 257 Malatya icmal defteri 954 (1547-48) de yazılmış olup bu icmale göre Malatya sancağının Malatya kazası, Gerger, Kahta, Besni kazalarından meydana geldiği anlaşılmaktadır.

1560 tahririne göre Malatya, Gerger, Kahta, Behisni den teşkil etmekte, bu tarihte Arapgir sancağı, Darende ile birlikte Divriği sancağı ayrı ayrı sancaklar halinde görülmektedirler⁽¹⁶⁰⁾.

1609 tarihinden sonra Maraş eyaleti sancakları içinde Samsat Ayntab Maraş, ve Kars-ı Zülkadriye ile birlikte yer alan Malatya ⁽¹⁶¹⁾ 1653 ten 1730 lara kadar aynı eyalet içerisinde yer alacaktır. 1777-87 tarihleri arasında ise Rakka eyaletine bağlanmış bunu müteakip 1831 de Maraş eyaleti sınırları dahilinde bulunmuştur. Çeşitli tarihlerde Harput eyaleti, Diyarbekir vilayetine bağlı Mamuretü'l Aziz Sancağı, Diyarbekir vilayeti arasında sürekli el değiştirmiştir⁽¹⁶²⁾. Araştırma yaptığımız dönem olan 1530 larda Malatya sancağının Rum-ı Hadis veya Trabzon eyaletine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Malatya sancağının bu yüzyıl ve sonrasında farklı tarihlerde dönemin siyasi hadiselerine bağlı olarak çeşitli eyaletlere bağlandığı , bilhassa Osmanlı Devleti'nin Doğu'ya yapmış olduğu seferlerin bu durumu etkilediği görülmektedir.

¹⁵⁹ R. Yinanç, M. Elibüyük, a.g.e., s.IX.

¹⁶⁰ R. Yinanç, M.Elibüyük, a.g.e., XIII.

¹⁶¹ Aynı Ali Ef., s.22.

¹⁶² Yurt Ans., "Malatya", VII, s.5418.

II.BÖLÜM

(FİZİKİ VE DEMOGRAFİK YAPI)

A- MALATYA ŞEHİRİ

Şehirler, gerek sosyal gerekse ekonomik bakımdan toplumların en canlı yerleşim merkezleridirler. Özellikle Türk şehirlerinde çok sayıda örnekte görüleceği gibi, şehirler suların bol olduğu, işe imkanlarını müsait bulunduğu mevkilerde kurulmuş ve gelişim göstermiştir. Türk şehirlerinde bağ ve bahçeler evlerden ayrı tutulamayacağı için oldukça büyük bir öneme sahiptirler. Evler çoğunlukla bahçe içinde bir veya iki katlı yapılar şeklinde ortaya çıkmıştır⁽¹⁾. Camiler, medreseler, türbeler v.s. Türk şehirlerinde büyük öneme sahiptir. Mescidler ise mahallelere dağılmış durumdadır. Ayrıca halkın ihtiyaç duyduğu diğer yapılar (çeşme, sebil, v.s.) Anadolu'da Türklerin yerleşmesinden itibaren zamanla ortaya çıkmış ve gün geçtikçe bunlara yenileri eklenmiştir⁽²⁾.

Anadolu'da şehirlerin kurulduğu yerlerin özellikleri arasında kervan yolları güzergahında olması ve su sağlanmasındaki kolaylıklar açısından nehir vadilerinde toplanmaları da dikkat çekmektedir⁽³⁾. Malatya şehri de bu noktalar göz önünde bulundurulurken değerlendirilmelidir. Herşeyden önce Malatya ve çevresinin ilk çağlardan beri dikkat çekici mahiyette suyunun bol olması, Fırat nehrine yakınlığı ve kervan yolları üzerinde bulunması gibi sebeplerle ikamet edilen bir yer olduğunu bilmekteyiz.

¹ Ö. Ergenç, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler" Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul 1980, s. 89-98.

² Y. Özkaya, "XVIII. yüzyılda Orta Anadoludaki Bazı Kaza ve Mahalle Adlarındaki Değişiklikler", Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (Ankara 11-13 Eylül 1984), s.238.

³ İ. Tekeli, "Anadoludaki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar", Toplum ve Bilim, Ş.9-10 (1980), s.40.

a- Fiziki Yapı

Malatya şehri, XVI. yüzyılda tahrir defterleri, mühimme kayıtları, seyahatname ve diğer kaynakların ortaya koyduğu bilgiler ışığında mahalleleri, cami, mescid, zaviye, medrese, han-hamam, kervansaray, bedesten, pazar yeri-çarşı, idare binaları gibi mimari yapıları ile orta büyüklükte sıradan bir Anadolu şehridir.

XVI.yüzyıldaki Malatya'dan bahsedildiğinde akla bugünkü Eski Malatya (Battalgazi) ilçesi gelmelidir. Zira bahse konu şehir burası olup, eski çağlardaki ilk kuruluş yeri olan Arslantepe'den Romalılar zamanında güneye kayacaktır. Zira Roma imparatoru Titus zamanında bölgeye gelerek Arslantepe'den dört kilometre kadar uzakta karargahını kuran XII.Fulminata Lejyonu'nun yerleştiği bölgede bugünkü Eski Malatya şehri ortaya çıkmıştır. Bu karargah etrafında yapıların oluşması ve yerleşmeler ile şehir giderek büyümüş ve zamanla surların dışına taşmıştır.Çalışmamıza konu olan bu merkez kale civarından itibaren dışa doğru genişleyerek gelişmiş ve tahrir defterlerinde genelde şehir, kasaba veya merkez ilçe için kullanılan "nefs" tabiri ⁽⁴⁾ ile ifade edilmiştir. Bilindiği gibi "nefs" belirli bir içtimai ve iktisadi kapasiteye sahip yerler olup, çoğunlukla bir kadı ile diğer mülki, askeri, idarecilerin bulunduğu merkezlerdir ⁽⁵⁾. Genelde bütün XVI. yüzyıl şehirlerinde görüldüğü gibi bir dış surla çepeçevre kuşatılmış olan Malatya şehri de kale içi ve dışı olmak üzere iki kesime ayrılmaktaydı. Yöneticilerin oturdukları ve idari işlerin yürütüldüğü iç kalenin dışındaki mahallerde halk ve şehrin ileri gelenleri meskun haldeydiler. Burada umumiyetle zenaat ve ticaret faaliyetleri yürütülürdü. Kalenin dışında kale altı denilen kesimde ise XVI. yüzyıl öncesinde daha çok yerleşmemiş ticari faaliyetler, pazar v.s. yer almaktaydı. Bunlar

⁴ S. Faroqhi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", (Nşr.M.Eğilmez), Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Gelişme Dergisi Özel Sayısı, Ankara 1978, s.71, nu.52.

⁵ T.Gökbilgin "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", Bellekten XXVI/102, (1962), s.295.

XVI. yüzyıl başlarında diğer Anadolu şehirlerinde zamanla şehrin iç kısımlarına doğru kayarlarken, Malatya'da şehrin dışına doğru olan kesimde yolcuların konaklaması için kervansaraylar, tekke ve zaviyeler ile kısmen şehirden kopuk tarımla uğraşanların yaşadığı yerler gelişmiş ,burada bir bedestenin ortaya çıkması ile ikinci bir ticari merkez meydana gelmiştir⁽⁶⁾. Bu durum kuşkusuz şehrin nüfus artışı ile ilgili olup, belli hizmet, üretim ve ticaret faaliyetlerinde istihyaslaşanların belirli bir arz, talep dengesine bağlı olarak yerleştiği yeni mahallelerin teşkil edilmesiyle ortaya çıkmıştır⁽⁷⁾.

XVI. yüzyılda merkezden dışarıya doğru yayılarak gelişen Malatya şehri daha sonraki dönemlerde dağılık ve bakımsız kalmış, o sebeple de fazla bir gelişme gösteremedi. geldiği XIX. yüzyıl başlarında gerçekleşen yer değiştirme hadisesiyle birlikte tamamen atıl bir hale düşmüştür⁽⁸⁾. Buna rağmen şehrin fiziki görünümü ile ilgili olarak seyahatnamelerde değerli bilgiler bulunmaktadır. XVII. yüzyılın ünlü seyyahlarından Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre şehirde âyân, eşraf v.s. ait olmak üzere 5265 adet, iki katlı kargir ev bulunmakta olup, bunların tamamı bağ ve bahçeler içerisinde yer almaktaydı. Baştan başa temiz toprak ile örtülü rengarenk, mamur eski evler ise kale dışını süslemektedirler. Her mahallede kapı bulunmakta ve geceleri bu kapılar kapatılmaktadır. Bunlar haricinde Evliya Çelebi, şehrin bol kaynaklı dereler ile sulanan geniş bahçelerinden bahisle halkın , bahar aylarında Aspuzu'ya 8 ay müddetle göçdüğünü, şehrin

⁶ Bu tür gelişmeler için örnek olmak üzere Bkz. İ. Tekeli, a.g.m., s.42-43.

⁷ Bu hali TD 408 ile TD 142 de yer alan vergilerin mukayesesıyla de tespit etmek mümkündür. Zira 1530'da Malatya'da "kapan vergisi"ne rastlanmazken, bu vergi 1560'da görülmektedir. Bkz. TD 408,s.17 v.d.; R.Yinanç-M.Elibüyük, a.g.e.,s.18: Bu tür gelişmelerin izahı için ayrıca bkz. S. Aktüre, "17. yüzyıl Başlarından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki dönemde Anadolu Osmanlı Şehirlerinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi I/1, İktbahar 1975.

⁸ H.V.Moltke, a.g.e.,s.211-234.

tüccarlar, gayrimüslimler ve 300 kadar bekçi haricinde boş kaldığını kayd eder⁽⁹⁾.

Bütün Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Malatya'da da mahallelerin dini ve etnik yapılanmaya bağlı olarak farklılık gösterdiği söylenebilir. Gerek seyyahların ifadeleri gerekse tahrir defterlerinin verdiği bilgiler, gayrimüslimlerin mesela Ermenilerin ayrı mahallelerde ikamet ettiklerini göstermektedir.

Şehirde, islami yapıların yanında, gayrimüslim tebaaya ait kiliseler de bulunmaktadır. Surp Sitepanos ve Surp Sarkis adlarını taşıyan iki Ermeni kilisesinin varlığını bize K. Çelebi haber vermektedir. Ancak XVII. yüzyılın başlarında Malatya'yı ziyaret eden Polonyalı Simeon ise bu kiliselerden bahsetmeyip, aslında Orduzu bahçelerinde bulunan Lusavoriç Kilisesini şehrin içinde göstermektedir⁽¹⁰⁾. Ama Katip Çelebi'nin kayıtlarının daha doğru olduğunu kabul etmemiz gerekir.

b-Mahalleler

Anadolu'nun ilk fethedilen ve Türkleştirilen bölgesi olan Doğu Anadolu'da Türk fethinden önce burada meskûn olan Ermeni halka Bizans tarafından büyük ölçüde göç ettirilmiş, bundan dolayı da bölge adeta boş kalmıştır. Boşalan bu bölgelere fetih döneminde Türklerin yerleştirilmesi ile yeni köyler ve kasabalar ortaya çıkmıştır. Bir taraftan da eskiden var olan şehirlerin oluşturulan yeni mahalleleri ile birlikte eski mahallelerine de Türkçe adların verildiği görülmektedir⁽¹¹⁾. Bu durum hakim unsurun Türk olmasından ileri geliyordu. Bu çerçevede

⁹ Evliya Çelebi, s.424 ; Katip Çelebi ise Cihannüma'da şehirle ilgili benzer bilgiler verilmekle birlikte, halkın meyve mevsiminde 3-4 ay müddetle şehri boşaltıp göçtüklerini, bazılarının ise bu süre zarfında göçmeyip akşamları tekrar şehre döndüklerini, geceleri şehre 5-10 bekçinin beklediğini yazar. Aynı eserde şehir ve bağlar arasında kısmen iskanlı 15 köy bulunduğunu ve bunlara Orduzu bahçeleri denildiğini kayd etmiştir. Bkz. Katip Çelebi, s.321 v.d.; Aynı bilgi için bkz. Polonyalı Simeon, s.89.

¹⁰ Polonyalı Simeon, s.89.

¹¹ B.Ögel-H.D.Yıldız, Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Ankara 1986 , s.42.

Malatya'da da bazı mahalle veya yer adları aynı şeklini muhafaza ederken, bazıları da değiştirilerek kullanılmıştır.

Osmanlı şehirlerinde birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin birarada yaşadığı yer olan mahalleler temel yönetim birimleri olup, vergi yükümlüsü olan reayanın tek tek tahrir defterine ve vergi kayıtlarına buldukları mahallelere göre ad ad yazıldıkları yerleşim yerleridir. Bu sayede mahalleler vergilerin eksiksiz toplanıp merkezi otoritenin istenilen biçimde gerçekleşmesine vesile olmaktadır⁽¹²⁾.

Doğu Anadolu'da mahalle adları çoğunlukla cami ve mescitler ile tarihte iz bırakmış tanınmış kişilerin adlarından alınmıştır⁽¹³⁾. Bunların dışında han, hamam, çeşme gibi mimari yapılarla boyahane, debbağhane, çadırcı, damgacı, demirci, keçeci gibi meslek adı ya da meydan, çukur, bab (kapı), kuru boğaz gibi mevki adlarını taşıyan mahalleler de bulunmaktadır. Bunların Doğu Anadolu'da diğer yerleşim yerlerinde görülen özellikleri taşıdıkları da bir gerçektir. O sebeple Malatya mahallelerinden onbeş tanesi mescid adı ile anılmakta, aynı zamanda bunlardan onbir tanesi de belirli bir şahsın ismini taşımaktadır. Bu durum eski mahallelere yapılan cami, mescit isimlerinin veya yaptıran kişinin adının zamanla mahalle adı olarak kabul edilmiş olmasından ileri gelmektedir.

TD 408'de kayıtlı mevcut 22 mahalle dışında defterin baş sayfalarında bulunması gereken Cami-i Kebir, Tabanoğlu nam-ı değer Çukur, Mescid-i Hacı Ali nam-ı diğer Kızlar Mescidi, Mescid-i Pulluca namı diğer Kadı Şafi, Bab-ı Meşak, Zaviye-i Kemahlu Baba, Baba Acem, Atabey, Çarşu(Alaca Mescid), Keçeci, Şeyh Hasan Bey Mescidi, Şil Hasan adlarında toplam 12 mahalle daha bulunmak-

¹² Ö.Ergenç,"Osmanlı Şhrindeki Mahallenin İşlev ve Niteliği Üzerine",Osmanlı Araştırmaları IV,s.69,72 vd.

¹³ Böyle mahalleler ya buraya ilk yerleşen tanınmış kimselerin veya onların adlarını taşıyan mescidlerin isimleriyle adlandırılmışlardır. Bu isimler ve soyadları kurucularının tamamıyla şehirli veya şehir ahalisinden olduklarını göstermektedir.Benzer durumda olan şehirler için Bkz.M.Akdağ,Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I.s.124 vd.

vtadır⁽¹⁴⁾. Görüldüğü üzere defterde yer almayan bu mahalle adlarından bazıları mescit adıyla anıldığı gibi Keçeci gibi meslek adı, Bâb (kapı)-ı Meşak, maruf şahıs isimleri ve mahallelerin kurulup-gelişmesinde mühim rolleri olan zaviyelerden adlarını almışlardır. Bilindiği gibi zaviyeler nüfus çekmekte müessir bir teşekkül olmaları sebebiyle şehirlerdeki mahallelerde önemli bir yere sahiptir. Malatya'da adını bir mahalleye vermiş olan Zaviye-i Kemahlu Baba da bu kabilden olup, etrafında oluşan yapılarla mahalle haline gelmiş olmalıdır.

Türk-islam şehirlerinin tamamında yöredeki en eski cami olan "Cami-i Kebir" etrafında mahallenin teşekkül etmesi ve mahallenin de aynı adla anılması hadisesi dikkat çekicidir. Zira Cami etrafında gelişen bu mahallenin kuruluşu Malatya'da oldukça eskiye dayanmaktadır. Ama bu caminin 1224 yılında I. Aladdin Keykubat zamanında yaptırılmış olması⁽¹⁵⁾ ve çevresinin bu dönemde Türklerin yerleşim yeri olarak seçilmesi, üzerinde ayrıca durulmayı gerektiren bir husustur⁽¹⁶⁾.

Malatya'da surlarla çevrili mekan içerisinde cami, mescid ve zaviye gibi mimari yapılar etrafında teşekkül etmiş bulunan mahalleler her iki tahrirde de çok büyük bir değişikliğe uğramayıp 1560 tahririnde bazılarının ikinci bir adla anılmaya başlandığı görülmektedir. Mesela 1530 tahririnde "Mescid-i Külhanoğlu el-maruf mahalle-i Günler" şeklinde anılan mahalle, daha sonraki tahrirde Mescid-i Baba Kulu oğlu, el-maruf mahalle-i Köşker" olarak kayd edilmiştir⁽¹⁷⁾. Esasen bu ikinci mahallenin yeni bir teşekkül olduğu da düşünülebilir. Zira kaynaklarımızda mahallelerin şehrin oturduğu alan içerisindeki konumlarını, en azından

¹⁴ R. Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.9-16.

¹⁵ M. O. Arık, "Malatya Ulu Camiinin Aslı Planı ve Tarihi Hakkında ",V D VIII,Ankara 1969, s.144

¹⁶ Türkler tarihin en eski dönemlerinden beri otura-geldikleri yörelerdeki şehirlere de çok kısa bir zaman içerisinde kendi damgalarını vurmuşlardır. Mesela Anadolu'da bir Bizans şehri üzerindeki Selçuklu dönemi Türk şehrinin, önceki dönemle pek az benzerliği vardır.Bkz.T.Baykara,"Türklerde ve Anadolu'da Şehir Hayatı",Tarihte Türk Devletleri I ,Ankara 1987,s.405.

¹⁷ TD 408, s.6; R. Yinanç-M.Elibüyük, a.g.e., s.14.

birbirlerine göre vaziyetlerini tesbit etme imkanı bulunmamaktadır. O sebeple otuz senelik bir süre içerisinde nüfustaki artış ve şehirdeki genişleme de dikkate alınarak söz konusu mahallenin yeni bir teşekkülü olmayıp eski bir mahallenin adının değişik şekilde kayd edilmesiyle ortaya çıktığı kanatine varılmaktadır. Bunun yanında zımmi mahallelerinden de Gürci Palanı ve Pulad, müslim mahallelerinden Mescid-i Til Mescid-i Poti mahalleleri 1530 tarihinde ayrı ayrı mahalleler olmalarına mukabil 1560 tarihinde birleşmiş olarak görülmektedir⁽¹⁸⁾. Ayrıca 1530 tahririnde tek mahale olan Çörmük(Çermük),1560'da muhtemelen büyümesi sonucu iki mahalle haline gelmiştir⁽¹⁹⁾. Dikkat çekici bir husus da, TD 408'de gayrimüslim mahallelerinin sonuna "zımmî" ibaresinin eklenmiş olmasıdır.1560 tahririnde ise mahallenin zımmî olup olmadığı kaydedilmeden, sadece ismi yazılmakla yetinilmiştir⁽²⁰⁾.

1530 tahririnde mahalleleri tek adla yazılmış olmasına rağmen 1560'da bazılarının "nam-ı diğer" şeklinde ikinci bir adla kayıtlıdır. Bunlar "Tabanoğlu, nam-ı diğer Çukur",Mescid-i Hacı Ali nam-ı diğer Kızlar Mescidi", "Mescid-i Hastek, nam-ı diğer Baycı", "Mescid-i Pulluca, nam-ı diğer Kadı Şafi", "Şeyh Ali Bey, nam-ı diğer Hankah" ve "Mescid-i Çarşu, nam-ı diğer Alaca Mescid" mahalleleridir.

Şehrin iç ve dış surlardan meydana gelen kalesinin sur kapıları da farklı isimlerle adlandırılmış olup kuzeye bakan kapıya Alaca-kapı, güneye bakana Meşak kapısı ve batıdakine Siptiros, bir diğerinde Susurkum kapısı adı verilmiştir⁽²¹⁾. Bu surların içinde yer alan mahalleleri, Cami-i Kebir(TD 408'de

¹⁸ TD 408, s.13, 16-17; R.Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.14,16.

¹⁹ TD 408, s.7,14; R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.9.

²⁰ TD 408, s.13-17; R. Yinanç-M.Elibüyük, a.g.e., s.16.; Bu hal kaynağın yeniden düzenlenmesinden ileri gelmemiş bir husus ise Osmanlı Devletinde "vatandaşlık" anlayışında ortaya çıkan bir gelişmeyle ilgili görülebilir.

²¹ Evliya Çelebi, III-IV, s.421: Eserde kapılar Alacakapı, Susurkum, Mesak, Pazar Kapıları adlarıyla verilmiştir.

yok), Kadı Mehmed Mescidi, Ömer Bey Mescidi, Siptiros(Sepidros), Şeyh Hasan Bey mahallesi⁽²²⁾, Küçük Mescidi, Hacılar Mescidi,8-Hasan Bey Mescidi, Hacı Yunus Mescidi, Til veya Potı Mescidi⁽²³⁾, Külhani-oğlu Mescidi⁽²⁴⁾, Nasır Bey Mescidi, Keçeci(TD 408'de yok), Baba Acem Mescidi(TD 408'de yok), Puluca Mescidi veya Kadı Şafi(TD 408'de yok), Baba-kuluoğlu Mescidi veya Köşker, Hacı Ali Mescidi veya Kızlar Mescidi, Seyyit Hasan⁽²⁵⁾, Çarşı veya Alaca Mescid⁽²⁶⁾ mahalleleri olmak üzere toplam ondokuz mahalledir. Surların dışında yer alan mahallelerİ ise, Çermük, Dur Melik Mescidi, Karahan Mescidi, Bab-ı Meşak, Hasan Bey Mescidi, Atabey Mescidi, Kemahlu Baba Zaviyesi, Çarşı Camii veya Direkli Mescid şeklinde sıralamak mümkündür. Bu mahallelerin dışında, Tabanoğlu veya Çukur, Polad, Çerkit, Mukaddesi Ağazad mahallelerinin şehrin hangi kısmında yer aldıklarını tespit etmek de mümkün olamamıştır.

1530 tahririnde dört mahallede ikamet eden gayrimüslim tebaa Cemaat-ı Ermeniyândan meydana gelmekteydi. 1560 tahririnde bu dört mahalleden ikisi birleşmiş halde üç mahalle olarak görülmekte ama birleşik mahaller daha önceki her iki isimle birlikte anılmaktadırlar. Her iki tahrir kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla müslümanlar ve gayrimüslimler ayrı ayrı mahallelere yerleşmiş ve

²² 1530 dan önce Ahi Alıkıran adındaki mahalledir. Bkz. N. Göyünç, "Kanuni Devrinde Malatya Şehri", VIII.TTK. Kongreye unulan Bildiriler II (25-29 Eylül 1970), Ankara 1973, s.656.

²³ N. Göyünç,a.g.m.,s.656: Tel veya Büt i Mescidi şeklinde yazılmıştır.

²⁴ N. Göyünç, a.g.m.,s.656: Bu mahallenin adına Külhancı-oğlu Mescidi veya Köşeler demiştir.

²⁵ TD 408 de mevcut olmayıp, 1560 tahririnde Şil Hasan olarak geçen mahalleye N. Göyünç, Seyyid Hasan demiştir.

²⁶ Malatya ile ilgili makalesinde ilk defa karşılaştığımız "Tacir Bey Mahallesi" ifadesine mukabil, diğer eserinde bu mahalleye Çarşı veya Alacamescid demektedir.Bkz.N.Göyünç,a.g.e.,s.16.

hayatlarını idame ettirmişlerdir⁽²⁷⁾. Gayrimüslim mahallelerinde Ermeni adları yanında Türkçe adlara da rastlanmışsa da bunların sayısı çok azdır. Ancak bu hal Ermenilerin de Türk kültürünün tesiri altında kaldıklarını ve Türkçe isimler almaya başladıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Zimmî mahallelerinde bazı şahıs adlarında rastlanan keşiş kaydı da o şahsın dini görevli olduğuna işaret etmektedir.

1656-1717 tarihleri arasında Malatya şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan⁽²⁸⁾ anlaşıldığı kadarıyla sayısı yine otuzbeş olan mahallelerden bazılarının adları değişmiş, bazı mahalleler de yeni adlarla tekrar teşekkül etmiştir. Şehir Nahiyesine bağlı Köse Öyük, Yumru Kilise ve Teküder köy ve mezreaları da şehir merkezine yakınlıkları sebebiyle bu tarihlerde şehrin birer mahallesi olarak kaydedilmişlerdir. Dolayısıyla bu da şehrin söz konusu dönemde genişlediğini gösterir. Ayrıca bu tarihlerde müslümanların ikamet ettiği mahallelere Pulad(Bulad), Ağazad, Çerkin(Çerkit) gibi TD 408'de ve 1560 tahririnde zımmi olarak kaydedilmiş olan mahalleler de dahil olmuştur. Aynı tarihlerde karye olarak geçen ve iki mahalesinden birisi Ermenilerin meskûn mahallesi olan Yumru Kilise de müslüman mahalleleri arasında görülmektedir. Buna karşılık daha önce müslüman mahallesi olan Çukur ve Küçek zımmi mahallesi Baba Acem de Müslümanlarla zımmilerin birlikte oturdukları mahalle olarak kaydedilmiştir⁽²⁹⁾. Tahrir yapılması ile söz konusu M.S.Ş.arasındaki 110-130 yıllık sürede müslüman-gayrimüslim mahalleri arasında vuku bulan bu değişimin sebebinin, bu iki grup arasındaki

27 Osmanlı şehirlerinde genellikle müslüman olmayanlar ayrı mahallelerde oturuyorlardı. Buna rağmen Osmanlı klasik döneminde dini ve etnik gruplar şehirlerde birbirine tamamen kapalı, ayrı cemaatler halinde yaşamışlardır. Malatya şehrinde görüldüğü gibi ayrı zımmî mahallelerinin varlığı, doğal olarak inanç ve gelenek birliğine sahip kişilerin yan yana yaşamalarını daha rahat oluşuna ve merkezi otoritenin zayıf bulunduğu Osmanlı öncesi dönemlerin artılarının yerleşmeye yaptığı etkilere bağlanabilir. Bu hususta Bkz.Ö.Ergeç,a.g.m., s.71.

28 Malatya mahalleleri, M S Ş'de ilgili belgede sırasıyla verilmiştir.Ekler kısmında verilen bu belge için Bkz. M Ş S, Nu.1050, s.130, nu.1.

29 MŞS., No. 1049, s.39, nu.3, 48, nu.2, 58, nu.3; MŞS, Nu.1050, s.130, nu.1.

sıkı münasebetlere ve gayrimüslim ahalinin nüfusunun gittitçe azalmasına belki de bir kısmının Türkleşmesine bağlamak mümkündür.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl başlarında şehrin 32 mahallesi olduğunu ve bunların en meşhurlarının Eski Cuma, Camii Kebir, Emir Ömer, Saray, Kızlar, Han-kâh, Toptaş, Karahan, Çermik, Alacakapı, Bostancılar, Küçkem, Kürtler ve Araz mahalleleri olduğunu ayrıca şehirde yahudi bulunmadığını fakat yedi mahallede Ermenilerin ikamet ettiklerini söyler. Ona göre mahallelerin kapıları bulunmakta ve gece olduğu vakit bunlar kapatılmaktadır⁽³⁰⁾. Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu mahalle sayısı T D' indeki kayıtlara uymakta ise de zimmî mahallesi sayısındaki fazlalık dikkati çekmektedir. M Ş S'de verilen bilgiler göz önüne alındığında bu fazlalığı Ermenilerin dağınık bir şekilde ve Müslan mahalleri içinde de yaşamaya başlamalarıyla izah edebiliriz.

1613'de Malatya'ya gelmiş olan Polonyalı Simeon şehir hakkında vermiş olduğu bilgilerde buranın surla çevrili ve bol meyva mahsülü olan bir yer olduğundan bahseder. Fakat halkın bağ bozumu sebebi ile Asbuzu'ya gitmiş olmalarından dolayı bekçiden başka kimseyi göremediklerini, şehrin boşalmış olduğunu da kaydeder. Bu sebeple Simeon'un kayıtlarında şehrin mahalleleri hakkında bilgi sahibi olamamakla birlikte 100 hane kadar Ermeni bulunduğunu⁽³¹⁾ öğrenmekteyiz ki bu bilgide Evliya Çelebi'nin kayıtları ile ilgili değerlendirmemizi doğrular niteliktedir.

Malatya şehirinde müslim, gayrimüslim mahallelerinin toponomik dağılımı ile ilgili elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, müslim mahallelerin genelde merkez mahallelerde yoğunlaştığı, buna karşılık gayrimüslim mahal-

³⁰ Evliya Çelebi, III-IV, s.421.

³¹ Polonyalı Simeon, s.89.

lelerin daha dış kesimlerde yer aldığı söylenebilir⁽³²⁾. Nitekim N. Göyünç'ün tespitleri de bu yöndedir⁽³³⁾.

Osmanlı geleneksel anlayış açısından şehir ahalisinin sosyal statülerini ve zümreleri incelerken üzerinde durulması gereken konulardan biri, her tabakadan bireylerin taşıdıkları lakaplar/Sanlardır⁽³⁴⁾. Şehirdeki eşraf ve ayan için belirleyici lakaplardan en önemlisi "Çelebi"dir. Bu lakabın soyluluk ve itibarlılık manası taşıdığı anlaşılmalı birlikte, ne zamandan beri kullanıldığı ve kullanıldığı süre içerisinde hangi manaları kazandığı kesinlikle belirlenememektedir⁽³⁵⁾. Genel olarak taşrada da çelebi lakabının beldenin seçkin ahalisinden kişilerce alındığını ve bu kişilerin eşraf ile ayân içerisinde yer aldıklarını görmekteyiz. Araştırma yaptığımız Malatya şehrinde de Çelebi lakaplı kişilerin bulunması ilmiye mensubu, dini görevliler veya büyük tüccarların varlığına işaret etmektedir.

Şehirde çok sayıda verilmiş olan diğer lakaplar "derviş, Şeyh, Seydi, Mevlana, pir, baba"⁽³⁶⁾ v.s. olarak sıralamak mümkündür. Bunlardan derviş,

32 Bilindiği gibi, Bizanslılardan Türklere geçen şehir ve kasabalardan kaçanlar ve mukavemet göstererek ölenler dışında yeni siyasi hakimiyete razı olan Hıristiyan ahalinin kale içindeki mahallelerden ibaret dar bir iskan sahasına karşılık Müslüman halkın gelip dolması ile derhal sınırlarını genişletmişler ve kale duvarlarının dışına taşmışlardır. (Bir başka görüş olarak, zımmi mahallelerinin şehrin kale içindeki mahallelerde ikamet ettiğine dair Bkz. M. Akdağ, a.g.e.I, s.126.) Malatya'da bu durum Selçuklu-Danışmendli döneminde yaşanmış olup, Memluklu devrinin sonuna kadar devam etmiş olmalıdır. Bu süreç içerisinde şehir giderek büyümüş surlar dışında yeni mahalleler teşekkül etmeye başlamıştır.

33 N.Göyünç, a.g.m., s.655 v.d.

34 Ö.Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler". Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies III, İstanbul 1982, s.113.

35 Bu konuda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. W.Berthold, bu görüşleri özetlediği yazısında, Çelebi kelimesinin bazılarının göre kâtip anlamına geldiğini, iyi nutuk söyleyen demek olduğunu söyler. Ayrıca çelebinin Osmanlı yazı dilinde XVII.yüzyıla kadar hanedan mensuplarının, yüksek dini erkanın, meşhur müelliflerin lakabı olarak kullanıldığını belirtir. Bkz. W.Bertold, "Çelebi", İ.A.III, s.369 vd.

36 İ. Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Ankara 1983, s.14, nu.31: Baba lakabı Bektaşî şeyhlerine verilen bir ünvan olduğu gibi, Selçuklular devrinde Türkler arasında çok yaygın olan sülilere de verilmiştir.

şeyh....gibi lakaplar şahısların tarikat mensubu olduklarını "seydi" lakabı ise peygamber soyundan gelen kişiler(seyyid) olabileceğini göstermektedir. Bir kaç tane de adları "âhi" ünvanı ile başlayan isim bulunmaktadır⁽³⁷⁾. Ancak bu dönemde Malatya'da ahilik müessesesinin bulunup bulunmadığını tespit etmek mümkün olamadı.

TD 408'de baba adları ile birlikte kaydedilmiş olan isimlerin incelenmesi sonucu Mehmed, Ali, Hasan, Hüseyin, İbrahim, İsmail, Mustafa, Mahmud, Ahmed, Halil, Hüsam, Ömer, Süleyman, Yusuf, Abdurrahman, Musa gibi isimlerin çok yaygın olarak verildiğini görmekteyiz. Defterde Budak, Türkmen, Abdal, Sökmen, Kutlu gibi Türkçe isimlere de rastlanılmaktadır⁽³⁸⁾. İsimler arasında "Şah Kulu" isminin bulunması da⁽³⁹⁾ dikkat çekicidir. Bunu Malatya ve çevresinde görülen Sefevi tesiri olarak kabul etmek mümkündür.

Gayrimüslimlerde de Bedros, İskender, Serkis, Anuk, Kirkor, Pulad çokca verilmiş adlardır. Bunun yanısıra Türk kültürü etkisi ile alınmış Murad, Ferid, İbrahim gibi Türkçe adlara da rastlanmaktadır⁽⁴⁰⁾.

İsimlerinin başında Hacı lakabı bulunanların sayıları çok fazladır. Bu durum bölge halkının hacca gitme oranının yüksekliğini gösterdiği gibi, mali yönden de belirli bir refah seviyesine işaret etmesi bakımından önemlidir. Bu husus aynı zamanda çok sayıda cami, mescid ve zaviyenin yer aldığı Malatya şehrinde dini, temayülü ortaya koymasından da dikkati çekmektedir. Defterde ismi yalnızca Hacı olan kişilerin bulunmaması isimlerde Hacı lakabı bulunanların gerçekten hacca gitmiş kişiler olabileceğinin göstermektedir. Nitekim "Hacı" sıfatı defterde baba adı olarak ve evlat adı olarak bir çok sayıda kişi de

³⁷ TD 408, s.8.

³⁸ Bkz.TD 408, s.1,8,9,12,18.

³⁹ TD 408, s.12.

⁴⁰ TD 408, s.14.

mevcuttur. bu miktarın 1560 tarihli defterde ve miktarda olduğunu, sözkonusu defterde isimlerin olması sebebiyle bilemiyoruz.

Malatya şehri ile ilgili olarak XVI yüzyıl tahrir defterlerinde tezimiz için esas teşkil eden TD 408'in H.937 (M.1530) da ilk defter olduğu göz önünde bulundurularak, baş kısmı eksik olmakla birlikte Şehrin 21 mahallesi olduğunu görmekteyiz. Fakat TK.142⁽⁴¹⁾ ve Evliya Çelebi'nin Malatya'da XVI-XVII. yüzyıllarda 32 mahalle bulunduğuna ilişkin kayıtlarını⁽⁴²⁾ dikkate alarak 11 mahallenin kayıtlarının defterde bulunmadığını görürüz. TD 997'nin de baştan bir çok sayfasının eksik olması Nefs-i Malatya ve Nahiye-i Şehr kayıtlarının mevcut olmayışı Malatya'da mahalle sayısına ilişkin bilgilerimize katkıda bulunmamaktadır.

TD 408'de yer alan 21 mahallenin 3'ü zimmî mahalleleri, 19'u müslüman mahallesidir. Zimmî adı, defterde mahallenin isminden sonra eklenmiştir.

1-Müslüman Mahalleleri⁽⁴³⁾

Mescid-i Şeyh Ali Beğ Mahallesi⁽⁴⁴⁾: 1530'da 19 hâne, 8 mücerred, 1 imam, 1 sipahizâde müfusa sahipti. Sipahizade olan Hüdaverdi oğlu Emir Yusuf'un eskiden sipahizâde olan babası adına Sultan Selim tarafından verilmiş berat-ı hümayunu olduğu belirtilmektedir. 1560'da mahalle nüfusu 23 hane, 10 mücerred, 1 Cami-i Kebir hatibi, 1 imam ve 1 mütekaid, 46 neferendan⁽⁴⁵⁾ oluşmakta olup mahallenin diğer adının da Hankâh olduğu görülmektedir.

⁴¹ R.Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.9-16.

⁴² Evliya Çelebi, III-IV, s.420.

⁴³ Mahalleler defterdeki sıraya göre verilmiştir.

⁴⁴ TD 408, s.1; R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.14.

⁴⁵ Nefer vergi vermekle yükümlü yetişkin erkektir. Bkz. s.Faroqhi, Men of Modest Substance House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri, Cambridge 1987, s. 12, 226.

Mahalle-i Mescid-i Kadı Mehmed⁽⁴⁶⁾: Mahallede 11 hane, 1 mücerred, 1 imam ve 1 müezzin bulunmaktadır. 1560'da ise 18 hane, 8 mücerredten meydana gelen 26 neferan nüfus mevcuttur.

Mahalle-i Mescid-i Ömer Beğ⁽⁴⁷⁾: 1530'da 23 hane, 5 mücerred, 3 sipahizade, 1 imam, 13 muafnefer, ve 1 'alil olan nüfus 1560'da 60 hane, 15 mücerred, 2 imam'dan oluşan neferan ve 13'de muaf neferandan oluşmaktadır. 1530 tarihli defterde adı geçen 13 muaf nefer Memlûklü yönetimi zamanından beri kaza ve tedris tasarruf eden ata ve dedelerinin oğulları olduklarından kasaba nahiyesi ve cifuni mezreasi veya çeşitli köylerdeki bağ ve ekim alanlarını işlediklerinden avâriz-ı divanîye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutularak, müsellemlerine padişah tarafından muafname verilmiştir. 1560'da adı geçen 13 kişinin muafiyet durumlarının devam ettiğini aynı zamanda hazine muhafazasına ve klavuzluk hizmetlerini yürüttüklerinde öğreniyoruz. Mevlana oğlu Mehmed adında bir müderris de mahallede oturmaktadır. Ahmet oğlu Hasan adındaki şahıs da defterdeki der kenardan anlaşıldığına göre daha önceden sipahizâde olan babası adına Yavuz Sultan Selim tarafından verilmiş olan berat-ı hümayûn'a sahiptir.

Mescid-i Ömer Beğ mahallesi 1360 yılında Malatya'yı Eretnalıların elinden alan Türkmen beylerinden Celaledin Ömer Beg'in yaptırmış olduğu Mescidden dolayı bu adla almıştır⁽⁴⁸⁾. Ömer Beğ'in Halep Türkmenlerinden ve Harbendelü Oymağından olduğu tahmin edilmektedir. 1361'de Ömer Beg'in ölümünden sonra Malatya şehri Memlûkluların eline geçmiştir. Mescidin etrafında zamanla yapıların çoğalması sonucu aynı adla anılan mahalle ortaya çıkmış olmalıdır.

⁴⁶ TD 408,s.1 ; R.Yinanç- M.Elibüyük,a.g.e.,s.10.

⁴⁷ TD 408,s.1-2; R.Yinanç-M. Elibüyük,a.g.e.s.11-12.

⁴⁸ R.Yinanç,a.g.m.,s.228.

Mahalle-i Mescid-i Siptiros (Sepidros)⁽⁴⁹⁾: 1530 Tarihli defterde bu mahallenin nüfusu 37 hane, 7 mücerred 1 sipahi, 1 muaf, 1 imam ve 1 ehl-i berat'den müteşekkildir. Muaf olan Hacı oğlu Mahmed Köse'nin dini vecibeleri layıkıyla yerine getiren Suleha-ı aziz bir kişi olduğundan dua ederek (duagû) avarız ve salgın vermekten affedilmiştir. İbrahim oğlu Ahmed adlı kişi ise kendinden sipahizâde olup, babası adına Mısır Sultanı'ndan menşura⁽⁵⁰⁾ sahiptir. Siptiros mahallesinde Hallac Sefer, Ömer ve Mahmud adlarında üç mütevellî de mevcuttur. 1560'da ise mahalle, 54 hane, 25 mücerred, 1 pir-i fani'den meydana gelen 90 neferân nüfusa malikti. Bu mahalle adından da anlaşılacağı gibi Malatya'da bazı yer isimleri Ermenice veya Rumca ifadeler olup, Türkler tarafından değiştirilmeden kullanılmışlardır.

Mescid-i Hasan Beğ Mahallesi⁽⁵¹⁾: Mahalle, 1530'da 58 hane, 9 mücerred, 1 imam, 9 sipahizade, 1 gâib ve 1 ehl-i berat 1560'da 53 hane, 7 mücerred, 1 imam'dan oluşan 51 neferin nüfusa sahipti. Emir Ahmet oğlu Ali ve Süleyman sipahizade babası olup, adlarına Mısır Sultanı tarafından verilmiş menşurları bulunmaktadır. Ayrıca (okunamadı) oğlu Süleyman, buraya Padişah tarafından mütevellî tayin edilmiştir. İki ayrı der kenarda belirtildiği üzere; Mısır Sultanları tarafından verilmiş sipahizâdelik menşuru ile padişah-ı alempenah tarafından verilen sipahizadelik beratından bahsedilmektedir.

Mescid-i Küçek Mahallesi⁽⁵²⁾: Adı geçen mahalle 1530 tarihinde 56 hane, 8 mücerred, 4 sipahizade, 5 muaf, 2 gâib meydana gelmektedir. 1560'da ise mahalle , 65 hane, 50 neferân 14 mücerred ve 1 mütevelliden oluşmaktadır. 1530

⁴⁹ TD 408,s.3; R.Yinanç- M.Elübüyük,a.g.e.,s.9.

⁵⁰ Menşur: Padişah'ın verdiği vezirlik, müşürlük veya kuzatlık rütbelerinin tevcihini havi ferman.

⁵¹ TD 408 s.3-5; R. Yinanç- M. Elübüyük, a.g.e., s.9.

⁵² TD 408 s.5-6; R. Yinanç- M. Elübüyük, a.g.e., s.10.

tahririnde anlaşıldığına göre mahallede ayrıca 2 memlûk, 1 mutasarrıf ve 1 müderris bulunmaktadır. Bir derkenarda, daha evvel müderris olan Mevlana Hacı'nın oğlu Mevlana Muhiddin kadimden müderriszâde kimse olduğundan daha önceki müderris gibi avarızdan muaf kayd edilmiştir. Halil ve Mehmet adlı kişilerin kadimden kadızâdeler olmaları sebebiyle avarızdan muaf tutuldukları kaydedilmiştir. Malatya Beğ'i Mehmet Emin Beğ defterde görüleceği gibi, eski Türkmen (Dulkadir ?) beğlerinden merhum Süleyman Paşa'nın oğlu olup, avarızdan muaf tutulmuştur. Bu kayıtdan anlaşılacağı gibi o tarihlerde Malatya Beği'nin Mehmet Emin Beğ olduğu da söylenebilir.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti yeni fethettiği yerlerde bölgelerdeki daha önce hükümlan olan devletlerin kanunlarını bir süre uygulamaya devam etmiş, bu arada Malatya'da da sosyal ve iktisadî hayatı düzenleyen pek çok hükmü Akkoyunlu ve Memluklu devletinin kanunnamelerinden almıştır. Osmanlı kanunnamelerinde bu iki devletin kanunnamelerinden hükümler bulunması, söz konusu devletlerin bölge tarihinde ve içtimai-iktisadi yapısında oynadıkları mühim rolü gösteren tanıklardır⁽⁵³⁾.

Küçük mahallesinde okuduğumuz bir derkenar eski kanunların devam ettirildiğine örnek teşkil edebilecek mahiyettedir. Burada Çerakese zamanında tımara mutasarrıf olmuş sipahilerin ellerinde Mısır Sultanı tarafından verilmiş menşurları olduğu yazılmıştır. Mahalle sakinlerinden Hacı Mehmed oğlu Ahmed ve Abdal bu kabilden kişilerdir. 1656 yılına ait Malatya Şer'îye sicilinde bu mahalle ile ilgili bilgilerden⁽⁵⁴⁾ Zimmîlerinde bu mahallede oturmaya başladıkları anlaşılmaktadır.

⁵³ Ö.L. Barkan, XVI. ve XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I, İstanbul 1943 s. LXIV; N. Göyünç, "XVI.yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (K. Süleyman ve II. Selim Devirleri), Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Ankara 8-10 Haziran 1973), s.72.

⁵⁴ MŞS, Nu. 1049, s.39, nu.3.

Mescid-i Hacılar Mahallesi⁽⁵⁵⁾: Mahallede 1530 sayımında 23 hane, 2 mücerred, 1 imam ve 1 gâib 1560'da ise 31 hane, 44 neferân, 12 mücerred ve 1 imam tesbit edilmiştir.

Mescid-i Külhanoğlu⁽⁵⁶⁾: Günler adıyla da tanınan bu küçük müsüman mahallesinde 1530 tarihinde 17 hane, 1 mücerred, 1 imam ve 1 gâib bulunmaktadır. 1560 tarihinde bu mahallenin adı değişmiştir. Zira 1560 tarihli tahrir defterinde de bu isimde bir mahalle bulunmaktadır.

Çermük (Çörmük) Mahallesi⁽⁵⁷⁾: 26 Hane, 5 mücerred, 1 sipahizâde, 10 muaf, 1 Pir-i fâni, ve 1 ehl-i berat'dan müteşekkil olan mahalle, 1560 tarihinde 47 hane, 66 neferan, 6 muaf neferân, 18 mücerred ve 1 imamdan oluşmaktaydı. Ömer adında bir mütevellî ve Resul Hamdi adında bir ferraş Padişah adına göre yapmaktadırlar. Hanelerin tesbitinde ilk sıraya Kethûda olarak, Mehmed oğlu Polad yazılmıştır. Bu ifade ile şehrin kethûdasının bu mahallede ikanet ettiğini anlamaktayız. Hasan adındaki kişi ise eskiden beri vecibü'lreaya (sipahizâde) kimse olduğundan bedel ve avarızdan muaf kayd olunmuştur. Mevlana Hüsam oğullarından Mevlana Kasım, Mevlana Hasan, Kasım Seydi Mehmed, Seydi Ahmed o güne kadar vacübü'l-reaya (sipahizâde) ve saygıdeğer kişilerden olmaları sebebiyle, Memluk Sultan'ı Kansu Gavri zamanında verilmiş olan avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler olduklarına dair muaf mâmeleri bulunmaktadır.

Malatya'nın Osmanlı Devleti toprakları katılmasından sonra yapılan tahrirde de beylik defterine ve mülk defterine adı geçen kişiler muaf kaydedilmişler ve Yavuz Sultan Selim tarafından verilmiş muafnâmelerinde muaf ve müsellemler almaya layık kimseler olmaları sebebiyle bağ ve bahçeleri, Nahiye-i şehir'de Nebaği mezrası ve Karkuvun mezrasında ziraat ettikleri iki çiftlik

⁵⁵ TD 408, s.6; R. Yinanç, M. Elibüyük, a.g.e., s.14.

⁵⁶ TD 408, s.6-7.

⁵⁷ TD 408, s.7-8; R. Yinanç, M. Elibüyük, s.9-10.

yerlerin (malikane-divanî)... köyünde feraset ettikleri yerlenir şerî vergilerini toprak sahiplerine ödedikten sonra, Canib-i divanî, resm-i Güvare, resm-i asiya, resm-i ağnam ve sair rüsum-ı adet ve avarız-ı divaniye ve bedelden yazılan bu yeni tahrir defterinde de (defter-i cedidi-i Sultanî) muaf ve müselleme kayd olunmuşlardır. Aynı kişilerin durumlarını 1560 tarihinde de devam ettirmiş olduklarını görmekteyiz. Aynı mahallede oturan Yusuf ve Ahmed kadimden vacibü'lreaya ve ehl-i ulema olduklarından, eskiden olduğu gibi muafiyet durumları devam ettirilmiştir. Verdiğimiz örneklerden görüldüğü gibi, muafiyet durumları devam ettirilmiştir. Verdiğimiz örneklerden görüldüğü gibi, Osmanlı yönetimi, geçmişte bir önceki hakim unsurunu vermiş olduğu muafiyet belgelerini devam ettirmiş, bunlar babadan oğula geçerek süre gelmiştir.

Mescid-i Hastek Mahallesi⁽⁵⁸⁾: 1560 tarihinde diğer adı "Baycı" olduğu anlaşılan Mescidi Hastek mahallesi bir müslüman mahallesidir. 1530'da 32 hane, 7 mücerred, 1 imam, 5 gâib ve 1 âmâ dan müteşekkil olan mahalle 1560'da 55 hane ve 10 mücerred, 1 imamdan oluşan 66 neferan nüfusa sahiptir. Ayrıca mahallede debbağ ve dellal bulunduğu haneler yazılırken lakapların belirtilmiş olmasından anlaşılmaktadır.

Mahalle-i Zekî⁽⁵⁹⁾: Küçük bir müslüman mahallesi olup, 1530'da 19 hane, 2 mücerred, 1 imam, 1 saphi, 1 pir-i fini'den 1560'da ise 17 hane, 6 mücerred, 1 imam, 1 muhızır başından oluşan 25 neferân nüfusdan meydana gelmektedir. Sipahilik Abdal oğlu Hacı Mahmud'a padişah tarafından verilmiştir.

Mecid-i Durmelik Mahallesi⁽⁶⁰⁾: 1530 tarihli defterde 44 hane, 9 mücerred, 2 sapahizâde, 1 imam, 1 muhassıl, 2 ehl-i berat ve 2 gâibden meydana gelen

⁵⁸ TD 408, s.8; R. Yinanç, M. Elibüyük, a.g.e., s.12

⁵⁹ TD 408, s.8-9; R. Yinanç, M. Elibüyük, a.g.e., s.10.

⁶⁰ TD 408, s.9-10; R. Yinanç, M.Elibüyük, a.g.e., s.12.

mahalle, 1560 tarihinde 47 hane, 7 mücerred ve 1 imamdan oluşan 55 neferana sahiptir. 1530 mufassalında ayrıca Mehmed oğlu Hacı Mehmed Nasır Beğ mescidi mütevellisi, Mahmud oğlu Hacı Mahmed'in Nasır Beğ camisinin mütevellisi olarak ehl-i berat olduğu kaydedilmiştir. Sipahizâde olan Mehmed oğlu Şah Ali ve Hasan adlı kardeşlerin elinde Mısır Sultanı tarafından verilmiş menşurları olup, Memluklu zamanında verilmiş olan sipahizâdelik menşurunun Osmanlı zamanında da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Mescid-i Nasır Beğ Mahallesi⁽⁶¹⁾: Bu müsüman mahallesi 1530'da 25 hane, 1 mücerred, 1 muhassıl, 1 imam, 2 gâib, 5 sipahizade ve 11 muaftan meydana gelmiştir. 1560 tahririnde ise mahalledeki hane sayısı 22 olup, 3 mücerred, 2 cemaat-i Harbendelü'den oluşan 27 neferân nüfus, 5 de muaf kişiden müteşekkildir. TD 408'de sipahizade olan Ali oğlu Şeyh, Mansur oğlu Ali ve Mehmed'in ellerinde babaları adına Mısır Sultanı Kansu Gavri tarafından verilmiş menşurları vardır. Bu statüleri babadan oğula geçerek Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Oğlu Emin ve Ali'nin ise sipahi ve sipahizadelik için Sultan Selim Han tarafından verilmiş beratları bulunmaktadır. Görüldüğü gibi sipahilik beratının Memluklu zamanında verilenler devam ettirdiği gibi, yenileri de Yavuz Sultan Selim ve daha sonra Kanunî Sultan Süleyman tarafından verilmiştir. 1530 tarihli defterde muaf kaydedilmiş olan Hacı Çelebi, Hacı Seydi Mehmed ve bunların 5 nefer oğulları vacibü'l-reaya kimseler olduklarından avarız-ı divaniye ve tekalifi örfiyeden muaf kayd olunmuşlar idi.

1560 tarihinde bu aileden gelen Hacı Dede oğlu Dede Halife'nin babası ve kardeşinin ulema ve suleha hizmeti gördüklerinden defter-i atikte muaf kayd olundukları, onların vefatından sonra kendisinin meşayih (şeyhlik) hizmeti görerek eskiden beri süre gelen muafiyet durumunun devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiler mahalle ahalisi içerisinde 1530 tarihlerinde ulema ve sulehadan kişilerin de mevcut bulunduğunu gösterir. TD 408'de kaydedildiği üzere Derviş oğlu

⁶¹ TD 408, s.10-11; R. Yinanç, M. Elibüyük, a.g.e., s.13

Mehmed, Sefer ve Hasan, Muhammed eskiden beri derviş ve dervişzâde olup, kendi örf ve cibiliyetleri ve bu muafiyet durumu 1560 tarihli defterden anlaşıldığı kadarıyla devam etmiştir. Duaları makbul sayılan Yahşi Dede ve oğulları Süleha hizmetinde bulduklarından Malatya'nın fethinden beri avarız vermeyip muaf kayd olunmuşlardır.

Mescid-i Hacı Yunus Mahallesi⁽⁶²⁾: TD 408'de 48 hane, 6 mücerred, 1 imam, 4 muaf, 1 gaib ve 1 pir-i fani'den meydana gelen mahalle, 1560 tarihinde 87 hane, 7 mücerred, 1 imam, 2 şerif'den oluşan 97 neferandan teşekkül etmiştir. Görüldüğü gibi başka mahallelere nazaran bu mahallede hane sayısı iki kat artmış bulunmaktadır. Bu sebeple mahalle yeni yerleşenlerle otuz yıl içerisinde büyük bir mahalle haline gelmiştir.1530 tarihinde mahallede Mevlana oğlu Mustafa adında bir müderrisin mevcudiyeti kaydedildiği gibi bir kişi de Memlûk olarak yazılmıştır. Adı geçen müderris ve oğulları vacibü'l-raiyyet (riayet olunması gereken) kişiler olduklarından nûzul ve avarızdan muaf kayd olunmuşlardır. Burada dikkati çeken husus ahaliden Memluk'un bulunmasıdır ki, her halde eski yönetimden tevarüs etmiş olmalıdır.

Mescid-i Mevlana(Molla)İsmail Mahallesi ⁽⁶³⁾: İsmi meşhid yaptırmış olan kişiden alan bu mahalle TD 408'de 18 hane, 1 imam, 1 müezzin, 6 sipahi ve sipahizade, 2 gâib ve 2 ehl-i berat dan müteşekkül etmiş iken, 1560 tarihinde 21 haneli 5 mücerred, 1 imamdan oluşan 27 neferâna sahip bir mahalle haline gelmiştir. Halil oğlu Şahkulu sipahizâde yazılmış, Halil oğlu Mevlana Kemal mütevellî ve Şeyh olarak Nasır Beğ (okunamadı)'de padişah tarafından görevlendirilmiştir. Sipahizade Pir ve Safer'in ellerinde padişah tarafından verilmiş berat-ı şerifleri, sipahizâde olan Abdal, Ahmet'in de babaları adına

⁶² TD 408, s.11-12; R. Yinanç, M. Elibüyük, a.g.e., s.15.

⁶³ TD 408, s.12; R. Yinanç- M. Elibüyük,a.g.e.,s.15.

sultanlar tarafından verilmiş menşurları olduğu defterde kaydedilmiştir. Nasır Beğ mescidinde Halil oğlu Derviş Kemal padişah tarafından görevlendirilmiştir.

Mescid-i Karahan Mahallesi⁽⁶⁴⁾ 1530 tarihinde 21 hane, 1 mücerred, 1 imam, 1 müezzin, 1 sipahi, 1 pir-i fini ve 3 gâibden meydana gelmiş olan mahalle, 1560 tarihinde 38 hane, 12 mücerred, 1 imam, 51 neferân nüfusdan oluşmaktaydı. TD 408'de Hasan oğlu(okunamadı)Beğ adlı kişinin Mısır Sultanından menşuru olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca mahallede Abda! adlı bir Memluk olduğunu da görmekteyiz ki bu da geçmişten tevarüs etmiş olmalıdır.

Mescid-i Til Mahallesi⁽⁶⁵⁾: TD 408'de 27 hane, 2 mücerred, 1 imam, 4 sipahi ve sipahizâde, 4 muaf ve 1 pir-i fanî'den meydana gelmiş olan bir müslüman mahallesidir. 1560 tarihinde bu mahalle Mescid-i Potı mahallesi ile birlikte yazılmıştır. Bu tarihte mahallede 60 hane, 5 mücerred, 1 imam, 2 yörük, toplam 68 neferan bulunmaktadır. TD 408'de bu mahalle ile ilgili olarak önemli görevlilerden birisi olan şehir kethüdasının varlığını ortaya koyması açısından dikkate şayandır. Kayıtta Halil adlı kişinin şehir kethüdası olup, eskiden beri kethüda olanlar avarız vermedilerinden, bu şahsın da avarızdan muaf kayd olduğu yazılır. Daha önce varlıklarını başka mahallelerde de gördüğümüz Dervişlere Mescid-i Til mahallesinde de rastlamaktayız. Ömer, Seydi ve Ali adlarındaki üç nefer derviş eskiden beri dervişoğlu dervişler olduklarından avarız vermez kişilerden sayılarak muaf kayd olunmuşlardır. Aynı şekilde Şah Ali ve Seydi Ali adlı olan kişiler de ellerinden eskiden beri Mısır sultanından verilmiş olan menşurları sayesinde sipahizâde olmuşlardır.

⁶⁴ TD 408, s.12-13; R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.10.

⁶⁵ TD 408, s.13; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e., s.14-15.

2- Gayri Müslim Mahalleleri

Gürçi Palanı Zımmî Mahallesi⁽⁶⁶⁾: 1530 tarihli defterde sonuna eklenmiş olan zımmî kelimesinden anlaşılacağı gibi bu mahalle gayrimüslim nüfusunun ikâmet ettiği mahallelerden birisidir. Aynı tarihlerde mahallede 36 hane, 9 mücerred toplam 45 neferan bulunmaktadır. 1560'da neferân sayısı 141'e yükselmiştir. Bu tarihte aynı zamanda Gürçi Palanı mahallesinin Pulat (Polat) mahallesi ile birlikte yazılmış olduğunu ve yukarıda verdiğimiz 141 neferân sayısının iki mahalleyide ihtiva ettiğini görmekteyiz. Hanelerin yazımında görülen isimlerden anlaşıldığı kadarıyla Ermenilerin ikâmet ettiği bir mahalle olan Gürçi Palanı'nda mahalle halkının askere (nefer) verdiği yıllık ücret 1125 akçedir. Dini görevli mahalle de keşiş adı ile kaydedilmiş bir kişidir.

Çerkit Zımmî Mahallesi⁽⁶⁷⁾ :TD 408'de 69 hane, 12 mücerred toplam 81 neferan nüfusa sahip olan bu zımmî mahallesinde, 1560 tarihinde 103 neferân bulunmaktadır. Mahalle halkının verdiği yıllık neferân ücreti 2025 akçedir. Serkes, Manuk, Bedros, Kirkor, İskender, İsfendiyar, Agop, Avandis, Andon, Abraham gibi isimlerin çoğunlukta olduğu mahallede İbrahim Murad, Budak, Buran, Güngördü Hasan gibi Müslüman- Türk isimlerine rastlanması Ermenilerin bu isimleri aldıklarına delalet eder. Söz konusu mahallede 1 keşiş mevcuttur.

Mukaddesî Ağazad Mahallesi⁽⁶⁸⁾:TD 408'de 40 hane, 7 mücerred, 1 keşiş, 47 neferân'ın mevcut olduğu bu zımmî mahallesinde 1560 tarihinde, 86 neferân bulunmaktadır. Bu mahalle de gayrimüslimlerle meskûn olduğu halde defterde sonuna zımmî eklenmemiştir. 47 neferân için gayrimüslim sakinlerin verdikleri yıllık miktar 1175 akçedir. Ermeni mahallesinde de öncekinde olduğu gibi az

⁶⁶ TD 408, s.13-14; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.16.

⁶⁷ TD 408, s.14-15; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.16.

⁶⁸ TD 408, s.15-16; R.Yinanç-M.Elibüyük, a.g.e., s.16.

olmakla birlikte Sıdka, Musa, Derviş, Dutkadir gibi isimlerin varlığı ve mahallenin adı olan Ağazad isminde iki kişinin de mevcudiyeti görülmektedir.

21- Pulad Zimmî Mahallesi⁽⁶⁹⁾: Ermenilerle meskûn olduğu anlaşılan bu mahalle, 1530 tarihinde ayrı bir mahalle olduğu halde daha sonra 1560'da Gürci Planı mahallesi ile birleşmiş ve birlikte yazılmıştır. 40 hane ve 19 mücerred, 2 keşiş bulunmakta, 59 neferâna sahip olan mahallede, 1560'da Gürci Planı mahallesi ile birlikte 141 neferân bulunmaktadır. Bu miktarın ne kadarının Polad mahallesinde bulunduğu belirtilmemiştir. Teslim edilen senelik neferân ücreti 1818 akçe tutarındadır.

c- Demografik Yapı

TD 408'e göre 18 müslim 4 gayrimüslim mahallesinden meydana gelen şehrin toplam nüfusu mahalledeki hane ⁽⁷⁰⁾ sayısının beş katsayısı ile çarpılarak mücerred ve muaf nüfusla birlikte toplanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Tabloda verilen rakamlarla mahallelerin tedkikinden anlaşılacağı gibi 1530 tahririnde en kalabalık müslüman mahalleleri Hasan Beğ Mescidi, Küçek, Hacı Yunus Mescidi ve Dur Melik Mescidi mahalleleridir.

Şehrin surları dışında bulunan Dur Melik Mescidi ve Hasan Beğ Mescidi mahallelerinin nüfus bakımından fazlalığı, şehrin dış mahallelerinden olmaları itibariyle sonradan gelen kişilerin ikamet ettiği ve bu haliyle giderek büyüdüğü

⁶⁹ TD 408, s.16-17; R. Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.16.

⁷⁰ Hane kelimesi Osmanlı imparatorluğunun nüfus meseleleri veya tapu-tahrir defterleri üzerinde çalışanlar için, mahiyeti tam bir açıklıkla çözülememiş, kaç nüfusluk bir topluluğu ifade ettiği halen tartışılmakta olan bir deyimdir. Tahrir defterlerinde hane karşılığı aile deyimini kullanılmakta ise de, buradaki hane bir vergi hanesidir. 4.5, 3.5, 7 gibi katsayıları kullananlar olduğu gibi, Ö.L.Barkan ve N.Göyünç'ün hane karşılığı olarak kabul ettiği 5 katsayısı da pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmiş görülmektedir. Ö.L.Barkan bu katsayıyı "her bölgeye, içtimai zümreye ve ailenin meşguliyet tarzına göre değişik olacağı tabiidir" şeklindeki ifadesiyle ortaya koymaktadır. Bkz. Ö. L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", T. M. X, (1951), s.12; N.Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", İ.Ü.E.F.T.D., S.32, İ.H.Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, İstanbul 1979, s.331 vd.; Aynı müell., XVI.Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul 1969, s.86.

şeklinde izah edilebileceği gibi, özellikle Hasan Beğ Mescidi mahallesinde bir pazar yeri olması ihtimali de nüfusun yoğunluğu ile alakalı olmalıdır. Dikkat çekici bir husus, bu mahallenin nüfusunda 1560 tahririnde büyük bir düşüş görülmesidir. Aynı tahrirde mahalle sayısının da değişmemiş olduğu göz önünde tutulursa buradaki nüfusun başka mahallelere kaymış olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Nüfusun azaldığı diğer mahalle ise Nasır Beğ Mescidi mahallesi olup, hane ve muaf sayısı düşmüştür. Bu iki mahalle haricinde diğer 20 mahallede hane, mücerret sayısında artış görülmektedir. Muaf sayısı ise bütün mahallelerde büyük bir azalma göstermiştir.

Şehrin muaf sayısı bakımından en kalabalık mahalleleri Nasır Beğ Mescidi, Ömer Beğ Mescidi, Çermük ve Hasan Beğ Mescidi mahalleleridir. 1560 tarihinde ise muaf nüfusun yoğun olduğu sadece TD 408'de mevcut olmayan Pulluca Mescidi, Kemahlı Baba Zaviyesi mahalleleri ile TD 408'de bulunan Ömer Beğ Mescidi mahallesi sayılabilir. Bu defterde kaydı kaybolmuş yapraklarda yer alan Cami-i Kebir, Atabey, diğer kalabalık nüfuslu mahalleler olmalıdır. 1560 tahriri rakamlarına bakıldığında muhtemelen 1530 tahririnde de en yoğun nüfuslu mahallenin Cami-i Kebir mahallesi olduğu söylenebilir. Ayrıca bu mahallenin şehrin merkezinde bulunması ve en eski cami etrafında yapıların yoğunlaşması sonucunda öyle bir özelliği kazanabileceği dikkate alınmalıdır.

Zımmî mahalleleri içinde en yoğun nüfuslu olanı Çerkit mahallesidir. 1560 tarihinde Gürci Palanı ve Pulad mahallelerinin birleşmesi sonucu Gürci Palanı mahallesi hane veya neferan sayısı bakımından artış göstermiştir. Defterde zımmî mahallelerinde hane sayısı verilerek nüfus neferan olarak kaydedilmiştir. Ayrıca bu mahallede mücerredler de yazılmıştır 1560 tahririnde ise nüfus "neferân " olarak kaydedilmiştir. Bu yüzden müslüman nüfusu hane ve mücerred olarak ayırt etmek mümkün olduğu halde, hıristiyan nüfusu böyle bir ayırımı tabi tutmak mümkün olamamaktadır. Söz konusu defterde hıristiyan nüfustan kaçının mücerret olduğuna ve kaç hane bulunduğu dair bir kayıt mevcut olmayıp "neferân" deyince hane ve mücerred birlikte kaydedilmiştir. Ayrıca muaf

zümre ile ilgili her hangi bir kayıt da bulunmamaktadır. Bu sebeple zımmî mahallelerinde neferânı hane ve mücerred toplamı şeklinde almak lazım gelmektedir⁽⁷¹⁾.

TD 408'de bulunan 22 mahallede toplam 762 hane bulunmaktadır. Bunların 569 tanesi müslim 193'ü ise gayrimüslimdir. 1560 da ise toplam 1065 hanenin 735'i müslim 270'gayrimüslim⁽⁷²⁾ hanedir. Bu defterde toplam mücerret sayı 117'dir. Bunun 78 kişisi müslim, 39'u ise gayrimüslimdir. 1560 tahririnde 22 mahallenin mücerret sayısı 171 olup bunların içinden tahmini 60 kadarının zımmî mahallelerinde bulunduğu düşünülmektedir. Görüldüğü gibi mahallelerdeki mücerret sayısı toplam nüfusa paralel olarak normal bir artış göstermiştir.

Muaf sayısı ise, 1530 tahririnde 18 mahallede 145'dir. Ermenilerle meskun 4 zımmî mahallesinde muaf lar ayrıca belirtilmiş olduğundan bu rakamın tamamı müslüman muaf zümreyi göstermektedir. 1560'da yine 18 müslüman mahallesindeki mevcut muaf sayısı 54 olup otuz yıl evvelki tahrire göre büyük bir düşüş olduğu görülmektedir.

TD 408'de eksik olan 10 mahalle için ortalama bir hane sayısı ⁽⁷³⁾ tesbit ederek 1560 tahriri ile mukayese edildiğinde 1530'da 32 mahallede 1112 hane bulunabileceği tahmin edilebilir. 1560'da ise bu rakamın 1573'e yükselmiş olduğu görülmektedir. Bu durumda 1530 tahririne nisbetle 1560'daki hane sayısı artışı

71 Bu hususta Kemah'taki durum için Bkz. İ.Miroğlu, a.g.e., s.134: Hıristiyan nüfusun neferân şeklinde yazılmış olduğu bir defterden bahseden yazar, bu tür tahrirlerin diğerlerinden değişik bir maksatla yapıldığı neticesini çıkarmış olmakla beraber, açıklayıcı mahiyette bir bilgi vermemiştir.

72 Nüfus 330 neferân olarak verilmiş olup, hane +mücerred sayıdır. Yani bu miktar içinde mücerredlerde bulunmaktadır.TD 408'de 4 zımmî mahallesinde 46 mücerred bulunduğu göz önüne alınarak 1560'da nüfusun artmış olması münasebetiyle toplam 60 mücerred bulunduğu kabul edilirse 330 neferândan 60'ın çıkması ile yaklaşık 270 gayrimüslim hane sayısı bulunmuş olur. Bu rakam kesin olmayıp bir tahminden ibarettir.

73 1530'da 762 hanenin bulunduğu 22 mahallede mahalle başına düşen hane sayısı ortalama 35 dir. Veya 3810 kişinin yaşadığı 22 mahallede, mahalle başına 173 kişi düşmektedir. Defterde mevcut olmayan Cami-i Kebir, Kızlar Mescidi, Bâb-ı Meşak, Alaca Mescid gibi mahallelerin 1560'da şehrin merkezinde veya sur kapısı civarında buldukları ve kalabalık nüfus barındırdıkları dikkate alındığında bu rakamın bazı mahalleler için az, bazıları içinde fazla olduğu düşünülebilir.

ortalama % 27 dir. Mücerret artışını hesaplayabilmek ⁽⁷⁴⁾ için 1530'da şehirde 167 mücerred bulunduğundan da hareketle, 1560'daki geri kalan 10 mahallenin de ilavesi ile bu sayının toplam 296 oduğı ortaya çıkar.

Tablodan anlaşılacağı gibi sadece Müslüman mahallelerinde verilmiş olan muaf zümre, mücerredler ve hanelerde yaşayan kişilerin toplam sayısının 1530 tahririnde 22 mahallede 4072 kişinin, 32 mahalle üzerinden hesaplandığında ise 5872 olduğu ortaya çıkmaktadır. 1560 tahririnde şehirde yaşayanların sayısı 7865'dir. Bunlardan TD 408'de bulunan 22 mahallede yaşayanların sayısı ise 5550 civarındadır.

Konuyla ilgili çalışmaları bulunan N. Göyünç, Malatya nüfusunun tahmin edilmesinin TD. 408'in bir kısmının kopuk olması sebebiyle ancak karşılaştırma yolu ile mümkün olabileceğini söyleyerek bu tarihte hristiyanlardan alınan «ispence» adlı verginin 282 haneye tahakkuk ettirilmiş olduğunu bunun adedini de 1410 olarak düşünmek gerektiğini ifade etmektedir. 1560'da Nüfusun yaklaşık 1300 kadarı Ermeni olmak üzere 8700'den fazla olduğundan hareketle, otuz sene önce 7000 civarında olduğu hesaplanmaktadır⁽⁷⁵⁾. XVII. yy, başlarında Malatya'dan geçmiş olan Evliya Çelebi şehrin yedisi Ermeni mahallesi olmak üzere 32 mahalleden mürekkep olduğu, 5265 bahçeli, kârgir, hanesi bulunduğundan bahsetmektedir⁽⁷⁶⁾. 1613'de Sivas'tan hareketle altı günlük yolculukla Eski Malatya'ya gelen Polonyalı Simeon şehrin evleri ve mahallesi hakkında fazla bilgi vermeyip, köylerinden bahsetmektedir.

⁷⁴ 1530 tahririnde 22 mahallede, 117 mücerred mevcut olup, mahalle başına 5 mücerred düştüğü farz edilerek, eksik olan 10 mahallede toplam 50 mücerred bulunabileceği düşünülmüştür. Bu hesaba göre 1530 da şehrin 32 mahallesinde 167 mücerred mevcuttur.

⁷⁵ N. Göyünç,a.g.e., s.18; N.Göyünç, a.g.m., s.657.

⁷⁶ Evliya Çelebi, III-IV, s.424: Seyyahın vermiş olduğu hane sayısını yüzyıl öncesi tahrir defterlerine oranla düşününce ihtiyatla kullanmak gerekmektedir. 1656 tarihli MŞS'de de zımmi mahalle sayısında düşüş görülmesi, ayrıca müslim-gayrimüslim ahalinin birlikte oturduğu mahallelerin teşekkül etmiş olması Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bu rakamın yanlış olduğunu düşündürmektedir.

Ayrıca,1838'de Hafız Paşa ile birlikte Malatya'da uzun Süre kalan Alman Mareşal Moltke, bu tarihlerde şehirin 5000 kadar, kerpiçten yapılma düz damlı evlerden mürekkep, önemli bir şehir olduğunu söylediği halde yazlık şehir durumundaki Aspuzu'nun da 5000 evden meydana gelen bir köy olduğunu kaydetmektedir⁽⁷⁷⁾. Moltke'nin ifadesinden yola çıkarak Eski Malatya'da 1838 tarihinde 25000 nüfus bulunduğu ve bunların tamamına yakınının dağınık halde bulunan Aspuzu'daki evlerde yayladığı anlaşılmaktadır.

Bu tarihlerde, yani XIX.yüzyılın başlarından itibaren Eski Malatya şehrinin nüfusu azalmaya başlamıştır. Aspuzu'ya göçler ve salgın hastalıklar ile civardaki göçebelerin yağmaları neticesinde harap hale gelen şehirde nüfusun çok azaldığı ve terkedilmiş vaziyetteki Malatya'da yüz kadar Türk ailesinin yaşamakta olduğuna dair bilgileri o yıllarda Malatya ve çevresini gezmiş olan J.Brant, B. Poujoulat, W.F. Ainsworth, Wunsch ve Charles Texier haber vermektedir⁽⁷⁸⁾ Bunlardan C. Texier, yaz aylarında Malatya'ya geldiğinde halkın Aspuzu bağlarına çekildiği bir dönemde şehri boş ve ıssız bulmuş, buna rağmen bir kaç nizamiye alayının da ilavesiyle şehrin dağınık nüfusunun 30 bine ulaştığını yazmıştır. Bu nüfusun üçte birine yakınının umumiyetle Ermenilerden oluştuğunu da ifade etmiştir⁽⁷⁹⁾.

Şehrin nüfusu hakkında bir diğer bilgi de Malatya'da ilk tahririn yapıldığı H.924/1518 tarihinden sonra, H.929/1522-1523'de Şehirde 1540 vergi mükellefi bulunduğu ve muhtemelen 6900-7000 civarında kişinin yaşadığıdır. Kırk yıl sonra H.967/1559-1560'da 1946 vergi mükellefi ve 8700 civarında nüfusu muhtevi

77 H.V. Moltke, a.g.e., s.155: "...hatta camilerin ve hamamların kubbeleri bile balçıkla sıvanmış. Bütün avlular toprak duvarlarla çevrili, şehir baştan aşağı kurşuni renkte. Pencere camının icadı yer küresinin bu kısmı için olmamış..."

78 Bu Sayyahların ve araştırmacıların Malatya ile ilgili vermiş oldukları bilgiler, günümüz araştırmalarında da kullanılmıştır. Bkz. N. Göyünç, "Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Hanı", TED, İstanbul 1970, s.63; B. Darkot,"Malatya", İ A. VII, s.229 v.d.

79 C. Texier, L'Asie Mineur, Paris 1848, s.587 v.d.Yazar buradaki kaydında şehirde gördüğü yerleşik nüfusun üçte birinin Ermeni olduğunu kast etmiş olmalıdır.

bir şehir olduğu⁽⁸⁰⁾ görüldüğü gibi pek çok kaynakta tekrarlanmıştır. Bununla birlikte 1657-58'de 293 vergi mükellefi bulunduğunu tesbit eden S.Faroqhi XVIII.yüzyıl başlarında bu rakamın 100'e düştüğünü ifade etmektedir⁽⁸¹⁾.

Bu müellif bir başka araştırmasında ise 1520-1540 arasında Anadolu'daki şehirleri nüfus ve vergi mükellefi bakımından gruplara ayırmış ve bunları da haritalarla izah etmiştir. Bu izahlara göre Malatya 1500-2990 vergi mükellefinin bulunduğu 5000-9000 civarında nüfusa sahip ikinci grup içerisinde gösterilmiştir⁽⁸²⁾. Sancak merkezi olarak orta büyüklükte bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta şehrin nüfus artışı yine %27.5 olarak ortaya çıkmaktadır.

1520-1535 arasında beş milyondan biraz fazla⁽⁸³⁾ ve 16.yüzyıl sonlarında 8 milyon olarak tahmin edilen Anadolu nüfusu içerisinde Malatya'nın liva olarak yer aldığı Kadim ve Hadis Rum Vilayetinin nüfusu 869.600 olarak hesaplanmıştır⁽⁸⁴⁾. Malatya ile birlikte toplam 11 livayı ihtiva eden bu eyaletde liva başına nüfus ortalaması 7900-8000 çıkmaktadır. Bu rakam Malatya'nın aynı tarihlerde ortaya çıkardığımız nüfus miktarına uygun düşmektedir.

XVI. yy'da Osmanlı Şehirlerinde ve özellikle Akdeniz havzasındaki şehirlerde yüksek miktarda nüfus artışı tesbit edilmiştir. F. Braudel'in tesbit ettiği bu durum⁽⁸⁵⁾ sancak ve şehir tarihi araştırmalarında sıkça kullanılan bir mukayese unsuru olmaktadır. Buna göre Malatya şehrinin nüfus artış oranı çok

⁸⁰ S. Faroqhi, "Malatya", EI², s.231

⁸¹ S. Faroqhi, "Malatya", E, s.232.

⁸² Bkz. S. Faroqhi, Towns and Townsman Of Ottoman Anatolia (Trade, Crafts, and Food Production in an Urban Setting 1520-1650), Cambridge, 1984 s.10-12.

⁸³ H. Ü. Nalbantoğlu, "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknoloji, Artı-Ürün ve Kent Ekonomisi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Ankara 8-10 Haziran 1973), s.55-56.

⁸⁴ Ö.L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi ", T M, X, s.11.

⁸⁵ F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, I, (Nşr. M. A.Kılıçbay), İstanbul 1989, s.217, 267,273 vd. :Araştırmacı "İ.Süleyman döneminde (1520-1530) 12-13 milyon nüfus, 1580'lerde 18 miyona ve hatta 1600 lerde 30 veya 35 milyona çıkmıştır" demektedir.

yüksek seviyede olmayıp, normal düzeyde seyretmiştir. Ancak XVI. yüzyıldaki nüfusun fazla artışı tezine uymamakla birlikte o tarihlerde bölgeye çok sayıda iskan veya göç olmadığını ve şehrin sınır şehri olmaktan çıkıp iç bölge şehri haline gelmesi ile iktisadi ve siyasi faaliyetlerinde de eski cazip durumunu kaybet tiği düşünülürse Malatya'nın diğerlerinden fazlaca farkı kalmayan sıradan bir Anadolu şehri haline dönüşmeye başladığı söylenebilir.

Tablo I:Malatya Şehrinin Çeşitli Tarihlerde Hane ve Nüfus Miktarı

Tarih	1530	1560	E. Çelebi'ye Göre (17.yy.ortaları)	Moltke'ye göre (1838)
Hâne	1112	1573	5265	5000
Tahmini Nüfus	5600	8000	27325	25000

Tablo II:Malatya Şehrinin Nüfus Miktarı

	1530	1560
22 mahalle	4072	5550
32 mahalle	5872	7865

Tablo III:32 Mahalle Esasına Göre Şehirdeki Müslim-Gayrimüslim Nüfusu

	1530	1560
Müslüman	4868	6455
Gayrimüslim	1004	1410

Tablo IV:1530 ve 1560 da Malatya Mahalleleri ve Nüfus Durumları

MAHALLELER	HANE MÜC. MUAF		HANE MÜC. MUAF			
	1530		1560			
Hasan Beğ Mescidi	89	9	12	54	7	1
Sepidors	37	7	4	64	25	1
Çermük	26	5	14	47	18	7
Zeki	19	2	3	17	6	2
Karahan Mescidi	21	1	7	38	12	1
Kadı Mehmet Mescidi	11	1	2	18	8	-
Küçek	56	8	11	65	14	1
Ömer Beğ Mescidi	23	5	18	60	15	15
Hastek Mescidi(Bâyıcı)	32	7	7	55	10	1
Durmelik Mescidi	44	9	8	47	7	1
Nasır Beğ Mescidi	25	2	20	22	3	6
Gülhani Oğlu(Günler)	17	1	2	39	4	3
Şeyh Ali Beğ(Hankâh)	19	8	2	23	10	3
Hacılar Mescidi	23	2	2	31	12	1
Til mescidi(Potı)	27	2	10	60	5	3
Hacı Yunus Mescidi	48	6	7	87	7	3
Molla İsmail Mescidi	18	-	12	21	5	1
Baba Acem Mescidi	34	3	4	34	3	4
Mukaddesi Ağazad	40	7	-	86	-	-
Gürcü Palanı zımmi	36	5	-	141	-	-
Çerkit zımmi	68	12	-	103	-	-
Pulad zımmi	49	15	-	-	-	-
Toplamlar:	762	117	145	1065	171	54

ç-İdareci Zümreler

Osmanlı Devletinde diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi idari zümreler denildiğinde, devletin görevlileri durumunda olan sultanın yargı ve yürütme otoritesini temsil edip uygulayanlar ile halkın yani, yönetilen grupların sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla çeşitli vakıflardan elde ettikleri gelirlerle bu görevi ifa eden müesseselerde görevi olan ve hizmetleri karşılığında bir takım vergilerden muaf tutulan kimseler akla gelmektedir. Bunları da askeri ve ilmiye sınıfına mensup kişiler teşkil etmektedir. Askeri sınıf tımarlı sipahiden başlayarak bütün devlet görevlilerini ihtiva eder. Bunları halktan yani reayadan ayıran başlıca özellik onların raiyyet rusumuna tabi olmamalarıdır. Padişah beratı ile devlet hizmetine tayin edilmiş olan sipahi, miralay, kethüda v.s. kişiler ehl-i berat sahibi olmaktadırlar. Askeri sınıftan olup, vergiden muaf tutulanların yanında reayadan da bazıları padişah beratı ile çeşitli görevleri yerine getirmek kaydıyla vergiden muaf tutuluyorlardı⁽⁸⁶⁾. Bu hal avarız ile muafiyet, raiyyet rüsümünden muafiyet ve şeri vergilerden (cizye, harac gibi) muaf olmak şeklinde üç kademededen meydana gelmekteydi⁽⁸⁷⁾.

TD 408'de Osmanlı İmparatorluğunda olağan üstü hallerde, savaş, sefer zamanlarında masraflara karşılık olamak üzere Padişah emri ile reayadan hizmet, eşya veya para şeklinde alınan avarız vergisinden⁽⁸⁸⁾ muaf olan dini görevliler, muhasıllar, müderrisler olduğu gibi, ehl-i ilm mensubu olanlardan da hizmetleri karşılığı avarız ve tekalif-i örfiyeden muaf sayılanlar bulunmaktadır. Şehirdeki idari-mülki görevlileri tam olarak tespit edememekteyiz. Bunun da sebebi, bu çalışmaya esas alınan defterin baş kısımlarında bazı yaprakların kayıp

⁸⁶ H. İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğunda Raiyyet Rüsümü", Bellekten XXIII/92, (Ankara 1959), s. 595 vd.; M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, II, s.91 vd.

⁸⁷ H. İnalçık, a.g.m., s.599.

⁸⁸ Ö.L.Barkan, "Avarız", İ.A.I., s.13 vd.

olmasıdır.

I- Sancak Beği:

Bilindiği gibi sancak beyi merkezden gönderilen ehl-i örf zümresinde görevli olup, padişah adına hareket ederdi. Buldukları yerin mülki yöneticileri oldukları gibi, asayişini sağlamak, adaleti uygulamak, sefer sırasında tımarlı sipahi ve kapı halkı ile hazır olmak, sancak dahilindeki tımar topraklarının düzenini sağlamak gibi vazifeleri yerine getirmekle mükelleftiler⁽⁸⁹⁾. Birbirinin amiri veya memuru olmayan kadı ve sancak beyi şehrin asayişini ve düzenini için ortak hareket ederlerdi.

Malatya'da XVI. Yüzyıl boyunca görev yapmış olan sancak beylerini kaynaklardan çeşitli vesilelerle öğrenebilmemiz mümkün ise de bunların hangi tarihler arasında görev yaptıklarını kesin olarak gösteren herhangi bir bilgiye rastlanamamaktadır. Şehrin Osmanlı hakimiyetine geçişini müteakip Vezir Sinan Paşa'nın 1520 tarihlerinde⁽⁹⁰⁾, sancak beyliği görevinden sonra Malatya'da 1530 larda İskender Bey , 1554'de İbrahim Bey⁽⁹¹⁾, 1555-56 tarihlerinde Behram Bey ve⁽⁹²⁾, 1560'larda Velican Bey'in⁽⁹³⁾ görev yapmış oldukları anlaşılmaktadır. 1560 tarihli tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre Malatya sancak Beyi Mustafa Paşa adındaki kişidir ve çeşitli mezrealardan hasıl geliri almaktadır⁽⁹⁴⁾.

⁸⁹ G. Özden, "Beylerbeyi ve Sancakbeylerinin Silahlı Kuvvetler İçindeki Askeri Görevleri", Askeri Tarih Bülteni 23, (Ağustos 1987),s.31.

⁹⁰ İ. Miroğlu, a.g.e., s.24.

⁹¹ Müh. Def. 1, s.232, nu.1340: Malatya Sancağı Beği İbrahim Bey'e hitaben Bağdat hazinesinden tayin olunan akça hakkında yazılmış olan 16 Muharrem 962 tarihli hükümden o tarihte sancak beyi olan kişinin kimliği öğrenilebilmektedir.

⁹² Müh. Def. 2, s.45, nu.404.

⁹³ N. Göyünç, a.g.e., s.17.

⁹⁴ R.Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.23:"Bostan ve bağ der zemin-i mezrea-i m.,ki haliya Malatya beği olan Mustafa Paşa hazretleri, Seydi Ali'den satın alub bilfiil tasarrufundadır."

Evliya Çelebi'de kanuna göre sancak beyinin yıllık gelirinin 500 bin akçe olduğu ve 500 askerle hükümet ettiği her yıl 80 kese hasılı, 7 zeameti, 276 tımarı olduğu kayıtlıdır⁽⁹⁵⁾. Mühimme kayıtlarından takip edebildimiz kadarıyla 1560 tarihinde Malatya livasında sancak beyi olan Süleyman Bey'in ölümü, üzerine kadının Gazze Beyi Ayas Paşa'nın kardeşi Sinan Bey'e gönderdiği buyrultu vasıtasıyla tespit edebilmekteyiz⁽⁹⁶⁾. Aynı defterde mevcut bir başka hüküm ise Süleyman Bey'in büyük oğlu Mehmed'e zeamet ve küçük oğlu Mustafa'ya tımar tevcih edildiği kayd edilmiştir⁽⁹⁷⁾. 972 (1564) tarihli bir başka kayıt, Kayseri Bey'ine yazılmış ise de hükmün bir süretinin Malatya Bey'i Semender Bey'e ve kadısına da gönderilmesi⁽⁹⁸⁾ sebebiyle o tarihlerde sancak beyini mezkur kişi olduğu ortaya çıkmaktadır 1570 tarihinde ise Malatya Sancak beyliği görevini Ferhat Bey idame ettirmiştir⁽⁹⁹⁾.

Şehirde, sancak beyinden sonra hiyerarşik sıra ile görev yapan alaybeyi, çeribaşı, subaşı, dizdar ve şehir kethüdası bulunmaktadır. Ayrıca M.Akdağ'ın da ifade ettiği gibi, Kayseri, Konya, Niğde, Sivas, Malatya, Amasya, Çorum gibi büyük şehirlerin her birinde birer subaşı bulunduğu bilinmektedir. Bu merkezlerde bulunan subaşılar küçük kasabaların subaşısı bulunmadığından ,oralara vekil yollamak suretiyle asayiş düzenlemektedirler⁽¹⁰⁰⁾. Ehl-i örf grubunda olan bu görevliler serbest tımar tasarruf etmekteydiler. Bunlardan alay beyi sancak beyinden sonra en yetkili amir olan kişidir. Malatya sancağında görevli alay beyi ile ilgili olarak 1553 tarihinde bu görevi yürüten kişinin Ali Bey olduğunu, Osman

⁹⁵ Evliya Çelebi, III-IV,s.424.

⁹⁶ Müh. Def., 4, s.191, nu.1998 (28/C/968).

⁹⁷ Müh. Def.,4, s.203, nu.2128 (21/B/968).

⁹⁸ Müh. Def. 6, s.536,nu.1165 (16/Şevval/972); Ayrıca Müh.Def.5, s.512,nu.1399'da vefat eden Semender Bey'in İstanbul'a götürülen doğanlarından bahsedilmektedir.

⁹⁹ Müh. Def. 8, s.66, nu.738 (28/Ra/978).

¹⁰⁰ M.Akdağ,a.g.e.I,s.278.

Paşa ile yoldaşlığı münasebetiyle tımarının artırılması için Diyarbakır Beylerbeyinin arzı üzerine Rum Beylerbeyliğine yazılan bir hüküm⁽¹⁰¹⁾ vasıtasıyla öğrenebilmekteyiz. 967 (1560) tarihli bir başka kayıtda Malatya sancağında alay beyi olan Şah Ali'nin vefat etmesi ile Rumeli Beylerbeyi Hızır Paşa'nın oğluna Malatya Sancağı ile zeametinin tevcih edildiği kaydedilmiştir⁽¹⁰²⁾. TD 408'de alay beyinin kimliği hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla beraber alay beyinin miralay adı ile kaydedildiğini, şehir nahiyesinin Mahişer-i Ülya ve Aturi mezrealarında malikane ve divanî hisselerinin "Ahmet Subaşı Miralay" uhdesinde olduğu yazılıdır⁽¹⁰³⁾. 1560 tarihinde ise Malatya livası miralayı Mirza ile sipahiyanı Miralay Ali'nin hasılları kayd edilmiştir. Aynı hiyerarşi içerisinde yer alan çeribaşı hakkında TD 408'de bir kayda raslanmamakla birlikte, 1560 tahririnde çeribaşı Emir Ömer'in ve Malatya livası zaimi İbrahim Çelebi'nin hasıllarının dökümü kaydedilmiştir⁽¹⁰⁴⁾.

2-Kadı

Şehirlerin umumi fonksiyonları arasında olan hukuki hizmetlerî şehir ve çevresindeki kır sahalarına bu hizmeti götürmek⁽¹⁰⁵⁾ amacıyla gönderilen kadı vasıtasıyla gerçekleştirilir. İlimiye sınıfına mensup bir yönetici olan kadı, şehirde padişah tarafından gönderilmiş bir yöneticidir. Kadılar medrese tahsilini müteakip , kazasker divanına mülazemet edenler, müderrislikden sonra dereceleri doğrultusunda kaza, sancak veya eyaletlerden birisine tayin edilirlerdi⁽¹⁰⁶⁾. Görev

¹⁰¹ Müh. Def. 1, s.179, nu.1030.

¹⁰² Müh. Def. 4, s.101, nu.1016 (15/ Şevval/967).

¹⁰³ TD 408, s.30.

¹⁰⁴ R. Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.28-30,32,37.

¹⁰⁵ S.Öney, Şehir Coğrafyası, Ankara 1984,s.78.

¹⁰⁶ İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, Ankara 1989, s.87.

alanları çok geniş olan kadılar, buldukları yerde ahali arasındaki anlaşmazlıkları gideren mahkeme durumunda olup, idarî, malî, beledi ve askerî işlerle uğraşmaktadır. Nikah, miras, meseleleri, yetim mallarının korunması, vasi tayini ve azli, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine riayat edilmesinin nezareti, cürüm ve cinayet ve sair davalar, yani şer'i ve hukukî bütün meselelerin çözümü kadılar tarafından yerine getirilirdi. Ayrıca buldukları şehirde inzibat işleri olan, zahire ve amele tedariki, hayvan sevki, menzil emirleri, asker toplanması, iktisadi işler, narh konması gibi vazifeler de kadıya aitti⁽¹⁰⁷⁾.

Naib, katip, ve muhızrlar kadıların görevleri yerine getirmede yardım eden görevlilerdir. Evliya Çelebi, kadının şehir çevresindeki köylerin 20 kese tutarındaki hasılını aldığını ifade etmiştir⁽¹⁰⁸⁾.

XVI.yüzyılda Malatya kadısının kimliğini TD 408'de tesbit etmek mümkün olamamaktadır. Kadı ile ilgili bilgilerin defterin kayıp sayfaları içerisinde olaması muhtemeldir. Sadece Nahiye-i Şehr içerisinde yer alan Nebağa mezreaı kısmında "Çiftlik-i Çaplık der tasarruf-ı Halil Çelebi 20 el-kadı Abdurrahman der mezrea-i mezbure canib-i divanisi muaf" şeklindeki kayıtda geçen kişinin Malatya Kadısı olması muhtemeldir⁽¹⁰⁹⁾. Daha sanraki bazı kayıtlarda Malatya kadısına gönderilen çok sayıda hükümde civardaki bazı adi ve adli hadiseler aksettirilmiş, şikayette bulunmuş olmasına rağmen bunlarda "kadı"nın kimliğini tespit etmek mümkün olamamaktadır⁽¹¹⁰⁾. Malatya'ya kadı atanmasıyla ilgili olarak karşımıza

¹⁰⁷ İ.H.Uzunçarşılı, a.g.e., s.108-109.

¹⁰⁸ Evliya Çelebi, III-IV, s.420.

¹⁰⁹ TD 408,s.26.

¹¹⁰ Müh. Def. 6, s.597, nu. 1316: "Malatya ve Seferhisar kadılarına hüküm ki... nam karyede bazı kefere-i hasmaneler ... alaniyen şürb ü hamr olup fis ü fücür olduğu ilam olunmağın sen ki Malatya kadısın... kasaba-i mezbureye vardıkda... kemal-i dikkat ve ihtimamla tettebbu eylemeniz emridüb buyurdum ki..."; Müh. Def.6, s.561, nu.1221: Malatya Beğine ve kadısana hüküm ki ... çingân taifesinden alat-ü'leh-vüsas ve saz ile keşt ü diyar ve memalik eyleyüb fisk ü fücür üzere olan taifeden 15 nefer kimesneler nefsi-i Malatya'dan alağetirülüb emri-i şerif ile göreldeğde ... taife-i mezbureyi bir miktar habs edüp ahvallerin tekrar arz edesin deyu ferman olunmağın... ahaliyi vilayetten cem-i kesir müslümanlar mahzarında taife-i mezbura istiğfar ve tövbe edüb ... sazlarından ferağat üzere oldukları arz itdükleri ecilden buyurdum ki..."; Müh. Def.5, s.309, nu. 657 (27 Cuma

çıkan tayinle ilgili bir belge 1656 tarihli Malatya Şer'iyye Sicilinde mevcuttur⁽¹¹¹⁾.

3-Şehir Kethüdası:

Selçuklu Devrinde iğdiş başı denilen kethüdalar Osmanlı Devrinde şehrin dirlik ve düzenini korumakla, şehre gelen resmi görevlilere hizmet edip yardımcı olmak, şehir halkından vergileri toplayarak idari ve malî meselelerde aracı olmak gibi görevlerle mükellefdiler.Ayandan birisi kethüda olarak atanırdı ve bu kişi devletle ilişkilerde reyanın temsilcisi durumunda olduğundan devlet işlerinin yürütülmesindeki yardımından dolayı aynı zamanda askeri sınıf içinde yer alırdı. Şehir kethüdaları şehirdeki üretici ve ticaret erbabının lideri konumundaydı⁽¹¹²⁾. Defterde Malatya'da bu görevleri ifa eden şehir kethüdasının Mescidi Til mahallesinde Halil adlı şahıs olduğu ve kadimden beri kethüda olanların avarız vermeleri sebebi ile mezkûr kişinin "ber karar-ı sabık" muaf yazılması gerektiği kaydı yer almaktadır⁽¹¹³⁾.Her ne kadar bu kişi sadece mahalle kethüdası olması ihtimali var ise de ,diğer mahalle kethüdalarının zikredilmemiş olması, adı geçeninin şehir kethüdası olduğu intibainı vermektedir.Ayrıca kaynaklarımızda bundan başka bir bilgi de bulunmamaktadır.

972); Müh. Def. 6,s.112, nu.235 (7 R. Ewel 972); Müh. Def. 6, s.564, nu.1229 (8 Zilkadde 972)

¹¹¹ MŞS, Nu.1049, s.2, nu.1.

¹¹² Ö. Ergenç, "Osmanlı Klasik Döneminde...", s.107 vd.

¹¹³ TD 408, s.13.

4-Muhassıl

"Derleyen, toplayan, elde eden" manasına gelen muhassıl, "tekalif-i örfiyye" niteliğindeki vergileri toplamakla görevli olan kişilere verilen addır. Bu özelliklerinden dolayı vergiden muaf zümre içerisinde yer almaktadırlar. Evliya Çelebi Malatya muhassılının bin kadar asker ile padişaha ait paraları topladığını ifade etmektedir⁽¹¹⁴⁾.

1530 tahririne göre, Nefs-i Malatya'da Mescid-i Durmelik mahallesi, Mescid-i Nasır Beğ ve Mescid-i Ömer Beğ mahallerinde birer muhassıl bulunmaktadır⁽¹¹⁵⁾. Ama bunların kimliklerini tespit etme imkanı bulunmamaktadır. 1560'da ise Malatya şehrinde muhassıl bulunduğu dair bir kaydın olmaması dikkati çekmektedir.

5-Sipahi ve sipahizâdeler

Tımarlı sipahi Osmanlı toprak tasarrufunda reaya karşısında devleti temsil eden kimse olup, toprağı kullanma hakkına sahip reayayı denetler ve tımar sistemi ile ilgili kanun ve nizamların uygulanmasını sağlar. Sahib-i arz veya sahib-i raiyyet de denilen sipahiye, reaya bir takım vergiler ödemek zorundadır. Sipahinin ayrıca bağ-bahçe veya hassa çiftliği tasarruf etme hakkı da vardır. Resm-i çift, resm-i bennak, resm-i dönüm, bad-ı heva resm-i arus gibi vergiler Malatya da tımarlı sipahinin toplamış olduğu vergilerdir⁽¹¹⁶⁾.

Bilindiği gibi savaş zamanı askeri birlikler oluşturmakla yükümlü olan sipahiler, kırsal kesimde bulunmaları sebebi ile köylerin nizamını sağlayıp, kadının kararlarını yerine getirirdi.

937 (1530) tarih ve 1013 numaralı Malatya Evkaf defterinde mevcut Malatya

¹¹⁴ Evliya Çelebi, III-IV s.420.

¹¹⁵ TD 408, s.2,10,11.

¹¹⁶ Ö.L.Barkan, "Tımar", a.g.e., s.828 v.d.; N. Genç, "Osmanlı Klasik Döneminde Tımarlı Sipahinin Yönetimdeki Yeri", Askeri Tarih Bülteni 27, (Ağustos 1989) , s.6-10.

livası kanunnamesinde; sahibi tımar olan vakıf ve mülk sahiplerinin köyün hasılını paylaşmalarına işaret ettiği gibi sipahinin çift, bennak, caba resimleri ile resm-i arusane ve resm-i ağnam, bad-ı heva ve sair örfi vergileri alacağını, vakıf ve mülk sahiplerinin "dahl eylememeleri", örfi vergisi olmayan mezrea, veya çiftliklerin öşürlerini (r.kovan, r. asiya) ise vakıf ve mülk sahipleri ile paylaşmaları gerektiği kaydedilmiştir⁽¹¹⁷⁾.

1560 tarihinde yapılan tahririn defterindeki mevcut Malatya Livası kanunnamesinde ise sancak beyleri ve sipahilerin raiyyetlerinin bir kaç gün ot biçmemeleri için erken aldıklarından, işsizlik oluşması sebebiyle bu durum ortadan kaldırılmıştır. Bunun için reçber tutup otların biçtirilmesi ve raiyyeti incitmemeleri tenbih olunmuş ve hangi verginin ne miktarda alınacağı belirlenmiştir⁽¹¹⁸⁾.

6- Cami Görevlileri ve Ehl-i İlm Mensupları

Osmanlı Devletinde toprak tasarruf etmediklerinden muaf zümre içerisinde yer alan cami görevlileri⁽¹¹⁹⁾ tahrir defterlerinde mahallenin adından hemen sonra kaydedilmektedirler. En azından bu hal bizim incelediğimiz defter için geçerlidir. Bunların mahalledeki sosyal hayatta önemli bir rol oynadıkları ve genellikle ahali arasındaki uyumu sağlayarak mahallenin düzenini temin ettikleri bilinmektedir. İmamların görevi yalnızca ibadetin yönetimiyle sınırlı kalmamakta ve aynı zamanda müminlerin ahlaklarını da gözetim altında tutmaktaydı⁽¹²⁰⁾ XVI.yüzyılın ilk yarısında Malatya şehrinin incelediğimiz 1530 tarihli defterde yer

¹¹⁷ Ö.L.Barkan, "Malikane- Divanı...", a.g.e., s.189-190.

¹¹⁸ R. Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.3-6.

¹¹⁹ N.Beldiceanu, XIV.Yüzyıldan XVI.Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar, Ankara 1985, s.38,43; Yazar, bazı imamlara geçimlerini sağladıkları tımarlar verildiği fakat tımar sahibi imamların tümünün askeri yükümlülükten muaf olmadıklarını kaydederek bazı yerlerde kişisel olarak askeri hizmet şeklinde sefere katılmak, teçhiz edilmiş asker yollamak gibi zorunlulukları bulunduğunu söyler.

¹²⁰ Ö.Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev...", s.68 vd.; N.Beldiceanu, a.g.e., s.38.

alan 22 mahallesinin dört zımmi ve iki müslim mahallesi dışındakilerin hepsinde birer imamın görev yaptığı görülmektedir. Bu defterin kaybolmuş sayfalarında yer alan mahallelerin konumu düşünüldüğünde, bunlarda da en azından birer imamın görevlendirilmiş olduğu söylenebilir. Ayrıca 1560 defterinde bütün mahallelerde bazılarında ikişer olmak üzere toplam imam sayısının 54'e ulaşmış olması da dikkat çekici olup bir önceki tespitimizi teyit eder mahiyettedir. Buna karşılık 1530 tahririnde Mescid-i Monla(Mevlana) İsmail , Mescid-i Kadı Mahmed, ve Mescid-i Karahan mahallelerinde birer tane olmak üzere toplam üç olan müezzin sayısı 1560 yılındaki yazımda bire düşmüş görünmektedir.

Cami görevlileri gibi vergiden muaf olan ehl-i ilm mensupları arasında Nefs-i Malatya'nın Mescid-i Ömer Beğ ve Mescid-i Küçek ve Mescid-i Hacı Yunus mahallesinde birer müderris bulunmaktadır. Mescid-i Hacı Yunus mahallesinin müderrisinin muafiyetiyle ilgili olarak; Mevlana Hüsam ve oğullarının vacibü'l-reaya kimseler olduklarından nüzûl ve avarızdan muaf kaydoldukları⁽¹²¹⁾ ifade edilmiştir.

Zımmî mahallelerinde hane kayıtlarının bazılarının altında görevli olarak keşiş ibaresi bulunmakta ve dört mahallede 5 tane keşişin görev yaptığı anlaşılmaktadır.

7- Zaviye görevlileri (Derviş, Dervişzâde)

Tarikat, adap ve erkânın yanında hadiselere ve çevreye ibretli bir nazarla bakabilmek, halka ve ulemaya ilim ve irfan öğretmekle yükümlü olan zaviyeler bu şekliyle fikir ve ruh bütünlüğünün birleştiği eğitim yerleri olmuştur. Bu zaviyelerde yetişen dervişler gördükleri eğitimle batınî ilimleri öğrenmek yanında halkı irşad vazifesinin yerine getirilmesine katkıda bulunurlardı⁽¹²²⁾.

Kuruluş yıllarından itibaren askeri istilalar ve sürgünler sebebiyle Anadolu'ya

¹²¹ TD 408, s.11.

¹²² İ.Gündüz,Osmanlılarda Devet-Tekke Münasebeteri,Ankara 1983,s.74-75.

gelerek etrafa dağılan çeşitli tarikatlarla mensup dervişler (ıssız ve boş yerlerin imar ve iskanında mühim rol oynamışlardır⁽¹²³⁾). Yerleştikleri yerlerde aynı zamanda birer zaviye açarak bu zaviyelerin etrafında mahalle veya köyün teşekkül etmesine vesile olmuşlardır. derviş adıyla defterde geçen zaviye şeyheri ise devletin resmi memuru durumuna getirilmiştir⁽¹²⁴⁾.

Dini zümre içerisinde yer alan derviş ve dervişzâdeler, zaviye şeyhleri arasında yer almakta olup, bu kimseler, hizmet ettikleri sosyal ve dinî nitelikli yapılar olan zaviyelere tahsis edilmiş bir takım vakıf gelirlerinden de istifade etmekteydiler. Dervişler köylerde veya derbend yerlerindeki asayişin sağlanması görevini de yerine getirdikleri gibi ettikleri toprakları serbest olarak tasarruf ediyorlar görevleri karşılığında vergiden affediliyorlardı⁽¹²⁵⁾.Devlet bazı derbent yerlerindeki köyler ahalisini, bir takım muafiyetler karşılığında yöreyi şenlendirmeye teşvik ettiği gibi, bazı köylerde yeni zaviyeler açılması, evvelce harab oluş zaviyelerin canlandırılması için buraları idare edecek olan şeyh ile dervişleri ve bunların erkek çocuklarını bazı vergilerden muaf tutarak görevlendirmiştir.

TD 408'de Nahiye-i Şehre bağlı Korucuk köyünde Şeyhülislam Hasan derviş adındaki şahıs hakkında "kadimden dervişzade imiş avarız vermez imiş " kaydı⁽¹²⁶⁾ düşülerek muaf yazılmıştır. Aynı muafiyet durumu Nasır Beğ mescidi ve Til Mescidi mahallelerinde ikamet eden derviş ve darvişzâde kişiler içinde kaydedilmiştir. "Ayende ve revende ye "yani yolculara hizmet etmek ve nakliyata yardımda bulunmak gibi devlet hizmetleri yürüttükleri⁽¹²⁷⁾ için nuzûl ve avarızdan

¹²³ Ö.L.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: Kolonizatör Türk Dervişleri" V D II, Ankara 1942, s.285 v.d.

¹²⁴ Ö.L.Barkan, a.g.m., s.301; İ.Gündüz,a.g.e.,s.20 vd.

¹²⁵ C. Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı, İstanbul 1990, s.96 vd.

¹²⁶ TD 408, s.19.

¹²⁷ Ö.L.Barkan, a.g.m., s.299.

muaf tutulmuş dervişzâdeler⁽¹²⁸⁾ olduğu gibi kadimü'z-zamanından beri dervişoğlu dervişzade oldukları için "ber-karar-ı sabık" avarızdan muaf kayd olanlar⁽¹²⁹⁾ da bulunmaktadır.

Şehirde bulunan idareci zümre yanında aşağıdaki taboda görüleceği gibi vergi muafiyetine sahip diğer unsurlar Malatya'nın toplam nüfusu içerisinde % 2.4 lık bir oran teşkil etmektedirler. Bunların 1530 ve 1560 tahrirlerine göre dağılımlarını şu şekilde tesbit etmek mümkündür :

Tablo V: 1530 ve 1560 tahrirlerine göre şehirdeki muaf zümre.

<u>Muaf Zümreler⁽¹³⁰⁾</u>	<u>1530</u>	<u>1560</u>
İmam	15	54
Müezzin	3	1
Hatip	-	1
Şerif	-	2
Ehl-i Berat	6	-
Muaf	47	1
Pir-i Fanî	6	1
Müderris	3	1
Sipahizade	38	7
Mütevelli	1	1
Gaib	19	-
Ama	1	-
Alil	1	-
Muhassıl	3	-
Muhzırbaşı	-	1
Mütekaid	-	1
Yörük	-	4
Cemaat-i Harbendelü -		2

Yekûn: 143 77

¹²⁸ TD 408, s.11.

¹²⁹ TD 408, s.13.

¹³⁰ Sancak beği, kadı, şehir kethüdası gibi şehirdeki yöneticiler tabloda verilmemiştir. Ayrıca diğer zümrelerin sayısı da 1530 tahririndeki eldeki mevcut begelere göre tabloda gösterilmiştir.

Tablo VI. Muaf Zümrenin Mahallelere Göre Dağılımı:

	MAHALLELER		Müezzin	Pir-i Fani	Gaib	Muhassıl	Müderris	Muaf Nefes	Ehl-i Berat	Değer ('alil,ama)	Muaf (Kethüda, Derviş, Dervişzade)
	İmam	Sipahizade									
Şeh Ali Beğ	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kadı Mehmed1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ömer Beğ	1	3	-	-	-	1	1	13	-	1	-
Siptiros	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Hasan Beğ	1	9	-	-	1	-	-	-	1	-	-
Küçek	-	4	-	-	2	-	2	-	-	-	5
Hacılar	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Külhanoğlu	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	5
Çörmük	-	1	-	2	-	-	-	-	1	-	10
Hastek	1	-	-	-	5	-	-	-	-	1	-
Zeki	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Durmelik	1	2	-	-	2	1	-	-	2	-	-
Nasır Beğ	1	5	-	-	2	1	-	-	-	-	11
Hacı Yunus	1	-	-	1	1	-	1	-	-	-	4
Monla İsmail	1	6	-	-	2	-	-	-	2	-	-
Karahan	1	1	1	1	3	-	-	-	-	-	-
Til	1	-	4	-	1	-	-	-	-	-	4
Gürce Planı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çerkit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mukaddesi A.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pulat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	15	37	3	6	20	3	4	13	7	2	31

B-OSMANLI HAKİMİYETİNE GEÇTİĞİ SIRADA MALATYA ŞEHRİNİN TARİHİ DOKUSU

Prehistorik çağların başlangıcında insanlar genellikle dağınık bir şekilde ve tabii çevreyi yağmalayarak varlıklarını sürdürmektedirler. Ateşin insan tarafından kullanılmaya başlaması ile ortaya kamp hayatı ve iş bölümü, su kaynaklarının yakınında ve daha çok vadi tabanlarında savunulması kolay mahallerde köy hayatının ortaya çıkmaya vesile olmuştur. Söz konusu köy hayatı da ziraatin gelişmesiyle birlikte yeni bir iş bölümü ortaya çıkmış bu da siyasi idari askeri ve dini teşkilatların kurulmasına ve bu sayede insanların ilk defa belirli bir yerde uzun bir müddet sedanter bir hayat sürmeye başlamasına, yani ilk şehirlerin dolayısıyla ilk medeniyetlerin temellerinin atılması, şehirlerin meydana gelişiyle ilgili günümüzde ki umumi kanaat bu yöndedir⁽¹³¹⁾.

İnsan nüfusunun artmasına ve yer yüzüne yayılmasına paralel olarak tarihi devirlerde de ortaya çıkan pek çok şehirde de aynı sürecin işlediği görülmektedir. Ortaya çıkışı itibariyle bu kanata büyük bir uygunluk gösteren Malatya Şehri de daha önce izah edildiği gibi tarih içerisinde ki yerini almıştır. Takriben M.Ö. XII. aşırda ziraat ve ticaret hayatına fevkaledede müsait şartlar arz ederek ortaya çıkan Malatya şehri diğer şehirlerde de görüldüğü gibi çeşitli kademelerden müteşekkil toplumsal bir organizasyon gerçekleştirmiş ve buna bağlı olarak da pek çok yapı ortaya çıkmıştır. Şehrin tarihi dokusu denildiğinde anlaşılması gereken bu söz konusu yapılar ve bunlara bağlı olarak sosyal alanda gelişen münasebetlerdir.

Malatya'nın Osmanlı öncesi tarihi dokusunu tam olarak tespit etmek halen mümkün olamamaktadır. Ancak şehren bilhassa Roma-Bizans ve Selçuklu-Beylikler döneminden Osmanlılara intikal eden bir kısmı da günümüzde varlığını sürdüren bazı yapıları ortaya koyma imkanına sahip bulunmaktayız. Bu yapılar

¹³¹ Şehirlerin Ortaya çıkışları, kırsal alanla olan münasebetleri ve sair hususlarda geniş bilgi için Bkz.S. Göney, a.g.e., s.1-61.

daha çok devirlerine göre şehir ve kasabalara yeni boyutlar ve imkanlar kazandıran taş ve kârgîr binalardır. Amacımız bunları sanat tarihi açısından ortaya koymak olmadığına göre, bu binaları yapılış gayeleri doğrultusunda dini eserler, eğitim ve ticarete yönelik eserler veya zenaat ve ticaret yerleri, dini ve sosyala yapılar ile iskân mahalleri (mahalleler) şeklinde bir gruplandırmaya tabi tutmak mümkün ise de şimdilik kaynaklarımızın yetersizliği buna pek fazla imkan tanımamaktadır. Her ne kadar incelenen dönemle ilgili olarak şehirde 5 camii, 24 mescid, 15 zaviye, 3 hamam, birer bimâr-hane (hastane), bezzâzistan (kapalı çarşı) ve han bulunduğu kaydedilmekte⁽¹³²⁾ ise de bunların tamamının mahiyetlerinin ne olduğu hakkında⁽¹³³⁾ şimdilik fazla bir bilgiye malik değiliz. Ayrıca Evliya Çelebi şehir ve çevresinde 12 cami, 20 mescid, 8 hamam,⁽¹³⁴⁾ 11 büyük (saray)⁽¹³⁵⁾, 7 kilise⁽¹³⁶⁾ ve her birinde 1000 kişinin yapabileceği tahmin olunan 6

¹³² N. Göyünç, a.g.e. s.17.

¹³³ Devrine göre şehir ve kasabalara yeni boyutlar ve imkanlar kazandıran mimari yapılar yapılış gayelerine göre gruplandırılabilirler; cami, mescid, zaviye, türbe, medrese, bimarhane, hamam, su yolu gibi medeni tesisler ve bunlara gelir sağlamak için yapılmış olan han, çarşı, fırın, değirmen, salhane, başhane, boyahane, pazar yeri gibi kuruluşlar. Bu tür yapılar yeni kurulacak şehrin veya eski şehrin imar ve iskan edilmesi istenilen semtin çekirdeğini teşkil eder. Bkz. C. Orhonlu, "Şehir Mimarları", Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies II, İstanbul 1981, s.1-3.

¹³⁴ Bu hamamlar, Alacahamam, Silahtar Mustafa Paşa Hamamı, Yeni hamam, Bey hamamı, Kumacık hamamı, Ali Mısri, Behram Paşa ve Cuma Hamamlarıdır. Ali Mısri Hamamını birevli-yayıptırmış olduğundan burası aynı zamanda ziyaret yeridir. Bunlardan başka 300 kadar hanedan hamamı da şehirde mevcuttur. Bkz. Evliya Çelebi, III-IV, 423.

¹³⁵ Şehrin ileri gelenlerine ait saraylardan Paşa sarayı ve Emin Sarayı en güzel olanlarıdır. Evliya Çelebi, III-IV, s.422.

¹³⁶ Bu yedi kiliseden hangilerinin şehirdeki ermeni mahallelerinde, hangilerinin şehir dışında bulunduğunu tesbit edememekteyiz. Sadece en büyüklerinin Aspuzu'nun batısındaki Der-Mesih olduğunu öğreniyoruz Evliya Çelebi, III-IV, s.420 Polonyalı Simeon ise şehrin içinde ve Orduzu bahçelerinde bulunan birer kilisenin varlığından kısaca bahsetmektedir (s.89) Ayrıca da TD 156 s.62-63. (1530) da Malatya şehrinde bulunan bir Ermeni kilisesinin vakıfları ile ilgili bir kayıt bu tarihlerde Osmanlı-Türk adaletini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Kiliseye ait iki arazi ile bir değirmen şehir civarındaki Ali Baba Zaviyesine vakıf kayd olunmuş fakat belgeliri gösterilip tanıklar da dinlendikten sonra, bunlar tekrar kiliseye bağlanmıştır. Bkz. N. Göyünç, a.g.e., s.18.

bekar-odaları binası, bir köprüsü (Kırkgöz Köprüsü) bulunduğunu anlatmaktadır.

Daha sonra şehrin Aspuzu'ya taşınması ile, tarihî Malatya bakımsız kalmış, tarihi eserler de harabeye dönüşmüştür. Camiler mescidler, türbeler, mahvolmuş meşhur Şahabiyye-i Kübra medresesinden yalnız bir mihrap kalmıştır⁽¹³⁷⁾ O sebeple burada sadece hakkında bilgi olanlar sözkonusu edilecektir.

a- Malatya Kalesi(Surlar)

İnsanlar köy hayatına geçerken toplu halde korunmaları en önemli problemlerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Muhtemelen başlangıçta ziraat alanını korumak üzere oluşturulan çitler zamanla köyü de koruyabilecek şekilde gelişmiş ve coğrafi yapı ie tabiatın sağladığı imkanlar kullanılarak surlar ortaya çıkmıştır. Böylelikle nüfus birikimine paralel olarak korunma ve savunma amacına yöneik surların, şehirlerin en önemli unsurlarından birisi olarak ortaya çıkması zamanla bu yerleşim birimlerinin gelişip büyümesinde de büyük rol oynamıştır. Dolayısıyla şehrin büyüüp, gelişip önemli bir dini ve ekonomik merkez haline gelmesinde surların yeri ve ehemmiyeti büyük olmuştur. O sebeple bu yapıları insanoğlunun ilk yapıları arasında kabul eden görüşler doğru olmalıdır⁽¹³⁸⁾.

Malatya surları da şehrin ilk kurulduğu mevki olan Arslantepe yanında daha sonra taşındığı bugünkü yerinde de ilk defa meydana getirilen yapıların başında yer alır. Arslantepe'nin surları hakkında bugün fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte XII.Filuminata Lejyonu'nun bugünkü Malatya'nın ortaya çıktığı yere karargahını kurmasıyla birlikte (I.yüzyılın ilk yarısı)yaptığı tahkimat XVI.yüzyıl Malatya surlarının ve şimdiki kalıntılarının da temelini teşkil edecektir. Bu

¹³⁷ Z. Oral, a.g.m., s.436.

¹³⁸ H.Pirenne, Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (Nşr. Ş.Karadeniz), İstanbul, 1982, s. 46.

ordugah etrafında yeni yerleşim mahallerinin ortaya çıkmasıyla birlikte Roma İmparatoru Trajanus (M.S. 98-117)Malatya'nın ilk surlarını yaptırmıştır (139) Demek ki XVI.yüzyıldaki Malatya Anti-toroslar'da son bulan önemli ticaret yollarının kavşak noktasında Romalıların doğu eyaletindeki büyük bir garnizonu yani kale şehri olarak ortaya çıkmıştır(140).

Trajanus'un yaptırdığı surların şehrin gelişmesiyle birlikte Diocletianus(M.-S.284-305) zamanında öneminin daha da arttığı görülmektedir(141).Buna paralel olarak Constance'nin yaptırdığı surlar bilhassa Sasani-Bizans mücadelelerinde Malatya'nın önemli bir hudut şehri hüviyetini kazanmasıyla beraber daha da bir önem kazanmış ve 532'de imparator Jüstinianus (527-565) tamamlanmıştır(142) Çeşitli kaynaklarda önemine işaret edilen ve övgüyle bahsedilen Malatya Surları hakkında Bizans müverrihlerinden Theophenes bu kalenin istihkâmının kuvvetini methederek "Meletene denilen muşhur, mihim, çok muhkem ve kuvvetli kal'a- mağlup edilmez, zapt olunmaz bir kal'a"(143) demesine rağmen şehirle birlikte gerek Roma-Bizans-Sasani gerekse Bizans-Arap mücadelelerinde önemli tahribatlara maruz kalacaktır. Buna rağmen her defasında aslına uygun bir tarzda onarılarak

139 Procopius, III, s.4.

140 F.Grenard,Asie Occidentale VIII,Paris 1929,s.101; M.Z.Terzi,"Emeviler ve Abbasiler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu",s.1 vd.

141 B.Darkot,"Malatya",İ.A.VII,s.229.

142 A.Gabriel, a.g.e., s.266-268.

143 W.M.Ramsay,Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, s.346 v.d.: Aynı müverrih, Melitene'nin meşhur bir şehir olup, havası latif, Fırat'tan uzak olmayan güzel bir mevkiide bulunduğunu, bu vilayetin derhal büyümesine ve refaha kavuşma sına karar verildiğini kayd eder. Ayrıca bkz. E.Honigmann,Bizans Devletinin Doğu Sınırı, s.17.

(144) Osmanlı dönemine kadar intikal eden bu surlar hakkında ana kaynağımız olan TD 408'in elde bulunan kısımlarında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Evliya Çelebi'nin kayıtları bir fikir verebilecek mahiyette ise de bu kayıtların büyük bir kısmı tarihi hakikatleri yansıtmaktan uzak görünmektedir⁽¹⁴⁵⁾.

Bögenin Türk hakimiyetine geçtiği sırada Malatya Surlarının çok zayıf bir daha sonra surların Constantin X.Dukas(1052-1067) tarafından iki sur ve hendeğinin gayet sağlam bir şekilde yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır⁽¹⁴⁶⁾. O sebeple zaman zaman vuku bulan Türk taarruzlarına karşı direnilebilmiştir. Nihayet 18 Eylül 1102'de Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin eline geçen şehrin surları da yeniden onarılmış olmalıdır. Belki Evliya Çelebi'ninkayıtlarında zikredilen husus da budur ama tarih yanlış verilmiş olabilir.

¹⁴⁴ Hz.Ömer zamanında Habib bin Mesleme tarafından fethedilen kalenin Bizansların gerılması müteakip 740-41 yılında Bizans komutanı Aşkıvaş'ın şehir ve kalesine yaptıkları baskında şehir halkı, kapıları kapamak suretiyle savunmaya çalışmıştır. Bizans imparatoru VI.Constantinos şehri kuşatarak tahrip etmiş ve yıkmıştır. El-Cezire valisi Abduvehhab tarafından Malatya şehri ve kalesi imar edilmiştir. Bundan sonraki yıllarda da mücadeleler taraflardan birinin veya diğerinin kısmi muvaffakiyeti ile devam etmiş, Malatya hudut garnizonu(kalesi) taraflar arasında el değiştirmiştir.Bkz.M.Z.Terzi,a.g.m.,s.1 vd. Evliya Çelebi de kalenin, taraflar arasında vuku bulan mücadeleler sırasında ne tür değişikliklere uğramış olduğunu anlatmış ve Türk hakimiyeti sonrasında da bir kaç defa el değiştiren kalenin, Diyarbekir hakimi ile Maraş hakimi Zülkadir "Malatya senindir benimdir" diye mücadele ettikleri esnada Yıldırım Bayezit tarafından fethedilmiş olduğunu ifade eder.Bkz.Evliya Çelebi,III-IV,s.419-420.

¹⁴⁵ Evliya Çelebi, beş köşeli düzgün taş ile yapılmış Malatya kalesinden "Rakabe Kalesi" diye bahsederek, Hz.Yunus Aeyhüselam'ın Musul şehrinde iken imana getirdiği Rakabe ismindeki Kayser'in, Malatya'nın suyu ve havasını çok beğendiğinden burada bir kale yaptırdığını söyler. Böylece Malatya kalenin yapılması ile aynı zamanda büyük bir ticaret merkezi de olmuştur.Seyyahın, Malatya Kalesi ile ilgili olarak "Malatya, Birecik, Caber Kaleleri önünden gemi ile geçilir" ifadesi dikkat çekici olmakla birlikte Malatya surlarının Fırat'a bu denli yakın olmadığı bilinmektedir.Bkz.Evliya Çelebi,III-IV,s.31,420

¹⁴⁶ Bu onarıma ait imparatorluk fermanı gönderilince, İstanbul'da oturmakta olan Malatya eşrafından bazıları doğdukları şehre döndüler ve bunların delaleti ile Anadolu ve Antakya'dan bir çok mimar ve işçi Malatya'ya getirilebildi.Bu onarım hakkında Bkz.Süryani Mihail,s.22 vd.;O.Turan,a.g.e.,s.141-;Nagel,Turque,Switzerland 1965,s.665-667;B.Darkot,"Malatya",İ.A.VII,s.235.

Anadolu Selçuklular zamanında da Malatya'nın korunmasına dolayısıyla surlarına büyük önem verildiği anlaşılmaktadır⁽¹⁴⁷⁾. Nitekim Alaattin Keykubat döneminde Moğol tehlikesine karşı doğudaki şehirler tahkim edilirken bu arada Malatya surları da iyice berkitilmiştir. Moğol ve sonra da Timur istilası sırasında kısmen tahrip olan surların, Danişmendliler tarafından tamir edilen şeklinin bakiyeleri halinde 1516'da Osmanlı hakimiyet dönemine kadar mümkün merteye sağlam tutulmaya çalışılan ve tahrip edilir edilmez ilk fırsatta tamir edilen Malatya Surları ile kalesi şehrin artık bir iç bölge yerleşim birimi hüviyetini kazanmasıyla birlikte önemini kaybedecek ve kendi haline bırakılarak harap olmasına sebep olunacaktır⁽¹⁴⁸⁾. Dikdörtgene yakın yamuk şeklinde olduğu, doğu cephesinin 850, kuzeyin 500, batının 800, güneyin 750 metre uzunluğunda bulunduğu ,kalenin kuzeyden güneye 800, doğudan batıya 700 metre olduğu ölçme sonucu tespit edilmiştir. Kale 71 burç ve kulelerle tahkim edilmiş olduğu, doğuda 5, kuzeyde 1, batıda 1, güneyde 4 olmak üzere 11 kapısı bulunduğu ,içlerinde en ünlülerinin Alacakapı, Süsürkem, Meşak Kapısı ve Pazar Kapısı olduğu bilinmektedir. Şehrin 20 metre yüksekliğindeki surlarının birincisi daha alçak olmak üzere 15 metre aralıkla inşa edilmiş iki kat surla çevrildiği , bu dış surun ise içi su ile dolu hendekle çevrildiği yazılmıştır⁽¹⁴⁹⁾.

¹⁴⁷ Abu'l-Ferec,II,s.426: 1180 tarihinde Kılıçarslan'ın Malatya'ya gelerek şehrin iki surunu yenilemiş olduğu ifade edilmektedir.

¹⁴⁸ B.Darkot,"Malatya",İ.A.VII,s.229:Basık ve tamamiyle açık bir yerde ve Toros kütlelerinin geniş seddi önünde şarkdan gelen istila yollarının aştığı geçide yakın bir mevkide askeri karargah kurulmuştur. Bu karargah şehirleşme istidadı gösterince onu müdafaa bakımından daha elverişli bir yere taşımak külfetine katlanılacağı yerde,doğrudan doğruya bulunduğu yerde müstahkem bir şehir tesis etmek ve kalenin çifte sur ie hendeğine ümit bağlamak yolu tercih edilmiş olduğu düşünülebilir. ; XVII.yüzyıla ait eserlerinden olan Evliya Çelebi 5100 adım olarak kaydettiği surların çevresini pek fazla geniş bulmayarak şehri meydana getiren evlerin çoğunun kale dışında bağ ve bahçeler içinde kurulmuş halde olduklarını belirtir. Ayrıca onun kayıtlarına göre dış mahallelerin etrafında kale duvarı bulunmakla beraber mevcut kalenin kapılarının geceleri kapatılmaktadır.III-IV,s.420.

¹⁴⁹ M.Oğuz,a.g.e.,s.118:Kalenin kapıları hakkında başka kaynaklarda da benzer bilgiler mevcuttur.Bkz. H.Çolak,a.g.e.,s.57; S.San,a.g.e.,s.27.

Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi kaynaklarda Malatya surlarıyla, Malatya Kalesi birlikte mütalaa edilmektedir. Halbuki oldukça geniş bir alana yayılan bu surların çevirdiği alan içerisinde hakim bir noktada daha çok yöneticilerin ve buna bağlı olarak askeri garnizonun ikamet ettiği bir iç kalenin de bulunması gerekir. Belki de şehrin kurulduğu bölgede böylesine hakim bir noktanın olmayışı sebebiyle söz konusu edildiği şekilde bir iç kale bulunmamaktaydı. Ya da bilhassa şehrin Türk hakimiyetine geçtiği sırada ortaya çıkan yoğun yerleşme daha önce mevcut olan böyle bir müstahkem mevkinin yok olup, izlerinin bile ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bu konuda şu ana kadar incelenen kaynaklarda herhangi bir ipucuna rastlanamamış veya dikkatimizden kaçmış olmalıdır. Buna rağmen şehrin bazı bölgelerde 15 metre aralıkla iki surla çevrilmiş olması dışında, bir kaç kaynakta bazı camilerin şehrin iç kalesi içinde yer aldığı ifade edilmesi⁽¹⁵⁰⁾ bir iç kalenin varlığına işaret etmektedir.

b- Camiler

Eski Yunan ahlakçılarından tarihçi Plutarque "Dünyayı dolaşınız sursuz, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız, fakat mabetsiz ve babutsuz şehir bulamazsınız"⁽¹⁵¹⁾ demektedir. Gerçekten de ne kadar geriye gidilirse gidilsin şu ana kadar dinsiz dolayısıyla mabetsiz bir topluluğa rastlanılmamıştır. Prehistorik çağlarda insanın yaşadığı mağara, ağaç kovuğu v.s. gibi mekanların en mutena mevkileri tapınma ihtiyacına cevap verecek şekilde düzenlenirken köy hayatına geçişle birlikte insanlar yerleşim alanlarını toplayıcı bir araya getirici mahiyetleri sebebiyle genellikle tapınakların etrafında meydana getirmişlerdir. Haliyle ilk yerleşim birimlerinden itibaren tapınaklar şehirlerin merkezi noktalarında yer alan ve daha çok anıtsal nitelikteki yapılar olmuştur.

Arslantepe kalıntıları içerisinde merkezde her katda büyük bir tapınağın

¹⁵⁰ N.Göyünç,a.g.m.,s.658.

¹⁵¹ Bkz.A.Kahraman,Dinler Tarihi, İstanbul 1965,s.4.

mevcut olduğu bilinmektedir. Bunun yanında Roma ve Bizans döneminde Malatya'da kuvvetli bir metropolit ve piskoposluk sistemi içerisinde yönetilmiştir. Dolayısıyla bu sisteme ait pek çok kuruluşun da bulunması gerekir ama mevcut kaynaklarda bu konudaki bilgiler çok az olup, ele alınan dönemle ilgili olarak başvurulan kaynaklarda ise hiç bir bilgi bulunmamaktadır. O sebeple Osmanlı dönemine intikal eden ve esasen şehrin tarihi dokusunu belirlemede önemli bir yere sahip bulunan İslamiyet öncesi dini kurumlar hususu bu çalışmada ihmal edildi. Onun yerine İslam şehir tipinin pazar ve hamamla birlikte üçüncü ana öğesini oluşturan⁽¹⁵²⁾ camiler, tespit edilebildikleri kadarıyla söz konusu edilecektir. Her ne kadar İslam veya Türk-İslam şehirlerinin tamamen camiler etrafında oluştuğunu söylemek mümkün olamamaktaysa da genellikle mahallelerin çoğu zaman bir dini yapının etrafında toplandığı da bir gerçektir. Hatta bu dini yapının mahiyeti mahallenin sosyo-kültürel mahiyetini tayin etmede de bir ölçü olabilmektedir⁽¹⁵³⁾.

1- Ulu Cami

Ulucamiler genellikle pazar yerine yakın veya onun yanında ve şehrin merkezini teşkil eden bir konumda yer alırlardı⁽¹⁵⁴⁾. Umumiyetle 'büyük camiler olarak ortaya çıkan bu yapılar aynı zamanda şehir kategorisine sokulabilecek yerleşmelerin bir unsuru olarak ortaya çıktıkları⁽¹⁵⁵⁾ gibi bazı hallerde siyasi hakimiyete bağlı yapılanmanın da bir unsuru olabilmekteydiler. Gerek şehir konumunda olması gerekse çeşitli siyasi hakimiyetlerin en önemli merkezleri arasında yer alması sebebiyle Malatya'da da bir Ulucami bulunmaktadır.

Cami-i Kebir de denilen bu yapı Malatya'daki en önemli eserdir. H. (1224)

¹⁵² Bkz. R. Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986, s.75.

¹⁵³ S. Göney, a.g.e., s.78.

¹⁵⁴ C. Orhonlu, a.g.m., s.1 vd.

¹⁵⁵ S. Göney, a.g.e., s.78.

tarihinde⁽¹⁵⁶⁾, I. Alaaddin Keykubat zamanında Mansur bin Yâkub tarafından yapılmıştır. Fakat daha çeyrek asır sonra başlayan tamir ve değişiklikler sonucunda caminin planında ve mimarisinde değişmeler almıştır. İki kibabesi olan caminin özelliği, Türk'lerin İslam aleminde bilhassa İran'da hakimiyet kurmalarıyla paralel olarak, bir ortam avlunun etrafında birer birer eyvan ile karakterize olan ve "dört eyvanlı şema" tipinin ilk görüldüğü cami olmasıdır. Cami gerek orjinal planı ve gerekse tuğla malzemesi bakımından İran'daki Büyük Selçuklu İmparatorluğu cami geleniğini Anadolu'da temsil eden tek örnek olarak önem kazanmaktadır ⁽¹⁵⁷⁾.Yapının orjinal ve önemli olan kısmı tuğladan inşa edilmiş olan kubbe-eyvan birleşiminin sağlandığı A.Keykubat döneminden kalan bölümdür. Diğer taş mazemenin kullanıldığı kısımlar sonraki onarımlarda eklenmiştir.

Camide XIII. yüzyıldan itibaren başlayan tamir ve ilaveler Memluklu ve Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Malatya Ulu camiinde bulunan bir mezar taşında üç madalyon üzerinde oğlak, boğa ve balık figürleri bulunmaktadır. Bunların muhtemelen burçları ifade ettiği zannedilmektedir⁽¹⁵⁸⁾.Caminin orjinal ahşap minberinin üzerinde yirmibir kitabe vardır ve bunlar Ankara Etnografya Müzesi'nde korumaya alınmıştır. Cami-i Kebir mahallesi kayıtları TD 408'de mevcut olmamakla birlikte, köy ve mezreaların bazı gelirlerinin Cami-i Kebir vakfına bağlandığı, bunlardan Teküder-i Ülya köyünün tamam malikanesinin bu

¹⁵⁶ S.K.Yetkin,Türk Mimarişi,Ankara 1970,s.38:Bu eserde Ulucami'nin A.Gabriel'in görüşüne dayanılarak tarafından verilen 1247 tarihi, II. Keykavus zamanında Şahabettin İlyas tarafından Hüsrev adlı sanatkarın yapmış olduğu batı portalinin inşa tarihidir. O.Arık ve diğer araştırmacıların çalışmaları bu caminin Alaaddin Keykubad tarafından 1224 tarihinde yaptırıldığını Ortaya koymuş ve Yeni Malatya'da Saray mahallesinde dar bir sokakta Saray Cami veya Alibey Cami enilen yeni ve basit bir caminin duvarında bulunan kitabenin de Ulucami'ye ait olduğu anlaşılmıştır. Bu kitabede Ulucami'nin H.621(1224) yılı muharrem ayının başlarında Keykubat'ın emri ile yapıldığı yazılıdır.Bkz.O.Arık,a.g.m.s.141,144.

¹⁵⁷ A. Gabriel, a.g.e., s.264,268 v.d.; M. O. Arık, "Malatya Ulucamii'nin Asli Planı ve Tarihi Hakkında", V. D. VII,1969, s.141 v.d.(Ayrı Basım); O.Aslanapa, Türk Sanatı, Ankara 1990, s.171; H.Çolak,a.g.e., s.50-51.

¹⁵⁸ B. Karamağaralı, Ahlat Mezartaşları, Ankara 1972, s. 21.

vakfa kaydedilmiş oduğu gör÷lmektedir⁽¹⁵⁹⁾.

2- Melik Sanullah Cami

Halk arasında halen Vaiz ocağı veya Babavaiz adı ile anılan bu cami, bazı kaynaklarda Karacaköy camisi adıyla gör÷ldüğu gibi "Adile Cami" olarak da anılmaktaydı⁽¹⁶⁰⁾. Minare kitabesinden anlaşıldığına göre 786 (1394) tarihinde Memluklu Sultanı Melikü'z-Zahir Berkuk zamanında, Alaeddin Hüsnu oğlu Çerkez tarafından yaptırılmış olan cami, Memlukluların Malatya'da hakim oldukları sırada inşa edilmiştir⁽¹⁶¹⁾. A. Gabriel ise Caminin Melik Eşref'in yanında bulunan kişilerden Hasan b. Abdullah tarafından 1373/1374'de yaptırıldığı söylenmekteyse de⁽¹⁶²⁾ bu bilgilerden doğru olanının hangisi olduğu bilemiyoruz. Bu camide bulunan üç kabirden biri Koca Vaiz'e ait olduğundan Vaiz Ocağı denilen camide diğer iki sandukanın Seyyit Battal Gazi'nin lalası olduğu bilinen Tevabil Gazi'ye ve Seyyit Battal Gazi'nin hanımı Sitti Zeynep Hatun'a ait olduğu da söylenmektedir⁽¹⁶³⁾.

3- Karahan (Toptaş) Cami

TD 408'de, 1560 tahrirli tahrirde Mescid-i Karahan mahallesinde bulunup, bu mahalleye de adını verdiği anlaşılan caminin minaresi sonradan yapılmıştır ve giriş kapısındaki kitabesi H. 990 (1583) tarihlidir. Kitabede caminin banisi olarak Abdullah oğlu Malatya miralayı Hüsrev Beğ'in adı kaydedilmiştir⁽¹⁶⁴⁾.

¹⁵⁹ TD 408,s.19-20.

¹⁶⁰ A. Gabriel, a.g.e., s.263.

¹⁶¹ M. Oğuz, a.g.e., s.120; H. Çolak, a.g.e., s.52

¹⁶² A. Gabriel, a.g.e., s.263; N. Göyünç de eserinde A. Gabriel'ingörüşünü kabul etmiştir (s.15-16).; Nagel, a.g.e., 657.

¹⁶³ A.Helvacı-M.Gülseren,Malatya'lı Gönül Sultanları,Ankara 1991,s.76.

¹⁶⁴ H. Çolak a.g.e., s.53-54; A.Şentürk-M.Güseren,Malatya Camileri,Malatya 1992,s.82.

Cami 1530 tarihli tahrirde, mevcut olan mahallede bulunduğuna göre 1583 tarihli kitabe bir tamir kitabesi olup Osmanlı devrinin ilk tamiratları olarak görülmektedir⁽¹⁶⁵⁾

4- Alacakapı Cami

Şehrin dört kapısından birisi olan Alacakapı civarındaki camidir. Sonradan yapılmış olan minaresinde bulunan cami kitabesinde H. 1000 (1592) tarihi kayıtlı ise de bunun bir tamir kitabesi olduğu ve Osmanlı devri öncesine ait bulunduğu anlaşılmaktadır⁽¹⁶⁶⁾. Camiye, Miralay Şah Ali Bey Cami de denilmektedir⁽¹⁶⁷⁾.

5- Dârûssaâde Cami

Şehrin İç kalesi içinde bulunan bu camiye Saray Camisi de denilmektedir. TD 156 ve TD 323'de "Baba (veya paşa) Muhammed b. merhûm Hızır mizamirâ kaydı bulunmaktadır. Adı geçen kişinin mizamir lakabı ile anılan Malatya Emiri Şahbettin Hızır'ın oğlu olduğu anlaşılmaktadır⁽¹⁶⁸⁾. XIV. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı (1375-1376) tahmin olunan bu cami Şahabettin Hızır'ın oğlu Emir Nurettin baba (veya paşa) Mehmed tarafından yaptırılmış olduğu kabul edilmektedir⁽¹⁶⁹⁾.

6- Sütlü Minare Cami

Şehir surlarının dışında güney yönünde bulunan, tek kubbeli ve minareli küçük bir Osmanlı camisidir. Minare kitabesinden anlaşıldığına göre TD 408 ve

¹⁶⁵ N.Göyünç, a.g.e., s.17.

¹⁶⁶ N. Göyünç a.g.e., s.17-18.

¹⁶⁷ H. Çolak, a.g.e., s.54

¹⁶⁸ N.Göyünç, a.g.e.,s.14.

¹⁶⁹ N.Göyünç, a.g.m., s.658.

1560 tarihinde geçen Çermük mahallesindeki cami hakkında Evliya Çelebi de bilgi vermektedir⁽¹⁷⁰⁾. Beyazlığını asla kaybetmeyen bir taş ile yapılmış olan minaresinden dolayı sütlü minare veya beyaz minare olarak adlandırılmış olan bu minarede özel bir teknik kullanılarak, kesme taşlar arasına kurşun dökülmek suretiyle yapı sağlamlaştırılmıştır⁽¹⁷¹⁾.

c- Mescidler

Türk şehirlerinde en önemli yapılardan birisi olun mescidler Malatya'da da oldukça büyük yer tutar. Anadolu şehirlerinde halkın yaptırdığı mescidler şehrin çeşitli yerlerindeki mahallelere dağılmış durumdadır⁽¹⁷²⁾, ve mahallelerin toplumsal merkezlerinden birisi olarak mescidler, mahalle içindeki cemaatin her gün namaz kıldığı ve müdavimi olduğu, birbirlerini görmelerine vesile olan yerlerdir⁽¹⁷³⁾. Malatya'da mevcut mescidler camilerle birlikte bulunduğu mahalledeki cemaatin ibadetini yaptığı ibadethaneler olup, toplumsal hareketliliği sağlayan unsurlardır. Camiiler şehrin merkezi yerlerine yapılmış olduğu halde mescidler mahalle içlerine yapılmışlardır, ve çoğunlukla buldukları mahalle mescidin adıyla anılır olmuştur. Anadolu'nun bir çok yerinde olduğu gibi Malatya'da da mescidler çoğunlukla yaptıran kişinin adını taşımıştır. XVII.yy'da Malatya'da bulunan mescidlerin büyük bir kısmı yaptıranın adı ile alanmış ve bunlara gelir sağlamak için adlarına vakıflar kurulmuştur.

Evliya Çelebi şehirde 20 Mahalle mescidi bulunduğu ifade etmekte ve bunların en eskilerinin kale içinde yer aldıklarını söylemektedir. Kale içinde

¹⁷⁰ H. Çolak, a.g.e., s.55.

¹⁷¹ A.Şentürk-M.Gülseren,a.g.e.,s.83.

¹⁷² Y. Özkaya, "XVIII.Yüzyılda Orta Anadolu'daki Bazı Kaza ve Mahalle Adlarındaki Değişiklikler", s.238; Ö. Ergenç, "XVII.Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler",Osmanlı Araştırmaları,I.The Journal of Ottoman Studies,(1980),s.89 v.d. .

¹⁷³ Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine", s.73.

olanlar: Kızlar, Küçük, Emirömer, Hankah, Toptaş, Karahan, Saray, Alacakapı, Bektaş Ağa, Bostancı, Çermik 'dir.⁽¹⁷⁴⁾

TD 408'de içinde mescid bulunan 15 mahallenin kaydı bulunmaktadır. Kaydı eksik olanlarla birlikte 22 mahallede mescidlerin mevcudiyeti görülmektedir. TD 408'de kaydı bulunan mescidler Şeyh Hasan Beğ Mescidi, Kadı Mehmed Mescidi, Külhaniolu Mescidi, Hastek Mescidi, Durmelik Mescidi, Nasır Beğ Mescidi, Hacı Yunus Mescidi, Mevlana İsmail Mescidi, Karahan Mescidi ve Til Mescididir⁽¹⁷⁵⁾. Defterde kaydı bulunmayıp, mevcut olanlar ise; Hacı Ali (Kızlar) Mescidi, Pulluca (Kadı Şafî) Mescidi, Baba Kuloğlu Mescidi, Alacamescid, Atabeğ Mescidi, Potı Mescid, Baba Acem Mescidi'dir⁽¹⁷⁶⁾.

XVIII. yüzyıl başlarına ait Malatya Şer'iyeye sicilinde ise adları sıkça geçen mescidler şunlardır: Baba Acem, Hacı Yunus, Hasan Beğ, Kadı Şafî, Karahan, Küçük, Nasır Beğ, Pulluca, Şil Hasan, Şeyh Hasan Beğ Mescidleri⁽¹⁷⁷⁾.

Osmanlı öncesinden intikal eden bazı mescidler olduğu gibi, daha evvel farklı ad verilmiş mahallelerde vardır. Bunlardan Selçuklu dönemine ait olduğu tahmin ettiğimiz Seyfeddin Sungur mahallesi mescidi imamlığına Nasreddin Osman adlı, şahsın meslesi ve imamın görevleri arasında evkafın imarına itina edip, yıkılma tehlikesine karşı önlem alınması, mahallenin cemaat, ayah ve ahilerinin "tevkii hūmayun"a itimat etmeleri gibi husularda yazılmış belge mescidlerine verilen ehemmiyet göstermek açısından dikkate değerdir.⁽¹⁷⁸⁾

Şehirdeki mescid sayısının çokluğu sebebiyle bunlardan sadece önemli olup da hakkında bilgi bulunanlar üzerinde durulacaktır.

¹⁷⁴ Evliya Çelebi, III-IV, s.424.

¹⁷⁵ TD 408, s.1-18.

¹⁷⁶ R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e.,s.9-15.

¹⁷⁷ MŞS 1050, s.112,nu. 3.

¹⁷⁸ O. Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara 1988, s.50,

1- Atabeğ Mescidi

Selçuklar devrinde şehzadelerin yanında bulunan ve onların yetiştirilmesiyle görevlendirilen kimselere Atabeğ denilirdi. Anadolu Selçuklularında divan üyeliği de yapan Atabeğler daha sonra Memluklarda da görülür. Malatya'da Memluklu hakimiyeti dönemi olmuşsa da, bir mescid ve mahalleye adını vermiş olan Atabeğ, Selçuklu devrinin Atabeğlerinden birinin Malatya'daki ikâmetini akla getirmektedir⁽¹⁷⁹⁾. Nahiye-i Şehr'e bağlı Ceyşi ve Mahişer-i Ülya mezrealarının malikane gelirinin bir kısmı bu mescid de vakfedilmiştir.⁽¹⁸⁰⁾

2- Ömer Beğ Mescidi

1360 yılında Malatya'yı Eretnalıların elinden alan Celaleddin Ömer adlı Türkmen Bey'inin yaptırdığı bir mesciddir. Ömer Bey'in Halep Türkmenlerinden ve Harbendelü oymağından olduğu tahmin edilmektedir. 1361 yılında Ömer Bey'in ölümü üzerine Malatya Memlukların eline geçmiştir. ⁽¹⁸¹⁾ Bazı kaynaklarda Emir Ömer mescidi olarak da geçen bu mescidin⁽¹⁸²⁾ bir de vakfı vardır. Mescidin 1563'de miralay Hüsrev Beğ tarafından yaptırılmış tamir kitabesi bulunmaktadır.⁽¹⁸³⁾ Aynı mahalle'ye adını vermiş olan mescidin orijinal işlemlerle süslü güzel bir giriş kapısı vardır.⁽¹⁸⁴⁾ Vakfa ait gelirler çeşitli mezrea ve köylerin

¹⁷⁹ R. Yinanç, "XVI. Yüzyılda Doğu Anadolu Şehirlerinde Mahalle Adları", Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (Ankara 11-13 Eylül 1984), s.227.

¹⁸⁰ R. Yinanç-M. Elibüyük,a.g.e.,s.24,42.

¹⁸¹ R. Yinanç. a.g.m.,s.228.

¹⁸² Emir Ömer Bey'in Abbasi halifesi Mütevekkil Allah zamanında Malatya'nın Bizanstan alınmasından sonra Malatya valisi olarak görevlendirildiği, Bizanla yapılan savaşlarda üstün yararlılıklar gösteren cesur ve fedakar bir zat olduğundan da bahsedilmektedir.Bkz.A.Helvacı M.Gülseren,a.g.e.,s.41.

¹⁸³ N. Göyünç, a.g.e.,s.17.

¹⁸⁴ H. Çolak, a.g.e., s.52-53.

malikane ve divani hisseleri olup bunların toplamı 7690 hissedir⁽¹⁸⁵⁾.

3- Şeyh Hasan Beğ Mescidi

XIV. yüzyılın ilk yarısında ilhanlı veziri Emir Çoban'ın torunu ve Demirtaş'ın oğlu Şeyh Hasan vardır. Celayir Şeyh Hasan 1333 yılında İlhanlıların Anadolu genel valisi olmuş üç yıl sonra bu görevi, Eretne'ye devrederek rakibi Çobanlı Şeyh Hasan ile mücadeleye girişmiştir. Küçük Hasan denilen Çobanlı Şeyh Hasan 1343'de, Büyük Şeyh Hasan denilen Celayir Şeyh Hasan ise 1356 yılında ölmüştür. Malatya'da Küçük adlı mahalle ve mescidin adlarını Küçük Şeyh Hasan'dan, Şeyh Hasan Mescidi ve mahallesi de adını Büyük Şeyh Hasan'ın burada yaptırmış olduğu mescidden almıştır⁽¹⁸⁶⁾ denilebilir.

ç-Zaviyeler

Anadolu'ya askeri istilalar ve sürgünler sebebiyle gelerek etrafa dağılan çeşitli tarikatlara mensup dervişler, ıssız ve boş yerlerin iskanında önemli rol oynayarak⁽¹⁸⁷⁾ yerleştikleri yerlerde birer zaviye açmışlar bu yolla da halkın bunları takip etmesi sonucu o mevkide nüfus birikmesine , mahalle veya köyün oluşmasına sebebiyet vermişlerdir. Bu nedenle, şehirlerin gelişmesinde, şehrin büyüme ve tekamülünü, mevcut mimari yapıların inşa edildikleri tarihleri ortaya çıkarmak mümkündür⁽¹⁸⁸⁾ .

Şehirdeki dini yapılardan olan zaviyeler Nefs-i Malatya'da çok sayıda bulunmakla birlikte bunların tamamı hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Haklarında çeşitli bilgiler bulunan zaviyeler aşağıda sıralanmış olup şehirde

¹⁸⁵ R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e.,s.26,40,59,79,139,143,145,161 vd. ; 1530 tarihinde ki gelirleri: TD 408, s.26,27; 1530 tarihindeki gelirleri:TD 408,s.26-27.

¹⁸⁶ R. Yinanç, a.g.m.,s.227-228.

¹⁸⁷ Ö.L.Barkan,"Osmanlı İmp. Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu..."s.285 vd.

¹⁸⁸ S.Göney,a.g.e.,s.78.

mevcut olan diğler zaviyelerin isimleri şunlardır: Şeyh Tacettin İbrahim Zaviyesi Şeyh İvaz b. Veliüttin Türbesi, Seydi Ömer ve Şah Ali b. Seydi Ahmet b. Bütî zaviyesi, Pervane Hatun Zaviyesi.

1- Kemahlu Baba Zaviyesi

Malatya'nın merkezinde bir mahalleye de adını vermiş olan Kemahlu Baba Zaviyesinden Evliya Çelebi "Aspozoyolu üzerinde ve sağ tarafta Karababa, sol tarafta Alibaba, Darağacı yanında Seyyid Kemahlu Sultan türbesi vardır." diyerek bu şahsın Harun Reşit ile İstanbul kuşatmasında bulunduğundan bahsetmektedir⁽¹⁸⁹⁾. Aynı isimle anılan mahallede 1560 da, İbrahim Ethem hazretleri devrişlerinden kabul edilen on neferan burada yerleşmiş ve daha evvelden avarız-ı divaniyeden ve tekalif-i örfiyeden muaf olup müsellemler oldukları⁽¹⁹⁰⁾ hakkında tahrir defterinde bilgi verilmiştir. Ayrıca meşhur zaviyenin vakfıda bulunmaktadır. Adı geçen zaviye vakfına şehir nahiyesine bağlı Zurvarı Mezreası ve Purtupulur Mezreasının muhtelif malikane ve divani hissesi gelirleri tahsis olunmuştur.⁽¹⁹¹⁾

2- Kübra Zaviyesi

Hakkında fazla bilgi bulunmayan bu zaviyenin vakfiyesinin 224 yılı tarihiyle düzenlenmiş olması Memluklu hakimiyetinin başlangıç yıllarında yapılmış olduğunu düşündürmektedir.⁽¹⁹²⁾ Kübra zaviyesinin vakıf gelirleri Şehir Nahiyesinde Zurvarı ve Til mezrealarının çeşitli malikane divani hisseleri, Cubas, Argavun ve Keder Beyt nahiyelerine bağlı bazı köy ve mezreaların malikane hisselerinden

¹⁸⁹ Evliya Çelebi, III-IV, s.430.

¹⁹⁰ R.Yinanç-M.Elibüyük, a.g.e., s.15.

¹⁹¹ R.Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e.,s.15,22,29.

¹⁹² N. Göyünç, a.g.e.,s.15.

müteşekil olup, toplam 43500 akçedir.⁽¹⁹³⁾

3- Uluca Hatun Zaviyesi

Vakfiyesi 1418'de düzenlenmiş olan zaviyenin Şahabettin Hızır'ın kızı Uluca Hatun adına yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Zaviye şehrin dışında bulunması sebebiyle misafirhane olarak da kullanılmıştır.⁽¹⁹⁴⁾ Bu zaviye vakfına Şehir, Kasaba, Muşar, Kçük Haculu Nahiyelerine bağlı muhtelif köy ve mezreaların malikane gelirleri bağlanmış olup 14200 akçe tutarındadır.⁽¹⁹⁵⁾

4- Şeyh Tacettin Zaviyesi

Zaviyenin vakfiyesi 1353 tarihli olup, Güllük veya Küllük adı ile de bilinmektedir. Şeyh Evhadettin Kirmani (öl.1298) mensupları ve dervişlerinin burada kaldıkları hakkında tahrir defterinde kayıt bulunmaktadır.⁽¹⁹⁶⁾ Vakfının gelirleri Şehir Nahiyesindeki Besatin mezreasının çeşitli malikane ve divani hisseleridir ve 1560 da 580 akçedir.⁽¹⁹⁷⁾

d- Medreseler ve Kümbetler

Malatya'da Osmanlı döneminden önce yapılmış olup, çoğunluğu Selçuklu eserlerinin teşkil ettiği yapılardan birisi de TD 408'de vakfına gelirler bağlanmış olan Şahabiyye-i Kübra ve Suğra Medresesidir. Büyük Şahabiyye Medresesi Ulucaminin güneyinde, Küçük Şahabiyye Medresesi ise batı yönündedir. Şahabiyye-

¹⁹³ R.Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e.,s.21,22,26,37 v.s.; TD 408 de merkez nahiyede bu zaviye vakfına malikane hissesi bağlanmıştır. (s.33).

¹⁹⁴ N.Göyünç, a.g.e.,s.14.

¹⁹⁵ R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e.,s.21,29,64,66,106,126; TD 408,s.22,26.

¹⁹⁶ TD 323, s.26'dan nakleden, N. Göyünç, a.g.e.,s.15 .

¹⁹⁷ R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e.,s.26,483; 1530 de Merkez Nahiyeye bağlı bazı köy ve mezreaların malikane geliri bu zaviye vakfına bağlanmıştır. TD 408, s.22, 26, 27, 30, 31, 34.

i Kübra Medresesinin yaptıran kişinin Şahabettin Hızır olduğu tahmin edilmektedir. Malatya ve civarını gezmiş olan F. Grenard ve ondan nakleden Gabriel, medresenin Melik Eşref zamanında (1363-76) Şemseddin Muhammed b. Osman adlı mimar tarafından inşa edildiğini yazmaktadırlar⁽¹⁹⁸⁾.1913 tarihine kadar kullanılmış olduğu anlaşılan medresenin⁽¹⁹⁹⁾ çeşitli vakıf gelirleri bulunmaktadır. 1530'da bu gelirlerin 12427, 1560'da ise 39359 akçe olduğu, aynı tarihte medresenin 7 öğrencisi, 13 hafızı, 1 müderrisi, 1 asistanı, 1 sıbyan mektebi bulunduğunu N. Göyünç çeşitli tahrir defterlerindeki kayıtlara göre tesbit etmiştir⁽²⁰⁰⁾.Şahabiyye-i Sugra Medresesi'nin de aynı mimar tarafından yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. 1530 tarihinde 1500 akçelik vakıf geliri vardır⁽²⁰¹⁾.

XVI. yüzyılda hizmet vermeye devam eden diğer bir ünlü medresede Şahbettin Hızır'ın yaptırmış olduğu Hankah-ı Nuriye Medresesidir bu medresenin 1530 tarihindeki tahririnden anlaşıldığı kadarıyla köy, dükkan ve hamamdan oluşan vakıf gelirleri 4830 akçeye yükselmiştir ⁽²⁰²⁾

Şehirde cami, mescid, medrese ve zaviyelerin dışında Selçuklu zamanından olup, XVI. yüzyılda da kullanılmış kümbetler de bulunmaktadır 1184 lerde yapıldığı tahmin edilen Sitti Zeynep kümbeti ⁽²⁰³⁾ , meydan başı semtindeki XII. asır sonlarında yapılmış olan Kanlı Kümbet tipik Selçuklu kümbetlerindedir.⁽²⁰⁴⁾ Ayrıca şehrin surlarının dışında 1243 tarihte Saceddin İshakoğlu

¹⁹⁸ N.Göyünç,a.g.e.,s.12-15; A.Kuran,Anadolu Medreseleri I,Ankara 1969,s.109 vd.; M.Oğuz,a.g.e.,s.120; H.Çolak,a.g.e.,s.54.

¹⁹⁹ TD 545,s.106; TD 156,s.23-24; TD 323,s.20-21'den nakleden N.Göyünç,a.g.e.,s.13.

²⁰⁰ TD 408,s.34; N.Göyünç,a.g.e.,s.13 .

²⁰¹ TD 156, s.24'den nakleden N. Göyünç, a.g.e.,s.13; TD 408,s.33-34'de Beridi ve Kılıçara mezrealarının bir kısım malikane geliri bu medreseye vakfedilmiştir.

²⁰² N. Göyünç, a.g.e.,s.13.

²⁰³ H. Çolak, a.g.e.,s.54; M.Oğuz, a.g.e.,s.121.

²⁰⁴ H. Çolak, a.g.e.,s.55; M. Oğuz, s.121.

Kemalettin Kamyar tarafından yapıldığı kitabelerinden anlaşılan Musalla-Namazgah (205) da Memlûklular tarafından onarılmış bir Selçuklu eseridir. XVI.yüzyıl öncesinde yapılmış olan bazı minareler de Malatya'nın tarihi eserleri arasında yer alır. Bunlardan Adsız Minare olarak geçen Ulucaminin güneyindeki minare ile batısında yer alan Akminare(Koca Vaiz)'i saymak mümkündür. Her ikisi de XVII.yüzyıla tarihlenmektedir(206).

205 Yollarda ve şehrin sayfiye yerlerinde yapılan namazgah, açık alanda namaz kılmak için zeminden az yükseltilmiş bir alanda yer alırdı. Malatya'da surların dışında kalan bu yapı da yolcular için yapılmış olmalıdır.Bkz.M.Sözen-U.Tanyeli,Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü,İstanbul 1986,s.170; M. Oğuz, s.119-120.

206 Ö.Bakırer,"Anadolu Selçuklularında Tuğla İşçiliği", Malazgirt Armağanı,Ankara 1972,s.190.

III. BÖLÜM

(NAHIYE-İ ŞEHRE BAĞLI KIRSAL YERLEŞME MERKEZLERİ)

A-KIR İSKAN MERKEZLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Nefs-i Malatya şeklinde kaynaklarda yer alan Malatya şehrinin fiziki ve demografik yapısı hakkında eldeki malumat buraya kadar verilen bilgilerle ortaya konulmaya ve mümkün mertebe değerlendirilmeye çalışıldı. Aynı zamanda Osmanlı taşra teşkilatına göre Rum eyaletine bağlı bir sancak merkezi olan Nefs-i Malatya, çevresindeki kır iskan yerleriyle birlikte bir nahiye merkezi⁽¹⁾ teşkil etmekteydi. Bunun haricinde sözkonusu dönemde aynı sancağa bağlı Kasaba, Cubas vs.gibi diğer nahiyelere sahip olduğunu bilmekteyiz. Ama bu nahiyeler inceleme alanımızın dışında kaldığı için başlıktan da anlaşılacağı gibi aşağıda sadece Nahiye-i Şehr'e yani Merkez Nahiye'ye bağlı kırık yerleşim mahalleri sözkonusu edilmiştir.

Bilindiği üzere Nefs-i Malatya'nın yer aldığı bölgede her dönemde toprak verimli, ziraat alanı geniş ve imkanlar oldukça fazladır. Bunun yanında şehrin gelişmişliğinin cazibesi de civarda, kırık alandaki yerleşimin yoğunluğunu artıran bir husus olarak görülmektedir. Yalnız bu yerleşim yerlerinin niteliklerinde dikkati çeken husus mezrea konumundaki birimlerin daha bol olmasıdır. Bunun da sebebi, dağlık bölgede yer alan ve ekonomisi daha çok hayvancılığa dayanan bir kaç mezrea haricinde diğerlerinde toprağın ziraate elverişliliği ile bölünmemiş olması ve bölgedeki güvenliğin çok iyi bir şekilde sağlanmasında aranmalıdır. Buna karşılık köylerin daha çok Malatya'nın doğusunda ve şehre oldukça yakın bir mahalde yer alan Orduzu çukurunda toplandığı dikkati çekmektedir. Bu hususu da köylerin yer aldığı alanın ziraat bakımından daha elverişli olması yanında, buradaki ahalinin şehir ahali ile olan sınaî ve ticarî faaliyetlerinin kısmen gelişmişliği ile izah etmek mümkündür. Ayrıca köylerin sipahilerin oturduğu yerler olması da belki

¹ Nahiye tabiri sadece bir kazanın parçasını değil, bazı hallerde bütün bir livayı veya bir semî hatta bir cami muhitini de ifade edebilmektedir. Bkz. T. Gökbilgin, XV ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Haslar, Mukataalar, İstanbul 1952, s.8 vd.

de birer mezrea olan bu yerleşim birimlerinin köylere dönüşmesinde belirli bir role sahiptir.

a-Köyler:

Kır iskan merkezlerinde olan köyler ziraat yapılan, hayvancılıkla uğraşılan ve geçimini bunlarla sağlayan ahalinin oturduğu yerleşim birimleridir. H. İnalçık köyleri sipahilerin oturduğu iskan yerleri⁽²⁾ olarak tarif etmektedir. Gerçekten de Malatya Merkez Nahiye'sinde bunların ziraat yapmaya elverişli, verimli topraklara sahip, su kaynaklarının yeterli olduğu mevkiilerde kurulması dikkati çekmektedir. Aynı zamanda bu köyler geçmişleri eskiye dayalı yerleşim birimleri olarak da karşımıza çıkmaktadır.

TD 408'de 6 tane köyün kayıtları bulunmakta ve köylerden üçünde müslümanlar, ikisinde gayrimüslimler, birinde de müslüman ve gayrimüslim ahali birlikte yaşamaktadırlar. 1560 tarihinde yapılan tahrirde köy sayısı sekize çıkmış olup bir önceki tahrire göre fazla olan iki köyden birisi TD 408'de mevcut olmayan Kapdırgalu taifesinin bulunduğu Yarımca Han köyü, diğeri de daha önce mezrea durmunda olup, köy haline gelen Köse Öyigi'dir. Bazı köylerin aynı adda mezrealarının da bulunduğu görülmektedir.

1530 tarihinde köylerdeki nüfus toplamı 894'dür. Bunun 559'u mislim, 335'i gayrimüslim kişilerden meydana gelmekteydi 1560 tarihinde mevcut 8 köydeki nüfusu tesbit etmek verilerin karmaşık ve düzenli olmaması sebebiyle tam olarak mümkün olamamakla birlikte, ortalama 1300 civarında bir nüfusun bulunduğu söylenebilir.

Yumru Kilise ve Teküder-i Ülya köyleri Merkez Nahiye'ye bağlı yoğun nüfusun görüldüğü yerleşim alanlarıdır. Bunlardan Yumru Kilise köyünün birisi müslim diğeri de Ermeni olmak üzere iki mahallesi mevcuttur. Burada dikkati çeken husus farklı etnik grupların köylerde bile ayrı mahallelerde yaşamalarıdır. Ermeni mahallesi kayıtlarında bazı Türk adlarına da raslanması Ermenilerin Türkçe adlar aldıklarına işaret edebilir.

² H. İnalçık, Arvanid Sancağı, s. XXVIII.

Müslüman köylerinde birer imam görev yapmaktadır Köylerin tamamında çok çeşitli hububat ekimi yapılmakta ve bağ-bahçe alanlarının çokluğu dikkat çekmektedir. Ayrıca bazı köylerde adet-i ağnam vergisinin bulunmasından buralarda koyun yetiştiriliği de anlaşılmaktadır. Yalnız defterde diğer hayvanlarla ilgili vergilerden bahsedilmemesi, yörede bu tür bilhassa büyük baş hayvanın yetiştirilmediği manasına gelmemelidir. Bu halin sebebini tespit etmek mümkün olamamışsa da adet-i ağnam vergisi adı altında bu tür hayvanların vergilerinin de alındığı söylenebilir.

Köylerin tamamında malikane-divanî sistemi uygulanmış ve malikane hisseleri çeşitli vakıflara veya şahıslara bağlanmıştır. Ayrıca köy ahalisi "çift, nim çift ve bennak" vergilerini sahip oldukları toprağı işlemeleri karşılığında tımarlı sipahiye vermektedirler. Köyler içinde "viran" veya "hâli" kaydedilen köyler bulunmamaktadır.

Kır iskan merkezlerinden olan köylerde pazar veya pazar yerleri bulunabilmekte ve sipahi tarafından alınan mahsullerin nakde çevrilebilmesi için bu pazarlar vesile olmakta ve reaya, nakdi vergilerini ödeyebilmek amacıyla artan mahsulünü pazar yerinde satmaktaydı⁽³⁾.Malatya şehrinde bu işlevin yerine getirildiği pazar yerleri bulunmakta ve çevre yerleşmelerden gelen ürünler burada pazarlanmaktaydı. Bunun haricinde Nahiye-i Şehr bünyesinde bir pazar yeri olan köye ve bac-ı pazar vergisine rastlanılmamıştır. Zira köylerde pazar yeri kurulduğuna ve mahiyeti hakkında başka çalışmalarda çeşitli bilgiler mevcut⁽⁴⁾ise de Nahiye-i Şehr'de bu tür bir pazarın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bunun da sebebi pazar yeri kurulma ihtiyacının, kaza merkezinin çevresiyle olan mesafesinin uzaklığına bağlı olmasıdır. Merkez Nahiyenin kır yerleşim yerlerinin şehire yakınlığı başka pazar yeri oluşmasına imkan tanımamıştır.

³ S.Faroqhi,"XVI.Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar",(Nşr.M.Eğilmez), Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Gelişme Dergisi Özel Sayısı,Ankara 1978,s.43 vd.:Genellikle haftada bir kurulan bu mahalli pazarlarda şehir civarındaki yerleşim yerlerinden ve şehirden gelen tüccarlar, bu ürünleri satın alıyorlar.ı.

⁴ F.Emecen,XVI.Asırda Manisa Kazası,s.268-269.

Köylerle ilgili olarak dikkati çeken bir husus da iki tahrir arasında gelir miktarında meydana gelmiş olan yüksek miktardaki artıştır. TD 408'de kayıtlı köylerin tamamına yakınının gelirlerinde artış görülmektedir. 1530 ve 1560 tahrirlerinde köylerdeki gelir artışındaki çokluk nüfus artışı ile refah ve istikrarın göstergesi olduğu kadar vergi türlerinin artmış olmasından da kaynaklanmaktadır. 1530 tahririnde muafiyet sahibi kimselerin mecutiyetinin çokluğuna mukabil 1560'da vergi muafiyeti sahibi kimseler daha az görülmektedir. Bu durum tahsil edilen vergi miktarlarının artmasında tesirli olmuştur. 1530 tahririne göre Atabeğ, Bader Kiği, Korucuk, Orduzu, Teküder-i Ülya, Yumru Kilise köylerinin toplam vergi tutarı 12192 olarak tespit edilmiştir. 1560 tahririnde malikane ve divani hisselerin akçe olarak karşılıkları ayrı ayrı verildiği halde 1530'da sadece yüzde miktarları yazılmıştır. 1560'da ise TD 408'de bulunan köylerin vergi miktarı 84000 akçeye ulaşmıştır. İki tahrir arasındaki artış yüzdesi % 85.7 olarak tespit edilmiştir. Bu yüksek miktardaki artışta vergi türlerinin artmış olması yanında malikane divani hisselerinin dağılımının hem sayı hem de miktarındaki artışın yüksek seviyeye ulaştığı anlaşılmaktadır. 1530 tahririnde mevcut olmayan şira-i eşcar, resm-i tapu ve deştbanı, resm-i dibek gibi vergi türleri 1560 tahririnde görülmektedir. Aynı tahrirde Atabeğ, Köse Öyigi, Yarımca Han, Orduzu köyleri eski haslar içerisinde yer almaktadır. 1560 tahririne göre Bader Keyfi, Yumru Kilise, Korucuk, Teküder-i Ülya Nahiye-i Şehr'in "hassa-i cedid" kısmında gösterilmiştir.

Köylerde ikamet edenlerin hangi cemaat veya oymağa tabi olduğu kaydedilmemekle birlikte bir iki tahrirde de Korucuk karyesinde "Yörügan-ı Harbendelü " bulunduğu ⁽⁵⁾, 1560 tarihinde Yarımca Han karyesinde "Kaptırgalı taifesi"nin ⁽⁶⁾ ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

Anadolu'ya geldikten sonra iskan ettikleri yerlerin adlarını değiştirerek veya değiştirmeden devam ettiren Türkler, Malatya şehrinin adını da kadim tarihinden devraldıkları ismiyle yaşatmışlardır. Bununla birlikte yerleştikleri

⁵ TD 408, s.18; R.Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.38

⁶ R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.25

bazı yerlerin adlarını değiştirmişler, kendi mensup oldukları boy, oymak, camaat adlarını veya liderlerinin adını, mevkinin coğrafi veya fiziki özelliklerini niteleyen adları bu yeni mekana vermişlerdir⁽⁷⁾. Çalışmamızın ihtiva ettiği Nefs-i Malatya ve Şehir nahiyesinde bulunan mahalle, köy ve mezrea adlarının büyük çoğunluğu Türk yerleşme izlerini taşıyan adlar olmakla birlikte, Siptiros, Fesus, Bedrovnik gibi Türkçe olmayan adlara da raslanmıştır.

Bunları aşağıdaki şekilde tasnif edebiliriz:

1- Tabii ve fiziki şartlara dayanan yer adları (coğrafi özellikler, tabii yapı, toprak, su, renkler, iklim ve bitki örtüsü):

Ağce Han, Ağu Yeri, Boran, Dikmetaş, Çermük, Eryazı, Karalar, Gedük, Karahan, Kereni, Korucuk, Kuyucuk, Küçek, Kârkâvun, Köse Öyigi, Mahişer-i Ülya, Mağaracık, Millü, Muallak, Til, Su Açmaz, Yumru Kilise⁽⁸⁾.

2- İnsan ve topluluklara dayanan adlar (Boy, soy , oymak, aşiret, şahıs adları):

Şeyh Ali Beğ, Atabeğ, Kadı Mehmed, Ömer Beğ, Hasan Beğ, Külhanoğlu, Nasır Beğ, Hacı Yunus, Molla İsmail, Hatun Köyü, Kadı Köyü, Karı Melden, Ebrahim, Nebağa, Mihmend (Mihned) Beğ

3-Manevi değerlere dayanan yer adları:
Meşhed Salih, Meşhed Tahir, Ced-i Şeyh, Hacılar, Ahi Köyü.

b-Mezrealar:

Kırsal kesim yerleşme yerlerinden birisi olan mezrealar umumiyetle ahali dağılmış eski iskân yerleri olarak kabul edilen ekinliklerdir⁽⁹⁾. Bunların müstakil mezrea olduğunu tayin etmek için harebesi, suyu ve mezarlığı olup olmadığına bakılması gerekir⁽¹⁰⁾. Bir mezrea bir tımar erine gelir olarak

⁷ Bkz.B.Ögel- H.D.Yıldız,Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu,s.42,48.

⁸ Bu yer adlarında Ağce Han, Karahan, Yumru Kilise gibi bazı isimler mimari yapılardan adlarını almış olmakla birlikte bunlar için ayrı bir grup teşkil edilmemiştir.

⁹ H.İnalçık, a.g.e., s.XXIX

¹⁰ Ö.L. Barkan, Kanunlar, İstanbul 1943, s. 133

yazılabildiği gibi, defterde yakın bir köyün ekinliği, yani ziraat edip, işlediği yer olarak da tayin edilmiştir. Bir kısım mezrealar da tımar sahipleri tarafından üzerine hariç raiyyetin gelip işledikleri topraklar olarak yazılabilmektedir. Mezrea hangi tımar sahibi üzerine yazılmış ise, öşrünü de o alırdı. Mezrealar evvelce köy olduklarından umumiyetle sınırları vardır. Eğer sınırlar belirli değilse tımar sahibi yalnızca söz konusu arazi parçasına müdahale edebilir ve yeni bir tahrirde mezrea sahibi tahrir eminine sınırlarını tayin ettirir⁽¹¹⁾. Köy ve mezreaların tarifleri, bu iskân yerlerinin bölgeden bölgeye ve zamanın şartlarına göre değişmesi sebebi ile farklılıklar gösterebilir.

Malatya Mufassal Tahrir Defterinde (1530) Şehir Nahiyesindeki mezreaların durumunda bazı tereddütler hasıl olmaktadır. Mesela Nahiyedeki köyler insanların ikâmet ettikleri birimler halinde yazılmış olmalarına rağmen mezrealarda nüfus bulunduğu anlaşılamamaktadır. Bu sebeple başka şehir tarihi çalışmalarında da karşılaşılan bu durum⁽¹²⁾ tahrir defterlerinde köy ve mezreaların yazılmasında nasıl bir yol izlendiği konusunda gerekli izahı yapmamıza engel teşkil etmektedir. Kaynağımızı teşkil eden defterde (TD 408) Malatya Merkez Nahiyе'nin mezreaları köylerin genellikle ekinliği olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu mezrealarda mevcut nüfusun mahiyetini tespit etmek mümkün olamamaktadır. Bunların tamamının malikane geliri bir vakfa ya da şahıs-şahıslara bağlanmış olup, divani hisseleri ise tımar şeklinde görünmektedir. Yani hariç raiyyet tarafından ekilip, biçilen araziler olup tasarruf hakkını elinde bulundurana muayyen bir gelir bağlanmıştır.

1530 tahririne göre Malatya Merkez Nahiyede 53 mezrea bulunmaktadır. 1560 tarihinde aynı nahiyeye bağlı mezrea sayısı 55'e yükselmiştir. TD 408 de mezrealar, "mezrea-i... tâbi-i Nahiyе-i Şehr" şeklinde geçmektedir. Bu genel ifade söz konusu mezreaların yerlerini tam olarak tayin etmeye imkan vermemektedir. Ancak 1560 tarihli Tahrir Defterinde bulunan "mezrea-i... nezd-i karye-i..." şeklindeki kayıt bu husustaki boşluğu doldurmaktadır.

¹¹ H. İnalçık, a.g.e., s.XXIX

¹² Bir örnek olmak üzere Bkz.F. Emecen, a.g.e., s.117.

TD 408'de mezreaların genellikle kimler tarafından veya hangi cemaat tarafından ekilip biçildiğinin kaydedilmemiş olması bu kırsal yerleşim birimlerinin, yakın köylerin ahalileri tarafından tarım alanı olarak kullanıldığını akla getirmektedir. Mezrealarda yaşayan veya ikâmet edenlerin kaydedilmemiş olması bu mezralardaki nüfusun tesbit edilebilmesi bakımından ortalama bir rakam tespit edilmesini zorunlu kılmaktadır. O sebeple her mezreada ortalama 5 hane⁽¹³⁾ bulunduğu kabul edilir ise her bir mezreada 25 civarında nüfus bulunduğu ortaya çıkar. Buna göre 53 mezreada toplam ortalama nüfus 1325 olarak tespit etmek mümkündür. 1560 tarihinde mevcut 55 mezreanın toplam nüfusu, otuz yıllık süre içerisindeki Nahiye'deki genel nüfus artışı da göz önünde bulundurularak 2500 civarında tahmin edilebilir.

1530 tahririnde bir başka mezrea nezdinde görülen bazı mezrealar bir sonraki tahrirde müstakil mezrea haline gelmiştir⁽¹⁴⁾. TD 408'de kaydedilmiş mezrealardan bir kaçının mesela Köse Öyigi ve Mağaracık mezrealarının 1560'da köy haline geldiği ve daimî yerleşim birimleri oldukları görülmektedir.

Köylerde olduğu gibi mezrea gelirlerinde de artış meydana gelmiştir. 1530 tahririnde mezreaların toplam geliri 61486, 1560'da ise 135655 akçedir. Köyler kısmında izah edildiği üzere otuz yıllık bir süre içerisinde görülen % 120.6'lık bir artış yörenin Osmanlı hakimiyetine geçişiyle birlikte istikrarlı bir yönetime kavuşmasına ve civardan alınan vergi türlerinin çoğalmış olmasına da bağlamak mümkün görünmektedir. Bilhassa mezrealarda malikane-divani hisselerinin dağılımında zeminlerin sayısında görülen artış ile hasıl miktarı da yükselmiştir. Hasıl içerisinde hububat geliri önemli yer tutmaktadır. İki tahrir arasındaki % 120.6 civarındaki artış, yıl başına düşürüldüğü takdirde ortalama % 4 civarında bir artış olduğu anlaşılmaktadır ki bu da normal seviyede bir artıştır. İki tahrir arasındaki akçe olarak artış, yıl başına 2.47 akçedir. 53 mezreanın tamamına yakını 1560 tahririnde padişah hası olarak

¹³ Her hanede ortalama 5 kişi bulunduğu kabul edilmiştir. Esasen hane sayısını da 5 ile 10 arasında almak daha doğru olurdu. Ancak bir fikir verebilmek bakımından net bir rakam tespiti daha uygun görülmüştür.

¹⁴ Mesela Karkavun Mezreası ile birlikte olan Dikmetaş mezreası, daha sonu müstakil mezrea olarak defterde yer almaktadır.

görülmekte, bunlardan 21 tanesi hassa-i cedid içerisinde yer almaktadır. Bu durumda diğer mezreaların eski haslar içerisinde yer almakta oldukları anlaşılmaktadır. 1560 tahririnde kaydedilmiş olan Aruhtı, Purtupulur, Dikmetaş, Ceyşi mezreaları TD 408'de bulunmamakta ya da farklı adla yer almaktadır.

Tablo I:Nahiye-i Şehr'in nüfus durumu.

1530	hane	müc.	nüfus
Müslim Köyler	106	29	559
Gayrimüslim Köyler	16	30	335
Mezrealar			1325
Toplam			2219

Tablo II:Nahiye-i Şehr köylerinin gelirleri itibariyle tasnifi.

<u>Köyün Adı</u>	<u>Geliri(akçe)</u>	<u>Köy Gelirleri İçindeki Payı</u>
Korucuk	682	5.59
Teküder-i Ülya	1880	15.41
Atabeğ	1353	11.0
Yumru Kilise	3612	29.6
Bader Keyfi	3995	32.7
Orduzu	670	5.49
Toplam:	12.192	

Tablo III: Nahiye-i Şehr'e bağlı 53 mezreanın gelirleri itibariyle tasnifi.

<u>Geliri</u>	<u>Mezrea Sayısı</u>	<u>Mezrea Sayısı İçindeki Oranı</u>
30-500	24	45.2
500-1000	16	30.1
1000-2000	6	11.3
2000-3000	2	3.77
3000-4000	1	1.88
4000-5000	2	3.77
20000'den fazla	1	1.88

Tablo IV: 1530'da Nahiye-i Şehirde Kayıtlı Çiftlik ve Zeminler⁽¹⁵⁾.

Çiftlik ve zeminin bulunduğu iskân yeri	Çiftliğin ve Zeminin adı	Tasarruf sahibi
Atabeğ(k.)	(yok) (ç.)	Şeyh Hasan ve Şeyh Ali
Besâtin (m.)	Dereli (z.)	Zaviye-i Osman Bey
Kederbeyt (k.)	(yok) (z.)	Mevlana Hüsam ve Mevlana Kasım
Cifuni (m.)	(yok) (ç.)	Evlad-ı Hacı Emir Hacı Ahmed
Nebağa (m.)	Çaplık (ç.)	Mevlana Hüsam ve Mevlana Kasım
Nebağa (m.)	Çaplık (ç.)	Halil Çelebi ve El-Kadı Abdurrahman
Gedük (m.)	(yok) (z.)	Katip Ramazan
Karkavun (m.)	Çaplık (z.)	Mevlana Hasan Çelebi Bin Mevlana Hüsam
İlbasun (m.)	(yok) (ç.)	Bekir Yurdı Bin Yusuf
Kadı Köyü (m.)	(yok) (ç.)	Şemseddin (El-hatib) Cami ve Medaris
Kadı Köyü (m.)	(yok) (ç.)	Mevlana Kasım
Til (m.)	(yok) (ç.)	Evlad-ı Hacı Sami

¹⁵ k: Köy, m: mezrea, ç: çiftlik, z: zemin.

B- KÖY VE MEZREA YERLEŞME BİRİMLERİ

Merkezi Malatya şehri olan Nahiye-i Şehr'deki kır yerleşim merkezleri durumundaki köy ve mezrealar, defterde yazılış sırasına göre tek tek ele alınmış, her birisinin kayıtlardaki bilgiler elverdiği ölçüde demografik durumu, meskun zümre, yetiştirilen ziraî ürünler, alınan vergiler yani iktisadi kapasite ve toprak tasarruf sisteminin buralarda nasıl uygulanmış olduğu hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. 1530 yılı tahriri olan TD 408'deki bilgiler ile 1560 tahririnde aynı yerleşim ve ekim alanlarında vuku bulan değişikliklerin mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır. Bilhassa gerek isim gerekse gelirler yönünden meydana gelmiş olan değişmeler ortaya çıkartıldığı gibi köy ve mezreaların yerleri de ekler kısmında verilen haritada tahmini olarak gösterilmiştir.

a- Köyler:

1-Atabeg⁽¹⁶⁾: Diğer adı Mahşer olan bu müslüman köyü Fırat'a yakın bir mevkide bulunup, 1530'da 30 hane, 3 mücerred nüfusa sahiptir. Hane sayısı 1560 tarihinde 51'e, mücerred ise 37'ye yükselmiştir. Ayrıca 92 neferan nüfusu içerisinde 8 çift, 4 ekinli, 37 bennak, 3 yörük, 1 imam bulunmaktadır. 1530 tahririnde köyün gelirleri ve mahsulatın fazla çeşitte olması bu köyün ziraate müsait verimli bir mevkide bulunduğunu göstermektedir. Köyde toprak tasarrufu malikane-divanî olup, köyün tamam malikanesi Yaraş bin İsmail evlatları vakfına aittir. Köyde Şeyh Ali ve Şeyh Hasan'a ait olan bir çiftlikde de toprak tasarrufu yapılmaktadır.

Buğday, arpa, darı ve pamuk yetiştirilen köyde özellikle buğday ekiminin çok olduğu anlaşılmaktadır. Bostan ekiminin de yapıldığı köyde vergi kaleminin ve gelirlerinin çokluğu dikkat çekmektedir. Mahsul ve tamam malikane geliri toplamı 1530'da 1353 akçe iken, 1560'da 20683 akçeye yükselmesi dikkati çekmektedir.

¹⁶ TD 408, s. 20-21; R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.23-24.

2- **Bader Kiği(Keyfi)**⁽¹⁷⁾: 1530 tarihli defterde bu köyün büyük kısmının Hıristiyan ahalden meydana geldiği görülmektedir. 32 nefer nüfusa sahip olan bu köyde 11 mücerred, 23 hane bulunmasına⁽¹⁸⁾ rağmen, 1560 tahririnde 47 hane, 19 mücerreden oluşan 66 neferan nüfusu olup, mahsulleri buğday, arpa, darı, pamuk, burçak, bağ ve bahçe ürünleri teşkil etmekteydi. TD 408'de köyün gelirleri 3936 akçe olmakla birlikte 1560'da 27865 akçeye yükselmiştir.

Mahsulat ve gelirleri bakımından Bader Kiği köyünün büyük bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. 1560 tarihinde köyün mahsul çeşitlerine şira-i eşcar (üzüm) de eklenmiştir. Ayrıca dikkatimizi çeken bir husus da köyde bu yıllarda Müslüman nüfusun artmış olduğudur. Bilhassa malikane hisselerinde ve zemin gelirlerinde müslüman isimlerinin mevcudiyeti bunu göstermektedir. Köyde tasarrufu Mevlana Hüsam ile Tur'da olan bağ ve bahçe mukataasının divanîsi muaf olup, Seydi Ahmed tasarrufunda olan bahçe mukataasının senelik vergisi 16 akçe olarak kayd edilmiştir. Köyün tamam malikanesi Emirzade evladı vakfına ve bir kıt'a yörüğe, tamam malikanesi Mevlana Hüsam mülküne bağlanmış olup, divanîsi tımardır. Köyde adet-i ağnam vergisinin bulunmasından koyun beslendiği ve koyun sayısının 150 civarında olduğu ayrıca bal üretiminin de yapıldığı anlaşılmaktadır.

3- **Korucuk**⁽¹⁹⁾: Şehir nahiyesine bağlı olan bu köy Fırat kıyısında olup⁽²⁰⁾, 1530'da Harbendelü yörüklerinin ⁽²¹⁾ ikamet ettikleri bir mevkidir. Harbendelü taifesinin 1560 tarihli defterde de görüldüğü üzere burada oturmaya

¹⁷ TD 408, s. 24-25; R. Yınanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.34-35.

¹⁸ Bu bilgiye göre neferan nüfusun 34 olması gerekirdi. Ancak defterde verilen sayı 32'dir. O sebeple aynen alınmıştır.

¹⁹ TD 408, s.18-19; R. Yınanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.38.

²⁰ Bu civarda aynı adla bulunan türbenin, Horasan dolaylarından gelmiş olan Hasan Basri'nin makamı olduğu ve bu kişinin Battal Gazi'nin savaşçılarından birisi olduğu söylenmektedir. Bkz. A. Helvacı- M. Gülseren, Malatyalı Gönül Sultanları, Ankara 1991, s.77.

²¹ Harbende-oğlularının hangi boya mensup olduğu bilinmemekle beraber, bu adın İlhanlı hükümdarı Harbende'den alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'deki Harbendelülerin mühim bir kısmının Halep Türkmenleri arasında yaşadığını bildiğimiz gibi, onlarda katıbatlık bir küme de XVI.yüzyıldan önce Malatya bölgesinde yurt tutmuştu. Bkz. F. Sümer, Oğuzlar, s.164; F.Sümer, Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.134

devam ettiklerini görmekteyiz. 1530'da mücerred sayısı 16 olup, 3: olan neferan sayısı 1560'da 26 ya düşmüştür. Adı geçen taife muhtelif vergilerle birlikte Ömer Beğ mescidi vakfına ait 1/3 malikane hissesi, Yusuf Beğ, Seydi, Ahmed, Şeyh Beğ evladı mülkü olarak 1/3 malikane hissesinden oluşan vergi tutarı mevcuttur. Defterde Hasan Dervişoğlu Şeyhülislamın eskiden beri dervişzade olduğundan avarız vermiyen muaf zümreden olduğu kayd edildiği gibi mahsul olarak buğday, arpa, yetiştiren köyün çeşitli vergilerden meydana gelen gelirleri toplamı 682 akçe olarak tespit edilmiştir. 1560'da ise köyde muaf sayısı 4, gelirler toplamı da 1511 olmuştur. Aynı tarihte köy, Harbendeli taifesinden Şeyh Nasır'ın biraderi Mehmed'in tımarı olarak görülmektedir.

4- Orduzu⁽²²⁾: Yumru Kilise köyünün yanında bulunan Orduzu köyü tarihi çok eskilere dayanan bir yerleşim yeridir⁽²³⁾. Orduzu adının Ordu Düzü'nden geldiği, vaktile Osmanlı Padişahının ordusuyla gelerek burada ordugâh kurmuş olduğu, konakladığı düzlüğe Ordu Düzü adını verildiği, zamanla bunun Orduzu'ya dönüştüğü söylenmektedir⁽²⁴⁾. 1530'da iki mücerred, 2 haneye sahip olan bu köyün 40 nefer nüfusu vardır ve malikanesinin tamamı Osman ve Ömer evlatları vakfına bağlanmıştır divanî hissesi ise örfi vergilerle birlikte tımarıdır. Gelirlerin tasnifinden anlaşıldığı kadarıyla, köyde buğday ve arpa ziraati yapılmaktadır. Ayrıca köy ve civarını bağlık bahçelik bir yer olduğu bağ ve bahçe mukataasının mevcudiyetinden anlaşılmaktadır. Köyde senede 3 ay çalışmakta olan bir değirmen bulunmaktadır. Çeşitli vergiler içerisinde Orduzu köyünün mutasarrıfı olan Ahmed'in ödemekle yükümlü bulunduğu senelik 20 akçelik mukataada bulunmaktadır. Köyde gayrimüslim ahalinin ödediği vergi miktarı senelik 100 akçedir. Köyün mahsul ve tamam malikane gelirleri toplamı 670 akçe olup, bir sonraki tahrirde bu miktar 3550 akçeye yükselmiştir. 1560 tarihinde de köyde bulunan değirmenin mevcudiyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

²² TD 408, s.25; R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.30

²³ Malatya şehrinin ilk mevzii olarak tespit edilen yer Orduzu adlı köyün arazisi dahinde Aslantepe adı verilen höyüktür. Bkz. B. Darkot, "Malatya", İ.A.VII, s.227.

²⁴ M. Ziya Ünsel, Yeşil Malatya, İstanbul 1959, s.33

Polonyalı Simeon, şehirde Surp(Aziz) Lusavoriç adlı kârgir büyük bir kilisenin varlığından bahsetmişse de⁽²⁵⁾ Katip Çelebi'nin ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla bu Ermeni kilisesi Orduzu bahçelerinde bulunup aynı zamanda Malatya Piskoposluğu makamıdır⁽²⁶⁾.Polonyalı Simeon, Orduzu köyünde kervan beklemek üzere iki hafta kalmış ve burada bir kilise ve 30 Ermeni hanesi bulunduğundan bahsetmiştir. Seyyahın bu civardaki güzel bir tesbiti de buradaki Türklerin çok iyi ve insan sever adamlar olup, Ermenilere iyi davrandıkları, onlara gavur değil İsevî ve İsa-kulî dedikleri hakkındaki kayıtlarıdır. Bu durum bölgedeki müslim-gayrimüslim münasebetlerini ortaya koyması açısından dikkate değerdir.

5- Teküder-i Ülya⁽²⁷⁾: Bu köyün bir diğer adı Uzan (Özen) Ahuru olup, tamam malikane hissesi Cami-i Kebir'e vakfadılmış divanî hissesi ise örfî tımar vergileri olarak kayd edilmiştir. 17 mücerred, 32 hane, 2 pir-i fani, 1 imam ve 1 gaib nüfusa sahip olan bu köyün tamamı müslümanlardan müteşekkil gibi görünmektedir. Nüfus ve gelirleri bakımından büyük bir köy olduğu anlaşılan bu yerleşim biriminde mahsul olarak arpa, buğday, darı, pamuk, bostan ürünleri yetişmekte ve bağ, bahçelerde bulunmaktadır. Köyde bazı çiftlikler de mevcut olup, muhtelif rüsumlar ve mukataa-i bağ ve mahsullerin toplam geliri 1880 akçedir. 1560'da köyde 39 hane, 19 mücerred bulunup tamamı neferandır, gelirleri yekunu ise 12306 akçedir.

Bu köyün kayıtlarında haneler verilerken mücerredler "p" harfi ile belirtildiği gibi, bennaklar da başka yerde karşılaşmadığımız şekilde "b" harfi ile belirlenmiştir. Köy gelirleri arasında harac-ı bağatın⁽²⁸⁾ bulunması

²⁵ Polonyalı Simeon, Polonyalı Simeon Seyahatnamesi, s. 89.

²⁶ Katip Çelebi,Cihannüma, s.322; Akdamar ve Sis Piskoposlukları arasında yer alan Malatya Piskoposluğu, önemli bir piskoposluk mahiyetinde olması itibarıyla Ermeniler için değer taşımaktaydı.

²⁷ TD 408, s.19-20; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.41

²⁸ Fethedilen topraklardaki halk başlangıçta Hıristiyan oldukları için haraç denilen bazı vergilerle yükümlendirilmiştir.Bunlardan nakdi alınana harac-ı muvazzaf, aynı anlamına haracı mukasem denilmiştir.XVI.yüzyıl sonrasında harac türü vergiler devlete gelir sağlamak için müslümanlardan da alınmaya başlanmıştır.Bkz.M.Akdağ,Türkiyenin İktisadi ve İhtimal Tarihi I,s.512.

Müslüman olmayan tebaadan alınan bir vergi olması itibariyle dikkat çekicidir. Çünkü köy haneleri içerisinde gayrimüslim adına raslanmamıştır. O halde bu durumu ismen Türk olup, dinen gayrimüslim olan kişilerin de köyde mevcut olduğu şeklinde açıklamak gerekecektir. Köyde malikane- divanî uygulanmakta olup, çift resmi veren 10 kişi toplam 250 akçe, 3 ekinli bennak da 54 akçe vergi ödemekteydiler.

6-Yumru Kilise⁽²⁹⁾: Bu yerleşme yeri iki mahalleden meydana gelen büyük bir köydür. Mahallelerden birisi "Mahalle-i Müslümanân" olup, 11 haneden meydana gelir. 39 hane ve 18 mücerredden müteşekkil olan "Mahalle-i Ermeniyan" ise köyün ikinci mahallesidir. Görüldüğü gibi Türk-İslam yerleşim yerlerinde görülen etnik grupların ayrı ayrı mahallelerde yerleşmiş olmaları haline, bu köyde de rastlanılmaktadır. Yumru Kilise büyük bir köy olması itibariyle gelirleri de fazladır. Ziraî ürünler arasında buğday, arpa ,darı, pamuk, burçak ,mercimek, nohut bulunduğu gibi öşr-i bostan ve bağ ve bahçe mukataasının mevcudiyeti köyde bostan, bağ ekiminin yapıldığını da göstermektedir. Köyde bir değirmen bulunmakta ve bal üretimi de yapılmaktadır gayrimüslim ahalinin 54 nefer için ödemekle yükümlü tutulduğu vergi miktarı 1357 akçedir. Bu köyün bütün vergilerinin toplamı 1530 tahririnde 3612 akçe olarak edilmiştir. Malikane divanî olan toprak tasarruf sisteminde köyün 1/3 malikane hissesi Rüstem Beğ evladına, 1/3 malikane hissesi Osman ve Halil evlatları mülküne, 1/3 malikane hissesi de Boylu'nun evladı mülkü olarak kayd edilmiş olup, örfi vergileri ile birlikte divanî hissesi tımar olarak kaydedilmiştir.

1560 tarihinde köy ahalisi yine iki camaat halinde görülmektedir. Buna göre müslüman cemaat 13 hane, 2 mücerred, toplam 13 neferandan, nasra cemaati ise 85 neferandan meydana gelmekteydi. Bu tarihte köyün vergi çeşidi artmış, 1530 yılındakine ilave olarak mücerred resmi, ispençe-i gebran, resmi tapu ve deştbanı eklenmiştir. Artan nüfusa paralel olarak malikane hissesi, zemin, mülk, Padişah hası, mirliya hası gelirleri de artış göstermiştir. Köyün bütün bu toplam gelirleri 18109 akçe tutmaktadır.

²⁹ TD 408, s.23-24; R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.36.

b-Mezrealar:

Mağaracık mezreasi⁽³⁰⁾: Şehir nahiyesine bağlı bu mezreanın hangi köye ait olduğu TD 408'de belirtilmemekle beraber, 1560 tahririnde Bekirge nezdinde bulunduğu kaydedilmektedir. 1530 tahririnde 1/4 malikane hissesi Esmer evladı mülkü, 1/2 Malikanesi Hacı Sakıp evladı, kalanı da Halil ve Tanrıvirdi evladı mülküdür. Malikane hisseleri toplamı ile buğday, arpa, darı, pamuk ve bostan ürünlerinden oluşan mahsullerin toplam geliri 700 akçe olarak tesbit edilmiştir. Bu gelirin 1560 tahririnde 1500 akçe gibi yüksek bir rakama ulaştığı görülmektedir ki, bu husus hemen hemen bütün mezrealar için geçerlidir.

Ketedi Mezreasi⁽³¹⁾: Bu mezreanın hangi köy veya mezrea nezdinde bulunduğu 1530 tahririnde kaydedilmemiştir. 1560 tahririnde ise Mağaracık köyüne bağlı bir mezrea olduğu kayıtlıdır. Bu durumda yukarıda mezrea olarak geçen Mağaracık'ın otuz sene zarfında köye dönüştüğü ve Ketedi mezreasının bu köy nezdinde olduğu anlaşılmaktadır. 1/4 malikane hissesi Pir Mihmazlı evladı mülkü, 1/4 malikane hissesi Rüstem Bey evladı mülkü ve 1/2 hisse de Kadı Şafî evladına kaydedilmiştir. Buğday, Arpa, Darı, Pamuk ve Bostan ürünlerinden müteşekkil mahsul geliri toplamı 499 akçedir. 1560 tahririnde yukarıda malikane hisselerine sahip olan kişilerin değişmediğini görmekteyiz. Bu tarihte de gelirlerin toplamı 2800 akçeye yükselmiştir.

Mezrea-i Besatin⁽³²⁾: Şehire yakın bir yerde bulunan bu mezreanın TD 408'de tamam malikanesi vakıf ve şahısların mülkü, divanı hissesi ise muafıdır. Arpa, buğday, darı, pamuk ve bostan mukataası, canib-i malikane ve canib-i muafiyet geliri toplamı 1363 akçedir. Bu mezreyaya bağlı Dereli mevkiinde, Osman Bey zaviyesi mukataası senelik 20 akçe olarak görülmektedir. Mezreada 13 değirmenin bulunduğu bakılırsa bu mezreanın suyun bol olduğu bir

³⁰ Mezrealar defterdeki yazılış sırasına göre verilmiştir; TD 408, s. 19; R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.29.

³¹ TD 408, s.21; R. Yinanç- M. Elibüyük. a.g.e., s.30

³² TD 408, s.21; R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e.,s. 24-25.

mevkiide olduğu düşünülebilir. Ayrıca bu mevkinin tarıma elverişli arazilerin bulunduğu köy ve mezrealarla çevrili olarak, göçerlerin geçtiği bir noktada bulunması ihtimali düşünülerek değirmenlerin çokluğu açıklanabilir. Bir nevi tahılların işlenebilir hale geldiği merkezi bir mezrea niteliği taşımaktadır. 1560 tarihinde bu sayı 14 olmuştur. Aynı tarihte gelir çeşidi artmış, resm-i dibek, resm-i tapu ve deştbanî eklendiği gibi, çeşitli şahıslara ve vakfa bağlı hisseler, divanî hisselerinde büyük artış olmuştur. Bu tahrirde toplam gelir 4495 akçedir. Gelir çeşidinin artmasına karşılık ürür çeşidindeki tek artış olarak mukataa-ı bağ ve bağçenin görülmesi dikkati çekmektedir.

Mezrea-i Til⁽³³⁾ Bu mezrea da şehir merkezine yakın bir mevkiidedir. Tamam malikanesi (okunamadı) zaviyesine bağlanmıştır. Arpa, buğday, darı, pamuk ve bostan ürünleri yetiştirilen mezreanın bunlarla birlikte tamam malikane geliri toplamı 984 akçedir. 1560 tarihinde ise bu mezreada toprak tasarruf şeklinde, malikane ve divanî hisselerinin dağılımının fazlalaştığını, buna bağlı olarak gelirleri bakımından büyük bir artışın görüldüğünü müşahade etmekteyiz. 1560'da hass-ı şahî olarak kaydedilmiş olan mezreada Ağce Han mezreası nezdinde bir kıta zeminin hasılının yarısı Penazı-ı Süfla karyesi camisi vakfına, diğer yarısı da hassa-ı divanî olarak bölünmüştür. Toplam vergi geleri içerisinde resm-i tapu ve deştbanî de yer almaktadır.

Mezrea-i Hatun Köyü⁽³⁴⁾: 1560 tarihinde bu mezreanın Bekirge mezreası yakınında bulunduğu kayıtlıdır. TD 408'de tamam malikanesi Zaviye-i Hatun vakfına bağlı olarak gösterilmektedir. 1560'da ise mezrea İlyas Oğlu Şah Kulu ve Hızır'ın tımarı olarak görülmektedir. Mezreanın bu dönemde hasıl geliri 9000 akçedir. TD 408'de arpa, buğday, darı, pamuktan oluşan mahsul gelileri ile tamam malikanesi 1428 akçe olarak verilmiştir.

Mezrea-i Suaçmaz⁽³⁵⁾: 1560 tahririne göre bu mezrea Nahiye-i Şehre bağlı Yanka mezreası yakınındadır. Fakat bu isimdeki mezrea hem TD

³³ TD 408, s.22; R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s. 34.

³⁴ TD 408, s.22; R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.41.

³⁵ TD 408, s.22; R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.34.

408'de hem de 1560 taririnde yer almaktadır. Mezreanın tamam malikanesi her iki tahrirde de Siptiros (Sepidros) Mescidi vakfına bağlanmıştır. TD 408'de arpa, buğday, darıdan ve bostan ürünlerinden oluşan mahsuller ile tamam - malikene geliri 533 akçe olarak verilmiştir. 1560 da malikane yanında divani rüsum ve hasıl geliri de verilmiş olup, bunların toplamı 1446 akçedir.

Mezrea-i Ahi köyü ⁽³⁶⁾: TD 408'de diğer adı Menkalil 1560 tarihinde ise Mikatil olarak geçen Merkez nahiyesine bağlı bu mezreanın geliri Şeyh Taceddin Zaviyesi vakfına verilmektedir. Mezreanın mahsul geliri aded-i dönüm'den 200 akçe'dir. TD 408'deki bir derkenarda ziraat olunan yerlerden 1/2 akçe alınması, ziraat olunmayan yerlerden ise nesne alınmaması kaydedilmiştir. 1560 taririnde tamam malikane hissesi Şeyh Taceddin Zaviyesi vakfına ait olup divanı hissesi ve hasıl gelir toplamı 4360 akçedir.

Mezrea-i Meşhed-i Tahir ⁽³⁷⁾: Bu mezreanın tamam malikanesini yirmiüç hissesinden onüçü mülk olup, canib-i divanisi tımardır. Buğday, arpa, pamuk, darı ve bostan ürünlerinden müteşkil mahsul ve malikane toplamı 493 akçedir. 1560 tahririnde hassı şahı olan mezrea Malatya livası züemasından İbrahim Çelebi uhdesinde olup, hasıl geliri 800 akçedir.

Mezrea-i Cifuni ⁽³⁸⁾: TD 408'de bu şekilde yer alan mezreanın adı 1560 tarihinde Cevani olarak geçmekte olup, diğer adının Cifuni olduğu da kayıtlıdır. Görüldüğü gibi otuz yıl gibi bir sürede mezreanın adı ahali tarafından daha kolay söylenilen bir şekle getirilmiştir. Tamam malikane hissesi çeşitli şahısların vakıf mülklerine bağlanmış olup, divanisi muafdır. Mezreada bostan ürünleri yanında, diğer mezrealara göre oldukça fazla miktarda buğday ekimi yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında arpa, darı ve pamuk ekimi de yapılmıştır. Bu mahsuller ile canib-i malikane ve canib-i muafiyet geliri 4494 akçedir. Mezreada iki değirmen bulunmaktadır. Hacı Emir ve Hacı Ahmed evlatlarının tasarufundaki çiftlikde bütün mahsul

³⁶ TD 408, s.22; R. Yinaç- M. Elibüyük, a.g.e., s.38-39.

³⁷ TD 408, s.22; R. Yinaç- M. Elibüyük, a.g.e., s.32.

³⁸ TD 408 s.25; R. Yinaç- M. Elibüyük, a.g.e., s.26-28.

sayılmış olup, divanî vergilerden muaf tutularak, malikane vergisi vermeleri hususu ayrıca kaydedilmiştir. 1560 taririne göre mezreanın toplam geliri malikane ve divanî hisseler toplamı 3998 akçedir. Bu mezreanın kaydı sonuna An gurre-i Şevval'il Ekrem sene 967 (1 Haziran 1559) tarihinin düşümesi dikkati çekmektedir.

Mezrea-i Ebu Rahim⁽³⁹⁾: 1560 tarihinde Beridi mezreası yanında yer aldığı kaydedilmiş olan bu mezreanın divani hissesi Musa kethüdanın tımarı olarak kayd edilmiştir. TD 408'de ise 1/4 malikane hissesi Mescid-i Ömer Bey vakfı ve çeşitli şahıslara bağlı divanî hissesi gayrıdan muaftır. Mahsul canib-i malikane ye canib-i muafiyet geliri 1518 akçedir. Bu gelirler öşr-i bostan, arpa, buğday, darı ve pamuğa dayanmaktadır. 1560 tarihine göre aynı mezreanın yekün divanî hissesi 4790 akçe olarak verilmiştir.

Mezrea-i Panesgi⁽⁴⁰⁾: 1530 taririnde şehrin yakınında gösterilen bu mezreada 1/4 malikane hissesi Şeyh Taceddin Kasım Zaviyesi vakfına ,1/4 malikanesi de Mihmadlu evladı mülküne bağlıdır. Canib-i divanî kısmı ise tımarıdır. Mezrada buğday, arpa, darı ve pamuk ziraati yapılmaktaydı. Mahsul ve hisse-i mülk vergisi, toplam 511 akçedir. 1560 tarihli defterde, malikane kısmı mülk olarak Rüstem Paşa hazretlerine verilmiş divanî kısmı ise bu kişinin emlakının zabıtine verilmiştir. Bunların geliri ile mezreanın bu tarihte Çeribaşı Emir Ömer uhdesindeki hasılı ve meşhur Velihan Bey ismiyle kaydedilmiş olan bir kıta zeminin karşılığı toplamı 2800 akçadır.

Mezrea-i Nebağa⁽⁴¹⁾: Ahi köyü mezreası yakınında bulunan bu mezreada da diğer köy ve mezreada da olduğu gibi malikane-divanî sistemi görülmektedir. Malikane gelirinin Uluca Hatun Zaviyesi sistemi görülmektedir. Malikane divanî geliri ise tımara bağlanmıştır. Mevlana Hüsam ve Mevlana Kasım tasarrufundaki Çaplık çiftliğinin divani geleri muaf tutulduğu gibi aynı çiftliğin Halil Çelebi ve Kadı Abdurrahman tasarrufundaki kısmında da divanisi muaf tutulmuştur.

³⁹ TD 408, s.26; R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.39-40.

⁴⁰ TD 408, s. 26; R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.30.

⁴¹ TD 408, s.26; R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.29.

Mezrea topraklarında buğday, arpa, pamuk, darı, mercimek, burçak ve bostan ziraati yapılmakta, bunların içinde da özellikle buğday ve bostan gelirleri büyük yer tutmaktaydı. 1530'da malikane ve mahsul geliri toplamı 1112 akçadır. 1560 tarihinde ise resm-i tapu ve deştbanî ile birlikte divanî hissesi Uluca Hatun Zaviyesi Vakfına verilen mülkane hissesi toplamı 4040 akçadır.

Mezrea-i Gedük ⁽⁴²⁾: Mezreanın 1/3 malikanesi Şah Ali Zaviyesi vakfi iken, 1/3'ü Ömer, 1/6'sı Pir Murad mülkleri, 1/6'sı da Hacı Mehmed'e kalan miras ve yarım malikanesi Hacı Ahmed Bey'e verilmiştir. Divanisi ise tımardır. Mahsul kısmından ayrı olarak Katip Ramazan'a 1 kıt'a zemin-i bağ senelik 15 akça karşılığında verilmiştir⁽⁴³⁾. Buğday., arpa, darı, pamuk, bostan ürünleri ve bahçelerin gelirleri ile birlikte toplam mahsul ve hassa-i mülk gelirleri toplamı 630 akça olarak tespit edilmiştir. Mezreada bir de değirmen bulunmaktadır. 1560 tarihli defterde hassı şahî olarak Almasun mezreası yanında bulunduğu yazılı olan Gedük mezreası hasılı 1300 akçe yazılmıştır. Gelirlerin türleri ayrı ayrı verilmemiştir.

Mezrea-i Kârkâvun ⁽⁴⁴⁾: TD 408'de Dikmetaş mezreası ile yazılmış olmasına rağmen, daha sonra hen iki mezrea ayrı ayrı kaydedilmiştir. 1560 tarihli defterde Dikmetaş ve Kârkâvun mezreaları ayrı ayrı yerleşim, üniteleri olarak yazılmıştır. Mezreanın malikane hissesi Sivas şehri içinde Pervane Bey Medresesi vakfına, mahsul ve divanî hissesi ise Mevlana Hasan Çelebi oğlu Mevlana Hüsam'a ber vech-i maktu olarak 600 akçeye kaydedilmiştir. Bir çift büyüklükte olduğu anlaşılan zemin-i çiftlik-i Çaplık divanîsi muaf olmak üzere adı geçen Mevlana Hüsam tasaarrufuna verilmiştir. 1560 tarihinde bu mezrea Aturi mezreası nezdinde malikanesi Pervane Medresesi vakfına, divanî tımar hissesi Kahta ve Behisni nahiyeleri Seraskeri Mehmed'e kaydedilmek suretiyle,

⁴² TD 408, s.26; R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.30.

⁴³ TD 408'deki kayıtda "Der Mezrea-i mezbure der dain Katip Ramazan..." ifadesi yer almaktadır. Buradaki "dain" kelimesinin sözcük karşılığı "borç veren, alacaklı" olup (Bkz. F. Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1984, s.202) bu ifadenin burada bir ünvan niteliği taşımadığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴ TD 408, s.26; R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.37-38.

resmi tapu ve deştbanî geliri ile birlikte toplam malikane-divanî geliri 3650 akça olarak yazılmıştır.

Mezrea-i Zurvarı⁽⁴⁵⁾: 1530 ve 1560 tarihlerinde Merkez Nahiyenin en büyük mezreası olarak görülen Zurvarı mezreasında buğday, arpa, darı, pamuk ve bostan mahsulleri yetiştirilmesi yanında bağcılık da yapılmaktaydı. Mezreada büyük yer tutan bağ ve bahçelerin mukataası, öşr-i zerzavat ve aşar-ı hububat geliri 1530'da toplam 9000 akçadır. Özellikle buğday, arpa ve darı ekiminin çokca yapıldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak mezreada 7 değirmen bulunmaktadır.

Zurvarı mezreasının mahsulünün bundan evvel yapılmış olan tahrirde (1518 tahriri) emrat ile yazılmış olduğundan, TD 408'de bu durumda bilirkişiyeye danışarak divanîsinin 14335 akçeye kayd edilmesi hakkında bir de kayıt düşülmüştür. Mezreanın tamam malikanesi şehir merkezinde bulunan medrese, zaviye ve mescidlerin vakfı olup, bundan gayrısı tımarıdır. 1530 tarihinde mezreanın mahsul ve malikane geliri toptan 20345 akçedir. 1560 tarihinde mezreadaki hem malikane hem de divanî hisseleri çoğalmış, çok sayıda medrese zaviye ve mescidlere bağlanmış malikane hisseleri ile farklı kişiler uhdesinde bulunan miktar olarak az, sayı olarak çok divanî hisseleri hasılları toplamı 2870 akçedir. 12000 akçe olan mahsul, resm-i asyab, resm-i tapu ve deştbanî ve resm-i dibek gelirleri ile birlikte yekün 14870 akçe geliri bulunmaktadır. 1560 tarihli defterdeki bir kayıtda 12000 akçe olan mahsul gelirinin tamamı Kapu ağası olan İsmail Ağa hazretlerine bir hatt-ı hümayun ile temlik edilip, mülk olarak bu şahsa kayd olunmuştur. Bu mezreadaki bostan ve bağlar zemin olarak, Malatya Beyi olan Mustafa Paşa hazretleri tarafından Seyd'i Ali'den satın alınmış olup, 1560'da bilfiil tasarufunda bulunmaktadır. Bu tarihte mezreadaki değirmen sayısı dokuza yükselmiştir.

Mezrea-i Venk⁽⁴⁶⁾: TD 408'de tamam malikanesi Cihan Bey mülkü olup, divanîsi tımar olan mazreada buğday ve arpa ziraati yapılmakta ve bir miktar da bahçe bulunduğu anlaşılmaktadır. Mahsul ve tamam malikane geliri toplam

⁴⁵ TD 408,s.27; R.Yinanç- M.Elübüyük,a.g.e.,s.21-23.

⁴⁶ TD 408,s.23; R.Yinanç-M.Elübüyük,a.g.e.,s.34.

258 akçadır. Hububat ziraatinin az oluşunun sebebi mezreanın bulunduğu mevkinin tarıma elverişli olmayan yüksek bir tepe üzerinde yer almasıdır. 1560 tarihinde hass-ı şahi olup, Yumru Kilise karyesi nezdinde gösterilen mezrea hasılı senelik 500 akçaya yükselmiştir.

Venk'in, bulunduğu mevkii itibariyle bir vakitler gezinti ve panayır yeri olarak rağbet gören bir mekan olduğu konumunda bulunduğu bazı kaynaklarda ifade edilmektedir. Ermenilerin ziyaretgahı olan bir kilisenin de mevcudiyeti gayrimüslim ahalinin buraya gelerek tapındıkları ve daha sonra da suyun ve bahçenin bol olduğu bu mahalde vakit geçirdikleri belirtilmektedir. Bu kilisenin Cercis isminde bir Ermeni azizin ziyaretgahı olduğu anlatılmaktadır⁽⁴⁷⁾.

Mezrea-i Bedrovník ⁽⁴⁸⁾: Zurvarı mezreası yanında bulunan bu küçük mezreanın malikane hissesi Cihan Bey oğlu Halil Bey evladı mülkü olup, divanîsi tımardır. Mahsullerinin tamamını bahçe ürünü teşkil eder, mukata-i bağat geliri 45 akçadır. 1560'da mezreanın harac-ı bağat ile birlikte hasıl geliri 400 akçadır.

Mezrea-i Karı Melden ⁽⁴⁹⁾: Şehir merkezine yakın bir mevkide bulunan bu mezreanın tamam malikanesi Cihan Bey oğlu Halil Bey evladı mülkü olup, divanîsi ise tımardır. Az miktarda buğday ve arpa ekimi yapılan mezreada gendüm resmi 39 akça olarak verilmiş olup, mahsul tamam malikane geliri 63 akçadır. 1560'da hasıl geliri 100 akçedir.

Mezrea-i Çöşnük ⁽⁵⁰⁾: Yumru Kilise köyü nezdine olan mezreanın 1/6 malikanesi Şah Ali Zaviyesi vakfına; 1/6'sı Ömer'e ve 1/4'ü de Mihir Bey mülkü, 1/6 malikanesi Pir Murat mülkü 1/6'sı Hacı Mehmed mülkü, şeklinde verilmiş olup, divanîsi tımardır. Buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılan mezreanın mahsul geliri toplamı 429 akçadır. 1560'da Mirliva hassı olan Çöşnük mezreası hasılı Mustafa Paşa ve İbrahim Bey uhdesinde olup, senelik

⁴⁷ M.Z.Ünsel, a.g.e.,s.31.

⁴⁸ TD 408,s.27; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.30.

⁴⁹ TD 408,s.27; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.30.

⁵⁰ TD 408,s.28; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.37.

1000 akçadır.

Mezrea-i Kiragös(Girekös)⁽⁵¹⁾: Diğer mezrealar gibi malikane- divanî sisteminin uygulandığı mezreanın tamam malikanesi Cihan Bey oğlu Halil evladı mülkü olup, divanîsi tımardır. Mezreada buğday, arpa ve darı ekimi yapılmaktadır. TD 408'de toplam geliri 394 akçadır. 1560 tahririnde Yumru Kilise köyü nezdinde olduğu kaydedilen mezreanın adı Girekös olarak değişmiştir. Bu isim farklılığı okunuş farklılığından kaynaklanabileceği gibi, otuz yıllık bir süre içerisinde değişikliğe de uğramış olabilir. Bu tarihte hass-ı şahî olan mezrea hasılı 800 akçadır.

Mezrea-i Berahiye⁽⁵²⁾: Nahiye-i Şehre bağlı bu mezreanın tamam malikanesi Hüseyin Beğ evladı mülkü olup, divanîsi tımardır. Buğday, arpa, darı, pamuk ve bostan ziraatı yapılan mezreanın toplam geliri 497 akçedir. 1560 tahririnde, Almasun mezreası nezdinde yer olan Berahiye mezreasının hisse-î mülk olan çeşitli malikane hisseleri, divanî hisseler, harac-ı bağat 2 değirmen resmi, resm-i tapu ve deştbanî gelirleri toplamı 3280 akçedir.

Mezrea-i Pekirge-i Ülya⁽⁵³⁾: TD 408'de Hatun Köyü mezreası yakınında bulunan mezeanın tamam malikanesi Sermimar ve [Allah] verdi evladı mülküdür. Divanîsi tımardır. Bu bilgiden anlaşıldığı kadarıyla şehrin Sermimarı olan kişinin bu mezeanın tamamen malikanesinin gelirini elinde tuttuğu ve [Allah] verdi adıyla geçen kişinin de muhtemelen önce gayrimüslim olup sonradan müslüman olan bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Bu şahsın adı, 1560 tahrirli defterde Bekir Yurdı şeklinde okunmuş ise de, bu defterin aslını görmediğimizden doğruluğu hakkında kesin bir kanaat beyan edememekteyiz. Bu tarihte mezreanın malikane geliri Bekir Yurdı ve Korkmaz evladı vakfına bağlı olup, divanî ve resmi tapu, deştbanî geliri ile birlikte hasılı 1360 akçedir. TD 408'e göre mezreada buğday, arpa, darı ve pamuk ekimi yapılmaktadır. Mahsul ve malikane geliri 291 akçedir.

⁵¹ TD 408,s.28 ; R.Yinanç- M.Elibüyük,a.g.e.,s.

⁵² TD 408,s.28; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.33.

⁵³ TD 408,s.28; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.38.

Mezrea-i İlbasun ⁽⁵⁴⁾: 1530'da ismine "mezrea-i İlbasun haliya Almasun dirler " şeklinde tesadüf olunan bu mezreanın sözkonusu tarihte tamam malikanesi "eşhas-ımuhtelife" mülkü ve vakfı uhdesinde olup, divanîsi tımardır. Mezreada buğday, arpa, darı ve pamuk ziraatı yapılmak üzere 7 değirmen bulunmaktadır. Ayrıca (okunamadı) verdi oğlu Yusuf'un tasarrufunda bulunan bir de çiftlik kaydedilmiştir. Toplam gelir 731 akçe olarak görülmektedir.

1560 da ilgili tahrir defterinin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla mezreanın ismi Almasun'a dönüşmüş ve muhtemelen ilk adı olan İlbasun unutulmuş veya kullanılmaz olmuştur. Bader Keyfi köyü nezdinde olduğu kaydedilen mezreanın hasılı 1500 akçe yazılmıştır.

Mezrea-i Mihmend(Mihned)Bey⁽⁵⁵⁾: Şehir merkezine yakın bulunan bir mezreadır. Yarım malikanesi Mescid-i Karahan vakfı, yarım malikanesi Mehmed beğ mülkü olup, divanîsi tımardır. Buğday, arpa, pamuk mahsulü elde edilmekte olup, toplam geliri 241 akçe tutmaktadır. 1560'da Mehnedik (Mihnet Beğ ?) şeklinde geçen mihmend Bey mezreasının hass-ı şahî hasılı 300 akçe kaydedilmiştir.

Mezrea-i Ağce Han⁽⁵⁶⁾: İlbasun mezreasının nezdinde bir mezrea olup, tamam malikanesi Aspuzı köyü mescidi vakfına kaydedilmiştir. Divanî tımardır. Az miktarda buğday, arpa, pamuk ekimi yapılmaktadır. Geliri 47 akçedir. Hass-ı şahî olan mezreanın malikane ve divanî hasılı, resm-i tapu ve deştbanî ile birlikte 1560'da 300 akçeye yükselmiştir.

Mezrea-i Pekirge-i Süfla⁽⁵⁷⁾: Birbirine bitişik olan mezreaların isimlerinden de anlaşılacağı gibi Pekirge-i Süfla aşağı kısımda Pekirge-i Ülya ise yukarıda bulunan mezreadır. Tamam malikanesi TD 408'de Mescid-i Şile Hasan'ın olup, divanîsi tımardır. Toplam geliri 562 akçe olan mezreada,

⁵⁴ TD 408,s.28; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.29.

⁵⁵ TD 408,s.29; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.30.

⁵⁶ TD 408,s.29; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.33.

⁵⁷ TD 408,s.29; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.39.

buğday, arpa ve pamuk mahsulleri alınmaktadır. 1560'da mezreanın malikanesi Sümbül Hasan⁽⁵⁸⁾ Mescidi vakfına bağlı gösterilmektedir. Bu tarihte malikane, divanî tımar geliri 1220 akçedir.

Mezrea-i Sorkun⁽⁵⁹⁾: Venk yakında bulunan bu mezreanın buğday ve arpadan oluşan mahsul geliri 140 akçedir. 1560'da hass-ı şahî olarak kaydedilen mezreanın hasılı 100 akçeye düşmüştür. Burada da gelirin ve mahsulün az olmasının sebebi Venk mezreasında da olduğu gibi, ziraate elverişli arazinin olmayışındaandır.

Mezrea-i Kadı Köyü⁽⁶⁰⁾: Beridi mezreasi nezdindeki bu mezrea TD 408'de, 2/3 malikanesi Lütfullah oğlu Merhum evladı vakfı 1/3 malikanesi Kadı Kasım evladı mülkü olmak üzere, divanîsi gayrıdan muaf tımarıdır. Buğday, arpa, pamuk, darı ve bostan ziraati yapılmaktadır. Toplam gelir 4080 akçedir. Mezreanın 1560'da hasılı 6500 akçeye yükselmiştir.

Mezrea-i Meşhed-i Salih⁽⁶¹⁾: Şehrin yakınında bulunan bu mezreada büyük miktarda hububat ekimi yapıldığı ve buğday, arpa, pamuk, burçak ve bostan ürünlerinin alındığı anlaşılmaktadır. Toplam mahsul geliri 1404 akçedir. 1560 tahriri kayıtlarında hass-ı şahî olan mezreanın hasılı 750 akçeye düşmüştür.

Mezrea-i Mahişer-i Ülya⁽⁶²⁾: Atabey köyü nezdindeki bu mezreada, yarım malikane hissesi Mescid-i Küçek'e yarım malikane hissesi de Mescid-i Atabeg'e vakfedilmiştir. Divanî hissesi ise tımarıdır. Buğday, arpa, darı, pamuk ve bostan ekimi yapılan mezreanın 1530'da toplam geliri 526 akçedir. 1560 tahririne göre de iki vakıfa bağlanmış olan mezreanın malikane hissesi devam

⁵⁸ Şile kelimesinin bir çeşit güzel kokulu bitki olduğu ve bunun da o dönemde Sümbülü ifade etmiş olabileceği düşünülürse her iki dönemde de sözkonusu mevkinin aynı olduğu ortaya çıkar.

⁵⁹ TD 408,s.29; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.31.

⁶⁰ TD 408,s.29; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.31.

⁶¹ TD 408,s.30; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.31.

⁶² TD 408,s.30; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.24.

etmekte olup, harac-ı bağat, resm-i tapu ve deştbanî'den oluşan divanî gelirleri toplamı 3820 akçedir.

Mezrea-i Köse Öniĝi (Öyüĝi)⁽⁶³⁾: Silbistan mezreası yanında yer alan bu mezreanın tamam malikanesi Mehmed'e baĝlanmıřtır. Divanîsi tımardır. Mahsul ve tamam malikane geliri buĝday, arpa, darı, pamuk ve öşr-i bostandan müteşekkil olup, 267 akçadır. 1560 tahririnde bu mezreanın karye haline geldiĝi ve "Karye-i Köse Öyüĝi" şeklinde deftere yazıldıĝı görölmektedir. 8 hane, 2 mücerreden oluşan 10 neferen nüfuslu köyde ayrıca. 2 çift 1 ekinli, 3 bennak kayıtlıdır.

Buĝday, arpa, pamuk gelirleri yanında çift, ekinli, bennak, mücerred, arus, tapu ve deştbanî resimleri ile adet-i aĝnam, bad-ı hava vegilerinden oluşan toplam 1200 akçelik hasıla sahiptir. 1530 tahririnde sadece ekim alanı olan mezreaya 1560 tahririne kadar ki süre içerisinde nüfus iskân edilmiş olduĝu veya çeşitli sebeplerle 5-7 ailenin bu mezreaya daimi olarak yerleştikleri hane sayısının artışından anlaşılmaktadır. Ayrıca bu mezreada rastlanan adet-i aĝnam yörede küçükbaş hayvancılıĝın da yapıldıĝını gösterir.

Mezrea-i Millü⁽⁶⁴⁾: şehir merkezine yakın bir mezreadır.1530 tahririnde mezreanın mahsulü divanî hissesi olarak ber vech-i maktu Müderris Ali oĝlu Mevlana Osman uhdesine verilmiştir. Bunun senelik geliri 185 akçedir. 1560 tahririnde senelik 630 akçe hasıl verilmek üzere Nabi Çavuş uhdesine kara tımar olarak verilmiştir. Bu kaydın sonuna "A gurre-i receb, sene 967"(28 Mart 1559) şeklinde tarihi de eklenmiştir.

Mezrea-i Ced-i şeyh⁽⁶⁵⁾: Kırkgöz yakınında bulunan bu mezreanın tamam malikanesi Müciriyye Medresesine vakfedilmiştir. Buĝday, arpa, darı, ve pamuk ziraatı yapılan mezreanın mahsul ve tamam malikane geliri 160 akçedir. 1560'da adı Çuliç olarak kaydedilmiş gösterilen mezreanın yanında malikane ve divani hisselerinin toplamı 400 akçe olan bir kıta zemin de,

⁶³ TD 408,s.30; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.24-25.

⁶⁴ TD 408,s.30; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.33.

⁶⁵ TD 408,s.30; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.25.

Müciiriyye medresesi vakfına kaydedilmiştir.

Mezrea-i Aturî⁽⁶⁶⁾: Cevani mezreasi nezdinde olan Aturî'nin yarım malikanesi Şeyh Hasan Mescidi vakfına, yarısı Şeyh Taceddin zaviyesi vakfına divanî hissesi ise ber vech-i maktu Şubası Miralay Ahmed uhdesine bila kayd yazılmıştır. Mezreada buğday, arpa, pamuk ve az miktarda bostan ekimi yapılmaktadır. Bu mahsullerintoplam geliri 576 akçedir. 1560 tahririnde malikane ve bir çayır, resm-i tapu ve deşbani ile divanî gelirlerin toplamı, 1402 akçedir.

Mezrea-i Kârtuk⁽⁶⁷⁾ : Beridi mezreasi yakınındadır. Tamam malikanesi çeşitli şahıslara mülk olarak verilmiş olup, divanîsi tımardır. Buğday, arpa, pamuk, darı ve bostan ziraati yapılmaktadır. 1530'da geliri yekün 411 akçedir. 1560'da hass-ı şahî olan mezreaya 1100 akçelik gelir yazılıp , 1 kıt-a zemin Velihan Beğ mülküdür.

Mezrea-i Pahtıki⁽⁶⁸⁾: Ağu Yeri mezreasi nezdinde olan bir mezreadır. Tamam malikanesi çeşitli şahıslar tarafından vakıf ve mülk olarak tasarruf edilmektedir. Divanîsi tımardır. Bağlık, bahçelik bir mevkii olup, hububat ekimi yapılmamaktır. Bağ ve bahçe mahsulleri ile ber vech-i maktu diğer gelirler toplamı 816 akçedir. 1560'da 2580 akçe olan toplam gelirin, 2500 akçelik kısmı malikane-divanî hasılı, geri kalanı ise çeşitli şahısların bağlık arazi vergisidir.

Mezrea-i Orduzu⁽⁶⁹⁾: Orduzu köyünün mezreasi olan bu mevkide yarım malikane hissesi Hacı İsmail evladı vakfı, diğer yarısı Şeyh Hasan Beğ evladı mülkü olup, divanî hissesi tımardır. Mezreada buğday, arpa, darı, pamukve bostan ekimi yapılmaktadır. Mahsul ve yarım malikane geliri toplamı 321 akçedir.

⁶⁶ TD 408,s.30; R.Yinanç-M.Elibüyük,a.g.e.,s.41.

⁶⁷ TD 408, s.31; R.Yinanç-M.Elibüyük, a.g.e., s.31.

⁶⁸ TD 408, s.31; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.33.

⁶⁹ TD 408, s.31.

1560 tahririnde Orduzu mezrea olarak defterde yer almayı sadece köyü kaydedilmiştir. Burada birbirine çok yakın olan mezrea ve köyün birleştiği, ve sözkonusu dönemde bu iki yerleşim biriminin ayrı telakki edilmediği anlaşılmaktadır.

Mezrea-i Kuyucuk(Kuyucak)⁽⁷⁰⁾: Şehir merkezine yakındır. Malikane hisselerinin yarısı Şeyh Taceddin Kasım zaviyesine vakfedilmiş, diğer yarım malikanesinin 3/4'si Hacı Ahmed mülkü, 1/4'ü Karahacı oğlu Mehmed mülkü olarak tahsis edilmiştir. Divanî hissesi tıvardır. Buğday, arpa, darı, pamuk ve bostan ziraati yapılan mezreanın mahsul ve mülk hisseleri geliri 308 akçedir. 1560 tahririnde mezreanın 1500 akçe olan hasılı resm-i tapu ve deştbanî ile birlikte Malatya livasının büyük tımar sahiplerinden Zaim İbrahim Çelebi mesuliyetindedir.

Mezrea-i Eryazı⁽⁷¹⁾: Hatun Köyü mezreası yanında bulunan bu mezreanın 1/3 malikanesi Kadı Mehmed Mescidine vakfedilmiş, yarım malikanesinin 1/4'ü Karahacı evladı vakfına ,1/4'ü Hacı Hasan mülkü, 1/4'ü Hacı İbrahim mirası mülkü olarak kaydedilmiş olup, divanî hissesi tıvardır. Hububat ve bostan ekimi yapılan mezreada mülk hisseleri ve mahsul geliri 685 akçedir. 1560'da yukarıdaki şahıslara verilen malikane hisseleri aynı miktarlarda devam etmiştir. Toplam malikane ve divanî geliri 2020 akçedir.

Mezrea-i Rum Kığı (Keyfi)⁽⁷²⁾: 1560 tahririnde adı Rum Keyfi olarak kaydedilen bu mezrea Nebağa mezreası yanındadır. TD 408'de Şeyh Bahaddin Kasım evladına vakfedilen tamam malikanesi ve buğday, arpa, darı, pamuk ve bostan ürününden oluşan mahsullerin geliri 1510 akçedir.1560'da hass-ı şahî olan mezreanın hasılı 2000 akçeye yükselmiştir.

Mezrea-i Kerani⁽⁷³⁾: TD 408'de ismine "Mezrea-i Kerani haliya Keleni derler" şeklinde kaydedilmiş olan mezreanın 1560 tahririnde yer almadığı

⁷⁰ TD 408, s.31; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.29.

⁷¹ TD 408, s.31; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.31.

⁷² TD 408, s.31; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.31.

⁷³ TD 408, s.32.

görülmektedir. Belki de başka bir isim altında kaydedilmiştir. Küçük bir mezrea olduğu göz önünde bulundurularak, başka bir mezrea veya köye dahil edildiği düşünülebilir. Malikane hissesinin yarısı(2/4) Abdulkasım ve Mevruse Hatun mülkü 1/4 hissesi Mevrus Hasan oğlu Sadi Ali mülkü, 1/4'ü de Sadullah oğlu Şeyh Musa'ya kaydedilmiş olup, divanîsi tıvardır.

Mezreada buğday, arpa, darı, pamuk ve bostan mahsulleri yetişmekte, ayrıca Hacı Dede oğluna ait 1 değirmen de bulunmaktadır. Bunların dışında resm-i kışlak vergisi bulunan tek mezrea olması dikkat çekici olup, sipahinin tımarında kışlaması karşılığında evli olan kimseden alınan vergi bu mezreada senelik 10 akçedir. TD 408'de mahsul ve hassa-ı mülk geliri toplamı 200 akçedir.

Mezrea-i Ağu Yeri⁽⁷⁴⁾: Karalar mezreasi nezdindeki bu mezreada malikane hissesinin tamamı çeşitli şahıslara mülk ve vakıf olarak verilmiştir. Divanî hissesi ise tıvardır. Buğday, arpa , darı ve pamuk mahsulleri yetişen mezreada çok sayıda bahçe bulunduğu mukataa-i bağat vergisinin çokluğundan anlaşılmaktadır. Mahsuller ve tamam malikane geliri toplamı 728 akçedir.1560 tarihinde mezreanın zemin, malikanesi ve divanî hisseleri toplam 1340 akçedir.

Mezrea-i Besalık⁽⁷⁵⁾: 1560 tahririnde bu mezreanın Kâfirsi mezreasi nezdinde olduğu kayıtlı ise de bu addaki bir mezrea Nahiye-i Şehir de yer almamaktadır. TD 408'de tamam malikanesi çeşitli şahıslara vakıf ve mülk olarak verilmiş olup, divanî hissesi Ali Baba Zaviyesi vakfına bağlanmıştır. Mezreada buğday, arpa, ve pamuk ziraati yapılmaktadır. Bunun yanında ayrıca bağ ve bahçeler de bulunmaktadır. Mahsul ve vakıf geliri 572 akçe olup, 1560'da hass-ı şahî olan mezreanın vergi hasılı Kahta Nahiyesi Ser askeri Mehmed uhdesine tevdi edilen 550 akçedir.

Mezrea-i Fesus⁽⁷⁶⁾ : Şehir merkezine yakın bir mevkiide bulunan mezreanın buğday, arpa, pamuk ve mukataa-i bağ ve bahçeden oluşan mahsul

⁷⁴ TD 408, s.32; R.Yinanç-M.Elibüyük, a.g.e., s.33

⁷⁵ TD 408, s.32; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.32

⁷⁶ TD 408, s.32; R.Yinanç- M.Elibüyük a.g.e, s.32

canib-i vakıf ve mülk geliri 234 akçedir. Bu miktar 1560 tarihindeki tahrirde fazla bir artış göstermemiş, hass-ı şahî olan vergi hasılı 250 akçe olarak yazılmıştır.

Mezrea-i Atabeg⁽⁷⁷⁾: Kârkâvun mezreasi nezdinde bulunmaktadır. Tamam malikanesi (okunamadı) vakfına, divanî hissesi tımar olmak üzere kaydedilmiş bulunan mezreanın mahsul geliri buğday ve arpadan müteşekkil olup 453 akçedir. 1560'da padişah hassı olan mezreanın Malatya'da Hasan oğlu Ali mesuliyetinde bulunan hasılı 1000 akçedir. Sonuna "an gurre-i şevval sene 967"(25 Haziran 1560) tarihi eklenmiştir.

Mezrea-i Karalar⁽⁷⁸⁾: Malatya şehir merkezine yakın bir yerde bulunan mezreanın buğday ve arpadan oluşan mahsul, vakıf ve mülk geliri 110 akçe olarak tespit edilmiştir. 1560 tahririnde hass-ı şahî olan mezrea hasılı 100 akçedir.

Mezrea-i Benisi⁽⁷⁹⁾: Mezreanın adına 1530'da "Henisi" veya "Hınisi" de denilmektedir. 1560'daki kayıtlarda Hınisi olarak geçmektedir. Tamam malikanesi Kadı Şafi Mescidi vakfına bağlanmıştır. Divanî hissesi tımandır. Ziraate müsait bir mekanda olduğu mahsul miktarının çokluğu ile anlaşılan mezreada buğday, arpa, darı, ve pamuk ekimi yapılmaktadır. Mahsul ve tamam malikanesi toplam 2083 akçedir. 1560 tarihinde Pekirge mezreasi yanında bulunduğu kaydedilmiş olan mezreanın malikane ve divanî hisseleri hasılı 7350 akçedir.

Mezrea-i Til⁽⁸⁰⁾: Şehir nezdinde olan bu mezreanın tamam malikanesi Zaviye-i Zübra vakfına bağlanmıştır. Divanîsi tımandır. Buğday, arpa, darı, pamuk, bostan ürünleri yetismekte ve yün resmi olan mezreada bağlar da bulunmaktadır. Divanî hissesi muaf olmak üzere mahsülü hesaplanmış olan tımar, çiftlik olarak Hacı Sami evladı tasarrufuna verilmiştir. Mahsul, malikane

⁷⁷ TD 408, s.32; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.32.

⁷⁸ TD 408, s.33; R.Yinanç-M.Elibüyük, a.g.e., s.32.

⁷⁹ TD 408, s.33; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.32.

⁸⁰ TD 408, s.33; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.37.

ve canib-i muaf'dan maydana gelen vergisi 3476 akçedir. 1560 tahririnde kaydedildiği üzere, mezreanın geliri artmış, Malatya Mirlivası Mustafa Paşa Hazretleri tasarrufunda bulunan çiftlik Mustafa Paşa ve oğlu İbrahim Bey uhdesindeki hassa-i mirliva, Rüstem Paşa uhdesindeki çiftlik hasılı gibi divanî geliri yanında, Zaviye-î Kübra vakfına bağlanmış olan malikane hissesi hasılı yekünü 10000 akçedir.

Mezrea-i Silbistan⁽⁸¹⁾: Bu mezrea, Til mezreasi nezdindedir. TD 408'de tamam malikanesi Emir oğlu Mehmed, Ahmed ve Emir mülkü olup, divanî hissesi tıvardır. Buğday, arpa, darı, pamuk ve bostan ürünleri alınan mezreanın mahsul ve malikane hasılı 824 akçedir. 1560 da harac-ı bağat ile birlikte hasılı 2840 akçe olan mezreanın, malikane ve divanî hisseleri ile beraber geliri 4270 akçedir.

Mezrea-i Kılıçara⁽⁸²⁾: Ahi Köyü mezreasi yanında bulunan bu mezreanın tamam malikanesi Kübra Medresesine vakfedilmiş olup, divanîsi tıvardır. Mezreada buğday, arpa, darı, pamuk ve bostan ziraati yapılmaktadır. Sair gelirler içerisinde şehre bağlı Kadı Köyü mezrası içindeki hasılı 700 akçe olarak kaydedilmiştir. Mahsul ve malikane hasılı toplam 2606 akçedir. 1560 tahririnde Şahabiyye-i Kübra Medresesine vakfedilen malikane hissesi ile divanî hass-ı şahî hasılı 7600 akçe olarak görülmektedir.

Mezrea-i Boran⁽⁸³⁾: Bu mezreada Silbistan'ın yanındadır. Divanî hissesi tımar olan mezreanın tamam malikanesi Ömer oğlu Mehmed evladı vakfına kaydedilmiştir. Mahsul (buğday, arpa, pamuk, bostan ürünleri) ve malikane hasılı 419 akçedir. 1530 tahririnde değirmen bulunmamasına rağmen 1560 tahririnde bu mezreada 4 değirmen yer almaktadır. Aynı tahrir kayıtlarına göre Boran, Malatya Kazası Sipahiyan Miralayı Şah Ali zeametidir. Resm-i tapu ve deştbanı, resm-i asyab, malikane ve divani hasılı toplam 4084 akçedir.

⁸¹ TD 408, s.33; R.Yinanç- M.Elübüyük, a.g.e., s.32.

⁸² TD 408, s.33; R.Yinanç- M.Elübüyük, a.g.e., s.32-33

⁸³ TD 408, s.34; R.Yinanç- M.Elübüyük, a.g.e., s.37.

Mezrea-i Muallak⁽⁸⁴⁾: 1560 tarihinde Bader Kiği karyesi nezdinde olduğu kaydedilmekte olan mezreanın TD 408 de malikanesi Mevrus Mehmed mülkü, bunun yarısı da Şeyh Mehmed müküdür. Divanî hissesi tımardır. Buğday, arpa ve darıdan oluşan mahsul ve yarım malikane hasılı 174 akçedir. 1560 tahririnde ise hass-ı Şahî olarak kaydedilmiştir.

Mezrea-i Boridi(Beridi)⁽⁸⁵⁾: 1560 tahririnde Beridi olarak yazılmış olan mezreanın Besatine mezreası nezdinde olduğu da kayıtlıdır. TD 408'de 2/3 malikanesi Şahabiyye-i Kübra Medresesi vakfına 1/3'ü de Şeyh Taceddin Kasım Zaviyesi vakfına bağlanmıştır. Divanisi tımardır. Buğday, arpa, darı, pamuk ve bostan ürünlerinden teşekkül eden mahsul ve hass-ı mülk hasılı 734 aakçedir. 1560 tarihinde aynı vakıf hisseleri muhafaza olunmuş, Pir Ömer oğlu Ahmed'e ait tımar hissesi ile birlikte malikane ve divanî toplamı 4200 akçe yazılmıştır.

⁸⁴ TD 408, s.34; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.28.

⁸⁵ TD 408, s.34; R.Yinanç- M.Elibüyük, a.g.e., s.42.

IV. BÖLÜM

(İKTİSADİ, TİCARİ VE SANAYİ YAPI)

A-ŞEHİRDEKİ İKTİSADİ HAYAT VE TİCARET

Şehir küçük bir sahada büyük nüfus kütlelerinin birlikte bulunduğu, geçimini temin ettiği yerleşmedir. Ancak şehri bulunduğu muhit içinde tek başına ele almamak gerekir. Çünkü şehirler çevrelerinden tecrit edilmiş halde bulunan yerleşme noktaları değil, aksine yakın ve bazı hallerde uzak çevreleri ile sıkı kültürel ve iktisadi ilişkileri bulunan insan topluluklarının bir araya geldiği sahalardır. Öyle ki şehirler aynı zamanda çevrelerindeki kır yerleşim birimlerindeki halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan hizmetlere sahip olduğu gibi bu birimlerden sağladığı değerlerle -mesela yiyecek ihtiyacının karşılanması gibi- varlığını sürdürebilen merkezlerdir. O sebeple şehirden çevresine, çevresinden de şehire doğru çeşitli mamul ve hammaddelerle, muhtelif hizmetlerin akışı bahis konusudur.

Genellikle şehirlerle çevrelerinde yer alan kır yerleşim birimleri arasında karşılıklı ve sıkı içtimai, iktisadi münasebetler şehirlerin gelişmesinde önemli bir yere sahip olurlar. Zira hiç bir şehir kendi kendine yeterli değildir. O sebeple o veya bu şekilde çevresindeki sahaların çeşitli hizmetlerinin odağı durumuna gelir. Bu hizmetler ile şehir çevresindeki sahayı dolaylı veya dolaysız şekilde etkiler. Bu hizmetler şehir dışından ne kadar uzaklara yayılır ise şehrin önemi de o derece büyüktür. Dolayısıyla bir şehrin büyüklüğü ve önemi genellikle onun tesir sahasının bilhassa iktisadi etki sahasının genişliği ve ehemmiyetiyle orantılıdır denilebilir. Her zaman şehre bağlı bir sahanın sınırlandırılması da mümkün olamaz. Bu husus ancak sözkonusu saha içindeki iktisadi ve içtimai şartların değişkenlerine bağlıdır. Bu yönüyle şehir bir bütün olarak cemiyetin değişmesinden de ayrılamaz. Bu genel değerlendirme Malatya'nın XVI.yüzyılın ilk yarısındaki iktisadi yapısını ortaya koymada da geçerlidir.

Malatya şehri etki alanı itibariyle Roma döneminde kral yolu, Selçuklu devrinden itibaren Basra'dan Bağdat yoluyla Malatya-Sivas-Tokat üzerinden Samsun'a (kuzey-güney yolu), Malatya-Sivas Ankara üzerinden İstanbul'a ulaşan (doğu-batı yolu) çeşitli ticari kervan yollarının Malatya'dan geçmesi⁽¹⁾ şehrin her döneminde ticari hareketliliğini artıran özelliği olmuştur. Bu husus kervan yollarında ticari eşya taşıyan kafilelerin ve yolcuların şehir ve civarından geçtikleri Malatya'da ve yakın çevresinde bulunan kervansaray ile hanların mevcudiyetinden anlaşılmaktadır. Özellikle XIII. asır ortalarına kadar Selçuklu Sultanlığının esas kuvvetini sağlayan bu transit yollar şehirlerarası ve milletlerarası ticaretin bir göstergesi olan kervansaraylar bu durumu bize açıkladığı gibi, bu devrin en mühim ticaret merkezi olan Kayseri, Sivas, Erzurum, Malatya Ankara, Diyarbakır v.s. şehirleri ya batılı tüccarların doğu ile olan ticaret yollarının uğrak noktalarıydı veya Bizans ile Doğu, Mısır ile Kuzey arasındaki ticari münasebetleri temin eden yollar buralara uğruyordu.⁽²⁾

Ticaret her şeyden önce münakeleyi, yani taşımayı gerektiren bir faaliyettir. Bu kadar geniş bir saha içerisinde önemli bir nokta olan Malatya'da da ticaret faaliyetleri ve bu faaliyetlere bağlı olarak meydana gelen ticari fonksiyonlar şehir hayatının en önemli esaslarından birisini teşkil etmiştir. Her ne kadar bu değerlendirmeyi tevsik edecek yeterince belgeye şimdilik sahip değilsek de Malatya'nın bu kadar geniş bir sahayı ve büyük ölçüde mal mübadelesini hedef tutan önemli bir ticari merkez olduğuna şüphemiz bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu husus şehrin etrafında geniş bir tesir sahasının ortaya çıkmasına sebep olmalıdır.

¹ M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, I, s.34 v.d.; R.Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986, s.242; İ.Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat" ,AÜİFD., Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, XXIV, Ankara 1981, s.364 vd.

² M. Akdağ, a.g.e., I, s.435; M.Safran, "XIII.ve XIV.Yüzyılda Karadeniz Limanlarının Ticaret ve Tarihi Önemi", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986), Samsun 1988, s.460.

Malatya şehrinin bu özelliği yani çok eskiye dayalı bir yerleşim yeri olması ve tarih boyunca mühim ticaret yolları üzerinde bulunması itibariyle Osmanlı hakimiyetinin bu şehirde devraldığı miras oldukça önemli olup, sosyal ve iktisadi yönden oturmuş bir yapıya sahip görünmektedir. Malatya'nın bu özelliğinin XVI.yüzyıl boyunca da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Cihannüma'da Malatya'nın önemli yollar üzerinde gösterilmesi ile bu müellifin eserini esas alarak çizilen Tophaneli İbrahim ve Galatalı Mıgrediç'in haritaları da sözkonusu hususu ortaya koymak bakımından önemlidir. Bu kaynaklarda Elbistan ve Maraş üzerinden Akdeniz'e giden yolcular Malatya üzerinden geçtikleri gibi, Divriği yolu Sivas ve Malatya'da bağlanmış şekilde gösterilmiştir. Ayrıca XVI. yüzyıl'da Anadolu'da ticari yolları gösteren bir başka haritada Karadeniz'e çıkan bütün yolların Malatya'ya uğradığına işaret etmektedir⁽³⁾. Bu durum Malatya şehrinde bir takım ticarî yapıların meydana gelmesine sebepe teşkil etmiştir. Bu yapılardan birisi olan Çingene Hanı, Alaattin Keykubad devrinde yapılmış bir Selçuklu kervansarayı idi⁽⁴⁾. Bir diğeri Malatya-Arapgir yolu üzerinde Eski Malatya'dan sonraki ilk konak yeri Şevki han olup, kervan yolu üzerinde bulunması önem taşımaktadır⁽⁵⁾. Bu han örneğinde olduğu gibi Osmanlı devletinde kervan yolu üzerinde kentten kopuk han ve kervansaraylar da oluşmuştur. Bunun sebebi, şehire giren kervanların bir çeşit iç gümrük vergisi ödemekten kurtulmak için sadece satacağı malları şehire götürüp, şehir dışında kalma isteği olmalıdır⁽⁶⁾.

Malatya şehrinin XVI. yüzyıl boyunca devam eden ticari-iktisadi canlılığının XVII. yüzyıla da taşıdığı görülür. Zira XVII. yüzyıl başlarında (1637) yapılmış olmakla beraber, şehirdeki ticari faaliyetlerin yoğunluğunu göstermesi

³ S. Faroqhi, Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia...1520-1650, Cambridge 1984, s.13,63.

⁴ H. Çolak, a.g.e., s.55: Çingene Hanı'nın tam yerini bugün tespit etmek mümkün olamamaktaysa da H.Çolak, Han'ın Karlık ismi ile tanınmış tepelerin altında bulunduğunu söylemektedir.

⁵ M. Özdoğan, a.g.e.,s.23-24.

⁶ İ. Tekeli, a.g.m., s.46.

bakımından önemli bir diğer yapı da şehri Alacakapı mahallesinde bulunan Silahtar Mustafa Paşa Hanıdır. Ancak bu hanın ticari olduğu kadar, askeri fonksiyonu da bulunmaktadır⁽⁷⁾. Çeşitli dükkanların, yolcuların kalabileceği odaların, yük hayvanlarının barınaklarının mevcut olduğu bu hanın yapımı için 3.5 milyon kuruş harcandığı hesaplanmıştır⁽⁸⁾. Evliya Çelebi de kervansaraylar içerisinde en kıymetli olanının 170 odası bulunan, Sultan Murat Han makbulü Silahtar Mustafa Paşa Hanı olduğunu kaydeder⁽⁹⁾. Ayrıca Malatya'nın çok geniş bir saha içerisindeki etki alanını gösteren bir özellik de şehir civarında derbend ve konak yeri olan ribat köylerinin mevcudiyetidir⁽¹⁰⁾. Bunlardan birisi olan Gözene köyü halkı Malatya-Halep yolu üzerinde bulunması sebebiyle Memluk devrinden beri derbendci olup, Osmanlı hakimiyeti devrinde de bu hizmetleri karşılığı vergiden muaf tutulmuşlardır⁽¹¹⁾.

Şehrin en mühim ticari yapılarından olan bedesten(bezzazistan) kelime manası olarak bez, kumaş satan manifaturacı olmakla birlikte , içinde kumaş satıcılarının da bulunduğu kapalı esnaf çarşısı hüviyetinde olup, şehrin iktisadi faaliyetlerinin yürütüldüğü, alım-satım işlerinin yapıldığı ve aynı zamanda kıymetli malların ve nakdin korunarak emanete konulduğu yerler olarak dikkat çekmektedir⁽¹²⁾. Bir nevi banka fonksiyonu icra eden bedestenin Malatya halkı açısından - bu sonuncu özelliği sebebiyle- büyük önem taşıdığı anlaşılmakta-

⁷ S. Faroqhi, "Malatya", E.I², s.232.

⁸ A. Gabriel, a.g.e., s.274; N. Göyünç,"Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Hanı", TED, I, İstanbul 1970, s.66-68.

⁹ Evliya Çelebi, III-IV, s.423; Seyyah ayrıca her birinde 1000 kişinin yatabileceği tahmin edilen 6 bekar odası binası bulunduğunu ve Trabzonlu tüccarların bu odalarda kaldıklarını yazmıştır. Bu durum şehirdeki ticaretin gelişmesini göstermesi açısından da değer taşımaktadır.

¹⁰ S. Faroqhi, a.g.e., s.60-61.

¹¹ R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e.,s.58; C. Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teskilatı, İstanbul 1990, s.3,17,58.

¹² O. Ergin, "Bedesten", İ. A. II,s. 440; S. Faroqhi, a.g.e., s.27.

dır. Dikkati çeken bu durum şehir ahalisinin ekseriyetinin yazlığa göç etmelerinin bir sonucudur. Zira yaz ayları boyunca civardaki bağ ve bahçelerine göçen şehir ahalisinin değerli mal ve eşyalarının korunması zarureti vardı⁽¹³⁾. Attar, hurdacı, pabuççu, kuşçu, semerci, kalaycı, demirci, peynirci, sebzeçi, terzi, çerçi, kazzaz, yorgancı gibi esnafların bezzaziztan civarında dükkanları bulunmaktadır⁽¹⁴⁾.

XVI.yüzyılın ilk yarısında Malatya şehrinin iktisadi ve ticari kapasitesi hakkında 1530 tarihli tahrir defterinde kaydedilmiş olan vergi gelirlerinin incelenip buradan elde edilen verilerin 1560 tahriri gelirleri ile mukayesesi sonucunda bir fikir sahibi olmak mümkündür. Ama, 1560 tahririnde şehrin ve bazı yakın köylerindeki gelir çeşitlerinin artması yanında bazıları da birlikte verilmiş olduğundan 1530 tahririndeki vergi cinsleri ile tam bir değerlendirme yapmak tam olarak mümkün olamamaktadır. Bu sebeple 1560 tarihindeki gelirleri gösteren bir tablonun verilmesi ve bir önceki tahrirle gelirlerin mukayesesinin yapılması gerekmektedir.

Tablo I:1530 Tahririne Göre Şehirden Alınan Vergi ve Resimlerin Cinslerine Dağılımı

	<u>VERGİNİN ADI</u>	<u>VERGİ BEDELİ</u>	<u>%</u>
1	Mahsul-i çeltük maa resm-i mukataa-i değirmen.....	45000	22.68
2	Mahsul-i resm-i arûs ve bad-ı heva-i şehriyan ve Cubas şehir-i maa beytü'l-mal-ı gaib ve mal-ı makud.....	33000	16.63
3	Kıst-ı Boyahane.....	24000	12.09
4	Mahsul-ı ihtisap maa tamga-i nefsi-i şehir.....	20000	10.09
5	Mahsul-i kıst-ı meyhane-i nefsi-i şehir maa bâc-ı siyah ve bâc-ı yevmi.....	16000	8.06
6	Bâc-ı ganem-i gasaban ve karye-i Asbuzu.....	13000	6.55

¹³ S.Faroqhi, a.g.e., s. 27.

¹⁴ Z.Kazıcı,Osmanlılarda İhtisap Müessesesi,İstanbul 1987,s.168 vd.

7	Mahsul-i bezzazistan.....	9600	4.83
8	Kıst-ı bakiyye-i..tabi-i Nahiye-i Şehr.....	8000	4.03
9	bâc-ı ^{دولت و روستا}	8000	4.03
10	Bâc-ı rah-ı yörügan-ı ^{کدرت} der mümereha ve bâc-ı Nefs-i Malatya ve yevmi.....	6000	3.02
11	Et-teslim-i gebran.....	5800	2.92
12	Hisse-i mirliva.....	4000	2.01
13	Hisse-i mülk.....	4000	2.01
14	Resm-i yaylak-ı Akçadağ ve Cubas ve gayri- hüma der kasaba-i Malatya der yaylakha-i erbab-ı tımar.....	1500	0.75
15	Mahsul-i resm-i güvare.....	500	0.25
	TOPLAM	198.400	

Tablo II:1560 Tahririne Göre Malatya Şehrine Ait Vergi Gelirleri

	<u>VERGİNİN ADI</u>	<u>VERGİ BEDELİ</u>	<u>%</u>
1	Mahsul-i mukataat-ı Nefs-i Malatya,mahsul-i han, der Nefs-i Malatya, hass-ı şâhî,fî sene.....	720	0.13
2	Mahsul-i kırıhane, der Nefs-i Malatya, hass-ı şâhî, fî sene.....	580	0.11
3	Mahsul-i resm-i güvare-i şehirlıyan,hass-ı şahı,fi sene şahi,fi sene.....	400	0.76
4	Mahsul-ı cizye-i gebran, liva-i Malatya hass-ı şahi,fi sene.....	132.360	25.35
5	Mahsul-i beytü'l-mal ve mal-ı gaib ve mal-ı makud ki on bin ve on binden ziyade olan maa beytü'l-mal erbab-ı tımar ve sair ulemanan-ı padişahi ve beytü'l-mal,abid ve cevare ve yahudi ve nasara külliya hass-ı şahidir, fi sene.....	10000	1.91

6	Mahsul-i mezari haric ez defter,der kaza-i Malatya, hass-ı şahi, fi sene.....	1500	0.28
7	Mahsul-i kassaphane-i karye-i Aspuzu,hass-ı şahi,fi sene.....	1600	0.29
8	Mahsul-i bezzazistan,Nefs-i Malatya,hass-ı şahi,fi sene.....	1300	02.49
9	Mahsul-i kassaphane-i karye-i Yumru Kilise,hass-ı şahi,fi sene.....	640	0.12
10	Mahsul-i bac-ı hamr,der Nefs-i Malatya ve karye-i Aspuzu ve Yumru Kilise ve karye-i Bader Keyfi,hass-ı şahi fi sene.....	6000	1.14
11	Mahsul-i ihtisap-ı Nefs-i Malatya,hass-ı şahi,fi sene	12000	2.29
12	Mahsul-i nemeka-i nefsi-i şehir maa bac-ı rah-ı Kırkgöz, hass-ı şahi, fi sene.....	38000	7.27
13	Mahsul-i bac-ı ağnam kassaban-ı Nefs-i Malatya, hass-ı şahi,fi sene.....	20000	3.83
14	Mahsul-i resm-i kapan-ı Nefs-i Malatya,hass-ı şahi,fi sene.....	10000	1.91
15	Mahsul-i çeltük,ber vech-i menasıka,ber mucceb-i adet-i kadim hass-ı hazret-i Şehzade-i civanbaht-tale bekahu-fi sene.....	144000	27.58
16	Tohm-ı çeltük, hane.....	300	0.05
17	Mahsul-i boyahane-i Nefs-i Malatya,hass-ı hazret-i Şehzade- tale bekahu-fi sene.....	35000	7.24
18	Mahsul-i ispençe-i gebran-ı nef-i şehir,hass-ı mirliya,fi sene.....	8250	1.58
19	Mahsul-i ser'asesan-ı Nefs-i Malatya,hass-ı mirliya,fi sene.....	1963	0.37
20	Mahsul-i bad-ı heva ve cürm-i cinayet ve resm-i arusane-i nefsi-i		

	şehr maa beytü'l-mal ve mal-ı gaib ve mal-ı mefkud ve yava ve kağgun ki on binden ufak olan gayr ez beytü'l-mal erbab-ı tımar ve sair ulemanan-ı padişahi ve nasara ve yahudi,hass-ı mirliva.....	18000	3.44
21	Mahsul-i nisf-ı bad-ı heva ve cürm-i cinayet-i nevahi-i kaza-i Malatya,gayr ez hassa-i hazret-i padişah-ı alem-penah ve zeametha-i züema ve tımarha-i seran,hass-ı mirliva,fi sene.....	40000	7.66
22	Mahsul-i bac-ı rah-ı yörügan-ı Keder Beyt, ber muceb-i adet-i kadim,hass-ı mirliva,fi sene.....	8000	1.53
23	Mahsul-i bac-ı kile-i bazar-ı Malatya,tımar-ı devletyar, fi sene.....	4200	0.80
24	Mahsul-i ihzariye-i Nefs-i Malatya,kapucı başılar canibinden verilir, fi sene.....	1280	0.24
	TOPLAM:	511.393	

1530 tahririnde Nefs-i Malatya'nın gelirlerinin büyük kısmı hass-ı şâhî olarak kaydedilmiştir. Bunlar dışında 4000 akçelik mirliva hissesi, 4000 akçelik mülk hissesi gelirler kısmında ayrı ayrı verilmiş bulunmaktadır. 1560 tahririnde ise şehrin vergi gelirlerinin tamamına yakını padişah haslarına, geriye kalanlar da sancak beği ve şehzade haslarına bağlanmış görünmektedir.

Tablolardan anlaşılacağı üzere 1530 tahririne göre vergi gelirleri içinde en fazla miktarda olan mahsul-i çeltük, değirmen mukataası vergisi ile birlikte verilmiştir. Çeltük vergisi 1560 tahririnde de en yüksek miktarda yazılan vergi olup, defterde şehzade hassı şeklinde kaydedilmiştir⁽¹⁵⁾. Malatya şehrinin iktisadi ve

¹⁵ Çeltik tarımı yoğun bir çabayı, özel bir tekniği ve bol suyu gerektiren bir ziraat çeşididir. Güney Doğu Anadolu bölgesinde Memlûklular zamanında da üretildiği bilinen çeltiğin (Bkz. Z.Arıkan, "XV-XVI. Yüzyılda Anadolu'da Çeltik Üretimi", V.Milletler Arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebligler (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990, s.477-478), Malatya'da bu derece yüksek bir vergi miktarına sahip olması, Malatya şehri ve civarının suyun bol olduğu bir mevkide

ticari hayatında önemli bir yeri olduğu görülen çeltik ziraati ve buna bağlı olarak geliştiği anlaşılan ticaretin geliri Şehzade Mustafa'ya tahsis edilmiş ve mahsu-i boyahane geliri ile birlikte yer almıştır. Başlangıçta sancakbeği hassı iken 1530'da padişah hassı olarak zaptolunan çeltük, daha sonra şehzade hassı olmuştur. Ancak Şehzade'nin adamlarının adaletsiz davranması ve daha fazla miktarda ektirerek Şehir ve Kasaba Nahiyesinin su hisselerini vermemeleri yüzünden civardaki bağ ve bahçe ziraati tamamen durmuştur. Bunun üzerine meseleyi araştırmakla görevlendirilen Diyarbakır Beylerbeyi İskender Paşa yaptığı teftiş neticesinde çeltik ekim sahasını daraltmış, ümera, kütta ve mübaşır gibi görevlilerin bu tür ziraatle uğraşmasını men ederek sözkonusu suyu üç hisseye bölmüştür. Bu bölüşmeden bir hisse su çeltüğe ayrılarak 1560 tahririne kaydedilmiştir⁽¹⁶⁾.

Çeltik gelirinden sonra miktar olarak ikinci sırada olan arus ve bad-ı heva vergisi şehirle birlikte Cubas Nahiyesini de havi olup, bu vergi grubuna beytü'l-mal, mal-ı gaib ve mal-ı makud vergileri de dahil edilmiştir. Gelirler içindeki %16.6'lık bir paya sahip olan bu vergi grubu 1560'da bazı vergilerle birlikte yazılmış olduğundan miktar açısından bir mukayeseye gitmek doğru görülmemektedir.

1530 tahririnde gelirler içerisinde kasaphane vergisi "bâc-ı ganem-i gassaban ve karye-i Aspuzu"ifadesi ile geçmekte olup, 13000 akçe tutarındaki vergi bedeli ile %6.5 miktara sahiptir. 1560 tahririnin gelir kayıtları içerisinde ise Aspuzu köyünün kassaphane mahsulünün 1600 akçeye düştüğü, Yumru Kilise köyünün bu vergisinin 640 akçe yazıldığı, "mahsul-ı bâc-ı ağnam-ı kassaban-ı nefsi-i Malatya"nın ise 20000 akçe olarak kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Her biri

bulunmasına bağlanabilir. Muhtemelen Tohma- Fırat bağlantısı civarında çeltik ekimi yapılmış olmalıdır. Ayrıca Malatya'dan Aspuzu'ya göç hadisesini 1839' da kentin ordugah olarak kullanılması yanında, şehir mevkiinin pirinç tarlaları arasında basık bir yerde bulunmasına bağlayanlar da bulunmaktadır. Bkz. A. Helvacı- M. Gülseren, Malatyalı Gönül Sultanları, s.49.

¹⁶ R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.18-19.

hass-ı şâhî olan bu gelirlerin miktarından anlaşılacağı gibi, Malatya civarında kassaphaneler bulunmakta, bilhassa koyun yetiştiriciliğinin yapıldığı şehir çevresinde et tüketiminin yüksek seviyede bulunduğu görülmektedir. 1560 tahtiri kayıtlarında Aspuzu ve Yumru Kilise köylerinin mahsu-ı kassaphane vergisinin müşarün-ileyh hazretlerine temlik olunduğu hakkında⁽¹⁷⁾ derkenar yazılmıştır. Malatya'nın koyun bâcı mahsulü ile ilgili olarak yazılmış kayıtta ise kasapların alıp sattığı davardan keçi veya koyun ise bir akçe alınacağı, bir yaşına gelmemiş kuzudan nesne alınmayacağı, sığır boğazlanması halinde "birer para", sığır ve koyun satıcılığı yapan ve payitaht için koyun, sığır temin etmekle yani et ihtiyacını sağlamakla görevli olan celebkeşlerin⁽¹⁸⁾ şehre uğrayarak kadılığa bildirmesi halinde iki koyuna bir akçe bâc alınacağı ayrıca yazılmıştır⁽¹⁹⁾. Osmanlılarda günümüzde olduğu gibi modern kasaphaneler bulunmamakla beraber, hayvan kesimlerinin mutlaka sur dışındaki salhanelerde yapılması gerekiyordu. Sağlık ve şehrin temizliği bakımından böyle bir çareye baş vurmak zarureti vardı. Bu maksatla şehir içinde mahalle aralarında hayvan kesimi yasaktı⁽²⁰⁾. Vergi kayıtlarından anlaşıldığına göre, Malatya şehrinin içinde kasaphanelerin bulunmadığı ve yukarıda izah edilen sebeplerle kasaphanelerin Aspuzu ve Yumru Kilise köylerinde yer aldığı görülmektedir.

a- Çarşı, Pazar ve Esnaf

Diğer Anadolu şehirlerinde bulunan çarşı ve pazarlar Malatya şehrinde de mevcut olup, şehrin ticarî ve iktisadî yönden merkezi durumundadırlar. Şehirde "çarşı" adında bir mahalle bulunmakta olup, TD 408'de kaydı olmayan bu mahalle civarında pazar yeri-çarşının bulunduğu anlaşılmaktadırlar. Ayrıca

¹⁷ R.Yınanç- M.Elibüyük,a.g.e.,s.17.

¹⁸ Z. Kazıcı, Osmanlılarda İhtisap Müessesesi,s.101.

¹⁹ R.Yınanç- M.Elibüyük,a.g.e.,s.18.

²⁰ Z. Kazıcı,a.g.e.,s.103.

şehirde bir han, 1 bezzazistan, bakımlı güzel bir Sultanî çarşısı bulunmaktadırlar. Fakat burada bulunan dükkanlar Şam ve Halep'in ki gibi kârgır, kurşunlu dükkanlar değildir⁽²¹⁾. Her ne kadar bir önceki konuda dolaylı olarak şehirdeki pazar ortamı ve hususiyetlerinden bahsedilmişse de burada genel mahiyette üzerinde duracağımız çarşı-pazar çeşitli kıymetli eşyanın alım satım işlerinin yapıldığını yer olup, muhtelif meslek gruplarından dükkanlar bulunmaktadır. Malatya'da çarşı içinde bulunan dükkanlara dair herhangi bir kayıt ile karşılaşmadığımızdan (defterin kopuk kısmındaki kayıtlar içinde olması mümkündür) sadece klasik Osmanlı şehirlerinde bulunan araçlar, buğdaycılar, papuçcular, bezzazlar gibi meslek gruplarının bulunduğunu tahmin ediyoruz ki bunlar içinde vergiler dahilinde olan bezzazistan genel vergi gelirleri içinde 4.83'lük payı ile yer almaktadır⁽²²⁾. 1560 tahriri kayıtları içinde vergi gelirleri arasında kapan resmi, ihtisap vergisi, han geliri ve pazar yerinde alınan kile vergisinin mevcudiyeti, şehirde kapan hanını bulunduğu delalet etmektedir⁽²³⁾. 1560'da nefsi Malatya'nın "mahsul-i han" vergisi yanında düşülen bir kayıtta adı geçen hanın eskiden Malatya çeşmelerinin merammatına vakfolunup, Malatya'nın tekrar tahrir yapılması ile han miri canibinden zaptolunup, ferman yazılmış, eski tahrir defterinde anlatıldığı üzere yeni deftere de kaydolanmış bulunmaktadır. Aynı tahrirde yer alan "mahsul-i resm-i kapan"10000 akçe tutarında yazılmıştır. Şehre satılmak üzere kapana gelen mallardan tartıldıktan sonra yük başına birer akçe alınacağı, satılmayıp sadece geçmekte olan mallardan akçe alınmayacağı gibi, şehirlü taifesinin bağlarından getirdikleri kuru meyveyi birer, ikişer akçelik satmaları halinde de nesne alınmayacağı yazılmıştır. Fakat bu kuru meyveyi yükükle satmaları halinde kapana getirilerek, tartılıp, "resm-i kapan" alınacağı,

²¹ Evliya Çelebi, III-IV, s.422.

²² TD 408, s.17; R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.16.

²³ TD 408, s.17; R.Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.17,18,20.

şehire getirmeyip köyde veyahut bağlarında satmaları halinde resm alınmayacağı ayrıca kaydedilmiştir⁽²⁴⁾.

Mahalle kayıtları arasında hattat, debbağ, hallac, saraç, dellal, bozacı, hamal, hattab, tarakçı, kalaycı, ferrac, natır, cüllah gibi bazı meslek grupları içinde yer alan kişilerin bulması⁽²⁵⁾ çarşı içinde çalışan esnafın vastfını ortaya koymaktadır. Bunlar içinde bilhassa sarrac, dellal, hallac, çok sayıda bulunmaktadır. Esnaf grubu içinde hallac, cüllah v.s. çokca yer alması şehirdeki dokuma sanayinin gelişmiş olması ile ilgili olup, debbağların, saraçların mevcudiyeti şehirde dericiliğin de yaygın olduğuna işaret etmektedir. Özellikle hemen her mahallere bir kaç tane sarraçın bulunması gerek çarşıda gerekse mahalle aralarında bu mesleğin icra edildiğini göstermektedir.

TD 408'de şahıs adlarının altına veya yanını düşünülen şerhlerde meslek adları yazılmıştır. Fakat 1560 tahriri neşrinde vergi mükelleflerinin adlarının ve böylece mesleklerinin de yazılmamış olması bu türden bir tasnif yapmamıza ve esnaf grubunu tespit etmemize mani teşkil etmektedir.

Malatya'da bulunan çarşı bedesten, kapan hanı, XVI.yüzyıl başlarında yapılmış olan Silahtar Mustafa paşa hanı gibi yapılar şehrin iktisadi fonksiyonunun işlerlik kazandığı, esnaf-pazar münasebetlerinin yoğunlaştığı yerler olarak şehre canlılık kazandırmaktaydılar. Bu canlılığı şehrin çarşı ve pazarındaki fiyatlar ve alışverişle ilgili olan ihtisap⁽²⁶⁾ gelirinde de görmek mümkündür. DT 408 de Malatya'nın ihtisap geliri tamga ile birlikte rakamla 20000 akçe gibi yüksek bir meblağa ulaşmış olması şehrin çarşı ve pazar faaliyetlerinin yani bir yerde ticarî hayatının gelişmiş olduğunu gösterir. İhtisap geliri içinde verilmiş olan

²⁴ R.Yinanç- M.Elibüyük,a.g.e.,s.16,18.

²⁵ TD 408, s.3,4,6,8,9,10.

²⁶ İhtisap, bir şehrin çarşı ve pazarlarındaki fiyatlar ile alışverişini kontrol etme işlemidir. Bu görev kadı tarafından iltizam ile muhtesibe verilir. Devlet adına ihtisap işini yürüten kişi olan muhtesip ler aynı zamanda pazardaki narh tespiti, ölçü ve tartıların kontrolü ile asayişin sağlanması görevlerini de yürütürler.Bkz.S.Faroqhi,a.g.e.,s.71-73; Z.Kazıcı,a.g.e.,s.66 vd.

tamga resmi Osmanlı devletinde kumaş ve her türlü maddenin kalite kontrolünün sağlanması için alınmaktaydı⁽²⁷⁾. Ayrıca kumaş ve bez dokuyucularının çıkardıkları mallardan top başına hükümetçe alınan damga resimleri ile boyahanelerde boyanan kumaşlar için alınan vergiler de örfi tekalif içerisinde sayılmaktaydı. İltizam-mukataa şeklinde idare olunan bu cins vergi tahsilatı devlete oldukça mühim bir gelir sağlamaktaydı⁽²⁸⁾. Aynı tarihlerde Harput'unihtisap gelirinin 5000 akçe civarında olduğu⁽²⁹⁾ düşünülürse birbirine çok yakın olan bu iki şehirden Malatya'nın oldukça yüksek bir ticari kapasiteye ulaştığı söylenebilir.

Malatya'nın 1560'ta Padişah hasası olarak kaydedilen net ihtisap gelirinin 12000 akçe olduğu görülmektedir. Ayrıca bu tahrir kayıtlarında kadı marifeti ile narh verilerek, çeşitli ürünlerin (yaş üzüm, meyve v.s.) belirlenen miktarda narh akçesi alınacağı, şehrin ve Malatya kadılığına bağlı olan köylerin pazara getirip sattıkları meyvelerden yük başına bir akçe alınacağı kayıtlıdır. Bu kayıtlardan da anlaşılacağı gibi ihtisabiye vergisi Malatya'da hem şehirden hemde köylerinden pazara getirilip satılan çeşitli meyve ve sebzelerden ortalama dirhem başına bir akçe tutarında tahsil edilmektedir⁽³⁰⁾. Şehirlere ait narh listeleri şer'iyeye sicillerinde bulunmaktadır. Malatya şehrindeki narh listesi de muntazam olarak sicilde verilmiştir. Bu sebeple tahrir defterinden narh fiyatlarını öğrenmek mümkün olamamaktadır. Ama bu çalışmada ele alınan döneme ait kadı sicilleri de mevcut değildir. Yalnız 1657 senesine ait MŞS'de narh verilirken " narh-ı bakkalan" ve "narh-ı attaran" şeklinde bir ayırım yapıldığını da görmekteyiz⁽³¹⁾.

²⁷ Z. Kazıcı, a.g.e., s.144,174.

²⁸ M.Akdağ, a.g.e.I, s.515.

²⁹ Bkz. M.A. Ünal, a.g.e., s.147.

³⁰ R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.17; S. Faroqhi, a.g.e., s.71,73.

³¹ M. S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İstanbul 1983, s.28-29.

1560 tahririnde ihtisab gelirinin azalmış olması, Malatya'da ticari faaliyetlerin azaldığını göstermez. Bu husus Diyarbekir vilayeti kanununda açıklandığı üzere, muhtesiplerin defterde yazılı meblağı toplamak için halkı zorlamaları sonucunda, şikayetlerin artması ile ilgili olmalıdır. Nitekim XVI.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ihtisap usulünün kaldırılmaya başlandığı da görülmektedir⁽³²⁾. Bunun yanında, şehre uğrayıp geçen yükler ve mallardan alınan yani bir nevi transit ticaret vergisi olan bâc-ı siyah meyhane geliri ile birlikte yazılmış olup toplam 16000 akçe gibi yüksek rakama ulaşmaktadır. Meyhane geliri 1560 tahririnde bâc-ı hamr şeklinde ayrıca kaydedilmiştir ki Aspuzi⁽³³⁾, Yumru kilise ve Bader keyfi gibi padişah hassı olan köyler ile Malatya merkezinden alınmaktadır. Önceki tahrirde olmayan bu durum, her batmana bir akçe alınması kaydıyla yazılan bu verginin⁽³⁴⁾sözkonusu dönemdeki tutarı 6000 akçedir.

1530 tarihinde tabloda yer alan diğer bütün vergilerin 1560 tarihinde artış gösterdiği ve bu vergilere ilaveten başka vergilerin de Nefs-i Malatya'nın gelirleri arasında yer aldığı da ayrıca dikkati çeken bir husustur.

Burada kısa bilgiler halinde verdiklerimiz dışında tabloda görülen diğer gelirlerle birlikte nefs-i Malatya'nın ticarî ve iktisadî hayatıyla ilgili vergi ve rüsumları toplam 198.400 akçeden meydana gelmektedir. 1530'da onbeş çeşit olan vergi türü, 1560 tarihinde yirmi dörde yükselmiştir. Bu da iktisadi -ticari faaliyetlerin artmasıyla ilgili olmalıdır. Bu tarihte Malatya şehrinde 1530 tahririnden farklı olarak tamamına yakını padişah hassı dahilinde olan kirîşhane, Yumru kilise köyü kassabhanesi, nemeka vergisi, Kırkgöz yolu bâcı, nefsi Malatya'daki

³² M. A. Ünal, a.g.e., s.147.

³³ Aspuzu, Nahiye-i Şehr içerisinde yer almamaktadır. Ancak geliri Nefs-i Malatya vergileri içerisinde görülmektedir ki, bu vergi içerisinde %8.06'lık payla yer alan koyun vergisi de dikkati çekmektedir. Bu da yörenin hayvancılığı hakkında bir kanaat vermesi bakımından önemlidir.

³⁴ R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.17.:Meyhane gelirinin yerine 1560 tahririnde konulan bac-ı hamrın ortaya çıkışı sözkonusu tahrir defterinde "Eski defterlerde meyhane iken, meyhaneler emr-i padişahi ile ref olunup kefere ve Yahudi taifesi kendüler için eyledikleri şireden bac-ı hamr alınması fer man olunup Malatya'da cari olan batman ki ikibin dörtyüz dirhemdir her batmana bir akçe bac alın mak üzere..." şeklinde açıklanmaktadır.

kassabanların bâc-ı ağnamı, kapan resmi, çeltik tohumu vergisi, ser'asen, ihtizariye ve Malatya pazarının kile bâcı gibi vergiler bulunmaktadır. Toplam 511.393 akçe tutarındaki bu vergi geliri miktarı içinde en fazla pay sahibi olanlar, cizye-i gebran, mahsul-i çeltük, boyahane, mahsul-i nemeka ile bad-ı heva ve cürm-i cinayet vergileridir.

Görüldüğü gibi, pazara gelen mallardan alınan bâclar han sahipleri veya buraları tutanlarca ticari eşyadan alınan türlü resimler, dükancıların ve imalatçıların, daha doğrusu esnafın ödediği vergiler, kumaş ve bez dokuyucuların çıkardıkları mallardan top başına hükümetçe alınan damga resimleri, beyahanelerde boyanan kumaşlar için alınan vergiler, kısacası iktisadi ve ticari hayatın türlü sahalarından alınan rüsumlar⁽³⁵⁾, şehrin ekonomik bünyesini ortaya koyması açısından büyük ehemmiyet taşımaktadır.

Her iki defterde bazı vergilerin birlikte verilmiş olması ve XVI. asra ait Malatya şer'iyye sicilinin bulunmaması⁽³⁶⁾ şehir halkının iktisadi vaziyetlerine göre bir sınıflandırma yapmamıza engel teşkil etmekte ise de Malatya nüfus bakımından olduğu gibi, iktisadi ve ticari yönden de sözkonusu dönemde bir Bursa, Edirne gibi düşünülemezse de oldukça gelişmiş bir Anadolu şehri görünümündedir. Malatya'da iktisadi ve ticari hayatın XVI.yüzyılda gelişmişliğinin bir başka göstergeside bu yüzyılda yapılan bedesten ve Malatya-Sivas arasındaki bağlantıyı sağlayan Tohma suyu üzerinde yaptırılan Kırkgöz Köprüsüdür. Bu köprüden alınan geniş vergisi de önemli olduğu gibi esas üzerinde durulması gereken husus bu tesisin Malatya'daki ticari hayata yaptığı katkıdır. Zira çevre şehirlere bu köprü vasıtasıyla ulaşmak mümkün olmakta ve çeşitli Karadeniz

³⁵ M. Akdağ, a.g.e.,I, s.515.

³⁶ Reayadan alınan âvâriz vergisi halkın zengin, orta, fakir olmalarına göre farklılık göstermektedir. Bu tür bir sınıflamanın kadı tesbiti ile sicile geçirilmesi sonucunda ortaya çıkan listeler aynı zamanda şehrin refah seviyesi, meslekler, zümreler konusunda da bilgi sahibi olmasında sebep olmak tadır.MŞS,tarih açısından araştırma dönemimize uzak kaldığından mukayese yapılmasını uygun bulmadık.

limanlarına kadar uzanan yol üzerindeki şehirlerden gelen veya bu şehirlere gidecek olan mallar, Malatya pazarına ayrı bir çeşitlilik katmaktaydı⁽³⁷⁾.

b-Şehrin İaşesinin Sağlanması

Anadolu şehirleri, yeşil alanları bol, bahçeli ve avlulu evlerden oluşması sebebiyle şehirde yaşayanlar kendi ihtiyaçlarını şehir içindeki yeşil alanlardan karşılamaktadırlar. Malatya'nın tarih boyunca sahip olduğu tabii zenginlikler, bağ ve bahçelerle kaplı verimli topraklara sahip olduğu kaynaklarda sıkça karşımıza çıkmaktadır⁽³⁸⁾.

Malatya şehrinin başlıca zirai mahsulünü hububat teşkil etmiş ve çeşitli mahsullerin üretimi iki tahririn mukayesesinden anlaşıldığı kadarıyla artış göstermiştir. Bu sebeple şehrin erzak sıkıntısı çekmeyen, kendi ürettiği kendine yeten bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. İncelediğimiz defter vesika veya araştırma eserlerinde fevkalade sebeplerle vuku bulan bir erzak sıkıntısı, kıtlık veya tabii afetler v.s. gibi durumlarla karşılaşmaktayız. Bu sebeple şehir ve yakın çevresini zirai üretim ve tüketiminde olağanüstü bir azalma görülmemektedir. Muhtemelen şehir nahiyesine bağlı köy ve mezraelardan beslenen şehir merkezi, şehre çok yerlerin bile ziraat sahası, bağ-bahçe alanı olarak kullanıldığı düşünülürse iâşe bakımından bir sıkıntının söz konusu olmadığı anlaşılabilmektedir. Ayrıca şehir ahâlisinin yaz aylarında bağ ve bahçelerine göçtükleri bilindiğine göre buralarda kendi ihtiyaçlarını kısmen de olsa karşılayacak bir takım zirai faaliyetlerde buldukları düşünülebilir. Buna rağmen kaynaklarda söz konusu

³⁷ Evliya Çelebi, III-IV, s.424: Seyyah, Kırkgöz Köprüsü hakkında bilgi vererek, Malatya'dan beş mil uzakta bulunan bu köprünün Sultan Hasan tarafından yaptırıldığını ve Aspozo bağlarından gelen Der Mesih suyunun Tel kısmının Malatya içinden geçip, Pınar ve Tohma nehirleri ile birleşerek köprüye ulaştığını ifade eder.; Bu köprünün ticari fonksiyonu için Bkz.S. Faroqi, a.g.e., s.69; Aynı müel., "Malatya", EI², s.231 vd.

³⁸ Urfalı Mateos, şehrin çok zengin bağlık bahçelik ve ziraat üretimini çok yapıldığı verimli bir şehir olduğunu anlattığı gibi (s.109), Süryani Mihail de çeşitli vesilelerle Malatya'nın verimli toprağı ve bahçelerinden bahsederek bir çekirge istilası sırasında şehrin ağaçları ve üzüm bağlarının tahrip olduğunu kayd etmiştir (s.17,70); Abu'l-Farac, I, s.336; Evliya Çelebi, III-IV, s. 424 vd.

edilen Malatya pazarı ve daha önce şehrin fiziki görünümüyle ilgili bigiler arasında yer alan surların dışına yayılma hadisesi ahalinin iâşesini sağlamasında önemli bir yere sahip olmalıdır.

Malatya şehir surunun dışında kale altı denilen kısımda XVI. yüzyıl öncesinde daha çok yerleşmemiş ticari faaliyetler şeklinde görülen hadisenin daha sonraları da devam ettiğini düşünmek mümkündür. Ancak bu faaliyetleri tamamen transit ticarete bir mübadelenin gerçekleşmesi şeklinde de düşünemeyiz. Yine bu mevkide yer alan pazar yeri ile birlikte söz konusu yerleşmemiş ticari faaliyetlerin yapıldığı bölgeler muhakkak şehir ahali ile kırsal alan arasındaki münasebetin tesis edildiği mahaller olmalıdır. Zira tarihin en eski zamanlarından beri kırsal alandan gelen satıcılar, şehirdeki alıcılarla bu tür yerlerde temas kurmak imkanına sahiptirler.

Kırsal alandan gelen satıcılar Malatya'da da şehir ahalisinin iâşe ihtiyacının karşılanmasında bilhassa çeşitli sebze, meyve ve hayvansal ürünlerin temininde önemli bir rol oynamış olmalıdırlar. Her ne kadar Malatya şehri ile kırsal alandaki bu münasebetin sınırını tam olarak çizmek mümkün değilse de değişen şartlara bağlı olarak Malatya'nın gelişmesi ve surların dışına taşması⁽³⁹⁾ ile aynı zamanda iktisaden büyümüş olması şehrin iâşe ihtiyacını daha uzaklardan temin etmesini gerektirir. Nitekim kayıtlarda yer alan 1560'da 22240 akçe tutarındaki Aspuzu ve Yumru Kilise köyleri kasaphanesi ile şehirdeki kasapların bâc-i ağnam mahsulü geirleri ve 1530 tahririnde de görülen 13000 akçe tutarındaki Aspuzu köyü kasaplarını bâc-i ganem gelirlerine dikkatlice bakıldığında bunun Malatya'nın et ihtiyacını karşılanmasının bir neticesi olduğu hemen ortaya çıkar. Üstelik bunlardan Yumru Kilise köyü Şehir Nahiyesine bağlı iken her iki tahrirde de geçen Aspuzu Kasaba Nahiyesine bağlı görülmektedir.

³⁹ Orta ve yeni çağda Anadolu şehirlerinin yakın çevresi şehrin etrafında uzanan ve yetiştirdikleri ürünlerin şehir ahali tarafından satın alındığı buna karşılık şehirdeki atölyelerde imal edilen aletlerin pazarlandığı sınırları tam olarak tespit edilemeyen bir kuşağın varlığı hakkında Bkz.S. Göney,a.g.e.,s.122.

Esasen bağ, bahçe, bostan gibi zirai ünitelerle çevrili olan Malatya'da bahçe ziraatinin iş hayatında ağırlığı teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla şehrin üretim hayatı kısmen farklı dağ ve ova köyleri arasında bir pazar ve mübadele merkezi olduğu görülmekte ve serbest rekabet ekonomisi rejimine doğru gelişen ferdiyetçi ilgilerin arttığı bir sistem içerisinde gittikçe önem kazandığı anlaşılmaktadır. Bu husus daha önce de anlatıldığı gibi şehrin büyüüp gelişmesinde de önemli bir rol oynayarak XVII.yüzyılda da devam etmiş olmalıdır⁽⁴⁰⁾. Ancak başlangıçtan itibaren bilhassa Bizansların son zamanlarında tam bir kale şehri görünümünde ve askeri fonksiyonları ön planda görünen Malatya'nın Türk hakimiyetine geçmesiyle birlikte yavaş yavaş bir pazar şehri haline dönüştüğü ve Osmanlı hakimiyetine girerek bir iç bölge şehri haline gelmesiyle de tam bir pazar şehri haline geldiği düşünülebilir.

Bu açıdan bakıldığında ve pazar yerlerinin yolların geçtiği ve ticarî mübadelenin yapılabilirdiği en uygun yerlerde kuruldukları⁽⁴¹⁾ dikkate alındığından, bu yönden şanslı olan Malatya'da kurulan pazarın bir yandan şehir ahalsinin, diğer yandan da göçgüncü cemaatlerin ihtiyaçlarını karşıladığına şüphe bulunmamaktadır. Bu pazarlarda satılan malların büyük çoğunluğunu elbetteki zirai ürünler teşkil etmekteydi. Buna karşılık yöreden geçerken bu tür ihtiyaçlarını karşılamaları sırasında kendi ürettikleri malların ihtiyaç fazlalarını da değerlendirdiklerine şüphe bulunmayan yörükân hakkında kaynaklarımızda bir takım bilgiler bulunmaktadır⁽⁴²⁾. Aynı zamanda bu yörüklerin arazi sahibi

⁴⁰ Anadolu şehirlerinin bu özelliği için Bkz. C. Orhonlu, a.g.m., s.3.

⁴¹ C.Orhonlu, a.g.m., s.6, nu.13.

⁴² TD 408, s.17-18'de "Bâc-ı rah-ı yörükân-ı (okunamadı) ve der mümereha ve bac-ı nefsi Malatya ve yevmi..." ve "Resm-i yaylak-ı Akçadağ ve Cubas ve gayrihüma der Kasaba-i Malatya der yaylakha-i erbab-ı tumar", 1560 tahririnde "mahsul-i bâc-ı rah-ı yörükân-ı Keder Beyt ber muceb-i adet-i kadim".

oldukları ve kısmen ziraatle de uğraştıklarını bilmekteyiz⁽⁴³⁾.

Her ne kadar muhtelif gıda maddelerinin üretim kuşaklarının tesbiti mümkün olamamaktaysa da Malatya'nın aynı zamanda hem toptan hem de perakende satışları önem kazandığı şehirler arasında bulunduğu görülür. Bu surette kırsal alandan şehre gelen halk beraberinde getirdiği üretim fazlasını burada pazarlayarak ahalinin iâşesinin sağlanmasına vesile olurken çeşitli ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra geri dönmekteydi. Bu hihusta örnek vermek gerekirse Nahiye-i Şehr'e bağlı Teküder-i Ülya, Yumru Kilise, Bader Keyfi, Orduzu, Gedük, Zurvarı, Venk, Bedrovnik, Pahtinki, Ağuyeri, Besalık, Fesus, Til köy ve mezrealarındaki geliri 12374 akçe tutan bağ ve bahçe ziraatinin Malatya'nın iâşesinin sağlanmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu üretimin tamamen civar illerde pazarlandığına dair bir kayıt da bulunmamaktadır.

Her ne kadar pazar şehirlerinin bir diğer özelliği de aynı zamanda fuar ve panayır şehirleri olmaları ise de Malatya ve çevresi için bu kadar büyük ölçüde ticari faaliyetlerin cereyan ettiğine dair yeterli malûmat bulunmamaktadır. Ancak bu hususta inceleme alanımızın dışında yer alan Zamantı'da kurulan bir "Yabanlu Pazarı"nın varlığı da bilinmektedir⁽⁴⁴⁾.

B-SANAYİ

İnsanların şehirlerde toplanmaları neticesinde yapılması gereken işler kendi aralarında ayrılmış ve bu suretle bir nevi ihtisaslaşma başlamış, neticede çeşitli meslek kolları ile iş alanları teşekkül etmiştir. Şehirlerde ortaya çıkan iş alanlarının ticaret ve hizmetler sektörü dışında kalan bölümü genellikle sanayi faaliyetleri olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar modern manada şehre bağlı sanayi ve sanayi şehirleri ilk defa XIX. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmışsa

⁴³ Bkz.N. Misawa, "Nomads in the Ottoman Cadastre, Some Remarks on Malatya Lıvası Mufassal Defteri (1560)", Journal of Asian and African Studies, Nu:38, Tokyo 1989, s.1.

⁴⁴ F. Sümer, Yabanlu Pazarı, İstanbul 1985, s.157 (Harita).

da⁽⁴⁵⁾ klasik manada şehirler aynı zamanda el sanatlarına dayalı küçük sanayi birimlerinin toplandığı yerler olarak görülmektedir. Bu tür sanayileşme de iktisadî ve ticarî hayatı canlandırmakta ve ona belirli bir ivme kazandırmaktaydı. Esasen sanayileşme şehirlerin sadece iktisadî ve ticarî hayatını etkilemekle sınırlı kalmıyor aynı zamanda çevreden şehir merkezine doğru bir nüfus akışına dolayısıyla nüfus hareketliliğine de sebep oluyordu.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Malatya şehrine bakıldığında şehir ahalisinin sanayi ve ticarî faaliyetler yanında en azından önemli bir kısmının aynı zamanda ziraî hayatla da uğraştığını bilmekteyiz. Yaz mevsiminde bağ ve bahçelere yapılan göçleri sadece dar çevre yaylak ihtiyacının giderilmesi olarak düşünemeyiz. Buna rağmen söz konusu dönemde Malatya şehrinin çevrede ihtiyaç duyulan ve kırsal alanda imal edilmeleri mümkün olmayan basit aletlerin yapılması, satılması ile yine bu alanlarda değerlendirilemeyen sanayi ürünlerini işleyen önemli bir merkez olduğuna şüphe yoktur. Ama kaynaklarımızda bu konudaki bilgilerin de çok az olduğunu belirtmeliyiz. Ona rağmen TD 408 de yer alan hallaç, cüllah, kalaycı, sarraç, debbağ gibi meslek erbabına çok sık rastlanması bunlarla ilgili küçük ölçekli sanayi birimlerinin fazlalığını gösterir. Bu esnaf ileride ele alınacağı gibi boyahane veya bezzazistan esnafı gibi belirli sitelerde toplanmamıştır. Bunların aynı zamanda çarşı içerisinde veya mahalle aralarında yer alan işletmelerinde de mesleklerini icrâ ettikleri görülmektedir⁽⁴⁶⁾.1560 tahririnde ise bizim kullandığımız defter neşrinde vergi mükellefi olarak meslek gruplarının yazılmamış olması dikkati çekmektedir. Ancak 1530 da tespit edilen durumun gelişerek 1560'da da devam ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu ikinci tahrirde Malatya'daki küçük sanayi birimlerinin bir önceki tahrire göre daha da arttığını 1560 tarihli tahrir defterinde yer alan Kirişhane gibi müessesenin yer almasından anlamaktayız.

⁴⁵ S. Göney,a.g.e., s.42.

⁴⁶ Bkz. TD 408, s.8-10.

Bilindiği gibi Kirişhane silahların yapımında kullanılan ve hayvanların sinirleri ile bağırsaklarının işlenerek değerlendirildiği yerlerdir. Malatya'da padişah haslarına dahil edilen bu müessesenin toplam geliri 580 akçe gibi az bir vergi payını ihtiva etmektedir. Bunun haricinde kaynaklarımızda kirişhanenin nerede bulunduğu ve nasıl teşekkül ettiği hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Söz konusu kaynaklarda haklarında kısmen bilgi bulunan sanayi kuruluşlarının başında boyahane gelmektedir. Bunun haricinde su ile çalışan değirmenlerde bulunmaktaysa da bunlar şehir dışında hemen hemen hepsi kırsal yerleşme birimleri dahilinde yer alan küçük ölçekli sanayi birimleri olarak kabul edildiklerinden ilgili bölümde ele alınmışlardır⁽⁴⁷⁾.

Şehirde boyahanenin mevcudiyetini gelirler içerisinde kıst-ı boyahane bulunması sebebiyle öğrenmekteyiz. Bilindiği gibi boyahaneler dokuma sanayiide kumaşların boyanma işleminin yapıldığı yerler olup, çoğunlukla padişah hası dahilindedirler. S. Faroqhi'nin, Anadolu'da boyhanelerle ilgili verdiği bilgiler ve haritada Malatya şehrinin boyahane gelirini civardaki Urfa, Siverek, Ayıntab ve Harput'tan sonra miktarı en fazla olanlar içinde gösterilmiştir⁽⁴⁸⁾. Selçuklu devrinde de yaygın olarak bulunan ipekli, yünlü, pamuklu, bez, sof ve halı dokumacılığının belli başlı merkezlerinden birisi olan Malatya'da ayrıca ihracata yönelik üretim yapıldığı da görülmektedir⁽⁴⁹⁾. Malatya'da gelişmiş olan dokuma sanayiinin bağlantılı olduğu boyahanenin mevcudiyeti ve her iki tahrirde de yüksek vergi dilimini oluşturması şehir açısından önemini ortaya çıkarmaktadır. TD 408'den boyahane gelirinin mahsûl-i çeltük geliri ile birlikte hassa-ı hümayun adına kaydedildiği görülmektedir. 1560 tahririnde ise çok sayıda köy ve mezreanın hasıl

⁴⁷ Her ne kadar nefis-i Malatya gelirleri arasında 1530 tahririnde bir değirmen mukataası vergisi görülmekteyse de (Bkz. TD 408, s. 18) bunun mahiyeti açıklığa kavuşturulamamıştır. O sebeple de konu kırsal yerleşme birimleri ile ilgili vergilerin ele alındığı V.Bölümünde ele alınmıştır.

⁴⁸ S. Faroqhi, a.g.e., s.151-153.

⁴⁹ Evliya Çelebi, III-IV, s.424; N.Sevinç, a.g.e., s.133.

ve gelirleriyle birlikte daha önce şehzade hassı olduğu belirtilen mahsül-i boyahanenin daha sonraki tarihlerde kapu ağası İsmail Ağa'ya temlik olunduğu anlaşılmaktadır⁽⁵⁰⁾.

⁵⁰ R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.19.

V.BÖLÜM

(TOPRAK DÜZENİ)

A-TOPRAK İDARESİ

Osmanlı Devletinde arazi ile ilgili kanunlar; yani toprak idaresi bölgelerde cari adetler dikkate alınarak bölgeden bölgeye değişen bir mahiyet arzeder. O sebeple Malatya ve yakın çevresindeki toprak idaresini anlayabilmek için, Osmanlı toprak hukukunun detaylarına inmeden, ana kaidelerinin ortaya konulması gerekir. Bu devlette arazi; mülk, vakıf divanive miri olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktaydı. Bunlardan miri arazinin sahipliği doğrudan doğruya devlete yada devlet adına tasarruf hakkını elinde bulunduran bir şahsa aitti. Mülk ve vakıf arazinin rakabesi ve tasarrufu ise, tamamen şahıslara tevdi edilmişti⁽¹⁾. Devlet ve şahıslar arasında belirli kanunnameler doğrultusunda çeşitli mukavelelerle şartlara bağlanmış olan toprak rejiminde, devlet miri araziye askeri ve çeşitli hizmetler-karşılığında gelirin büyüklüğüne göre has, zeamet ve tımar olarak tevcih ederdi⁽²⁾.

Miri toprak rejiminin uygulandığı yerlerde, mülkiyeti devlete ait olmakla beraber toprağı tasarruf hakkı, tapu bedeli veya resm-i tapu denilen peşin kira bedeli alındıktan sonra bir çeşit kira sözleşmesi ile, bir takım parçalara bölünene arazinin verilmesi şeklinde reaya terk edilmiştir⁽³⁾. Devlet böylece kendi mülkü olan "bir çiftlik yerlik" arazinin işleme hakkını ödediği tapu resmi mukabilinde çiftçiye satmış oluyordu. Söz konusu tasarruf hakkı reaya için daimi

¹ Ö.L. Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", Ülkü Dergisi, XI/61, Ankara 1938, s.54.

² Ö.L. Barkan, "Tımar", İ.A. XII, s.314 v.d.

³ Ö.L. Barkan, "Çiftlik", Toplu Eserler I, s.789.

ve irsi bir kiracılıktır⁽⁴⁾.

1530'da Merkez Nahiyesinde Korucuk, Yumru Kilise, Bader Keyfi, Orduzu köylerinin bazı gelirlerinin hassa-i hümayuna kaydedilmiş olduğu, Yumru Kilise, Korucuk köylerini hassa-i mülk yazıldığı, mezrealardan da Panesgi, Mağaracık, Ketedi, Besatin, Meşhed Tahir, Cifuni, Gedük'ün de bir malikane hisseleri eşhas-ı muhtelifeye mülk olarak kayd edilmiş olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Venk, Bedrovnik, Karı Melden, Girekösü mezrealarının mülk hissesi olarak kayd edildiği, Çöşnük, Berahiye, Pekirge-i Ulya, İlbasun, Mihnet Bey, Kadı Köyü, Kartuk, Pahtinki, Orduzu, Kuyucuk, Eryazı, Kereni, Ağu Yeri, Besalık, Fesus, Karalar, Silbistan, Muallak mezrealarının da farklı miktarlarda mülk hisselerinin çeşitli şahıslar üzerine yazıldığını anlaşılmaktadır. Bu durumda iki köy ve yirmi dokuz mezreada "Hisse-i mülk" görülmektedir.

1560 tahririnde mevcut köylerden üçü padişah hasası (Orduzu, Teküder-i Ulya ve Ata Beğ), Yumru Kilise köyü hem mirliya hem de padişah hasası olarak kayd edilmiştir. Bader Keyfi köyü mirliya hasası, Korucuk köyü ise Harbendeli taifesinden Mehmed'in tımarı olarak yazılmış, Çöşnük, Til mirliya hasası, Boran Malatya kazası sipahiyanı miralay Şah Ali'nin zeameti, Dikme Taş serasker Mehmed'in tımarı, Hatun köyü mezreası da İlyas oğlu Hızır ve Şah Kulu'nun tımarına tahsis olunmuştur. Bu mezrealar dışında kalanlar hass-ı şahi olarak geçmektedir. Serbest tımar olarak kabul edilen devlet memurlarına ait zeametın nahiyede sadece bir mezreada görülmesi dikkat çekicidir. 20 mezrea ve 4 köy 1560 tahririnde "Hassa-yı Cedid der Nahiyeye-i Şehr" şeklinde ayrıca kayıt edilmiştir.⁽⁵⁾

a-Çiftlik:

Osmanlı Devletinde reayanın elinde bulunan topraklar, bir çiftçi ailesinin tasarruf edebileceği büyüklükteki parçalara ayrılmıştır. Her bir parçasına "çift"

⁴ M.Akdağ. Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi II, s.228 vd.

⁵ R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.32 vd.

veya "çiftlik" denilen, ve ziraat yapılan bu yerler umumiyetle "bir çift öküzün işleyebileceği arazi" şeklinde tanımlanmışlardır⁽⁶⁾. Ayrıca belirlenen ölçüler içerisinde yer tasarruf edenler tam çift, yarım kadar yer tasarruf edenlere nim çift denilmiştir. Çiftlik tasarruf eden reyanın evli olması şart idi. Bunun haricinde nim çift'den daha az arazisinde verildiği görülmektedir ki, buna "zemin" denilmekteydi. Bir kısım arazinin Malatya sancağında da iki dönüme bir akça olarak resm-i zemin (adet-i dönüm) ödenmesi şartıyla reyanın tasarrufuna terk edildiği vakidir. Bunlar haricinde bölgenin Osmanlı hakimiyetine geçişi sırasında fethi sırasında bazı kişilere her türlü rüsümdan muaf tutulmak kaydıyla, irsi olarak tasarruf edebilecekleri bir kısım çiftlikler verilmiştir. TD 408'de nahiye-i şehre bağlı köy ve mezreaların bazılarında bu tür çiftliklere rastlamaktayız.

Reyanın devlete vermekle yükümlü olduğu bir nevi arazi vergisi olan çift resminin matrahi, diğer taraftanda köylünün arazisinin tasarrufunda bulunan küçük bir ziraat işletmesi şeklinde tarif edilen çiftlik arazisi Barkan'ın tasnifine göre, toprağın yetiştirme kabiliyetine bağlı olarak değişiklik gösterir⁽⁷⁾.

1530 tarihli Malatya kanunnamesinin kurra, mezari, çiftlik ve arazilerin eskiden beri iki baş öşür alınarak bir başının canib-i malikane, ve bir başının da canib-i divanî olduğu⁽⁸⁾ ifade edilmektedir. 1560 kanunnamesinde ise mezrea ve kıt'a arazide hisse-i malikane ve divanî olarak ziraat ve hırsaset ile hasıl olan gallatın beşte birisi çıkıp, iki defa öşür alınması karara bağlanmıştır. Tamamiyle ziraat olunan yerlerde arz-ı malikane tasarrufu hakkında 1560 tarihinden önceki tahrir kayıtlarından farklı olarak daha tafsilatlı bilgi verilmiş ve "malikane ve divanî hisselerinden kalan fazlalıkların (zaid) bazı hassa-i

⁶ H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rusumu", *Bellekten XXIII/92*, (1959), s.582.

⁷ Ö.L. Barkan, "Çiftlik", İ.A., III, s.393 vd.:Bu durum ala (verimli) yerden 60-80, evsat (orta) yerden 80-100 ve ednâ (kıraç) yerden 100-150 dönüm arası olarak belirlenmiştir.

⁸ Ö.L. Barkan, "Malikane-Divanî...", a.g.e., s.189.

hümayun ve tımarlara kayd olunması" gerektiği bildirilmiştir⁽⁹⁾.

Şehir Nahiyesinde, kanunnameye uygun olarak tam çiftin 50, nim çiftin 25 akçe ödediklerinden hareketle tespit edebildiğimiz sadece 3 köyde mevcut çift sayısı 13, nim çift sayısı ise 15 dir⁽¹⁰⁾.Tahrir defterinde nahiyenin kayıtları arasında bazı çiftlik ve zeminler tasarruf ettikleri şahısların adıyla verilmiştir⁽¹¹⁾. Atabeğ, Teküder-i Ülya ve Yumru Kilise köylerinde bulunan çiftlikler vergilendirilmiş olmakla birlikte Besatin, Ahi Köyü, Bader Kiği, Cifunî, Nebağa, Gedük,Kârkāvun, İlbasun, Kadıköyü, Til köy ve mezrealarında çiftlik ve zemin mevcut olmakla birlikte bir kısmı divani vergilerden muaf tutulmuş olmaları itibariyle gelirler içerisinde payları bulunmamaktadır⁽¹²⁾. Bir kısım zemin ve çiftliklerin az miktarda vergi ile yükümlü tutuldukları anlaşılmaktadır⁽¹³⁾.

Defterde tımar tevcihleri ile ilgili bilgi bulunmakla birlikte bu konu ile ilgili olarak mühimme kayıtlarında bilgiye raslanmaktadır. Bu cümleden olarak, Malatya sancağında Hasan'ın mutasarrıf olduğu tımarının, ihtiyarlaması ile oğlu Velihan'a verilmesi⁽¹⁴⁾, sabık mutasarrıflardan Şakir'e ayrıca tımar

⁹ R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.3.

¹⁰ TD 408, s.20, 21, 24.

¹¹ TD 408,s.21: "Çiftlik der tasarruf-ı Şeyh Hasan ve Şeyh Ali der Karye-i Mezkur".

¹² TD 408, s.26: "Çiftlik-i Çaplık der tasarruf-i Halil Çelebi...El-Kadı Abdurrahman der mezrea-i mezbur canib-i" divanisi muaf"; TD 408, s.25: "zemin-i maktu der karye-i mezkur ahar tasarruf-i Mevlana Hüsam ve Hacı Ahmed canib-i divanisi muafdır"; TD 408 s.33: "Çiftlik-i der karye-i mezbure der tasarruf-ı evlad-ı Hacı Emir ve Hacı Ahmed canib-i divanisi muaf, canib-i malikanesi vireler, mahsul-i cümleden mahsupdur".

¹³ TD 408, s.26 "zemin-i bağ kıt'a bir, der mezrea-i mezbure der dain katip Ramazan ber vech-i maktufi sene 15"; TD 408, s.21: "zemin-i Zaviye-i Osman Bey der mezrea-i mezbur Dereli mukataa fi sene 20".

¹⁴ Müh. Def. I, s.23, nu. 68 (19 Ramazan 961).

tımarının artırılması⁽¹⁶⁾, Korkmaz'ın tımarının seferde bulunmuş olan oğlu Şevki'ye tevcihi⁽¹⁷⁾, İlyas'ın tımarının kardeşi oğlu Şeyhi'ye tevcih edilmesi⁽¹⁸⁾ gibi belgeler yanında buna benzer pek çok tımar tevcihi ile ilgili fikir sahibi olabileceğimiz vesikalara sahip bulunmaktayız⁽¹⁹⁾.

Ayn Ali Efendi, XVI. yüzyıl sonlarında Dulkadir eyaletinin beş sancağından birisi olan Malatya'nın mirliha hassı sayısını 100 olarak vermiş ve bunun beş yüz bin akçeye tekabül ettiğini hesapladığı⁽²⁰⁾ gibi, Malatya livasındaki tımar sayısını 466, zeameti ise 8 olarak vermiştir⁽²¹⁾. Bu miktar ile Malatya Sancağı tımar sayısı bakımından eyalet içinde Maraş'tan sonra ikinci sırada yer almaktadır.

Toprak tasarruf şekli Malatya sancağına bağlı diğer kaza ve nahiyelerin incelenme safhasından sonra tablolarla dökümü yapılarak verileceğinden, burada sadece konunun genel mahiyette değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur.

b-Malikane-Divanî:

Osmanlı İmparatorluğuna, diğer Türk-İslam devletlerinden geçmiş olun, malikane-divanî sistemi; özellikle Doğu Anadolu ve Suriye taraflarında tesadüf edilen iki baştan tasarruf tabir olunan sistemdir. Bu sistemde Osmanlı imparatorluğu din tarih ve coğrafi vaziyet farkını göz önüne alarak, daha büyük hızla yayıldığı Balkan memleketlerinden farklı olarak, Doğu Anadolu bölgesinde daha ciddi mukavemete uğramış ve daha ilk günden itibaren taviz vermek

¹⁶ Müh. Def. I, s.139, nu. 782 (29 zilkadde 961).

¹⁷ Müh. Def. I, s.60, nu.313 (30 şevval 961).

¹⁸ Müh. Def. I, s.114, nu. 628 (18 zilkadde 961).

¹⁹ Müh. Def. I, s.118, nu.644; M.D.I, s.193, nu.1108; M.D.2, s.40, nu.364; M.D. 2, s.129, nu.1360; M.D. 2, s.44, nu.393; M.D. 4, s.40, nu.411; M.D. 4, s.203, nu.2128.; Ayrıca, tımarların verilmiş şekli ve miktarları hakkında 156 nolu Malatya Mülk ve Vakıf Mücmel Tahrir Defteri (6 Aralık 1530) 'nin varlığı bilinmekle birlikte, araştırma sınırını aşacağından kullanılmamıştır.

²⁰ Ayn-i Ali Ef., Kavanin-i Al-i Osman, s.22

²¹ Ayn Ali Ef., s.50-51

mecburiyetini hissetmiştir. Daha evvel bu mıntikalarda hükmetmiş bulunan Türk-İslâm devletleri de aynı durumla karşılaşarak, yerli büyük toprak sahiplerinin mülkiyet hakkını tanımaya mecbur kalmışlardır. Buradaki toprak mülkiyetini çok eski zamanlara kadar çıkara bildiğimiz malikane-divanî sistemi umumiyetle yerli toprak sahipleriyle fetheden devletlerin görevlilerini aynı zamanda ve aynı toprak üstünde tatmin etmek ihtiyacının bir vasıtası gibi uygulanmış olduğu muhtemel görünmektedir⁽²²⁾. Bu itibarla, vakıf veya mülk sahipleri mülkiyeti kendilerine ait olan bu toprakları işleyen köylüden yalnız bir toprak kirası istemek hakkına sahip bulunuyorlardı. Malikane hissesi denilen bu toprak kirası umumiyetle mahsulün 1/5, 1/7 veya 1/10'u dur. Bunun haricinde toprak üzerinde bulunan köylülerin devlete vermeye mecbur oldukları diğer hak ve resimler divanî hissesi namı altında doğrudan doğruya devlete yani onu temsil eden sipahiye veya mültezime ait bulunmaktadır. Divanî hisse namı altında reyanın vermek zorunda olduğu vergiler (çift, bennak, caba, arus, tapu, ağnam v.s.) mahsulün 1/10'dan yarısına kadar değişebilen miktarlarda alınmaktadır. Bu durumda her köyün ve mezreanın biri malikanesini diğeri de divanisini tasarruf eden iki sahibi bulunuyordu⁽²³⁾. XVI. yüzyılın ortalarına doğru, devlete ait vergi haklarını yarı yarıya tımar sistemi ile bölüşür görünen bu usulü uygulamasındaki amaç mevcut vergi haklarının süratle nakdî mekanizmanın içine katmak arzusundan kaynaklanmaktadır⁽²⁴⁾.

Anadolu'nun malikane olan yerlerinde sadece rusum-ı örfiyyeye dayalı tımarlar bulunmaktadır. Osmanlı belgeleri bu gelir cinsini ifade etmek için bir çok

²² Ö.L. Barkan, "Malikane- Divanı...", a.g.e., s.164.

²³ Ö.L. Barkan, "Malikane- Divanı...", a.g.e., s.154 vd.,164: Köylü yetiştirdiği mahsulden bir veya iki onda bir malikane hissesi olarak toprak sahibine verdiği gibi, ayrıca onda bir veya beşte bir de divanı hissesi diye sipahiye vermektedir.

²⁴ M. Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Ankara 8-10 Haziran 1975), s.234

ifade kullanmaktadırlar; Hasil-ı divanî, hisse-i divaniyye, canib-i divanî⁽²⁵⁾, vacib-i divan, örfiyyesi tımar veya yalnızca divanî. Belgeler divani tipten tımarların şer'î vergilerin sahibi olan malikane sahibine verilebileceğini göstermektedirler. Bu cinsten tımarlar, arasında Malatya'nında bulunduğu Anadolu Selçuklular'ın eski topraklarında görülmektedir.⁽²⁶⁾

Malatya Sancağında klasik tımar sisteminden farklı bir tımar düzeninin uygulandığı göze çarpmaktadır. Bu durum, 1530 tarihli Malatya kanunnamesinde, "zikrolunan sancaklarda vaki kura ve mezreai ve çiftlik ve arazi ve besatin ve eşcar ve sair öşriyat her ne ise kadimü'l-eyyamdan ila yevmina-haza iki baş öşür alunu gelib bir başına canib-i malikane ve bir başına canib-i divanî dirler" ifadesi ile bölgede iki baştan tasarruf yapılacağı şeklinde ifade edilmiştir⁽²⁷⁾. 1560 kanunnemesinde de arazilerin hisse-i malikane ve divanî diye ziraat edilmesi, hasılın 1/5'i çıkıp iki defa öşr alınması, malikane hissesi ve canib-i divanisinin bazı hassa-i hümayuna ve bazı tımara kayd olunması ve reaya hasılının 1/5 kısmı vakıf ve mülk olan kurra ve mezaride ki hasıllarında iki bölük olup, bir bölüğünden vakıf ve emlak sahiplerinin tasarruf etmeleri kayd olunmuştur⁽²⁸⁾.

Her iki kanunnamede yer alan bu ifadeler Malatya Sancağında Nahiye-i Şehrin köy ve mezrealarının tamamında malikane- divanî sisteminin uygulandığını göstermektedir. O sebeple özel örnekleme ihtiyacı duyulmamıştır. Bu uygulamaya göre vakıf ve mülk sahiplerine malikane hissesi adı altında toprak kirası ödemekte olup, divanî hissesi adı altındaki diğer kısmını ise devleti temsil eden sipahi veya mültezime ödemekteydi. Tımara tahsis edilen malikane hissesi çoğunlukla çevrede bulunan çeşitli cami, mescit, medrese,

²⁵ Bkz. N. Beldiceanu, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar, (Nşr. M.A. Kılıçbay), Ankara 1985, s.28: Müellif 156 nolu Malatya Tahrir Defterinde bu şekilde geçtiğini zikr etmektedir.

²⁶ N. Beldiceanu, a.g.e., s.27-28.

²⁷ Ö.L. Barkan, "Malikane-Divanî...", a.g.e., s.189.

²⁸ R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.3.

zaviyelerin vakıflarına ve çeşitli şahıslara ve onların evlatlarına bağlanmıştır. Divanî hisseleri ise tımarlardır. Malikane hisseleri parçalanmış halde (rub'u, südusu, nisfi, sülüsani, sülüsü vs.) veya tamam malikane şeklinde de yazılmıştır.

Malikane divani sisteminin Malatya'da ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir kayıt bulunmamakla birlikte Kühü'l-Ahbar'daki bir kayıttan⁽²⁹⁾ hareketle Yıldırım Bayezid'in döneminde, 1399 yılında bölgeye kadar uzanan Osmanlı hakimiyeti sırasında böyle bir uygulamanın temellerinin atıldığı ve Çelebi Memet zamanında da hukuki mahiyetini kazandığı söylenilebilir. Ancak Çelebi Mehmet'in iktidarı boyunca Malatya ve yöresi, Yıldırım Bayezid'in yöreyi zaptından önceki sıtatüsünü devam ettirmiştir. O sebeple malikane-divani sisteminin yöredeki uygulanışını en azından şimdilik Malatya ve çevresinin kesin olarak Osmalı hakimiyetine girdiği 1516 tarihi itibarıyla başlatmak zarureti vardır. Ama Osmanlı'nın burada Yıldırım Bayezid zamanında tesis edilen düzeni yeniden mi kurduğu, yoksa eski hükümler unsurun uyguladığı sistemi mi ihya ettiğini açıklığa kavuşturma imkanına sahip değiliz.

Malatya Sancağında malikane-divani sistemi büyük bir önem kazanmış görünmektedir. Öyle ki Malatya livasında mevcut 246 köy ve 357 mezreanın bir kaç müstesna ile, hemen hepsi iki baştan tasarruf edilmektedir. Bu suretle; Malatya Gerger ve Divriği mıntıkasında tımar beylerinin ellerinde 1.815.436 akçelik tımar ve divani hissesi mevcut olmasına mukabil vakıf ve mülk sahiplerinin ellerinde de 564.141 akçelik, malikane hissesi mevcut bulunabilmektedir⁽³⁰⁾. Ama buna karşılık malikane divani sistemi Malatya Sancağından uzaklaştıkça dağınmakta ve çevre sancaklarda sadece izlerine rastlanılmaktadır.

²⁹ Ö.L. Barkan, "Malikane-Divanî...", a.g.e., s.164; S. Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I, (Nşr. B. Kuzucuk), İstanbul 1986, s.213: XVI. yüzyılda malikane divanı olarak yönetilen Rum eyaletlerinin toplam gelir olan 21 milyon akçenin 15 milyonu divanini, 4 milyonu da malikanenin payıydı. Osmanlı Devleti bölgelere ve durumuna göre gücünün bir kısmını belli oranda mahalli aristokrasiye bırakmak zorunda kalırken, bu yolla toprak rantının az yada çok bir kısmını kendi eline geçirmiştir.

³⁰ Ö.L. Barkan, "Malikane-Divanî...", a.g.e., s.169,186.

Malatya'da bir çok köylerin yalnız malikaneleri öteden beri vakıftır⁽³¹⁾. Sancakta değer bazı köylerin malikaneleri ile birlikte canib-i divanîleri de vakıf olmakla birlikte Şehir Nahiyesinde bu şekilde olanına rastlanmamıştır⁽³²⁾.

B-ZİRAİ YAPI

Şehirler çevresindeki sahaların zirai hayatına sıkıca kök salmışlardır. Malatya ve yakın çevresinde de iktisadi hayatın temelini teşkil eden ziraat hayatı, bu yörede yaşayan reayanın belli başlı uğraş sahalarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nahiyenin gerek mevki gerekse toprak nevi olarak uygun şartları taşıması, civarda ziraat hayatını mümkün kılmıştır.

Malatya ovasının merkezinde yer alan Malatya şehri ve yakın çevresi umumiyetle hafif engebeli güneşe doğru düzleşen arazilere sahiptir. Aynı zamanda Tohma suyunun Fırat nehri ile birleştiği noktaya olan yakınlığı ile her iki suyun nimetlerinden faydalanılması mümkün olabilmektedir. Bu sebeple Nahiyenin güney sınırını teşkil eden dağ silsilesine kadar uzanan topraklarda ziraat yapılabilmektedir. Fırat nehrinin ve Aspuzu'dan gelen sair kaynakların suladığı ova, verimli bir saha haline gelmiştir. Ziraat hayatı ile alakalı olan iklim de şehrin, çöküntü alanı içerisinde yer alması itibariyle daha ılımandır. Günümüzde de ziraatin her türlüünün yapılmakta olduğu yöre, XVI.yüzyılda da çeşitli mahsul-lerin yetiştirilebildiği, bağ-bahçelerin bol olması ile dikkati çeken bir yer

³¹ TD 408, s.19,21,22,25,26,v.s.; Osmanlı hakimiyeti öncesinde de yörede malikane sisteminin en geniş şekliyle işlediğini görmekteyiz. Bunu TD 408 deki kayıtlar da teyit etmekte olup bunlara göre Malatya'da pek çok köy ve mezreanın malikanelerinin öteden beri vakıf olarak gösterilmesinden de anlamaktayız. Ayrıca Ö.L. Barkan'ın verdiği bilgiye göre; 1448'de Süleyman Paşa adlı birisi tarafından Hoşkadem Sultannamına Beytü'l-mala emin olan kişiden satın alınmıştır. Bir başka kayıtda beytü'l-maldan bir köyün sadece malikanesi değil, her iki canibi birden satın alınmıştır. Bkz.Ö.L.Barkan "Malikane-Divani...", a.g.e., s. 165.

³² Ö.L. Barkan, "Malikane-Divani...", a.g.e., s. 165 v.d., 218: Malatya'da bir köyün yalnız malikanesi Kadı Kasım evladının mülkü iken Sultan Gavri canib-i divanisini de rızkiye yoluyla temlik etmiştir. Bir çok köylerin malikane hisseleri evlad-ı zükura, ancak zükür ınkırızından sonra cami-i şerife ve cami-i şerif de harap olursa fukara-i ümmete vakfedilmiştir.

durumundadır.

Malatya livası kanunnamesinde belirtildiği üzere sancakta uygulanan malikane-divani sistemi, Merkez Nahiye'de bulunan kura, mezari ve kıt'a arazide de uygulanmış ve ziraat edilmiştir.

a- Üretim:

Şehirler iktisadi-içtimai açıdan çevrelerinde kır sahalarındaki insan topluluklarıyla ve onların zirai üretimiyle alakalıdır. Şehirlerin çevresinde uzanan zirai kuşaklarda yetiştirilen ürünler şehir halkı tarafından satın alınarak iktisadi-ticari hareketliliğe sebep olmaktadır.⁽³³⁾ Malatya'da da kır yerleşmelerinden gelen ürünler şehre getirilerek pazarlanmakta, nüfusun büyük kısmı geçimini dolaylı veya dolaysız şekilde ziraatten sağlamaktadır.

1-Hububat Üretimi

Eyalet ve livaların tahrirleri yapılırken hububata bir kıymet takdir ediliyor ve arazinin durumuna göre defterlere hasıl miktarları yazılıyordu. Hububatın tahrir kıymetinin tesbit işi cari fiyatlar göz önüne alınarak belirleniyor ve yeni deftere kayd ediliyordu.⁽³⁴⁾

Bu duruma göre Malatya Merkez Nahiyesinde mevcut hububat ve bakliyetin tahrir kıymetleri aşağıda gösterilmiştir:

	<u>1530</u>	<u>1560</u>
Buğday	4	5
Arpa	2	3
Darı	2	2.5
Pamuk	5	12
Mercimek	4	-
Nohut	4	-
Burçak	2	-

³³ S. Göney, a.g.e., s.122.

³⁴ L.Güçer, XVI-XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s.58.

Görüldüğü gibi iki tahrirde tahrir kıymetlerinde buğdayda, 1; arpada, 1; darıda, 0.5; pamukta, 7 akçelik bir artış meydana gelmiştir.

1560 Kanunnamesinde hasılın 1/5'inden başkasından 40 keylde 1 keyl salariye alınırken, önceki tahrirde bidat olduğu için kaldırılmış, salariye⁽³⁵⁾ yalnız öşür alınan yerlerde lazım olup, ziraat olunan hububatın 1/5'lik kısmı alındığından tekrar kaldırılmıştır. Bu sebeple de reyaya asla salariye teklif olunmaması gerektiği kaydedilmiştir⁽³⁶⁾.

Defterde Nahiye-i Şehr'de yetiştirilen mahsuller Hintta (buğday), şair (arpa), dıhn (darı) ve az miktarlarda mercimek, nohut, burçak, gendümden müteşekkildir. Evliya Çelebi Malatya'nın hububat çeşitlerini özellikle arpa, pamuk, benzeri Harran'da olan yedi türlü iri taneli buğdayı, bakla ve nohudunu methetmiştir⁽³⁷⁾.

Köy ve mezralarda ziraat üretimi içinde ilk sırayı arpa almaktadır. Bunun da sebebini aynı zamanda arazinin bostan ziraati için kullanılmasında aramak lazımdır. Zira, Malatya ve yöresi sulak olduğu gibi hayvancılık da o kadar fazla bir yer tutmamaktadır. TD 408'e göre toplam 59 köy ve mezrada 8330 kile arpa üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır. Arpa üretimi karşılığında alınan vergi bedeli toplamı ise 16.903 akçe olup, vergi gelirleri arasında ikinci sırada yer almaktadır. Arpa ekiminin fazla olması yörede arazinin kuru olduğuna ve hayvancılığın mevcut bulunduğu delalet ettiği gibi, arpa ekiminin bir sebebini de arpanın buğdaydan daha erken yetişerek, bu mahsul alındıktan sonra aynı toprağa bostan ekiminin yapılabilmesine imkan vermesi şeklinde açıklamak mümkündür.

Üretim bakımından ikinci sırada bulunan buğdayın arpa gibi nahiyenin hemen hemen bütün köy ve mezrealarında üretildiğini görmekteyiz. Toplam 6731 kile buğdayın vergi değeri toplamı defterde en yüksek miktarda vergi bedeli olup

³⁵ Salariye, öşür gibi mahsulün miktarına ve öşürüne ek olarak muayyen bir köyden alınan vergidir. Bkz. L. Güçer, a.g.e., s.52 vd.

³⁶ R. Yinanç-M. Elibüyük, a.g.e., s.3.

³⁷ Evliya Çelebi, III-IV, s.420.

25.308 akçedir. Toplam 2811 kile darı üretimi yapılmış , bunun da toplam 5582 akçe öşrü verilmiştir.

Tablodan görüleceği gibi,bu ürünler dışında hububat türleri içinde sadece çok az miktarda mercimek, nohut, burçak ziraatı yapılmıştır. Bu durum, bu hububat çeşitlerinin toprak veya iklime uygun olmadığını akla getirmekteyse de 1560 tahririnde bu ürünlerin ziraatinin artmış olduğu anlaşılmaktadır.

2- Bahçe Ziraatı

Bağ-bahçeciliğin Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda şehir hayatında mühim yeri olduğu bilinmektedir. Konya, Kayseri, Malatya, Amasya ve sair şehirlerde bu çeşit ziraat yalnız mahsul elde etme değil aynı zamanda halk için bir mesire hayatı ve eğlence vesilesiydi.Bilhassa ekabir ve ayan bağ bahçe mevsimlerinde, buralardaki evlerini giderek toplantılar yapmayı ve eğlence tertibini sevmekteydiler⁽³⁸⁾.Çıplak bir dağın eteğinde yekpare bir yeşillik halinde uzanan Aspuzu bağları ile Malatya'daki yerleşim yeri arasında yaz aylarında vuku bulan yaylak-kışlak hayatı bağ ve bahçe hayatına büyük bir hareketlilik kazandırmaktadır. Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre, bahar geldiğinde halkın büyük kısmı sekiz ay müddetle Aspuzu bağlarına göç ederek, şehirde sadece Hıristiyanlar, bazı tüccarlar ve bekçiler kalmaktaydı⁽³⁹⁾.Cihannüma'da da benzeri bilgiler bulunmakta ve meyve mevsiminde üç dört ay süreyle bağlara göçenler olduğu gibi, günübirliğine gidip dönenlerin de mevcut olduğu anlatılmış, ayrıca şehir ve Aspuzu arasında onbeş kadar köyün bulunduğu kaydedilmiştir. Aynı kaynağa göre bağların, kısmen de olsa bu tarihlerde iskan sahası olarak kullanılmaya başladığı ifade edilmiştir⁽⁴⁰⁾.Daha sonraki tarihlerde bu yaylak-kışlak hayatının devam etmiş olduğu çeşitli kaynaklarda anlatıldığı gibi 1838 tarihinde şehrin Aspuzu bağlarına kesin olarak intikal ettiği de

³⁸ M. Akdağ, a.g.e.I, s.28

³⁹ Evliya Çelebi,III-IV,s.420.

⁴⁰ Katip Çelebi,s.590 vd.

anlaşılmaktadır⁽⁴¹⁾.

Malatya şehri ve yakın çevresinde bol miktarda bağ ve bahçe olduğunu, bunların verimli olması için yeterli suyun mevcut bulunduğunu bilmekteyiz. Bazı Anadolu şehirlerinde meyve va bağcılıktan özellikle ihraç yoluyla mühim gelirler elde edildiği bilinmekteyse⁽⁴²⁾ de Malatya'dan bağ ve bahçe ürünlerin ihracı yapılmış mıdır? bilemiyoruz. Fakat bağ-bahçe üretiminin civarda fazlaca yapılan bir zirai üretim biçimi olması en azından yakın şehirler arasında bir alış-veriş ortamının mevcut bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Malatya civarındaki bağ-bahçe ziraatinde üzüm, kayısı, elma ve sair meyveler ile bostan ürünlerinin birinci sırayı tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu ürünlerin ayrı öşürler halinde yazılmayıp, bağ-bahçe veya bostan ürünleri içerisinde yer aldıkları görülür. O sebeple çeşitli meyve ve sair ürünlerin miktarlarını ve vergi değerlerini ayrı ayrı tesbit etmenin imkanı bulunmamaktadır.

Şehir merkezine yakın köy ve mezarları içine alan Merkez Nahiyesinde mukataa-i bagat, harac-ı bagat, mukataa-i bağ ve bahçe geliri toplamı 12.400 akçedir. Bu rakam bostan ürünlerinden alınan verginin de ilavesi ile 14.636 akçeye yükselmektedir. Görülmektedir ki nahiyede buğday ve arpa ziraatinden sonra en büyük gelir dilimi bağ ve bahçe ziraatinden elde edilmektedir.

Evliya Çelebi, Malatya'da 7800 bağ ve 600 bostan bulunduğunu söyler. Özellikle Malatya'nın Aspozan bağlarını Anadolu ve Mısır'daki bazı ünlü bağlardan üstün tutarak bunu su ve havasının güzelliğine bağlamaktadır. Aynı zamanda sınırsız derecede meyvesinin bolluğuna da dikkat çekilir. Yine yedi türlü sulu kaysısı, zerdalisi, seksen türlü sulu armudu, yedi çeşit elması, yedi çeşit ayvası, üzümleri ve kirazı ,İspanak, lahana, pezük ve sair sebzeleri seyyah tarafından uzun uzun anlatılmıştır⁽⁴³⁾. XVII. yy. başlarında Malatya'ya gelen

⁴¹ H.V.Moltke,a.g.e.,s.155.

⁴² M. Akdağ. a.g.e., I, s.29

⁴³ Evliya Çelebi, III-IV, s.419, 425; Katip Çelebi, s. 437.

Polonyalı Simeon da Malatya'yı "surlarla çevrili bol meyve mahsulü olan" bir şehir olarak tasvir etmektedir⁽⁴⁴⁾.

Malatya'da meyvecilik ve ziraat kültürünün Türk hakimiyetiyle gelişme gösterdiği oldukça önemli bir mevkide bulunan bu sınır şehri halkının toprağın, suyun ve havasının müsait olması sebebiyle bağcılık ve ziraatle uğraştığı anlaşılmaktadır⁽⁴⁵⁾.

Malatya ve civarında 1838'de bir süre bulunmuş olan Moltke ise Malatya bağlarında özellikle Aspuzu'da olanlardan övgü ile söz eder. Evliya Çelebi'nin bahsettikleri dışında ceviz, incir, dut, erik, ve başı göğe değen kavak ağaçlarıyla gölgelenmiş iki saatlik yol boyunca uzanan bahçelerden, dev gibi kabaklar, kavunlar, karpuzlar, mısırlar, hıyarlar ve fasülyelerle dolu bostanlardan bahsederek burasını Lombardia ovasına benzetmiştir. Dönüşünde ise kutular içinde bu civar dağlarından gelen balları paşanın hediyesi olarak götürdüğünü anlatmaktadır⁽⁴⁶⁾.

3-Hayvancılık ve Arıcılık

Nahiye-i Şehr'de hayvancılık sadece köy yerleşmelerinde yapılmaktadır. Köylerden dört tanesinde adet-i ağnam resminin görülmesi bu köylerde hayvancılık yapıldığına işaret etmektedir. Köylerde hangi cins hayvanların beslendiği hakkında bir bilgiye rastlanmamışsa da köy halkının koyun, keçi ve az miktarda büyük baş hayvan beslediği tahmin edilebilir. Adet-i ağnam vergisi kanun hükmüne göre 2 koyuna bir akçe olarak tesbit edilmiş olup, adet-i ağnam vergisinin 996 akçe olan toplamından hareketle koyun adedi hesaplanabilmektedir. Bu sayıya yöredeki göçerlerin sahip oldukları hayvan varlığı dahil değildir. Nitekim kasaphane gelirinin yüksekliği bu işletmelerin kesim hayvanlarını bu göçerlerden veya diğer

⁴⁴ Polonyalı Simeon, s.89; Ayrıca şehrin aynı özellikleri hakkında, Bkz. Abu'l-Farac, II. s.544.

⁴⁵ A. Yuvalı, "Malatya Meyvecilik Gelenekleri Üzerine Bazı Bilgiler", II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, (Malatya 19-21 Ekim 1987) s.250.

⁴⁶ H.V. Moltke, a.g.e., s.154-155, 212-213.

nahiyelerden sağladıklarını ortaya koyar. Buna göre 2000 civarında koyun mevcuttur. Malatya Evkaf Defterinde resm-i ağnamın tımar erbabı tarafından alınacağı kaydedilmiştir⁽⁴⁷⁾.

Malatya ve yakın çevresinde arıcılık çok eski devirlerden itibaren yapılmaktadır. Malatya adının bal manasına gelen Melit'den türediğini⁽⁴⁸⁾ de göz önünde bulundurarak bölgede bal üretiminin çok eskilere dayandığını tahmin edilmektedir. Ayrıca çeşitli kaynaklarda bağcılık ve ziraat yanında arıcılıktan da türlü vesilerle bahsedilmiş olması⁽⁴⁹⁾, bal üretiminin civarda yaygın olduğunu göstermektedir. Evliya Çelebi Malatya'nın ünlü bayaz balı hakkında "rub'u meskûnda naziri bulunmaz" şeklinde bir değerlendirmesi dikkati çeker. Aynı zamanda her sene kırmızı paketler halinde yüzbinlerce kavanoz süzme balın İstanbul'un ileri gelenerine hediye olarak götürüldüğünü anlatır⁽⁵⁰⁾.

Nahiye-i Şehir'de 216 akçe olan kovan vergisini (resm-i güvvere), tımarlı sipahinin mülk ve vakıf sahipleriyle birlikte olmaları gerektiği ve hangi yerde kovan balı olur ise o yerin sipahisi ve vakıf ve mük sahibinin vergiyi alacağı 1530 tarih ve 1013 numaralı Malatya Evkaf Vergi Defterinde kaydedilmiştir. Aynı defterde bu vergiyi alacak olanların her birinin "bizim raiyyetimiz kovandır" diyerek resim talep etmemeleri kanunnamede belirtilmiştir⁽⁵¹⁾.

Defter kayıtlarına göre iki köyde arıcılık yapılmakta olup, 216 akçe tutarındaki vergiden kovan sayısını tespit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre Nahiye-i Şehir'de 1530'da 18 adet kovan mevcuttur.

⁴⁷ Ö.L. Barkan, "Malikane-Divani...", a.g.e., s.190

⁴⁸ B.Hrozeny, a.g.e., s.381.

⁴⁹ Abu'l Ferec, 1224 de Tatar Reisi Nasavur'un Malatya'nın ekinlerini, bağlarını ve arılarını imha ettiğinden bahsetmesi, şehirde bal üretimi olduğunu göstermektedir. Bkz.II, s.544.

⁵⁰ Evliya Çelebi, III-IV, s.424.

⁵¹ Ö.L. Barkan, "Malikane-Divani...", a.g.e., s.190

4-Pamuk Ziraati

Nahiyede sanayi nebatlardan olan pamuk üretiminin 43 köy ve mezreada yapılmış olması dikkati çekmektedir. Bunun miktarının azlığı çeşit olarak tercih edildiğini göstermektedir. 796 kile⁽⁵²⁾ üretime karşılık 4315 akçe vergi bedeli alınmıştır. Şehirde pamuklu dokuma sanayinin gelişmiş olması⁽⁵³⁾ bu ürüne önem verilmesini ve ekimini etkilemiş olmalıdır. Defterde pamuk öşür miktarı kile olarak gösterilmiştir. Nahiyede ihtisali yapılan pamuğun merkeze işlenerek mi, işlenmeden mi sevkedildiği anlaşılamamakla birlikte, şehir merkezinde bez, kumaş satıcılarının bulunduğu bezzazistanın, kumaşların boyandığı boyahanenin varlığı pamuğun merkezde işlendiği, dokunduğu ve boyandığı, satış işinin de bu çarşıda yapıldığını göstermektedir. Malatya'nın Selçuklu devrinde de ünlü olan dokuma sanayinin mevcudiyeti ve bazı cins kumaşların Anadolu'da ve dışında nam salmış olması, işlenen pamuk hasılının fazla kısmının ihraç olunduğunu da ortaya çıkarmaktadır.

b-İşletmeler

XVI.yüzyılda Malatya Sancağının Merkez Nahiyesinde kır yerleşim yerlerinde küçük işletme grubuna dahil edilebilecek herhangi bir istihsal ve işletme birimine rastlanılmamıştır. Kayıtlarda görülmemekle birlikte çırçır işletmesinin bulunması ihtimal dahilindedir. Bununla birlikte bir kısım köy ve mezrealarda karşılaştığımız değirmenlerin nahiyede sayılarının çok olmasından önemli bir işletme olduğu anlaşılmaktadır.

1-Küçük İşletme Birimlerinden Değirmenler:

Büyük kısmı Besatin mezrasında olmak üzere 33 değirmen bulunmaktadır.

⁵² Bunun sebebi, pamuğun birim fiyatının her iki tahrirde de yüksek oranda olmasıdır. 1530'da 5 akçe olan birim fiyat 1560'da diğer hububat ve ürünler normal seviyede artarken, pamuk yüksek bir artışla 12'ye ulaşmıştır.

⁵³ N. Sevinç, a.g.e., s.133.

Kır iskân merkezlerinin sekiz tanesinde bulunan değirmenler. ziraati yapılan hububatın öğütülerek un haline getirildiği küçük işletmelerdir. Defterden bu değirmenlerin su ile işleyen un değirmenleri olduğu anlaşıldığı gibi civarda tahıl üretiminin bol olması da bunu teyit etmektedir. Sipahinin toplamakla yükümlü olduğu resm-i asiyab tutarı 930 akçedir. Bu verginin akçe değeri olarak karşılığının yazılmış olması verginin nakdi olarak alındığı göstermektedir.

Tablo I:1530'da Şehir Nahiyesi'nin Değirmen Sayısı ve Resm-i Asiyab:

Köy ve Mezrealar	Değirmen Sayısı	resim
Besatin (m)	13	330
Yumru Kilise(k)	1	30
Orduzu (k)	1	30
Cifuni (m)	2	60
Gedük (m)	1	30
Zurvarı (m)	7	210
İlbasun (m)	7	210
Kereni (m)	1	30
Toplam	33	930

Tablo :II 1530 Tarihinde Köy ve Mezrealarda Tahıl ve Smaî Nebat Üretimi

NO	KÖY VE MEZREALAR	BUĞDAY (Kile)	ARPA (Kile)	PAMUK (Kile)	DARI (Kile)	MERCİMEK	NOHUT	BURÇAK
1	Korucuk (k)	30	26	-	-	-	-	-
2	Mağaracık (m)	75	75	20	25	-	-	-
3	Teküder-i Ülya(k)	100	119	12	75	-	-	-
4	Atabeğ (k)	68	50	6	57	-	-	-
5	Ketedi (m)	40	50	32	6	-	-	-
6	Besatin (m)	75	230	10	74	-	-	-
7	Til (m)	100	100	48	55	-	-	-
8	Hatun Köyü (m)	250	225	16	183	-	-	-
9	Su Açmaz (m)	75	90	-	21	-	-	-
0	Ahi Köyü (m)	-	-	-	-	-	-	-
1	Meşhed Tahir (m)	74	50	16	20	-	-	-
2	Yumru Kilise (k)	75	171	32	50	76	10	25
3	Bader Kiği (k)	152	300	48	100	-	-	75
4	Orduzu (k)	25	25	-	-	-	-	-
5	Cifuni (m)	750	300	32	206	-	-	-
6	Ebu Rahim (m)	200	230	32	56	-	-	-
7	Panesgi (m)	50	50	24	45	-	-	-
8	Nebağa (m)	150	80	18	25	7	-	40
9	Gedük (m)	58	85	18	15	-	-	-
0	Karkavun (m)	-	-	-	-	-	-	-
1	Zurvarı (m)	1250	2152	40	660	-	-	-
2	Venk (m)	25	29	-	-	-	-	-
3	Bedrovník (m)	-	-	-	-	-	-	-
4	Karı Melden (m)	3	6	-	-	-	-	-

25	Çöşnük (m)	75	44	18	-	-	-	-
26	Kiragös (m)	50	50	-	47	-	-	-
27	Berahiye (m)	55	90	3	17	-	-	-
28	Pekirge-i Ülya (m)	25	51	9	21	-	-	-
29	İlbasun (m)	75	75	11	8	-	-	-
30	Mihned Beğ (m)	22	50	5	8	-	-	-
31	Ağce Han (m)	10	8	2	-	-	-	-
32	Pekirge-i Süfla (m)	75	95	14	-	-	-	-
33	Sorkun (m)	25	20	-	-	-	-	-
34	Kadı Köyü (m)	350	950	48	198	-	-	-
35	Meşhed Salih (m)	250	150	16	30	-	-	10
36	Mahişer-i Ülya (m)	50	23	32	45	-	-	-
37	Köse Öyigi (m)	25	32	2	16	-	-	-
38	Millu (m)	-	-	-	-	-	-	-
39	Ced-i Şeyh (m)	25	18	1	9	-	-	-
40	Aturi (m)	100	57	9	-	-	-	-
41	Kartuk (m)	50	30	16	20	-	-	-
42	Pahtunki (m)	-	-	-	-	-	-	-
43	Orduzu (m)	40	40	8	11	-	-	-
44	Kuyucuk (m)	33	10	16	25	-	-	-
45	Eryazı (m)	50	69	16	50	-	-	-
46	Rum Keyfi (m)	240	150	13	40	-	-	-
47	Kereni (m)	12	32	5	10	-	-	-
48	Ağu Yeri (m)	50	50	3	47	-	-	-
49	Besalık (m)	50	96	16	-	-	-	-
50	Fesus (m)	17	32	9	-	-	-	-

51	Ata Beğ (m)	75	76	-	-	-	-	-
52	Karalar (m)	15	35	-	-	-	-	-
53	Benisi (m)	250	300	32	162	-	-	-
54	Til (m)	450	550	24	95	-	-	-
55	Sibistan (m)	67	75	16	150	-	-	-
56	Kılıçara (m)	326	500	23	66	-	-	-
57	Boran (m)	50	52	10	25	-	-	-
58	Muallak (m)	25	27	7	-	10	-	-
59	Boridi (m)	94	50	15	28	-	-	-
TOPLAM:		6731	8330	796	2811	83	10	150

C-VERGİLER

Osmanlı imparatorluğunda reaya ile sipahi zümresi arasında münasebetleri tanzim eden kanunnameler, eyaletlerin sancakların, nahiyelerin, ve hatta bazı sosyal zümrelerin özellikleri da göz önüne alınarak, çiftçi sınıfının hak ve sorumluluklarını hangi üründen ne nisbetle vergi vereceklerini, ehl-i örf zümresinin reayaya karşı nasıl davranacağını düzenleyen fevkalade mütekmil, hukuki, mali, bir nizamlar bütünüdür⁽⁵⁴⁾.

Osmanlı Devleti zamanın teşkilat ve maliye sisteminin icaplarına uyarak vergi toplamak hakkını, büyük ölçüde dirlik sahiplerine ve vakıflara bırakmış, böylece merkezden uzakta bulunan yerlerden vergi alınmasının güçlükleri artadan kaldırdığı gibi, verginin nakdi yanısıra aynî alınabilmesi de temin edilebilmiştir⁽⁵⁵⁾.

Nahiye-i Şehr'de iki tahrir arasında vergi miktarlarında değişiklik görülmekle

54 L.Güçer,a.g.e.,s.44.

55 Ö.L.Barkan, "Avarız", İ.A.I, s.14.

birlikte, köy ve mezrealardan alınan vergiler hesaplandığında ortaya çıkan rakamın yekun olarak deftere yazılı olan rakamla her zaman aynı olmadığı görülmektedir. Bu durum bir önceki tahrirde yazılı rakamların mahsuldeki artma-eksilme durumu göz önüne alınmaksızın, 1530 öncesinde yapılan tahrirdeki gibi kaydedilmiş olmasından kaynaklanmaktadır⁽⁵⁶⁾.

Yeni fethedilen yerlerde fethi müteakip, tahrir yapıp, kanunnameleri düzenlemişse de, aynı zamanda o memleketlerde öteden beri cari olan nizam ve kanunlar dikkate alındığı gibi, bazen de aynen ve eski isimleriyle muhafaza edilmiş ve uygulanmış olduğu görülmektedir. Bu cümleden olan kanunnamelerden Hasan Padişah, Kayıtbay ve Alaüddevle Beğ'e ait olanlar dikkat çekicidir⁽⁵⁷⁾.

Malatya Tahrir Defterindeki bazı kayıtlar Alaüddevle ve Kayıtbay'ın kanunnamelerinin etkili olduğunu göstermektedir⁽⁵⁸⁾.

a-Tarıma Dayalı Vergiler:Öşür

Osmanlı mali mevzuatında her meskun bölgenin etrafındaki ekilebilen arazisi ile dirlik sahiplerine muhtelif mali kaynaklardan temin ettiği senelik gelire hasıl denilmekte ve hasıla dahil gelirlerin içinde hububat ile doğrudan doğruya alakalı olanları öşür ve salariye vergileri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu vergilerden öşür, ortaçağdan itibaren müslüman ve hıristiyan aleminin tanıdığı bir mükellefiyettir⁽⁵⁹⁾. Genel manada öşür ve aşar namı altında türlü toprak mahsullerinden hesabına alınan aynı vergilerin tamamı bu gruba girmektedir.

⁵⁶ Benzer durum için Bkz.F.Emecen,a.g.e.,s.279.

⁵⁷ Ö.L.Barkan, "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar"a.g.e., s. 546 v.d.; Aynı müel., "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları I", Ülkü Dergisi XI/61, Ankara 1938, s.60-61; Uzun Hasan kanunnamesi hakkında bkz. Rudi Paul Lindner, Nomads and Ottomans In Medieval Anatolia,Bloomington 1983,s.63.

⁵⁸ TD 408, s.5: "mezkur sipahizadeler olup babaları ve dedeleri adına selatin-i Mısır'da menşurlarıvar", s.10: "... sipahizadeler idüğüne babaları elinde sultan Gavri manşuru vardır".

⁵⁹ L.Güçer,a.g.e.,s.51 vd.

Öşür kelimesi onda, bir manasına gelmektedir⁽⁶⁰⁾. Fakat öşür namı altında alınan vergilerin nisbeti toprağın verimlilik derecesine, mahalli örf ve adalatlara ve bölgelere göre mahsulün yarısı ile onda biri arasında değişmektedir. Toprağın daimi ve irsi kiracısı durumunda olan çiftçilerden öşür adı altında alınan vergiler, bir toprak kirası, veya harâc-ı mukaseme mahiyetindedir. Çiftçi harac-ı mukaseme adındaki toprak kirası yanında, çift resmi adı altında harac-ı muvazzafa "denilen nakdî vergiyi de vermek zorundadır⁽⁶¹⁾.

1530 tarih ve 1013 nolu Malatya Evkaf Defterinde öşürlerin iki baş alana geldiği ve öşriyatın, vakfı ve mülk sahipleri ile tımar sahibinin üleşmeleri gerektiği kaydedilmiştir⁽⁶²⁾.

Aşar vergisi memleketin muhtelif yerlerinde farklı nisbetlerde alınmıştır. 1560 tarihli tahrir defterindeki Malatya kanunnamesine göre "beşte bir hasıldan gayri kırk kilede bir kile salarlık" alanmaktadır⁽⁶³⁾. Ayrıca kanunnameye göre reayanın harmanları ölçüldüğünde de öşürlerin üzerine koyup, zaman geçtiğinde sipahiler, zamanın narhına (narh-ı rûzî) göre nakdî olarak alcakları öşürler için reayaya baskı yapmamaları konusu kanunnamede ikaz edilmiş ve köylünün bir miktar hububatını anbarında tutması gerektiği düşürülerek öşürün nakdî olarak talep olunmaması sipahiye tenbih edilmiştir.

⁶⁰ Ö. L. Barkan, " Öşür ", a.g.e., s. 799.

⁶¹ Ö.L. Barkan, a.g.m., s. 799-800; Aynı müel., "Öşür", İ.A.IX,s.485.

⁶² Ö.L. Barkan, "Malikane Divanı ...",a.g.e.,s.189-190.

⁶³ R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.3; Ö.L.Barkan,"Öşür",a.g.e., s. 321,800.

1-Hububat Öşrü

1a-Buğday Öşrü:

Nahiye-i Şehr'de buğday öşürü en fazla alınan vergi olup, yıllık 25-308 akçe tutarındadır. Buğday üretiminin fazla olması, vergi gelirinin de fazla olmasına sebep teşkil eder. Toplam hasılat içinde buğday öşrü miktarı %34-66'dır 1560'da buğday öşrü 21.680 akçe civarındadır. 1/5 nisbetinde öşür alınmaktadır.

1b-Arpa Öşrü:

Ziraatı en fazla yapılan hububat cinsi olan arpanın 1518'de toplam vergi bedeli 16.903 akçe olarak tesbit edilmiştir. Toplam gelir içindeki payı %23.15 dir. Arpadan da 1/5 nisbetinde öşür alınmakta olup, 1560 tarihinde vergi tutarı 10.905 akçedir.

1c-Darı Öşrü:

Darı üretimi hububatlar içinde üçüncü sırada yer alır TD 408'e göre toplam öşür bedeli 5582 akçedir. Bu miktar, toplam gelirler içerisinde %7.64'e tekabül etmektedir. Darı öşrünün 1560'da 1975 akçe vergi bedeli mevcuttur.

1d-Mercimek, Nohut, Gendüm ve Burçak Öşürleri:

Nahiyede çok az miktarda ziraatı yapılan ürünler olup, burçak öşrü 300 akçe, mercimek öşrü 60 akçe, nohut öşrü 40 akçe, gendüm öşrü ise 39 akçe tutarındadır. Bunlardan nohut %0.05, burçak % 0.41, gendüm % 0.05, mercimek % 0.08'lik bir paya sahiptir.

2-Pamuk Öşrü:

Çok fazla miktarda olmakla birlikte nahiyede ekimi yapılan ürünlerden olan pamukdan elde edilen öşür miktarı 4315 akçedir. Toplam gelir içindeki nisbeti

%5.91 dir. 1560'da 2244 akçelik vergi geliri kaydedilmiştir.

3-Bostan Öşrü:

Nahiyede vergi bedeli 2235 akçe olarak tespit edilen öşrün toplam içindeki payı %3.06 dır. Bazı tahrir defterlerinde görülen, bostan öşrünün, meyve öşrü, armut öşrü, kiraz öşrü gibi muhtelif çeşitlere ayrılmasına mukabil TD 408'de gruplara arılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Malatya ve civarında bostan ürünlerinin meyveden ziyade kavun, karpuz,v.s ürünlerden oluştuğunu bilmekteyiz.

4-Bal Öşrü: (Resm-i Güvware)

Malatya tahrir defterinde resm-i güvware şeklinde geçen bu vergi reayanın elinde bulunan kovanların ürünü olan bal üzerinden alınır. 1530 tarihli kanunnameye resm-i kovan'ın tımar erbabı, mülk ve vakıf sahipleriyle birlikte alınacağı ve her birinin ayrı resim talep etmemeleri kaydedilmiştir⁽⁶⁴⁾.

1560 tahririndeki kanunnameye göre, resm-i güvware, eskiden beri Malatya livasında kovan başına birer akçealandığı ve aynı şekilde devam etmesi gerektiği belirtilip, kovanın bulunduğu köyden başka yere götürülmesi halinde oradaki bal üretiminden yarım resim raiyyet sahibinin, yarım resm de toprak sahibinin alması gerektiği, iki resm alınmaması gerektiği kaydedilmiştir⁽⁶⁵⁾.

Nahiyede iki köyden alınan bal öşrü 216 akçe olup, gelirler içindeki payı % 0.29 dur.

5-Bağ Bahçe Öşrü:

Malatya ve yakın çevresinde bağ ve bahçeleden alınan vergiler defterde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlki 9604 akçelik vergi bedeli ile mukataa-i Bagat olup, mukataa-i bag ve bahçe ile birlikte toplam 11.472 akçe tutarındadır. Geliri

⁶⁴ Ö.L. Barkan, "Malikane Divanı...",a.g.e., s.190.

⁶⁵ R. Yinanç- M. Elibüyük.a.g.e., s.5.

doğrudan doğruya divan-ı nümâyuna bırakılan mukataalardan birini teşkil etmektedir. Bu vergi diğer mukataalardaki gibi , iltizam usulü ile nakdî ihtiyacını karşılamak için toplanmakta olup, şehir merkezi dışındakiler mahsulû bol ve havass-ı hümayun kaydedilmiş köylerden alınan gelirlerdir.

Defterde mukata olan bağ ve bahçeler çeşitli şahısların tasarrufuna verilmiş olup, bunlara bazılarının divani vergisi muaf tutulmuştur⁽⁶⁶⁾.

Diğer bağ-bahçe vergisi harac-ı bagatdır. Bu vergi civardaki gayrimüslim ahalinin ödemekle yükümlü olduğu bağ-bahçe vergisi olup, 28 akçe gibi az bir miktardır.

1560 tarihli kanunnamede nefsi Malatya'nın etrafında bulunan bazı köy ve mezreaların bahçe öşürleri, bundan önceki tahrirde maktu kayd olduğu ve yıldan yıla bu vergiyi nakdî verdikleri belirtilip, bunun sebebi meyve zamanında reyanın bahçelerinde yerleştikleri, meyve öşürlerinin hakkı ile alınamayıp, nakdî yazıldığı şeklinde izah edilmiştir. Ayrıca bu verginin bir kısmının "ber vech-i nakd" kayd edilip bazı edet ve kanun üzere harac kaydolunup, hir birisi bulunduğu köy ve mezreanın içinde yazılmıştır⁽⁶⁷⁾. Bağ-bahçe gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki payı % 15.95'dir. Bunun %13.15'i mukataa-i bagat %2.55 mukataa-i bağ ve bahçe, %0.03 harac-ı bagat'dır.

b-Diğer Vergiler:

1-Çift Resmi:

Çiftlik denilen çeşitli büyüklükteki bir araziyi tasarruf eden reyanın ödemekle yükümlü bulunduğu vergidir. Doğu Anadolu bölgesinde çift resm-i umumiyetle 50 akçe olarak alınmaktadır. İmparatorluğun diğer bölgelerine nazaran bu miktarın yüksek olmasının sebebi, devletin bu bölgede çift resmini bir

⁶⁶ TD 408, s.25: "Bağ ve Bahçe maa resimha-i mukataa karye-i Bader Kiği der tasarruf-ı Mevlana Hüsam ile Tur Canibi divanısi muafdır".

⁶⁷ R. Yinanç- M. Elibüyük,a.g.e., s.4.

takım eski ağır vergilere eşit tutarak koymuş olmasıdır⁽⁶⁸⁾. Bu vergi bir çiftlik yer tasarruf eden reayadan alındığı zaman çift resmi, yarım çiftlik yer tasarruf eden reayadan tahsil edildiği zaman da nim çift resmi adını alıyordu. Hıristiyan ve Yahudi reayalar, ispençe denilen baş vergisi ödediklerinden çift resmi vermiyorlardı⁽⁶⁹⁾.

Nahiyede 400 akçe olan vergi bedelinin toplam vergiler içindeki payı % 0.54'dür.

1530 tarihli kanunname suretinde, çift resminin tımar erbabı tarafından alınması mülk sahiplerinin "dahl eylememeleri" kaydedilmiştir⁽⁷⁰⁾.

1560 tarihli kanunnamede ise çift resminin Malatya kazasında tamam çift yazılan reayadan elli akçe, nim çift yazılan reayadan yirmi beşer akçe alınması gerektiği ifade edilmiştir⁽⁷¹⁾. Nahiye de ki nim çift resmi toplam 375 akçe olup, % 0.51'e tekabül etmektedir.

2-Bennak Resmi:

Elinde yarım çiftten az yeri bulunan evli olup, ailesiyle birlikte veya ayrı oturan reayaya bennak denilmekte olup, Malatya'nın Şehir Nahiyesinde 538 akçe vergi vermektedirler. Bu miktarın gelirler içindeki yüzdesi 0.73'dir.

Ekinli ve caba bennak olarak ikiye ayrılan bu gruptan nahiye-i şehirde sadece ekinli bennak bulunmaktadır. Nim çiftten daha az yer tasarruf eden reayaya ekinli bennak denildiği, hiç yeri olmayana ise caba-bennak denilmektedir⁽⁷²⁾.

⁶⁸ H. İncılık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşümü", Bellekten XXIII/92 (1959) s.585.

⁶⁹ Ö.L.Barkan, "Malikane-Divani...", a.g.e., s.102,132.

⁷⁰ Ö.L.Barkan, "Malikane- Divani...", a.g.e., s.190

⁷¹ R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.4; H. İncılık, a.g.m., s.584.

⁷² R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.4; H. İncılık, a.g.m., s.589.

Malatya kanunnamesinde (1560) ekinlü bennakdan onsekiz akçe caba bennakdan ise onikişer akçe alınması gerektiği kaydedilmiştir. 1530 tarihli kanunnamede ise bennak resminin ve caba resminin tımar erbabı tarafından alınacağı da belirlenmiştir⁽⁷³⁾.

Nahiyede 3 ekinlü benmak bulunmakta ve 54 akçe vergi ödemektedirler. Buna mukabil caba bennak kaydına raslanmamıştır.

3-Mücerred Resmi:

Müslüman bekar erkeklerden alınan vergidir. Bülûğ çağına ulaşmış, iş-güç tutmaya kadir yetişkin reaya oğulları oğulları olan mücerredler, üzerinde kayıtlı buldukları sipahinin tımarı dışında da serbetçe çalışabilmektedirler⁽⁷⁴⁾.

Malatya Kanunnamesinde ziraati olmayandan altışar akçe vergi alınması kaydedildiği gibi, deftere yazılmayan mücerredlerden "madem ki ataları hizmetinde olup ataları ekmeğin yiyeler anların gibilerden nesne alınmaya müstakil kisbi olandan alına" ifadesinden anlaşılacağı gibi, vergi alınmayışının sebebi izah edilmiştir⁽⁷⁵⁾. Nahiyede 66 akçe tutarındaki mücerred resminin bütün gelirler içindeki yüzdesi % 0.9'dur.

4- Dönüm Resmi:

Defterde Adet-i dönüm adıyla geçen bu vergi, tam ve nim 'den az veya çok yer tasarruf den reayadan dönüm başına alınan vergidir⁽⁷⁶⁾.

Malatya kanunnamesinde Malatya livasında olan kurâ ve mezrealardan haric reaya'nın ziraat ettikleri yerlerden kanûn-ı kadim üzere iki dönüme bir akçe vergi alınması gerektiği kaydedilmiştir. TD 408'de mevcut bir kayıtda da , adet-i dönüm

⁷³ Ö.L. Barkan, "Malikane- Divani...", a.g.e. s.190

⁷⁴ H. İnalçık, a.g.m., s.588.

⁷⁵ R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.4.

⁷⁶ H. İnalçık, a.g.m.,s.592.

vergisi ile ilgili olarak "ziraat olunan yerlerden ikiye bir akçe alınan ziraat olunmayan yerlerden nesne alınmaya" ifadesi kanunnamedeki bilgiyi doğrulamaktadır⁽⁷⁷⁾.

Nahiyede sadece Ahi köyü mezreasında bu verginin alındığı anlaşılmaktadır. Bu miktar 200 akçe olup, gelirler içinde % 0.27 lik bir yere sahiptir.

5-Adet-i Ağnam Resmi:

Resmi Ganem veya koyun resmi de denilen vergi çeşididir. Nahiyede sadece köylerde bu verginin bulunması koyun yetiştirme işinin daimi iskan yeri olan köylerde yapıldığını göstermektedir.

Kanunnamede (1560) adet-i ağnam vergisinin, koyun kuzuladıkta kuzusu ile sayılıp ikisine bir akçe vergi alınması ve çubuk akçesi deyip tekrar vegi talep edilmemesi kaydedilmiştir. 1530 tarihli kanunnamede ise bu verginin tımar erbabı tarafından alınması gerektiği yazılmıştır⁽⁷⁸⁾.

Nahiyede 996 akçe tutarında vergi payı olup, bu miktar toplam gelirler içerisinde % 1.36 civarındadır. İki koyuna bir akçe alınan bu vergiye göre Nahiyede 2000 civarında koyun bulunmaktadır.

6- Resm-i Kışlak:

Bir sipahinin, toprağına geçici bir müddet için gelip kışlamak üzere yerleşen fakat ziraatle uğraşmayan hariç raiyyetten alınan bu vergi⁽⁷⁹⁾. Şehir Nahiyesinde toplam 20 akçe gibi az bir miktardır. % 0.02'lik payı ile Nahiyede çok az yeri olan bu vergi, civarda bu tür geçici göçlerin az miktarda olduğunu göstermektedir.

⁷⁷ TD 408, s.22; R. Yinanç- M. Elibüyük, s.5 .

⁷⁸ R.Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.5.; Ö.L. Barkan, "Malikane-Divani...", a.g.e., s.190.

⁷⁹ H. İnalçık, a.g.m., s.592.

7- Asiyâb Resmi:

Su veya yel ile çalışan un değirmenlerden alınan bu vergi, Nahiye'de 8 köyde bulunan 33 değirmen üzerinden alınmaktadır. 1530 ve 1560 tarihlerinde değirmen resmini tımar erbabı, vakıf ve mülk sahiplerinin beraberce almaları ve bir yıl çalışan değirmenden altmışar akçe, altı ay çalışanlar otuzar akçe ve üç ay çalışandan onbeş akçe alanmısı gerektiği kaydedilmiştir⁽⁸⁰⁾.

1530 tarihinde değirmen resm 930 akçedir. Gelerler içinde % 1.27'lik yere sahiptir mevcut 37 değirmenden alınan vergi tutarı bir kısmı nim sal üzere yaklaşık 2630 akçedir.

1530 tahririnde bu verginin "ber vech-i maktu" yani götürü usul alındığına dair bir kayıtla karşılığılmamakla beraber, 1560'da bazı değirmen vergileri bu usulle alınmıştır⁽⁸¹⁾.

8- İспенç Resmi(Resm-i ispençe-i Gebran):

Hıristiyan erkelerden alınan bir vergi olup, müslümanların ödediği çift resmine eşit kabul edilmiştir. H. İnalçık, İспенçe denilen kulluk resminin tam manasıyla bir raiyyet resmi olduğunu ve XVI. yüzyılda Doğu Anadolu fütühatından sonra bu bölgede 25 akçe olmak üzere buradaki hıristiyan ahaliye tatbik olunmuştur⁽⁸²⁾. Nahiyede 2300 akçe tutarındaki gebran vergisi civarda 92 gayrimüslim bulunduğunu göstermektedir. Sadece 3 köyden alınan bu verginin gelirler içindeki payı % 3.15'dir.

9-Bad-ı Heva Resimleri:

Niyabet resmi de denilen bu vergi grubunda arus resmi, cürm-i cinayet resmi, tapu rasmi, zemin resmi, tütün resmi, adet-i deştbanı ve sair vergiler toplanmış-

⁸⁰ R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e.s.5; Ö.L. Barkan. "Malikane-Divani...",a.g.e., s.190.

⁸¹ R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.29.

⁸² H. İnalçık, Arvanid Sancağı, s. XXXII.

tır⁽⁸³⁾. Bad-ı Heva vergileri arızî vergiler olup, ortaya çıkma durumlarına göre miktarları önceden bilinmemektedir. Bu vergilerin yazılmasında nüfus miktarı esas alınmakta ve tahmini bir miktar yazılmaktadır.

Nahiyedeki bad-ı heva vergisi 273 akçe yazılmıştır. Gelirler içindeki yeri % 0.37'dir. 1560 tarihli kanunnamede bad-ı heva vergisinin alınmasında Osmanlı künunlarına müracaat edilmesi ve fazla alınmaması tenbih edilmiştir⁽⁸⁴⁾.

Evlenecek kızıdan veya dul kadından alınan arus resmi evlenecek olanın dul veya kız olmasına , kızın babasının servetine göre değişmektedir⁽⁸⁵⁾. Nahiyede 265 akçe tutarında sipahiye ödenen bu vergi, toplam içerisinde % 0.36 paya sahiptir 1530 kanunnamesinde bu verginin sipahi tarafından alınacağı kaydedilmiştir.

Tablo III:1530'da Nahiyeye-i Şehr'de Vergi ve Resimler:

NO	VERGİ ADI	VERGİ BEDELİ	%
1	Buğday Resmi	25.308	34.66
2	Arpa Resmi	16.903	23.15
3.	Mukataa-i Bagat	9.604	13.15
4.	Darı Resmi	5.582	7.64
5	Pamuk Resmi	4.315	5.91
6	İspençe-i Gebran Resmi	2.300	3.15
7	Bostan Öşrü	2.235	3.06
8	Mukataa-i Bağ ve Bağçe	1.868	2.55
9	Adet-i Ağnām	996	1.36

⁸³ H. İnalçık, a.g.e., s.XXVII.

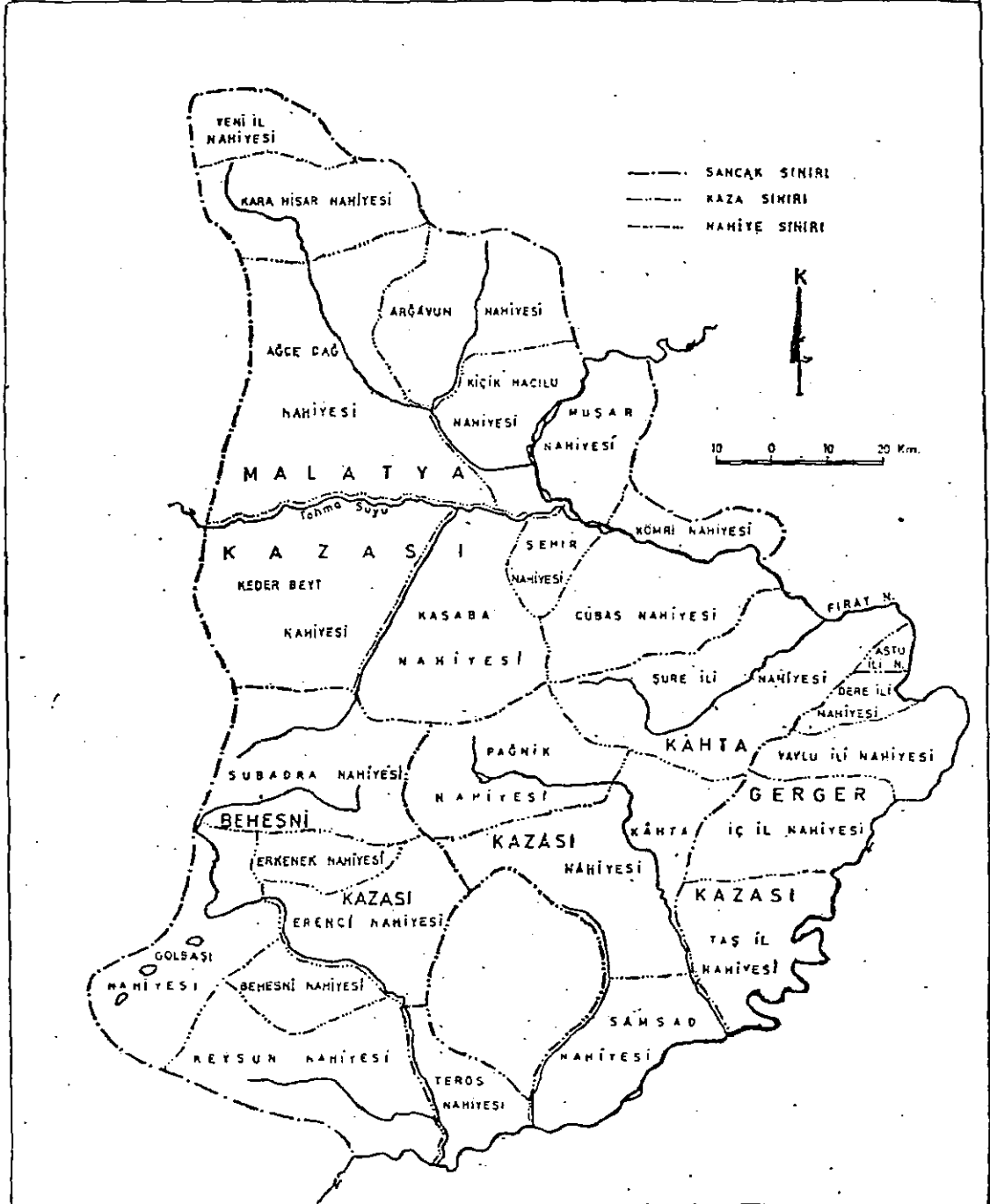
⁸⁴ R. Yinanç- M. Elibüyük, a.g.e., s.5.

⁸⁵ Ö.L. Barkan, "Tımar", a.g.e, s.837 v.d.

10	Asîyap Resmi	930	1.27
11	Bennak Resmi	538	0.73
12	Çift Resmi	400	0.54
13	Nim Çift Resmi	375	0.51
14	Burçak Resmi	300	0.41
15	Bad-ı Heva Resmi	273	0.37
16	Arûs Resmi	265	0.36
17	Güvware Resmi	216	0.29
18	Adet-i Dönüm	200	0.27
19	Mücerred Resmi	66	0.09
20	Ekinlü Bennak Resmi	54	0.07
21	Mercimek Resmi	60	0.08
22	Nohut Resmi	40	0.05
23	Yün Resmi	40	0.05
24	Gendüm Resmi	39	0.05
25	Harac-ı Bagât	28	0.03
26	Kışlak Resmi	20	0.02
27	Sâir	50	0.06
TOPLAM		73.005	

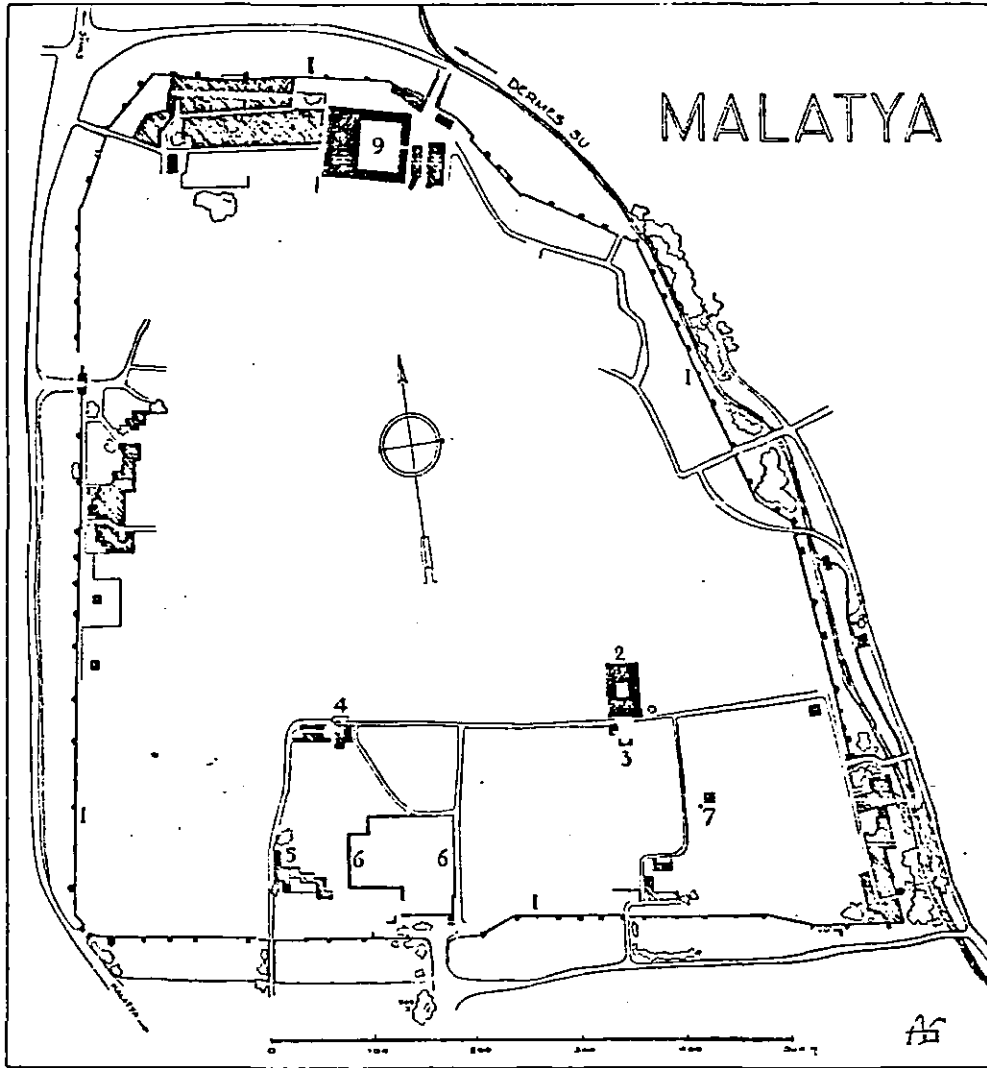
EKLER
(BELGELER VE HARİTALAR)

HARİTA I: XVI.YÜZYILDA MALATYA SANCAĞININ İDARİ TAKSİMATI

(R.Yinanc-M.Elübüyük,Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560),Ankara 1983,s.27)den alınmıştır.

HARİTA III: XIX.YÜZYILDA MALATYA ŞEHİRİ

(A.Gabriel,Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale I,Paris 1940,s.265'-den alınmıştır.

1-Surlar	5-Ziyaret
2-Ulu Cami	6-Antik Garnizon
3-Medrese	7-Minare
4- Adile Cami	8- Ak Minare
9- Kervansaray	

3

2

Belge I: TD 408,s.2-3

Handwritten text in Arabic script, organized in columns and rows. The text appears to be a list or index of names and titles, possibly related to a historical or administrative document. The script is dense and fills most of the page area.

Handwritten text in Arabic script, organized in columns and rows. This page contains a large block of text in the lower half, which appears to be a detailed entry or a specific section of the document. The text is written in a clear, legible hand.

دوم قلمی که در این مملکت است و در هر یک از آن مملکتها
 بعضی دولت را بر سر کار دارند و بعضی را در زیر
 دولت آن مملکتند و از هر یک از این مملکتها
 بعضی را بر سر کار دارند و بعضی را در زیر
 دولت آن مملکتند و از هر یک از این مملکتها

Belge V : Timar Tevcihi Hakkında Hüküm.Müh.Def.1,s.118,nu.644.

دوم قلمی که در این مملکت است و در هر یک از آن مملکتها
 بعضی دولت را بر سر کار دارند و بعضی را در زیر
 دولت آن مملکتند و از هر یک از این مملکتها
 بعضی را بر سر کار دارند و بعضی را در زیر
 دولت آن مملکتند و از هر یک از این مملکتها

Belge VI: Malatya Alaybeyi Ali Bey Hakkında Hüküm. Müh. Def.1,s.179,nu.1039 (18 Zilhicce 961)

Belge VII : Malatya Sancak Beyi İbrahim Bey Hakkında Hüküm.Müh.Def.1,s.214,- nu.1340.

دوم قلمی که در این مملکت است و در هر یک از آن مملکتها
 بعضی دولت را بر سر کار دارند و بعضی را در زیر
 دولت آن مملکتند و از هر یک از این مملکتها
 بعضی را بر سر کار دارند و بعضی را در زیر
 دولت آن مملکتند و از هر یک از این مملکتها

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV VESİKALARI

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a) Tahrir Defteri:

Nr.408

b) Mühimme Defteri:

Nr.I-LXXII

2- Malatya İnönü Üniversitesi

Şer'iyye Sicilleri: Nr.1049,1050

II-YAYIMLANMIŞ VESİKALAR

AHMED REFİK., *Anadolu'da Türk Aşiretleri(966-1200)*,İstanbul 1989.

ARIBAŞ,S., *1656-1717 Yılları Arasındaki Malatya Şer'iyye Sicillerine Göre Malatya'da Sosyal Hayat*,Malatya 1989,(Basılmamış Doktora Tezi).

İNALCIK,H., *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*,Ankara 1987.

YINANÇ,R.,ELİBÜYÜK,M.,*Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri(1560)*,Ankara 1983.

—————, *Maraş Tahrir Defteri(1563)I*, Ankara 1988.

III-KAYNAK ESERLER

ABU'L-FARAC,G.,*Abu'l-Farac Tarihi I-II* ,(Nşr.Ö.R.Doğrul),Ankara 1987.

AHMED bin MUHAMMED.,*Selçuk-name II* ,(Nşr.E.Merçil),İstanbul 1977.

AŞIKPAŞAZADE.,*Tevarih-i Al-i Osman*,İstanbul 1332.

—————, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*,(Nşr.N.Atsız),Ankara 1985

AYN Ali EFENDİ.,*Kavanin-i Al-i Osman Der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*,(Nşr.T.Gökbilgin) ,İstanbul 1979.

BELAZURİ.,*Fütühü'l- Buldan*,(Nşr.M.Fayda),Ankara 1987.

- CELAL-ZADE MUSTAFA., *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*, (Nşr.P.-Kappert), Wiesbaden 1981.
- , *Selim-name*, (Nşr.A.Uğur, M.Çuhadar), Ankara 1990,
- EBU'L-FİDA., *El-Muhtasar Fi-Ahvali'l- Beşer*, IV, Leibzig 1831.
- ESTERABADİ, A. B. ARDEŞİR., *Bezm u Rezm*, (Nşr.M.Öztürk), Ankara 1990.
- HADİDİ, *Tarih-i Al-i Osman*, Esad Ef.Nu.2081.
- HAMMER, J.V., *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, İstanbul 1989.
- HAYRULLAH EFEENDİ., *Hayrullah Efendi Tarihi*, İhsan Mahvi, Nu.72.
- HOCA SAADETTİN EFENDİ., *Tacü't-Tevarih*, I-IV, (Nşr.İ.Parmaksızoğlu), İstanbul 1979.
- İBN BİBİ, *El-Evamirü'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, (Nşr.A.S.Erzi), Ankara 1956.
- İBNÜ'L ESİR, *İslam Tarihi El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, II, III, V, XII, (Nşr.M.Tulum), İstanbul 1987.
- İBNÜ'L EZRAK, *Meyyafarikin ve Amid Tarih*, (Nşr.A.Savran), Erzurum 1991.
- İBN İYAS., *Bedaiü'z-Zuhur, Die Chronik Des İbn İyas*, (Nşr. M. Mustafa), Wiesbaden 1072
- İBN KEMAL, *Tevarih-i Al-i Osman*, II. Defter, (Nşr.Ş.Turan), Ankara 1983.
- İBN TAGRİBİRDİ, *En-Nücum*, VIII, (Nşr.W.Popper), Berkeley 1909-1936.
- KATİP ÇELEBİ., *Cihannüma*, İstanbul 1145.
- MİSRİ, NİYAZİ., *Bazı Asardan Toplanmış Muhtasar Malatya Tarihi*, Malatya Halk Ktb., Nu.251.
- MUSTAFA NURİ PAŞA., *Netayicü'l-Vukuat I-II*, (Nşr.N.Çağatay), Ankara 1983,
- MÜNECCİMBAŞI AHMED., *Sahaifü'l-Ahbar*, I-III, İstanbul 1258,
- MÜNECCİMBAŞI., *Müneccimbaşı Tarihi*, I, İstanbul ———
- NEŞRİ, MEHMET., *Kitab-ı Cihannüma*, I-II, (Nşr.F.R.Unat, M.A.Köymen), Ankara 1987.
- ORUÇ BEY., *Oruç Bey Tarihi*, (Nşr.N.Atsız), İstanbul 1972.
- PLINE, *Histoire Naturelle De Pline*, VI, (Nşr.M.E.Littre), Paris 1883.
- PEÇEVİ, *Peçevi Tarihi*, I, Ankara 1981.

- PROCOPIUS, *Secret History*,(Nşr.R.Atwater),Toronto 1966.
- PROKOPIUS, *Gizli Tarih*,(Nşr.O.Duru),İstanbul 1973.
- RAHMİ, *Mısır Seferi*,İstanbul 1332.
- SİLAHTAR F. MEHMET AĞA., *Nusretname I*, (Nşr. İ.Parmaksızoğlu),İstanbul 1964.
- SÜRYANİ MİHAİL., *Süryani Mihail Vekayinamesi 1042-1195*. (Nşr. Hırant D. Andreasyan), 1944.
- ŞAMİ NİZAMÜDDİN., *Zafername*, (Nşr. N.Lugal), Ankara 1987.
- ŞEREFHAN, *Şerefname-Kürt Tarihi*, (Nşr. M.E.Bozarslan), İstanbul 1990.
- URFALI MATEOS., *Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor Zeyli Tercümesi*, (Nşr.Hrand D. Andreasyan), Ankara 1987.
- TİHRANİ, ABU BAKRİ., *Kitab-ı Diyarbakriyya, Akkoyunlular Tarihi I*. (Nşr. N. Lugal, F. Sümer), Ankara 1962.

IV-SEYAHATNAMELER

- ANDREASYAN, D.Hrand, *Polonyalı Simeon Seyahatnamesi(1608-1619)*, İstanbul 1964.
- EVLİYA ÇELEBİ., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,III-IV*, (Nşr. T.Temelkuran-N.Aktaş),İstanbul 1986.
- MOLTKE, H.Von., *Türkiye Mektupları* (Nşr.H.Örs),İstanbul 1969.
- RAMSAY, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*,(Nşr. M. Pektaş), İstanbul 1961.
- STRABON, *Geographie, VII*,(Nşr.Français Lasserre),Paris 1975,
- STRABON, *Coğrafya, Anadolu XII,XIII,XIV*,(Nşr. Adnan Pekman),İstanbul 1972.
- TEXIER, C., *L'Asie Mineur*, Paris 1848.

V- ARAŞTIRMA ESERLERİ

- AĞALDAĞ, S., *Eski Çağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi*, Konya 1988 (Basılmış Doktora Tezi), AKA,İ., *Timur ve Devleti*, Ankara 1991.
- AKDAĞ, M., *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi I*, Ankara 1979.
- AKTURAN, M., *Cumhuriyetin 50. Yılında, Malatya Müzesi*, Malatya 1973.
- ASLANAPA, O., *Türk Sanatı I-II*, Ankara 1990.
- AŞAN, M.B., *Elazığ, Bingöl ve Tunceli İllerinde Türk İslam İzleri (XI-XII. yüzyıl)*, Ankara 1989.
- BAYKARA, T., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I- Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988.
- BELDİCEANU, N., *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, (Nşr. M.A. Kılıçbay), Ankara 1985.
- BOSSERT, H., *Asia*, İstanbul 1946 .
- BRAUDEL, F., *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, I*, (Nşr. M.A. Kılıçbay), İstanbul 1989.
- CAHEN, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979.
- ÇAY, A., *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı*, Ankara 1986.
- ÇOLAK, H., *Malatya*, Malatya 1967.
- DELAPORTE, L., *Les Hitittites*, Paris 1936.
- , *Arslantepe La Porte Des Lions*, Paris 1940.
- DEMİRKENT, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, Ankara 1987.
- EMECEN, F., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.
- ERZEN, A., *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1986.
- FAROQHİ, S., *Towns And Townsmen Of Ottoman Anatolia Trade, Crafts And Food Production İn An Urban Setting, 1520-1560*, Cambridge 1984.
- GABRIEL, A., *Voyages Archeologiques Dans La Turque Orientale, I*, Paris 1940.
- GÖNEY, S., *Şehir Coğrafyası I*, İstanbul 1984.

- GÖKBİLGİN, T., **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bir Bakış**, İstanbul 1986.
- GÖYÜNÇ, N., **Malatya'dan Görüş**, İstanbul 1985.
- GRENARD, F., **Asie Occidentale**, Paris 1929.
- GÜÇER.L.,**XVI-XVII.Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul 1964.
- GÜNALTAY, Ş., **Yakın Şark II, Anadolu**, Ankara 1987.
- GÜNDOĞDU, H., **Dulkadir Beyliği Mimarisi**, Ankara 1986
- HELVACI,A.-GÜLSEREN,M.,**Malatyalı Gönül Sultanları**,Ankara 1991.
- HONİGMANN, E., **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, (Nşr.Fikret Işıltan), İstanbul 1970.
- HROZNY, B., **İnscriptions Hittites Hieroglyphiques, III**, (1937)
- KAHRAMAN,A.,**Dinler Tarihi**,İstanbul 1965.
- KAŞGARLI, M. A., **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990.
- , **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş**,Ankara
- KAZICI,Z.,**Osmanlılarda İhtisap Müessesesi**,İstanbul 1987.
- KINAL, F., **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1987.
- , **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara 1983.
- KIRZIOĞLU, F., **Her Bakımdan Türk olan Kürtler**, Ankara 1964.
- KİTAPÇI, Z., **Türkistan'da İslamiyet Ve Türkler**, Konya 1988.
- KOPRAMAN, K. Y., **Mısır Memlûklüleri Tarihi**, Ankara 1989.
- KÖPRÜLÜ, F., **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara 1985.
- KÖYMEN, M. A., **Anadolu'nun Fethi**, Ankara 1962.
- KUNT, M.-YURDAYDIN H.G.-ÖDEKAN A., **Türkiye Tarihi II, Osmanlı Devri 1300-1600**, İstanbul 1989.
- KURUL., **Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu**, Ankara 1986.
- KUŞÇUOĞLU, M., **Evliya Çelebi'den Malatya**, İstanbul 1968.
- KÜTÜKOĞLU, B., **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, I**, İstanbul 1982.
- LİDNER,R.P.,**Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia**,Bloomington 1983.

- MANSEL, A. M., *Ege Ve Yunan Tarihi*, Ankara 1970.
- MİROĞLU, İ., *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990
- NECİP ASIM, *Celalüttin Harzemşah*, İstanbul 1934.
- OĞUZ, M., *Malatya Tarihi*, İstanbul 1984.
- ORHONLU, C., *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul 1970.
- OSTROGORSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, (Nşr. F. Işıltan), Ankara 1986.
- ÖZDOĞAN, M., *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları*, İstanbul 1977.
- ÖZDEMİR, R., *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986.
- SAN, S., *Doğu Anadolu Ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi*, Ankara 1982.
- SARAÇOĞLU, H., *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul, 1989.
- SEVİM, A., *Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk Ve Aksungur*, Ankara 1990.
- SEVİNÇ, N., *Gaziantep'de Yer Adları Ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri Türk Oymakları*, İstanbul 1983.
- , *Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Düzeni*, İstanbul 1981.
- SHAW, S., *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye, I*, İstanbul 1982.
- SPULER, B., *İran Moğolları*, Ankara 1987.
- STRİPLİNG, G.W. F., *The Ottoman Turks And Arabs (1511-1574)*, Urbana 1942.
- SUNĞUROĞLU, İ., *Harput Yollarında I*, İstanbul 1983.
- SÜMER, F., *Oğuzlar (Türkmenler)* İstanbul 1980.
- , *Safevi Devletinin Kuruluş Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976.
- , *Yabanlı Pazarı*, İstanbul 1985.
- , *Karakoyunlular Tarihi*, Ankara 1984
- TANERİ, A., *Celalü'd-Din Harizmşah Ve Zamanı*, Ankara 1977.
- TEKİNDAĞ, Ş., *Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı*, İstanbul 1961.
- TOGAN, A. Z. , *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981
- TURAN, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- , *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.

- TURAN, Ş., **Kanununin Oğlu Şehzade Beyazid Vakası**, Ankara 1961.
- TÜRKAY, C., **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak,Aşiret Ve Cemaatler**,İstanbul 1979.
- UÇAR, Ş., **Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi**, İstanbul 1990.
- UĞUR, A., **Yavuz Sultan Selim**, Kayseri 1989.
- UMAR, B., **Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi**, İzmir 1982.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., **Osmanlı Tarihi I-II**, Ankara 1984.
- , **Osmanlı Devlet Teşkilatının Medhal**, Ankara 1984.
- ÜNAL, O., **Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye Tarihine Giriş (Anadolunun Fethi Ve Türkiye Devletinin Kuruluşu)**,Ankara 1980.
- ÜNAL, M. A., **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara 1989.
- ÜNSEL, M. Z., **Yeşil Malatya**, İstanbul 19959.
- WERNER, E., **Büyük Bir Devletin Doğuşu, I**, (Nşr. O. Esen, Y.öner),İstanbul 1986.
- YALÇIN, O., **Malatya**, İstanbul 1978.
- YALÇINKAYA, E., **Muhtasar Malatya Tarih Ve Coğrafyası**, İstanbul 1940.
- YAVUZ, H., **Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti (1517-1571)**, İstanbul 1984.
- YARASİMOS, S., **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I**,(Nşr. B. Kuzucu),İstanbul 1986.
- YETKİN, Ç., **Türk Halk Hareketleri Ve Devrimler**, İstanbul 1984.
- YILDIZ, H. D., **İslamiyet Ve Türkler**, İstanbul 1980.
- YİNANÇ, M. H., **Selçuklular Devri I**, Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944.
- YİNANÇ, R., **Dulkadiroğulları Beyliği**, Ankara 1989.
- YÜCEL, Y., **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, II**, Ankara 1989.
- YÜCEL, Y.-SEVİM, A., **Türkiye Tarihi I**,Ankara 1990.

VI- MAKALELER

- AKTÜRE, Sevgi., "17.yy.Ortalarına Kadar ki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehirlerinde Şehirselleşmenin Değişme Süreci", **ODTÜ. Mimarlık Fak. Dergisi**,(İlkbahar 1975).
- ARIK, M. Oluş., **Malatya Ulu Camiinin Asli Planı Ve Tarihi Hakkında**, VD VIII, (Ayrı baskı), Ankara 1969.
- ARTUK, C.-İ., " Ortaçağda Bazı Anadolu Şehirlerine Verilmiş Olan Ünvanlar ", **Türk Kültürü Araştırmaları H.Z. Koşay'ın Hatırasına Armağan XXIV/2**, Ankara 1986.
- BARKAN ,Ö.L., "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: "Malikâne-Divanî Sistemi", **Toplu Eserler I**,İstanbul 1980, s.151-208
- ., "Çiftlik", **Toplu Eserler I**, s.789-797.
- ., "Öşür", **Toplu Eserler I**, s.799-804.
- ., "Tımar", **Toplu Eserler I**, s.805-872.
- ., "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", **Toplu Eserler I**, s.545-573.
- ., " Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", **Toplu Eserler I**, s.209-230.
- ., " Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", **Ülkü Dergisi XI661** (Ankara Mart 1938), s.51-63.
- ., "Avarız", **İ.A.II**, s.13-19.
- ., "Tımar", **İ.A.XII/I**, s.286-333.
- ., "Çiftlik", **İ.A.III**, s.392-397.
- ., "Tarihi Demografi Araştırmaları Ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası X**, (1953) s.1-26.

- , "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Arazi Tahrirleri Hakan'a Mahsus İstatistik Defterleri II", *İFM*, II/1 ,(1941) s. 29- 9
- BARTHOLD, W., "Çelebi", *İ. A. III*.
- BİLGİÇ, E., "Anadolu'nun Yer Adları", *Belleten X/39*, Ankara 1946.
- BOSSERT, "Zur Geschichte Malatyas", *AFO IX*,(1934), s. 330.
- CUNBUR, M., "Evliya Çelebi Seyehatnamesinde Yer Adları", *Türkiye Yer Adları, Sempozyumu Bildirileri (Ankara 11-13 Eylül 1984)*.
- DELİLBAŞI, M., "Anadolu Selçuklu Ve Beylikler Döneminde Batı İle Ticari İlişkilere Genel Bir Bakış", *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara 1987.
- DEVLET,N., "İlhanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi IX* ,İstanbul 1989.
- DOĞANTAN, T., "XVI. Yüzyıl ile XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Ordusunda Ulaştırma Sınıfının İdari Faaliyetlerinden Kara Ve Su yolları Ulaştırması", *Askeri Tarih Bülteni 23*, (Ağustos 1987), s. 43-57.
- ERCAN, Y., "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyılda Gayrimüslümlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten XLVII* (Ekim 1983).
- , "Suriye'nin Osmanlı Yönetimine Giriş ve Bunun Azınlıklar Açısından Önemi", *Askeri Tarih Bülteni 27*,(Ağustos 1989), s.43-63.
- ERGENÇ,Ö., "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten LII/203*, Ankara 1988, s.667-675.
- , "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşler ve Niteliği Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*.
- , "Osmanlı Klasik Dönemindeki -Esrar Ve Ayan- Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları, The Journal Of Ottoman Studies III*, İstanbul 1982, s. 105-148.
- , "XVIII. Yüzyıl Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX.TTK (ayrı basım)*, Ankara 1989 s.1414-1424.

- ERGİN, O., "Bedesten", İ.A.II
- ERZİ, A. S., "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar Ve Vesikalar I," **Belleten XIV**, 53 (1950)
- ESİN, U., "1980 Yılı Değirmen-tepe (Malatya) Kazı Sonuçları", III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 1981 .
- FAROQHİ, S.-HONİGMANN, E., "Malatya", EI²
- FAROQHİ, S., "16. Yüzyılda Batı Ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", (Nşr.M. Eğilmez), **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Gelişme Dergisi Özel Sayısı**, Ankara 1978.
- GENÇ, M., "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, (8-10 Haziran 1973), Ankara 1973, s. 231-291.
- GENÇ, N., "Osmanlı Klasik Döneminde Tımarlı Sipahinin Yönetimdeki Yeri" **Askeri Tarih Bülteni 27** (Ağustos 1989) s. 1-15.
- GÖKBİLGİN, T., "Süleyman I", İ. A. IX.
- GÖYÜNÇ, N., "Hane Deyimi Hakkında", TD, XXXII (İstanbul 1979), s. 331-348.
- , "Kanuni Devrinde Malatya Şehri" **VII.TTK. Bildiriler II**, Ankara 1979 s.654-659.
- , "Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Hanı", **Tarih Enstitüsü Dergisi, I**, İstanbul 1970.
- , "XV. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (K.S.Süleyman ve Selim II. Devirleri)", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri (8-10 Haziran)** Ankara 1973.
- HONİGMANN E.-DARKOT, B., "Malatya", İ.A. VII
- İNALCIK, H., "Osmanlılarda Raiyet Rüşumu " **Belleten XX/III/92** (Ankara 1959) s. 575-610.
- , "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tedkik Münasebetiyle", **Belleten XV/60**, (1951), s.629-684.
- KALAÇ, M., "Kömürhan Urartu Kitabesi", **Belleten XX**, (1956), s. 349-354.

- KINAL, F., "Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi" , Atatürk Konferansları IV 1970), Ankara 1971.
- KÖPRÜLÜ, F. "Avşar", İ. A. II.
- MİSAVA,N., "Nomads in The Ottoman Cadastre", *Journal of Asian and African Studies*, Nu.38, Tokyo 1989.
- NALBANTOĞLU, H.Ü., *Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi*, "Artı-Ürün Ve Kent Ekonomisi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri (8-10 Haziran 1973)*, Ankara 1973, s.33-66.
- ORAL, Z., "Malatya Kitabeleri Ve Tarihi", III. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, Ankara 1943.
- ORHONLU, C., "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies II*, (Ayrı Basım), İstanbul 1981.
- ÖZBARAN, S., "Osmanlı İmparatorluğu Ve Hindistan Yolu, Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz rekabet Ve İlişkileri", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1978.
- ÖZDEN, G., "Beylerbeyi Ve Sancakbeylerinin Silahlı Kuvvetler İçindeki Askeri Görevleri" *ATB 23*, (Ağustos 1987), s. 29-35.
- ÖZKAYA, Y. "XVIII.Yüzyılda Orta Anadolu'daki Bazı Kaza ve Mahalle Adlarındaki Değişiklikler", *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bil.*, (Ankara 11-13 Eylül 1984).
- PALMİERİ, A., "Arslantepe Excavatione 1982", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, İstanbul 1983. s. 97-105.
- SÜMER, F., "Bozok Tarihine Dair Araştırmalar I", *Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Anma Kitabı*, Ankara 1943.
- TANOĞLU, A., "Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler", *Türk Coğrafya Dergisi II*, Ankara 1943.
- TEKELİ, İ., "Anadolu'da Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar" *Toplum ve Bilim*, s.9-10, (1980), s. 39-65.

- TEKİNDAĞ, Ş., "Yeni Kaynak Ve Vesikaların Işığında Y.S.Selim'in İran Seferi", **Tarih Dergisi XVII/22**, İstanbul 1968.
- , "Memluk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", **Tarih Dergisi**, S.25, İstanbul 1971, s.1-38.
- , "Fatih Devrinde Osmanlı Memlûk-Münasabetleri ",**Tarih Dergisi** 30, (1976)
- , "II. Beyazid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", **Belleten** 123 (1967).
- TERZİ, M. Z., "Emeviler Ve Abbasiler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu" **Türk-İslam Tarih, Medeniyet Ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu**, (Elazığ 23-26 Mart 1987) s. 1-9.
- TUNCEL, M., "Tarih Boyunca Türkiye'de Kent Kuruluşları", **Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan**, İstanbul 1981.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., "Onbeşinci Yüzyılın İlk Yarısıyla Onaltıncı Yüzyılın Başlarında Memluk Sultanına Kaçan Osmanlı Şehzadeleri", **Belleten** XVII/68 Ankara 1953, s.519-535.
- ÜNAL, M. A., "1056/1646 Tarihli Avarız Defterine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Harput" **Belleten** LI (Nisan 1987).
- VARLIK, M.Ç., "Anadolu Beylikleri", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul 1989.
- YİNANÇ, R., "XVI. Yüzyılda Doğu Anadolu Şehirlerinin Mahalle Adları", **Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri** (Ankara 11-13 Eylül 1984).
- , "XVI. yy'da Maraş Sancağında Nüfus Yapısı", **Kahraman Maraş I. Kurtuluş Sempozyumu** (10-11 Şubat 1986), Ankara 1987.
- YİNANÇ, M. H., "Danışmendliler", **İ. A. III.**
- , "Elbistan" **İ. A. IV.**
- , "Belek", **İ. A. II.**

YURTTAŞ, H., "Sivas-Malatya Kervan Yolu". **II. Battal Gazi Ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu (Malatya 19-21 Ekim 1987)**, İstanbul 1988, s. 243-247.

YUVALI, A., "Malatya Meyvecilik Gelenekleri Üzerine Bazı Bilgiler", **II. Battal Gazi Ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, (Malatya 19-21 Ekim 1987)**, s.248-252.

—————, "Fırat Havzasının Türk Tarihindeki Yeri", **Türk Kültürü** 273, (Ankara Ocak 1986).

YÜCEL, Y., "Türkiye Ve Yakın Doğu Üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi", **Atatürk Konferansları V. 1971/72 (Ayrı Basım)**, Ankara 1975.

—————, "Timur Tarihine Dair Araştırmalar II Timur'un Türkiye Ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Gözlemler (1400-1402)", **Bellekten XXXV/140** (Ankara 1971).

DİZİN⁽¹⁾

Abbasiler.....	4,15		200
Abdurrahman (Malatya Kadısı).....	99	Ali Bey.....	48
Acem.....	5,51,52	Andırın.....	50
Adana.....	15,53	Ayıntab.....	53,59,178
Adıyaman.....	1,7,29	Ahlat.....	57
Afşin.....	22,3,10,11,13 ,211	Abdullah Paşazade	
Ağce Han mz.....	130,149, 181,198	A.Çelebi.....	58
Ağu Yeri mz.....	130,154, 176,197,	Ağce Dağ.....	62
Ahi Köyü mz.....	143,181,207	Arapgir.....	60
Akadlı Sargon.....	9,10	Argavun.....	62,122
Amasya.....	24,32,39,48,50, 97,189	Atabey Mescidi(m.a.).....	68,94,106, 119,120,129
Alaaddin Keykubad.....	28,69,112,115, 160	Ali Bey Mescidi(m.a.).....	70,71,94, 106,119
Amid.....	28	Alacamescid(m.a.).....	70,71,119
Ağaçeriler.....	31	Ayas Paşa(Gazze Beyi)...	97
Ali Bahadır.....	33,34	Ali Bey(Malatya Beyi).....	97
Altınboğa(Malatya Valisi).....	37	Ankara.....	159
Akkoyunlu.....	40	Avnik.....	40
Ankara Savaşı.....	43	Arslanteppe.....	3,9,13,113
Alaüddevle Bey.....	47,48,49,50,58,	Aspozan,.....	5,190
		Aspuzu.....	6,90,109,122, 166,167,171, 174,188,189
		Aspoz.....	6
		Artuk Bey.....	23

¹ Metin kısmında çokca geçen Malatya Osmanlı, Memluklu, Anadolu, Dulkadirli vd. kelimeler dizine dahil edilmemiştir. Ayrıca mezrea mz., mahalle adı (m.a.), köy k. şeklinde gösterilmiştir.

	166,167,171, 174,188,189
Aspoz.....	6
Artuk Bey.....	23
Aturi mz.....	98,130,152
Alacakapı.....	112
Alacakapı Cami.....	117
Ak Minare(Koca Vaiz)....	125
Aruhtı mz.....	133,181,199
Atabeğ mz.....	130,134, 135,136, 155,181, 183,198,
Azerbâycan.....	21,54
B	
Bingöl.....	1
Boğazköy.....	2
Bizans.....	4,14,15,107, 110,114,159, 175
Battal Gazi.....	5,65
Baba İshak(Baba Resul).31,32	
Baycu Noyan.....	34
Besni(Behisni).....	37,41,44,53,60, 61,63
Berkuk.....	37,39,41,116
Bayezid I.....	46,48
Bayezid II.....	46,48
Bursa.....	42

Bıyıklı Mehmed	
Paşa.....	51
Bozok.....	60
Bitlis.....	55
Baba Acem(m.a.).....	68,94,106,119
Bab-ı Meşak(m.a.).....	68,69,71
Babakuhoğlu(m.a.).....	69,71,94,119
Behram Bey (Malatya Beyi).....	96
Bektaş Ağa(m.a.).....	119
Bostancı(m.a.).....	119
Besatin mz.....	123,135,141, 181,197
Bader Kiğik.....	130,134,137, 171,183
Bedrovník mz.....	130,147, 176,197
Berahiye mz.....	148,198
Besalık mz.....	154,176, 178,181
Benisi mz.....	155,199
Boran mz.....	156,199
Beridi mz.....	157,199
C	
Candaroğlu.....	41
Canik.....	61
Canibey Pehlivan.....	44,45
Caferhöyük.....	7
Ceyşi mz.....	120,133

Cemaleddin Hızır.....	35,49		211
Çubas.....	62,126,166		Değirmentepe.....
Çelaeddin Ömer Bey.....	77,120		8
Constance.....	110		Diyonysius
Constantin X.Dukas.....	111		(Başpiskopos).....
Celayir Şeyh Hasan.....	121		33
Cifuni mz.....	135,143,		Diyarbakır.....
	183,198		40,51,54,159,
			171
Ced-i Şeyh mz.....	151,198		Divriği.....
Ç			41,53,60,61,
Çingene Hanı.....	160		187
Çorum.....	60,61,97		Dana Bey Mescidi.....
Çemişgezek.....	29		49
Çaldıran.....	48,50		Durmelik Mescidi(m.a).71,81,86,94,
Çukurova.....	49		101,106,119
Çerçioğlu İbrahim.....	56		Diocletianus(imp.).....
Çerkit(m.a.).....	82,85,87,94,		110
	06,9		Darussaade Cami.....
			117
Çermük(m.a.).....	70,80,94,106,		Dikmetaş mz.....
	118,119		130,131
			Dereli mevkii.....
Çöşnük mz.....	147,198		141
Çelebi Mehmed.....	187		E
Çarşu mescidi(m.a.)....	68,70		Elbistan.....
D			12,36,43,49
Dicle.....	2		Ermeni-Ermenistan.....
Darende.....	10,41,44,46,		12,14,23,67-
	49,61		,71,72,73,86
			,89,127,139
Diogenes(imp.).....	22		El-Avasım.....
Danışmend.....	23,24,25,26,27,		4,15
			El-Cezeriye.....
			4,14,15,50
			El-Ubeyd.....
			8
			Elazığ.....
			1
			Erzurum.....
			21,159
			Emir Gazi.....
			24,25,26
			Efridûn.....
			26,27
			Emir Çoban Bey.....
			34,35
			Ebu Said Bahadır Han...35

Eretna Beyliği.....	35,38,42
Emir Ömer Bey (Malatya Emiri).....	36,73
Erzincan.....	39
Emir Özbek.....	46
Emir Özdemir.....	46
Emir Moğolbay.....	46
Emir Aynal.....	46
Erciş.....	57
Emir Ömer(Malatya Çeribaşıs).....	98
Emir Nurettin Paşa(Şahabettin Hızır'ın oğlu).....	117
Er Yazi mz.....	130,144,197
Ebu Rahim mz.....	130,144,197
F	
Farac(Berkuk'un oğlu)....	42,44
Fatih Sultan Mehmed.....	46
Fesus mz.....	130,154, 181,198
Fırat.....	1,2,3,7,13,21, 28,30,41,52
Frig.....	11,12
Filaretos.....	23
Filistin.....	32
Fulminata XII.....	13,65,109
G	
Gabriel.....	23,24

Gümüştekin Ahmed	
Gazi.....	23,24,111
Gerger.....	25,44,60,63,187
Gıyaseddin	
Keyhüsrev II.....	29
Göksun.....	50
Germiyanlar.....	31,41
Gürcistan.....	57
Günler(m.a.).....	69,94,106,119
Gürce Palanı	
Zımmî(m.a.).....	85,94,106
Gedük mz.....	130,145,176, 181,197
Girekösi mz.....	148,181,198,
Galatalı Mıgrediç.....	160
H	
Hitit.....	3,6,10,11,211
Hurriiler.....	3
Haçlılar.....	24,25,26
Halep.....	28,32,36,37,44, 53,59,161,168
Hama.....	59
Harran.....	28,36
Horasan.....	15
Harezimliler.....	29,30,211
Hasan Padişah.....	200
Hayrettin Bey (Malatya Beyi).....	57
Harun Reşid.....	15,122

- Hamdullah Kazvini.....30
 Hūlagu.....31,34
 Halil Bey.....36,37
 Harput.....37,45,178
 Hüseyin Bey(Köpekoğlu).44
 Hoşkadem.....45,46
 Hürrem Paşa
 (Karaman Beyi).....56
 Hüsrev Paşa
 (Diyarbakır Beyi).....56
 Hüseyin Paşa
 (Rumeli Beylerbeyi).....56
 Hâtun Köyü mz.....142,197
 Hastek(m.a.).....70,81,106,
 119
 Hacı Ali(m.a.).....70,71,106,
 119
 Hacı Yunus
 Mescidi(m.a.).....83,94,103,
 106,119
 Hasan Bey Mescidi(m.a.).78,86,87,-
 94,106,119
 Hacılar Mescidi(m.a.).....80,94,106,
 119
 Harbendelü.....77,105,
 120, 129,137,
 138,181
 Hafız Paşa.....90
 Hüsrev Paşa(Malatya
 Miralayı).....116,120
 Hankâh-ı Nuriye
 Medresesi.....124
 İ
 İlbasun mz.....135,149,198
 İran.....13,32,49
 İstanbul.....122
 İskender Paşa(Diyar
 bakır Beylerbeyi).....166
 İsmail Ağa
 (Kapu Ağası).....179
 İskender Bey
 (Malatya Beyi).....96
 İdrisi Bitlisi.....54
 İvane(Gürcistan
 Kralı).....21
 İzoli.....12
 J
 Jüstinianus.....110
 J.Brand.....90
 K
 Kommanu.....12
 Kubakib.....2
 Kültepe.....2,10
 Kargamış.....3,10
 Kömürhan.....3
 Kuruçay.....7
 Kavalalı Mehmed Ali
 Paşa Konya.....10,27,97,-

	189	Kansu Gavri.....	48,50,51,52,
Kırım.....	54		80,82
Kapadokya.....	12	Karı Melden mz.....	147
Kimmerler.....	12	Kılıçara mz.....	156
Ketedi mz.....	141,181	Kanuni Sultan	
Kommagene.....	12	Süleyman.....	54,55
Kayseri.....	18,51,97,	Kazvin.....	58
	159,189	Küçük Hacı.....	62,123
Kars.....	21	Kömri.....	62
Kemah.....	21,50	Kasaba Nahiyesi.....	123,126,166
Kılıçarslan I.....	23,24	Kadı Şafi.....	68,70,119
Kılıçarslan II.....	26,27	Keder Beyt.....	62,122,135
Kemalettin Kamyar.....	28,124,211	Kayıtbay.....	200
Kahta.....	29,53,60,	Keçeci (m.a.).....	68,70,119
	61,63	Kızlar Mescidi(m.a.)..	68,70,119
Kara Mehmed.....	37,39	Köse Höyük k.....	72,127,130,
Kösedag.....	32		132,151
Kuştimuroğlu Ahmed.....	36	Kadı Mehmed	
Kahire.....	36	Mescidi.....	77,103,119,130
Kadı Burhaneddin.....	37,38,39,	Küçük(m.a.).....	78,86,103,
	40,41		106,119,130
Korakoyunlu.....	37	Kereni mz.....	153
Karamanoğulları.....	40,43	Külhanoğlu(m.a.).....	80,106,119,130
Karayülük Osman Bey.....	40	Karkavun mz.....	80,130,135,
Köpekoğulları.....	44		145,197
Korkmaz(Memluk Vali)...	4,6	Karahan	
Karalar mz.....	155,198	Mescidi(m.a.).....	84,103,130,
Kızıldeniz.....	51		119,106,116
Kartuk mz.....	152		

Kemahlu Baba		Meyyafarikin.....25
Zaviyesi(m.a.).....87,122		Minşar.....55,62
Kapdırgalu.....129		Masara.....25
Korucuk k.....104,129,		Mesud(Sultan).....26
	130,134,	Muizzeddin Kayserşah.....28
	1 3 7 , -	Melike-i Adile
181,198		(Eyyubi Prensesi).....28
Kırkgöz Köprüsü.....109,172		Melik Eşref.....29,116,124
Koca Vaiz.....116		Musul.....33
Kuyucuk mz.....153,181		Mubarizüddin Çavlu...29
Karahan(Toptaş)Cami.....117		Moğollar.....29,30,31,33,
Karababa.....122		112,211
Kübra Zaviyesi bb.....122		Muin(İğdişbaşı)
Kanlı Kümbet.....124		Mısır.....39,52,53,78,84
Kadı Köyü mz.....135,150,		Mardin.....40
	181,198	Menteşeoğulları.....41
L		Mutahharten.....40
Likandos Temi XII.....14		Mengli Boğa.....44
M		Murad II.....45
Medler.....12		Malkoçoğlu Tur Bey..48
Mezopotamya.....1,8		Mustafa Paşa(veziriazam).48
Muaviye.....1		Mercidabık.....53
Mara.....2,15,18,23,		Merzuban Çayı.....53
	-	Mustafa Paşa
31,32,36,46,		(Malatya Beyi).....57,96
	55,63	Mamüretü'l-Aziz.....63
Mitanni I.....11		Mehmed Emin Bey
Malazgirt.....21,23,211		(Malatya Beyi).....79
Melikşah.....23		Mirza(Malatya

Livası Miralayı).....98	
Mukaddesi Ağazad	
(m.a.).....72,85,106	
Molla İsmail	
Mescidi(m.a.).....83,103,106	
Malatya Piskoposluğu.139	
Meşakkapı.....112	
Mansur bin Yakup.....15	
Melik Sanullah Cami.....116	
Mahişer-i Ülya mz.....120,130,	
150,198	
Muallak mz.....130,157,	
181,199	
Millu mz.....130,151,	
181,198	
Mağaracık k.....130,132,	
181,197	
Meşhed Salih mz.....130,157,	
181,199	
Meşhed Tahir mz.....130,143,197	
Mihned Bey mz.....130,149,198	
Mağaracık mz.....141,181,197	
N	
Niyazi Mısrî.....5	
Niksar.....23	
Nureddin Zengi.....27	
Nasreddin Bey.....42,43	
Nebağa (mz).....80,99,144	
Nasır Bey Miscidu(ma)...82,87,	

	101,119
Niğde.....97	
P	
Pulluca Meşçidi (ma).....70,71,119	
Potı Messidi (ma).....70,71	
Pulad Zimmî (ma).....72.86,87	
Pluturque.....113	
Purtupulur (ma).....133	
Pahtırki (ma).....152,197	
Pline.....3,4	
Palanlı Dağı.....7	
Pınarbaşı.....10	
Persler.....12,13	
Pougoulat.....90	
Pazar Kapı.....112	
Pervane Hatun Zaviyesi.122	
Purtupulur (mz).....122	
Penazı-ı Süfla Köyü.....142	
Panesgi (mz).....144,199	
Pervane Bey Medresesi..145	
Pekirge-i Ülya (mz).....145,198	
Pekirge-i Süfla.....149,198	
O	
Orduzu.....129,130,134	
Orduzu (mz).....138,152,176	
Ö	
Özdemir Şaya.....44	
Ömer Beğ Mescidi (ma)..77,94,101,	

	119,120	Sinan Paşa (Vezir).....	50,54,96
R		Süveys.....	54
Roma-Romalılar.....	5,13,14,107,	Süglünoğlu Hoca.....	56
	110,114	Sa'd Çukuru.....	57
Ramazanoğlu.....	43,46	Surp Sarkis.....	67
Reşideddin		Surp Steponos.....	67
(Malatya Subaşısı).....	32,33	Siptiros (ma).....	70,71,78,94
Ridaniye.....	53	Sasani.....	110
RumEyaleti.....	61,62,63,91,-	Seydi Ömer Zaviyesi.....	122
	126,211	Süsürkem Kapısı.....	112
Rum Kiği mz.....	153,197	Sitti Zeynep.....	116,124
S		Seyyid Battal Ğazi.....	116
Sürgü.....	1	Sütlü Minare Cami.....	117
Sivas.....	22,24,28,4	Seyfeddin Sungur (ma)...	119
0	,57,159	Suaçmaz mz.....	130,142,197
Saka.....	211	Sorkun mz.....	150,198
Semiramis.....	3,4	Silbistan mz.....	151,156,198
Sümerler.....	3,8	Silahtar Mustafa	
Suriye.....	1,10,39,43,	Paşa Hanı.....	161.169
	49,50,184	Siverek.....	178
Samsat.....	7,8,31,32,59	Ş	
Süryani.....	23	Şam.....	5,47,58,62,
Sabunioğlu Said.....	24		168,211
Selçuklular.....	4,5,22-32-	Şeh Hasan Bey.....	38,68
	,211	Şeyh Al-Mahmudi.....	44
Seyfeddin Corcu.....	36	Şah ismail.....	51,56
Samsun.....	39,159	Şehsuvar Bey.....	45,46,51
Süleyman Bey.....	45,79		,58,59
Safevi.....	46,47,49,59	Şubpilulima (1).....	10

- Şemseddin Bey.....55
 Şehzade Ahmed.....48
 Şehzade Bayezid.....57
 Şehzade Mustafa.....116
 Şil Hasan Mescidi.....68,119
 Şeyh Ali Bey (ma).....76
 Şah Ali (Malatya
 Alay Beyi).....98
 Şahabiyye-i Kübra ve
 Sugra.....109,123,
 124,157,
 Şahabeddin Hızır.....117,123,124
 Şeyh Hasan Bey Mescidi.121
 Şeyh Taceddin İbrahim
 Zaviyesi.....122
 Şeyh İvaz Veliüddin
 Türbesi.....122
 Şeyh Tacaddin Zaviyesi
 (Güllük).....123
 Şeyh Evhadeddin Kirmani.123
T
 Tokat.....23,24,32,42,
 159
 Toros.....1,40
 Tuhmahsu (Tohma).....2,13,22
 Tegarama (Gürün).....10
 Tarsus.....15,47
 Tuğrul Arslan.....25
 Trajanus.....13,110
 Tıglatpleser (I.).....11
 Timurtaş (Emir
 Çoban'ın Oğlu)35
 Timurboğa Mintaş
 (Malatya Valisi).....37-39
 Timur.....40-43,112
 Tebriz.....42
 Tuğrak (Dulkadirli İbrahim
 Bey'in Oğlu).....44
 Trablus.....47
 Trabzon.....60-63
 Tophaneli İbrahim.....160
 Titus (Roma imp.).....65
 Til Mescidi (m.a.),.....70,84,100,
 104,130
 Teküder-i Ülya.....72,115,127,
 134,130,139
 Theophenes.....110
 Tevabil Gazi (S. Battal
 Ğazi'nin Hocası).....116
 Til mz.....142,155,
 181,183
U
 Uartu.....3,11,211
 Urfa.....18,178
 Uzun Hasan.....45
 Ulu Cami.....114,115
 Uluca Hatun Zaviyesi.....123

V	Baba (m.a.).....68,69
Van.....1	Zeki (ma).....81,94
Viran Şehir (subadra)....28	Zurvarı mz.....122,146,176
Venk.....146,147,176	
Velican Bey	
(Malatya Beyi).....40,96	
Y	
Yassı Çemen.....28	
Yasavur Noyan.....33	
Yelboğa Nasiri.....38	
Yavuz Sultan Selim47-53,59, 76,77	
Yumru Kilse k.....72,127,129, 181,134,138 ,140,167, 171,174,183	
Yarımca Han K.....127	
Yunanlılar.....2,7	
Yakub Paşa	
(Kayseri valisi).....47	
Yunus Bey (Antep Emiri)..53	
Yularkıstıoğlu İskender Bey (Malatya Bey'i).....56	
Z	
Zülkareyn.....26	
Zamantı.....36	
Zünnun.....56	
Zülkadriye.....59	
Zaviye-i Kemahlu	